payel

SÖZCÜKLERİN BİLİNCİ

2. Basım

Çeviren: Ahmet Cemal

ELIAS CANETTİ

ELIAS CANETTI

o

SÖZCÜKLERİN BİLİNCİ

o

ÇEVİREN: AHMET CEMAL

o

2. BASIM

ELIAS CANETTI

SÖZCÜKLERİN BİLİNCİ

Almanca'dan çeviren
AHMET CEMAL

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

PAYEL YAYINLARI: 66
Deneme Kitapları : 3

ISBN : 975-388-132-0

Dizgi Operatörü	:	**Birgül Kılıç**
Düzelti	:	**Filiz Koçer**
Baskı	:	**Özal Matbaası**
Kapak filmleri	:	**Ebru Grafik**
Kapak baskısı	:	**İpomet Matbaası**
Cilt	:	**Esra Mücellithanesi**

Elias Canetti, 25 Temmuz 1905'te Bulgaristan'ın Rusçuk kentinde doğdu. Daha altı yaşındayken babasını yitiren Canetti, liseyi bitirene dek anne ve kardeşleriyle birlikte İngiltere, Avusturya, İsviçre ve Almanya gibi çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Sonunda Frankfurt'da Köhler Lisesini bitirdi. 1924 yılında Viyana Üniversitesi'ne girdi. 1929 ilkbaharında aynı üniversiteden fen dalında doktorasını verdi. Geçimini sağlamak için bir süre çevirmenlik yaptı. 1931'de *Körleşme* romanını tamamladı. Daha sonra *Hochzeit* (Düğün), *Komödie der Eitelkeit* (Kendini Beğenmişliğin Komedisi), *Die Befristeten* (Süresi Belli Olanlar) adındaki oyunlarını yazdı. 1960'da kendisinin çok önem verdiği büyük inceleme kitabı *Masse und Macht* (Kitle ve İktidar) yayımlandı. 1972'de *Büchner Ödülü* verildi. 1977-1980 yılları arasında *Die gerettete Zunge* (Kurtarılmış Dil) ve *Die Fackel im Ohr* (Kulaktaki Meşale) ve *Das Augenspiel* (Gözlerin Oyunu) adıyla özyaşamöyküleri yayımlandı. 1981 Eylülünde *Franz Kafka Ödülü*, Ekiminde de *Nobel Edebiyat Ödülü* verildi. (Canetti hakkında daha ayrıntılı bilgileri *Körleşme* kitabının başında bulabilirsiniz.)

Yapıtın özgün adı: Das Gewissender Worte

•

Birinci basım: Şubat 1984

•

İkinci basım: Şubat 2001

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü....7
Önsöz....11
Hermann Broch....15
Güç ve Hayatta Kalmak....31
Karl Kraus ya da Direnişin Okulu....49
Acımasız Dostla İkili Söyleşi....61
Gerçekçilik Ve Yeni Gerçeklik....79
Sözcük Bunalımları....85
Speer'e Göre Hitler....91
Konuşmalarıyla Konfüçyüs....121
Tolstoy....129
Doktor Haşiya'nın Hiroşima Güncesi....137
Georg Büchner....147
İlk Kitap: *Körleşme*....161
Kafka'nın Felice'ye Mektupları....173
Yazarın Uğraşı....267

Veza Canetti'ye

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

ELIAS Canetti'yi Türk okurları ilk kez *Körleşme* ile tanımıştı. İlk basımı 1981 Aralığında yapılan bu romanın şimdilerde üçüncü basımının yapılabilmiş olması, ülkemizin kültürel koşulları açısından *güç bir yazar* diye nitelendirilebilecek olan Canetti'nin Türkiye'deki okur kitlesinin küçümsenemeyecek bir bölümüne seslenebildiğinin sevindirici göstergesidir.

Çağımız dünya yazınının başyapıtlarından olan *Körleşme*, içinde yaşadığımız yüzyılın insanını ve toplumunu bir yandan yapay görkemiyle, bir yandan da tüm acınası konumuyla yorumlayan bir romandır. Canetti'nin dilimizde yayımlanan ikinci kitabı olan *Sözcüklerin Bilinci* ise bu yazarı bize bir başka yönüyle, bir *düşünce uygulayıcısı* kimliğiyle tanıtıyor.

Körleşme'nin başında yer alan *Elias Canetti ve Körleşme Üzerine* başlıklı yazımın girişinde şöyle demiştim: *"Günümüzde Canetti'ye ilişkin hangi ciddi kaynağa bakılırsa bakılsın, bulunacak veri aynıdır: O, artık her şeyden önce dünya edebiyatının bir yazarıdır. Temel taşlarını ülke sınırlarının, ırklardan ve uluslardan kaynaklanan önyargıların ayırıcılığından arınmış, insanı salt insan olduğu için başdeğer sayan bir insancılıkta bulan bir dünya vatandaşlığının simgesidir. Canetti'yi gereğince kavrayabilmek için belki bir yandan Erasmus'un değerler evrenini tanımak, öte yandan da bu insan değerlerinin yüzyılımız kargaşasında uğradığı değişim ve yıkımı iyi saptayabilmek gereklidir."* Canetti, denemelerinde bütün bu sözü edilenlerin güçlü bir *tanığı* olarak karşımıza çıkıyor. Dünya yazınının bazı çok önemli adlarından, Hiroşima cehenneminde tutulmuş notlara ve yazın üstüne genel görüşlere değin uzanan çok geniş bir yelpaze içersinde yer alan bu yazılar, doğrudan deneme türünün çok özgün örnekleri olmaları nedeniyle de ülkemiz yazını açısından kanımca önem taşımaktadır.

Denemelerin genel olarak içeriği ve sıralanış mantığı konusunda yazar kendi önsözünde yeterince açıklama getirdiği için, ben yalnızca bizim açımızdan önemli gördüğüm birkaç noktaya değinmekle yetineceğim.

Öteki Dava — Kafka'nın Felice'ye Mektupları başlıklı uzun inceleme, günümüzde dünya yazınında Kafka'ya ilişkin en önemli yorumlardan biri sayılıyor. Türkçe'de ise —Ernst Fischer'in *Yazko Çeviri*'de birbirini izleyen dört sayısında yayımlanan *Franz Kafka* başlıklı denemesinin dışında— bugüne değin Kafka üzerine bu denli kapsamlı bir yazı çıkmış değil. 1983'ün Kafka'nın 100. doğum yıldönümüne, 1984'ün ise 60. ölüm yıldönümüne rastlaması nedeniyle *Öteki Dava*'nın güncelliği daha da yoğun bir düzeye varıyor. Bu deneme üzerinde yeterince önemle durulduğu takdirde, ülkemizde Kafka'ya bakışaçılarının ve yapılmış yorumların boyutlarının epey değişeceğini söylemek, sanırım bir kehanet olmaz.

Çağımız dünya yazınının bir başka büyüğü, Avusturyalı yazar *Hermann Broch* (1886-1951), Türk okuruna ilk kez bu kitapta, Canetti'nin bir konuşmasıyla tanıtılıyor. Yaklaşık üç yıldan bu yana *Vergilius'un Ölümü (Der Tod des Vergil)* adlı yapıtının çevirisi üzerinde çalıştığım Broch, günümüzde çağdaş yazını gerek biçem, gerek içerik açısından en çok etkilemiş olan yazarlardan biri sayılıyor. Canetti'nin, bugüne değin yapıtları pek çok dile çevrilmiş olan Broch'u irdelerken aynı zamanda çağımız yazarı konusunda genel ölçütlerin arayışı içersinde olması, Broch bakımından daha net görüşler edinmemizi sağlamakta.

Denemeler yelpazesinin bir başka bölümünde yer alan *Speer'e Göre Hitler* ve *Dr. Haşiya'nın Hiroşima Güncesi* ise çağımızın nasıl bir *korku çağı*'na dönüşebildiğini çok somut biçimde gösteren tanıklıklar niteliğinde. *Speer'e Göre Hitler* denemesinde Adolf Hitler'i, en yakın çalışma arkadaşlarından Albert Speer'in anılarında anlattıklarından yola çıkarak irdeleyen Canetti, faşizm ve diktatörlük konusunda da çok ciddi bir uyarı getiriyor. *Hiroşima Güncesi* ise günümüzdeki silahlanma yarışının ve barış düşüncesine yeterince ciddi biçimde sarılmamanın dünyayı götüreceği noktayı, yaşanmış korkunç bir örneğe dayanarak bir kez daha sergilemesi açısından çok önemli.

Bu kitabın çevirisi de —başladığım her çeviri gibi!— tasarlanan zamandan ancak çok sonra bitebildi. Bu gecikmenin özrü olarak ileri sürebileceğim tek şey, Canetti gibi bir yazarı, ancak onunla ciddi diyalog kurabildiğim anlarda çevirebildiğimi söylemek olabilir.

Başlangıçta Canetti'nin, başta Adorno olmak üzere, çeşitli kişilerle yaptığı üç konuşmayı da bu kitaba almayı düşünmüştüm. Ama sonradan, *Sözcüklerin Bilinci*'nin gerek birinci, gerekse ikinci basımlarına bu konuşmaların konmamış olduğunu görünce, ben de böyle bir ekleme yapmaktan vazgeçtim.

Sözlerime son verirken, uzun zaman alan çeviri süreci boyunca benden *umudunu* hiç kesmeyen Payel Yayınevi'nin sahibi sevgili Ahmet Öztürk'e, ve bitirdiğim her denemeyi okuduktan sonra, daha hızlı çalışmamı söyleyerek bana çıkışan, böylece de çeviriyi bitirmem için devamlı yüreklendirmiş olan yılların dostu Selim İleri'ye en içten teşekkürlerimi sunmayı zorunlu ve zevkli bir borç sayıyorum.

Ahmet CEMAL

ÖNSÖZ

Bu kitapta 1962-1974 yıllarına ait denemeler yazılış tarihlerine göre sıralanarak sunulmuştur. Burada Kafka ve Konfüçyüs, Büchner, Tolstoy, Karl Kraus gibi kişileri, Hiroşima gibi düşünülebilecek en korkunç yıkımları ve güncelerin yazılmasına ya da bir romanın oluşumuna ilişkin düşünceleri bir arada bulmak, ilk bakışta biraz itici gelebilir. Ama asıl amacım da bu birlikteliği sağlamaktı, çünkü bunların bağdaştırılamazlığı, yalnızca görünüştedir. Toplumsal ile özeli birbirinden ayırabilmek, artık olanaksızlaştı; sınırlar eskiden hiç duyulmadık biçimde karışmakta. İnsanlığın düşmanları hızla güç kazandılar ve dünyayı yıkmak gibi bir son ereğe hızla yaklaşır oldular; bunlara bakmayıp, yalnızca bizim için hâlâ bir anlam taşıyan tinsel örnekleri gözlemlemekle yetinmek diye bir şey olası değil. Bu örneklerin sayısı azaldı; eski zamanlar için yeterli olan çokları ise kapsamdan ve içerikten yana bugün de işimize yarayacak denli dolgun değil. Bu nedenle, içinde yaşadığımız korkunç yüzyılda da ayakta kalabilmiş örneklerden söz etmek daha bir önem kazanıyor.

Ancak, örnekleri ve karşı-örnekleri yeterince ele alabilmek başarılabilseydi bile, salt bu noktada kalmak yeterli olamazdı. İnsanın —çağımızın sayısız tanıklarından biri sıfatıyla— kendi adına da konuşması ve bu örnekler karşısında kendini savunabilmek için harcadığı çabaları anlatması, kanımca boşuna bir edim değildir. Amacı çağıyla gerçekten hesaplaşmak olan bir insanın günümüzde nasıl roman yazabildiğini, ya da bu çağın aşındırmalarıyla unufak olmamak için nasıl bir günce tuttuğunu göstermek, belki de salt kişiselin sınırlarını aşan bir çabadır. "Sözcük Bunalımları" başlıklı kısa parçayı neden buraya aldığım, umarım anlaşılabilir. Gerçi bu yazı, göç olgusunun bir yönüne ilişkin; ama amacım asla ülkelerinden kovulan milyonlarca insanın paylaştığı yazgı olan göç olgusundan yakınmak değil; çünkü daha fazla sayıda insan

tutsak ya da asker olarak yaşamını yitirdi. "Sözcük Bunalımları"nda amacım, boyun eğmemeye kararlı olan bir dilin yaşadıklarını anlatmaktı; bu parçanın asıl konusu dildir, yoksa dili konuşan değil.

"Güç ve Hayatta Kalmak" adlı deneme, "Kitle ve İktidar"ın ana düşüncelerinden birinin biraz farklı bir uygulamayla ve daha ayrıntılı işlenmiş özetini kapsıyor. Sözü edilen düşüncenin, özellikle bu yoğunlaştırılmış konumunda, asıl kitaba bir giriş olarak uygun düştüğünü deneyimler birkaç kez gösterdi. "Speer'e Göre Hitler", "Kitle ve İktidar"dan edinilen bilgilerin belli bir kişiliğe, henüz bu bilgilerin kullanılabilirliğini sınama olanağını herkese verebilecek denli yakınımızda bulunan bir kişiliğe uygulanması niteliğindedir.

Bu kitabın başına koyduğum Hermann Broch üzerine konuşma, dikkati çekecek ölçüde çizilen çerçevenin dışında kalıyor. Bu konuşmayı 1936'da, Broch'un 50. yaşgünü nedeniyle Viyana'da yapmıştım. Bununla, hemen onu izleyen "Güç ve Hayatta Kalmak" arasında 26 yıl var. Okur, ayrıkotu gibi duran bu eski konuşmayı buraya almaya beni hangi nedenin yönelttiğini büyük bir olasılıkla kendi kendine soracaktır ve ben de bir açıklama getirmekle yükümlüyüm. O sıralarda Hermann Broch'un yaratısının yalnızca bir bölümü vardı; "Uyurgezerler Üçlüsü" ile "Dönüş" gibi bazı kısa düzyazı parçaları, o zamanki yapıtların en önemlileriydi. Hep Broch'u düşünerek ve onun kişiliğine ilişkin bilgilerimden yola çıkarak, bir yazara karşı çağımız açısından önem taşıyabilmesi için hangi istemlerin ileri sürülmesi gerektiğini saptamaya çalıştım. O sıralarda saptadığım üç nitelik öyle bir yapıda ki, onlarda bugün bile herhangi bir değişiklik yapamam. Yıllar sonra hayretle anladım ki, o zamandan bu yana —çok yetersiz bir biçimde de olsa—, hep bu istemleri kendim karşılayabileyim diye çaba harcamışım. Hermann Broch üzerine düşünerek, kendi yaşamıma karşı ileri süreceğim istemleri bulmuşum. O zamandan beri elimde yetersizlik tehlikesini ölçebileceğim bir şeyler var. "Kitle ve İktidar" üzerinde çalıştığım uzun yıllar boyunca sık yaşadığım yavaşlama dönemlerinde, biraz iddialı biçimde "Üç Emir" diye adlandırdığım bu istemleri hep göz önünde bulundurdum; delicesine ve ölçüsüz, ama onsuz olunamayacak bir umutla, hep bu istemlere sarılarak yeniden doğrulabildim. Bundan ötürü bu kitabın sözü geçen konuşmayla başlamasını anlamsız bulmuyorum.

Üstelik bu eski konuşmayı sonraki denemelerden zaman açısından ayıran uçurum, yalnızca görünüşte var olan bir uçurum. Çünkü sonraki denemeler çoğunlukla eski yaşantıları ve içerikleri konu alıyor; bunları şimdiki sıralamaları içersinde, birbiriyle bağıntılı olarak okuduğumda, bana yetişkin yaşamının bütününün tinsel durak noktaları olarak göründüler.

İKİNCİ BASIM İÇİN

Varlık gerekçesi benim için yalnızca çokyönlülüğünde yatan bu kitap kamuoyuna sunulduğundan bu yana, bir şeyin eksik olduğu duygusundan hiç kurtulamadım; kitabı içinden kavrayan, özet niteliğinde bir sonuçtu eksik olan. Günümüzde, kendi yaptıklarımın ne denli az olduğunu bildiğim günümüzde, bir yazardan ne beklenebilir? İşe bugün başlayan biri için görünüşte yıkılmış olan bu sözcüğün, yazar sözcüğünün anlamını yeniden kazanabilme olanağı var mıdır? 1976 Ocağında Münih'te yaptığım "Yazarın Uğraşı" adlı konuşmada, bu konuda biraz bir şeyler söylemeye çalıştım. Konuşmayı kaleme alırken bana özerk bir yapısı varmış gibi geldi; yazıp bitirdikten sonra ise yerinin bu kitabın sonu olduğunu anladım. Kendilerinden bekleneni daha iyi yerine getireceklerin var olacaklarına ilişkin umudumun bir ifadesi olarak, bu konuşmanın bu basıma alındığını görmek, benim için önemliydi.

E. CANETTİ

HERMANN BROCH
50. Yaşgünü İçin Söylev

Viyana, Kasım 1936

BİR insanın ellinci yaş gününden yararlanarak ona herkesin önünde seslenmenin, onu yaşamının yoğun bağlamlarından neredeyse zorla dışarı çıkarmanın; yaşamındaki gizli ve gerçek yalnızlığın, o hep yazgısına boyun eğen yumuşakbaşlı yalnızlığın hiç kuşkusuz yeterince acı kaynağı olmasına karşın, sanki buz gibi ve karşı çıkılması olanaksız bir yalnızlığa yargılıymışçasına, o insanı herkesçe ve her yandan görülebileceği bir yüksekliğe çıkarmanın kendine özgü, güzel bir anlamı var. Sanki şöyle seslenilmektedir bu insana: Korkma artık, çünkü yeterince korktun bizler için. Bizler, hepimiz ölmek zorundayız; ama senin için de geçerli mi bu zorunluluk, orası henüz kesin değil. Belki de gelecek kuşaklar önündeki temsilcimiz, yalnızca senin söylediklerin olacak. Sadakatle, onurlu hizmet ettin bizlere. Zaman, senden vazgeçmeyecek.

Ve bu sözlere, tıpkı büyülüymüşlercesine, tüm etkinliklerini kazandırabilmek için, altlarına elli yılın damgası vurulmaktadır. Çünkü geçmiş, düşünce evrenimizde yüzyıllara bölünmüştür; yüzyılların yanında başkaca hiçbir şeyin yeri yoktur. İnsanlık, belleğinin büyük bağlamı söz konusu olduğunda, önemli ve kendine özgü bulduğu her şeyi yüzyılların torbasına doldurur. Bu zaman parçasının göstergesi olan sözcüğün kendisi de bir saygınlık kazanmıştır. Gizemli ve yalnız rahiplere özgü bir dilde konuşuluyormuşçasına, *yüzyıl*'lardan söz edilmektedir. Eskiden ilkel halkların daha küçük sayılara, Üç'e, Dört'e, Beş'e, Yedi'ye tanıdıkları sihirli güç, artık yüzyıla geçmiştir. Dahası, geçmişin yalnızca şimdiki zamana ilişkin hoşnutsuzluklarına bir kez daha rastlayabilmek için dolanıp duranlar, başka deyişle, bilinen tüm yüz-

yılların düş kırıklıklarıyla yüklü olanlar da düşledikleri geleceği daha iyi yüzyıllara bölerler.

Yüzyıl, hiç kuşkusuz insanoğlunun özlemlerini içine alabilecek kapsamda bir ölçü. Çünkü çok talihli olan, yüz yaşına değin yaşayabilir; bu, zaman zaman rastlanan bir olgu; ama güçlü bir olasılık değil. Bu yaşa gerçekten ulaşabilenler, şaşkınlıkla ve bir sürü öyküyle kuşatılırlar. Eski kroniklerde bu kişiler, adları ve mevkileriyle özellikle anılırlar. Onlara gösterilen ilgi, zenginlere gösterilenden çoktur. Bu denli uzun bir yaşamın üstesinden gelmeye yönelik şiddetli istek, ondalık sistemin yürürlüğe konmasından sonra, yüzyılı şimdi bulunduğu yüksek düzeye getirmiş olmalı.

Elli yaşına erişen insanı kutlayan zaman ise, onu yarı yolda karşılar. O insanı korunmaya değer bir varlık olarak gelecektekilere uzatır. Belki de kendi istencine karşın onu, kendilerinden çok gelecektekiler için yaşamış olan küçük azınlık içersinde açık ve seçik görülebilen bir konuma getirir. Onu yuvarlak bir tepenin üstüne çıkarmış olduğundan ötürü sevinç duyar ve bu sevincini bir umut kırıntısıyla birleştirir: Yalan söyleyemeyen o insan, belki de müjdelenmiş ülkeyi görmüştür ve belki de daha bu ülkeden söz edebilecektir; bunu yaparsa, zaman ona inanacaktır.

İşte Hermann Broch, bugün bu dorukta; o halde açık konuşalım ve onun kişiliğinde çağımızın temsilcisi olan çok az sayıdaki yazarlardan birini selamladığımız gibi gözüpek bir sav ortaya atmaktan çekinmeyelim; bu sav, ancak yazar sayıldıkları halde yazar olmayan pek çok kişiyi burada sayabilseydim gerçek ağırlığını duyurabilirdi. Ama bence böyle bir cellatlığı üstlenmekten daha önemli olan şey, bir yazarın çağının temsilcisi olabilmesi için o yazarda birlikte var olan, birbiriyle çatışması gereken nitelikleri ortaya çıkarmaktır. Böyle bir araştırmaya dürüst bir tutumla girildiğinde, ortaya çıkacak görünüm tedirgin edici olacak, uyumlu bir yanı ise hemen hiç bulunmayacaktır.

İçinde yaşadığımız yoğun ve dehşet kokan gerilim, özlemini çektiğimiz hiçbir fırtınanın bizi elinden kurtaramayacağı gerilim, bütün alanları egemenliği altına aldı; dahası, şaşırmak olgusunun ötekilere oranla daha özgür ve daha arı kalmış alanında bile egemenlik kurdu. Çağımızı çok kısa tanımlamak gerekseydi, birbirine en karşıt şeylere

aynı zamanda *şaşılabilen* çağ denebilirdi. Örneğin, aynı zamanda hem bir kitabın etkisini binlerce yıl sürdürmesine, hem de bütün kitapların daha uzun süre etkin olamamasına şaşırmak. Hem tanrılara duyulan inanca, hem de her saat yeni tanrıların önünde diz çökmeyişimize şaşırmak. Hem yargılı olduğumuz cinselliğe, hem de bu bölünmenin daha derinlere uzanmayışına şaşmak. Asla istemediğimiz ölüme ve daha ana rahmindeyken gelecekte olup biteceklerin acısından ölmeyişimize birlikte şaşmak. Şaşırmak, bir zamanlar büyük bir olasılıkla o sözünün edilmesinden hoşlanılan, görüntüleri daha pürüzsüz ve dingin bir yüzeye yansıtan ayna *idi*. Günümüzde ise bu ayna parçalanmış durumda ve şaşkınlığın kırıkları küçüldü. Ama en küçük kırıktan bile bir görüntü tek başına yansımıyor; kendi karşıtını da acımasızca beraberinde sürüklüyor; gördüğün ne olursa olsun ve ne denli az olursa olsun, senin görme eylemin onun kendi kendisini geçersiz kılmasına yol açıyor.

O halde yazarı aynada yakalamaya çalıştığımızda, onun konumunun günlük yaşamın acı çeken parçacıklarından farklı olmasını bekleyemeyiz. Çok yaygın bir yanılgıya, büyük yazarların zamanlarını aştıkları yanılgısına daha baştan karşı çıkmalıyız. Kimse kendiliğinden çağını aşmaz. Bu tür yücelik diye bir şey yoktur aslında. Belki eski Yunan'da vardı yüceler, ya da bazı barbar kavimlerde. Onlar da güle güle kullanmış olsunlar; zamanından bu denli uzak düşebilmek için insanın nice körleşmelere uğramış olması gerekli; kendini tüm duyularının algılayışlarına kapamak hakkı da kimsenin elinden alınamaz. Gelgelelim böyle davranan biri, bizi değil, içimizde taşıdığımız anılar birikimini —örneğin eski Yunan'a ilişkin anıları— aşmış olan insandır; başka deyişle sonuçlarından kesinlikle emin olduğu kendi sorgulamasına göre doğru olması gerekeni belli amaçlar doğrultusunda kendi üzerinde deneyen, deneysel yöntemden yana bir kültür tarihçisidir. Yüce sayılan kişi, biliminin yalnızca bir bölümünü uğraş edinmiş olan, ama ne de olsa denetleme olanağını her zaman elinde bulunduran deneysel fizikçiden daha aciz bir konumdadır. Yüce kişi bilimselliğin sınırlarını aşan, neredeyse dinsel bir istemle çıkar ortaya; çoğu kez bir tarikat kurucusu bile değil, yapayalnız bir rahiptir; yalnızca kendisi için ayin düzenler, tek inanan kişi yine kendisidir.

Oysa bizim anladığımız gerçek yazar, çağının tiryakisidir; o çağın tutsağı ve en aşağılık kölesidir, her şeyiyle o çağın malıdır. Kısa, kopması olanaksız bir zincirle bağlıdır o çağa, düşünülebilecek en geniş anlamda çağı tarafından tutuklanmıştır; gerçek yazarın bu anlamdaki tutsaklığı, onun kendi çağından başka bir zamanda kök salmasını olanaksız kılacak denli mutlak olmalıdır. Biraz gülünç kaçmayacağını bilseydim eğer, gerçek yazara zamanının köpeği bile diyebilirdim. O, çağını dolanır, şurada burada durur; görünüşte başına buyruk gezinir, ama yorulmak nedir bilmez, yukardan gelecek ıslıklara karşı —her zaman olmamakla birlikte— duyarlıdır, saldırtılması kolay, geri çağrılması ise biraz daha güçtür, açıklanması olanaksız bir kötü alışkanlığın tutkunudur, ıslak burnunu her yere sokar, sokmadığı yer yoktur, geri dönüp yeniden başladığı da olur, gözü hiç doymaz; bunun dışında yer, içer ve uyur, ama onu öteki varlıklardan ayıran, bu değildir; farklı yanı, kötü alışkanlığındaki bu gizemli direnişi, yalnızca koşuştuğu zamanlar ara verdiği kötü alışkanlığına ilişkin içten ve kapsamlı tad alıştır; gözü nasıl hiçbir zaman doymuyorsa, istediklerini elde etmedeki hızı da hiçbir zaman yeterli bulmaz; öyle ki, sanki yalnızca burnuyla işleyeceği günahlar uğruna koşmayı öğrenmiştir.

Ele aldığımız konu açısından size kuşkusuz geniş ölçüde uygunsuz gibi görünecek bu betimlemeden ötürü özür dilerim. Ama amacım, bu çağın temsilcisi olan yazara yakışan üç sıfat içersinden birini, özellikle adı hiç edilmeyen birini, öteki ikisine kaynaklık edenini, çok somut ve kendine özgü bir yapıda olan *kötü alışkanlığı* başa geçirmek, bu alışkanlığı taşımasını yazara karşı bir istem olarak ileri sürmek istiyorum; bu alışkanlığı bulunmayan yazar, acınası bir erken doğum örneği; bu aslında hiçbir zaman erişemeyeceği bir konuma güçlükle ulaştırılmaya çalışılır.

Burnu köpeği av bölgesine ne denli yoğun bağlarsa, bu kötü alışkanlık da yazarla çevresi arasında o denli doğrudan bağıntı kurar. Bu, herkese göre değişen, zamanın konumu içersinde biriciklik ve yeni olma niteliğini taşıyan bir günahtır. Bu durumu duyuların ortak çalışmasıyla, yani herkeste zaten var olan bir olguyla karıştırmamak gerekir; tam tersine, bu ortak çalışmadaki dengede bir aksaklık, örneğin bir duyunun çalışması ya da bir başkasının aşırı gelişmesi, varlığı zorunlu olan kötü alışkanlığın oluşumuna kaynaklık edebilir. Bu alışkanlık her zaman bir başkasıyla

karıştırılması olanaksız, yoğun ve yalın yapıdadır. Biçim ve fizyonomiden açıkça yansır. Kendini onun tutkusuna kaptıran yazar, deneyimin özünü tamamiyle ona borçlu olur.

Öte yandan açığa kavuşturulmaktan çok, üzerinde tartışılmış bir sorun, özgünlük sorunu da bu açıdan bakıldığında bir başka anlam kazanır. Bilindiği gibi özgünlük, bir isteme dönüştürülmemelidir. Özgün olmak isteyen, asla olamaz; kimilerinin özgün sayılabilmek için başvurdukları, iyi tasarlanmış, ama bir kendini beğenmişliği dile getirmekten başka işe yaramayan maskaralıklar, hiç kuşkusuz hâlâ acı acı anılarımızdadır. Ancak, özgünlük peşinde koşmayı onaylamamakla, bir yazarın özgün olmasının hiç de gerekmediği yolundaki budalaca sav arasında çok büyük bir uçurum vardır. Bir yazar ya özgün'*dür*, ya da yazar değildir. Yazar, derin ve yalın bir biçimde, bizim onun kötü alışkanlığı diye adlandırdığımız yanı aracılığıyla özgün olur. O denli özgündür ki, kendinin böyle olduğunun bilincine varmaz bile. Alışkanlığı, onu dünyayı kendisi için tümüyle tüketmeye, yani ondan başka kimsenin gerçekleştiremeyeceği bir eyleme iter. Dehada her zaman bulunması istenen ve her zaman da bulunan iki nitelik, dolaysızlık ve tükenmezlik, bu kötü alışkanlığın çocuklarıdır; biraz sonra bunu örneklerle görmek ve Broch'da bu kötü alışkanlığın hangi türden olduğunu saptamak olanağını bulacağız.

Bugün çağını temsil eden yazarda bulunması gereken ikinci nitelik, çağını özetlemeye yönelik ciddi bir istencin ve tümele erişmeyi amaçlayan, hiçbir görev karşısında ürkmeyen, hiçbir şeyi görmezlikten gelmeyen, unutmayan, kolaya almayan bir çabanın varlığıdır.

Broch, bu tümellik sorunuyla yoğun biçimde ve sürekli ilgilendi. Dahası, onun yazarlık istencinin aslında tümellik isteminden kaynaklandığını söyleyebilme olanağı vardır. Asıl uğraşı gereği uzun yıllar ödün tanımayan bir felsefeci olarak yaşayan Broch, yazarın edimini ciddiye alma hakkını kendine tanımadı. Ona göre bu edimde pek çok somut yön, pek çok ayrıksılık ve parça vardı; ama bütün hiçbir zaman oluşamıyordu. Broch felsefeyle ilgilenmeye başladığında, felsefe henüz tümelliğe yönelik eski isteminde direnmekteydi; gerçi bu istem, çoktan zaman aşımına uğramış olmasından ötürü, eski canlılığını yitirmişti; ama bakışları sonsuza çevrili ve geniş yürekli bir düşünür olarak Broch,

bu istemin kendisini aldatmasına seve seve izin veriyordu. Buna, ortaçağın tümel ve tinsel bütünlüğünün Broch üzerindeki derin etkisi de eklenmişti; Broch, bu etkiyi hiçbir zaman tümüyle ardında bırakabilmiş değildir; ona göre ortaçağda bir birlik ve bütünlük oluşturan tinsel değerler sistemi vardı; Broch, uzun süre "değerlerin çöküşü"ne ilişkin bir araştırma üzerinde çalıştı; ona göre bu çöküş, Rönesans ile başlar ve Dünya Savaşı'yla birlikte sonuna varır.

Bu araştırmayı yürütürken, yazınsal öğe Broch'a giderek ağır basar. İlk kapsamlı yapıtı olan "Uyurgezerler" (Die Schlafwandler) başlıklı roman üçlüsü, aslında Broch'un tarih felsefesinin yazın düzeyindeki somutlaşmasıdır; ancak bu çalışma yazarın kendi dönemiyle, 1888-1918 arasındaki dönemle sınırlıdır. "Değerlerin çöküşü", çok belirgin ve olabildiğince yazınsal tiplerde somutlaştırılmıştır. İnsan bu tiplerin taşıdığı mutlak geçerliliğin ve kimi zaman da çokanlamlılığın, onları yaratanın istencine ya da çekimser direnişine karşın oluştuğu izlenimine elinde olmaksızın kapılır. Bu yapıtta bir yaratıcının, en kendine özgü olanı nasıl kurmacalardan oluşma bir dağın altında saklamaya çabalamış olduğu, her zaman ilginç bir nokta olarak kalacaktır.

"Uyurgezerler" ile Broch, tümelliğe erişmeye ilişkin bir olanağı, bulmayı en az beklediği bir yerde, romanın parçalardan oluşma dünyasında bulmuştur; bu konudaki görüşlerini çeşitli yerlerde dile getirir: "Roman, dünyaya ilişkin öteki tüm görüntülerin aynası olmalıdır", der bir defasında. "Yazın yapıtı, bütünlüğü içersinde tüm dünyayı kapsamına almalıdır", ya da, "modern roman çok-tarihli olmuştur." "Yazmak, her zaman bilgi edinme konusundaki sabırsızlığın sonucudur."

Broch, yeni görüşünü en açık biçimde herhalde "James Joyce ve Çağımız" başlıklı söylevinde dile getirmiştir:

"Felsefe kendi tümellik çağına, büyük elkitapları çağına yine kendisi son vermiş, en canalıcı sorularını mantık alanından uzaklaştırmak ya da, Wittgenstein'ın dediği gibi, mistik alana göndermek zorunda kalmıştır.

"Ve işte bu nokta, yazının misyonunun başladığı noktadır; burada tümelliği kapsayıcı bir bilginin misyonu söz konusudur ve bu misyon deneyci ya da toplumsal nitelikteki her türlü koşulun üzerindedir; insanın derebeylik, kentsoyluluk ya da proletarya düzeninin egemen olduğu bir

zamanda yaşaması, bu misyon bakımından önem taşımaz; burada yalnızca yazının mutlak bilgiyi içerme yükümlülüğü söz konusudur."

Yazara karşı ileri sürülebilecek üçüncü istem, onun çağına karşı çıkmasıdır. Yalnızca şu ya da bu olguya değil, çağının tümüne, çağına ilişkin olarak yalnızca kendisinin edindiği, kapsamlı ve bir bütün oluşturan görünüme, çağının özgül kokusuna, yüzüne, yasasına karşı çıkmaktır. Yazarın karşı çıkışı sesli olmalı, biçim içersinde somutlaşmalıdır; yazar, donup kalmak ya da susup yazgıya boyun eğmek hakkına sahip değildir. Küçük bir çocuk gibi tepinmeli, bağırmalıdır; ama en sevecen göğüsten bile gelse, dünyadaki hiçbir süt onun karşı çıkışlarını boğmamalı, onu tatlı bir uykuya itmemelidir. Uyuyabilmeyi istemek zorundadır; ama bu isteğe asla erişememelidir. Karşı çıkışını unuttuğu anda, tıpkı dinin egemen olduğu eski çağlarda bütün bir halkın tanrısına ihanet etmesi gibi, o da ihanet etmiş sayılır.

Bu acımasız ve köktenci nitelikte bir istemdir; acımasızdır, zira bir önceki istemle çok büyük bir karşıtlık oluşturmaktadır. Çünkü yazar, hiçbir zaman çağının üstesinden gelip onu kendine bağımlı kılmakla yükümlü bir kahraman değildir. Gördüğümüz gibi o, tam tersine çağının bir tiryakisi, en sadık uşağı, köpeğidir; ve şimdi istiyoruz ki aynı köpek, yaşamı boyunca burnunun gösterdiği yere koşan köpek, aynı zamanda hem istençsiz kurban, hem şehvet düşkünü, hem de tadı çıkarılan av olan bu yaratık, bir anda bütün bunlara karşı olsun, kendi kendine ve —hiçbir zaman tümüyle kurtulmak hakkına sahip bulunmadığı— kötü alışkanlığına karşı çıksın, yolunu sürdürsün, başkaldırsın ve üstelik kendi ikileminin de bilincinde olsun! Gerçekten acımasız bir istemdir bu, aynı zamanda da köktenci bir istemdir; ölüm kadar acımasız ve köktenci.

Çünkü bu istemin geldiği kaynak, ölüm olgusudur. Ölüm, ilk ve en eski, neredeyse diyeceğim ki tek olgudur. Bu olgu hem olağanüstü yaşlıdır, hem de her saat yeniden doğar. Sertlik derecesi ondur, bir elmas gibi keser. Uzayın mutlak soğukluğu onda da vardır, yani eksi iki yüz yetmiş üç derece. Rüzgârının hızı tayfununkine eştir, yani en yüksek hız. Gerçek anlamda, her şeyin üzerindedir; ama ölüm, sonsuz değildir, çünkü ona her yoldan erişilir. Ölüm var oldukça, ona söylenecek her şey yine ona

karşı durmak demektir. Ölüm var oldukça her ışık, yanıltıcı bir ışıktır, çünkü sonunda ölüme götürür. Ölüm var oldukça ne güzel güzeldir, ne de iyi iyidir.

Ölüme rıza gösterme girişimleri —kim dinler, böyle girişimlerden başka bir şey değildir— başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ölümden sonra hiçbir şeyin olmadığı bilinci, korkunç ve asla tümüyle ortadan kaldırılamayacak nitelikteki bu bilinç, yaşama yeni ve kaynağını çaresizlikte bulan bir kutsallık kazandırmıştır. Biraz kabaca bir nitelendirmeyle, kötü alışkanlığı diye andığımız yanının verdiği güçle, çok sayıda yaşama katılabilen yazar, aynı zamanda bu yaşamları tehdit eden tüm ölümlere de katılır. Yazarın kendi korkusu, ölüm karşısında herkesin duyduğu korku, herkesin ölüm korkusuna dönüşmelidir. Yazarın herkes gibi ölüm karşısında duyduğu nefret, herkesin ölüme karşı beslediği nefrete dönüşmelidir. İşte yazarın sayısız ölümlerle dolu olan çağımız karşısındaki direnişi, bundan başka bir şey değildir.

Böylece yazara dinin mirasından bir pay düşmüştür ve bu, hiç kuşkusuz mirasın en iyi parçasıdır. Aslında yazarın üstlenmek zorunda kaldığı miraslar az değildir: Felsefe, gördüğümüz gibi, ona bilginin tümelliğine yönelik istemini vasiyet etti; din, arındırdığı ölüm sorunsalını bıraktı. Yaşam, tüm dinlerden ve felsefelerden önceki konumuyla, kendinin ve sonunun bilincinde olmayan salt yaşam ise yazara tutkunun yoğunlaştırılmış ve iyi yönlendirilmiş biçimi içersinde, dindirilmesi olanaksız açlığını armağan etti.

Şimdi görevimiz, bu miras parçalarından oluşma bağlamın tek bir insanda, Hermann Broch'ta nasıl bir yapı taşıdığını irdelemek. Çünkü bu parçalar yalnızca birliktelikleri içersinde bir anlam taşıyabilir. Bu parçaların oluşturduğu bütünlük, Broch'un kişiliğinin çağının temsilcisi olması niteliğini yaratır. Broch, çağının tümel ve bağlayıcı nitelikteki bir görünümünü oluşturmak için gereksindiği malzemeyi, etkisi altında bulunduğu o çok somut tutkudan alır. Ama Broch'un sözü edilen çok somut nitelikteki tutkusu, aynı zamanda doğal ve açık biçimde her titreşimiyle ölüme de ihanet etmek zorundadır. Çünkü bu tutkunun ölümü olabildiğince şımartan bir çağı karşısındaki sürekli ve acımasız direnişi destekleyebilmesi, ancak o zaman olasıdır.

Şimdi izninizle, bundan böyle ilgimizin hemen tümünün odak noktasını oluşturacak olan maddeye, yani *hava*'ya değinmek istiyorum. Bu denli alışılmış bir şeyden söz edilmesine belki de şaşıracaksınız. Çünkü yazarımızın kendine özgü yapısı, pençesine düştüğü kötü alışkanlık ve egemenliği altına girdiği korkunç tutku konusunda bir şeyler duymayı bekliyorsunuz. Bu tutkunun ardında hoş olmayan bir şeylerin, ya da eğer daha iyimserseniz, en azından gizemli bir şeylerin bulunduğunu sanıyorsunuz. Ne yazık ki sizi düş kırıklığına uğratmak zorundayım. Broch'un kötü alışkanlığı, çok sıradan bir alışkanlıktır, tütün kullanmaktan, içki içmekten ve kâğıt oynama tutkusundan daha da sıradan bir nitelik taşır, çünkü bunların tümünden daha eskidir; Broch'un kötü alışkanlığı, soluk almaktır. O, tutku derecesine varan bir zevkle soluk alır ve soluduğu havayı hiçbir zaman yeterli bulmaz. Bu arada Broch'un nerede bulunursa bulunsun, soluk alırken başkalarınınkiyle karıştırılması olanaksız bir oturma biçimi vardır; dilin alışılmış araçlarıyla tepki göstermesi çok ender olduğundan ve bunu yapmaktan da hoşlanmadığından, görünüşte o anda bulunduğu yerde değilmiş gibi bir izlenim yaratır; gerçekte ise hiç kimsenin olamayacağı kadar oradadır, çünkü Broch için her zaman önem taşıyan, bulunduğu mekanın bütünüdür, bir tür atmosfer bütünlüğüdür.

Böyle bir konumda şurada bir sobanın, orada bir dolabın bulunduğunu bilmek, birinin ne söylediğini, ötekinin —sanki bu ikisi daha önce ne konuşacakları konusunda anlaşmaya varmışçasına— hangi akıllı yanıtları verdiğini bilmek, yeterli değildir; ayrıca zamanın akışını ve süresini saptamak, şunun ne zaman geldiğini, bunun ne zaman ayağa kalktığını, bir üçüncünün ne zaman gittiğini saptayabilmek de yeterli değildir; saat, bütün bunları bizim için saptayabilir. İnsanların birlikte bulundukları ve soluk alıp verdikleri yerde duyumsanabilecekler, çok daha fazladır. Oda iyi havayla dolu, pencereler de açık olabilir. Yağmur yağmış olabilir. Soba sıcaklık yayabilir ve bu sıcaklık odada bulunanlara eşit olmayan ölçülerde ulaşabilir. Dolap uzunca bir süre kapalı kalmıştır; açıldığı anda içinden ansızın fışkıran o farklı hava, odada bulunanların birbirlerine karşı davranışlarını belki de değişime uğratır. Bu kişiler hiç kuşkusuz konuşurlar, söyleyecekleri bir şeyler de vardır, ama sözcüklerini havayla oluştururlar ve bu sözcükleri söylemeleri, odayı ansızın yeni ve tuhaf titreşimlerle eskiden var olanı korkunç biçimde değişime

uğratan titreşimlerle doldurur. Ve zaman, gerçek ruhsal zaman açısından saat, uyulan en son ölçüdür; gerçekte bu zaman, önemli ölçüde içinde akışını sürdürdüğü atmosferin bir işlevi niteliğindedir. Bu durumda birinin bir topluluğa gerçekte ne zaman geldiğini, diğerinin gerçekte ne zaman ayağa kalktığını ve üçüncünün ne zaman çıkıp gittiğini yaklaşık olarak bile saptayabilmek, çok zordur.

Hiç kuşkusuz bütün bunlar çok basit gözüküyor ve Broch gibi deneyimli bir usta, böyle örnekler karşısında gülümseyebilir. Ama biz bu örneklerle, Broch için soluk alıp vermeyle ilgili tüm olguların ne büyük önem taşıdığını, atmosfer koşullarını, bunları çoğu kez doğrudan insanlar arasındaki ilişkilerin temsilcisi kılacak denli nasıl kendine özgü bir konuma getirdiğini göstermeyi amaçladık; Broch'un nasıl soluk alma aracılığıyla duyduğunu, dokunma duyusunu nasıl soluk alarak harekete geçirdiğini, tüm duyularını nasıl soluk alıp verme duyusuna bağımlı kıldığını göstermek istedik; bu konumda Broch, kimi zaman kanatları kısaltılmış, ama bunun ötesinde özgürlüğüne dokunulmamış büyük ve güzel bir kuşu andırır. Ona işkence edenler, onu amansızca tek bir kafese kapatacak yerde, bütün dünyanın kafeslerini açmışlardır. Bu kuş henüz havalarda uçtuğu o hızlı dönemin doyurulması olanaksız hava tutkusunun güdümündedir; bu açlığı dindirmek için kafesten kafese koşar. Her kafesi dolduran havadan örnek olarak bir tutam alıp beraberinde götürür. Eskiden tehlikeli bir haydut olmuş, aç kaldığında tüm canlılara saldırmıştır; şimdi ise çekici bulduğu tek av, havadır. Hiçbir yerde uzun süre kalmaz, geldiği hızla yine çekip gider. Kafeslerin asıl efendilerinden ve sakinlerinden kaçınır. Bir zamanlar soluduğu havayı, dünyanın bütün kafeslerini dolaşsa bile bir araya getiremeyeceğini bilir. O büyük bağlama, yani bütün kafeslerin üzerindeki özgürlüğe olan özlemini hep ayakta tutar. Böylece bir zamanların o güzel ve büyük kuşu, başkalarınca onlardan aldığı hava lokmalarından, kendisinin gözünde ise bir yerde durup kalamamasından tanınır.

Ancak Broch için havaya duyulan açlık ve hava alınan mekanların sık sık değiştirilmesi, asla yeterli değildir. Onun yeteneği, bu sınırların ötesine geçer; bir kez içine çekmiş olduğunu çok iyi beller; bunu biricikliğiyle ve kesin olarak yaşanmış biçimiyle belleğine geçirir. Eklenecek yeniler ve belki de daha güçlüler ne denli çok olursa olsun, bizler

için çok doğal olan bir tehlike, atmosfere ilişkin izlenimlerin birbiriyle karıştırılması tehlikesi, Broch için söz konusu değildir. Broch'ta hiçbir şey silinmez ve netliğini yitirmez; soluk alma mekanları konusunda yazarımız zengin ve düzenli deneyimlerin taşıyıcısıdır. Bu deneyimlerden yararlanmak, kendi istencine bağlıdır.

Demek ki Broch'ta benim yalnızca soluk alma belleği diye adlandırabildiğim bir yeteneğin bulunduğunu varsaymak, zorunludur. Bu soluk alma belleğinin aslının ne olduğu, nasıl işlediği ve nerede bulunduğu gibi sorular sormak, akla yakın gelmektedir. Bu sorular bana yöneltilecek, bense kesin yanıtlar bulamayacağım. Ve bu alanda yetkili bilim tarafından şarlatan diye nitelendirilmek tehlikesi pahasına, başkaca türlü açıklanabilmesi olanaksız etkileri göz önünde tutarak, böyle bir soluk alma belleğinin varlığını olumlamak zorundayım. Bilimin aşağılamasını biraz güçleştirmek için, Batı uygarlığının soluk almaya ve soluma deneyimine ilişkin nazik sorunlardan ne denli uzaklaşmış olduğunu anımsamak gerekir. Bilinen en eski ve neredeyse deneysel denebilecek kesinlikteki ruhbilim, Hintlilerin bir yapıtı olan, daha çok kendi kendini gözlemlemenin ve iç deneyimin ruhbilimi diye adlandırılması gereken ruhbilim, bu alanı konu almıştı. Son yüzyıllar boyunca çekinme nedir tanımaksızın, herkesin sırtından zenginleşen bilimin, insanlığın bu şımarık çocuğunun, özellikle burada, soluma deneyimi alanında, bir zamanlar Hindistan'da iyi bilinen ve büyük bir olasılıkla sayısız öğrencinin günlük alıştırması olan bir konuyu unutmuş olmasına ne denli şaşılsa azdır.

Broch'ta, onun atmosfer izlenimlerini algılamasını, saklamasını ve daha sonra işlemesini kolaylaştıran bir bilinçaltı tekniğinin de rol oynadığı kuşkusuzdur. Deneyimsiz bir gözlemci bile Broch'ta onun bu konumundan ileri gelebilecek bazı noktalar saptayabilir. Örneğin Broch'la gerçekleştirilen diyalogların tümüyle kendine özgü ve unutulması olanaksız bir noktalaması vardır. Broch, evet ya da hayır diye yanıt vermekten hoşlanmaz; böylesini belki de çok köktenci bir kesme sayar. Kendisiyle konuşanın konuşmasını istediğince ve görünüşte bir anlam taşımayan bölümlere ayırır. Bu bölümler, karakteristik ve aslında fonografik sadakatle yansıtılması gereken bir sesle belirlenir; karşı tarafça bir onay olarak anlaşılan bu ses, gerçekte yalnızca söylenenin

saptanmış olduğunu gösterir. Bir olumsuzlama hemen hiç duyulmaz. Karşı tarafın düşünme ve konuşma biçimi, Broch açısından çok önemli değildir; onun asıl ilgilendiği nokta, karşısındakinin hangi özgül biçimde havada titreşimler yarattığıdır. Kendisi ise az nefes bırakır; sözcüklerini böyle esirgediği zaman ise tutuk ve düşünceleri dağınıkmış gibi bir izlenim yaratır.

Ama biz, daha kapsamlı irdelenmesi gereken, ancak böyle yapıldığı takdirde bir değer taşıyabilecek olan bu kişisel öğeyi bir yana bırakalım ve kendimize, Broch'un sahip olduğu zengin nefes deneyimini sanatında nasıl kullandığını soralım. Bu deneyim ona, başkaca türlü anlatılamayacak bir şeyi anlatabilme olanağını mı sağlamaktadır? Bu deneyimden kaynaklanan bir sanat, dünyaya ilişkin yeni ve farklı bir görünüş mü yaratmaktadır? Yaratma eyleminde nefes deneyimini çıkış noktası alan bir edebiyat düşünülebilir mi? Ve böyle bir edebiyatın söz ortamında kullandığı araçlar nelerdir?

Buna her şeyden önce şu yanıtı vermek gerekir: Dünyamızın çokyönlülüğü, kaynağını önemli ölçüde soluk alma mekanlarımızın çokyönlülüğünde bulur. Çok belirli bir düzen içersinde oturduğumuz, dış dünyaya hemen tümüyle kapalı olan bu oda, nefeslerinizin hepinize ortak bir hava içersinde birleşme ve sonra da benim sözcüklerimle çarpışma biçimi, sizi rahatsız eden gürültüler ve bu gürültülerin geri döndüğü sessizlik, bastırdığınız red ya da onay anlamını taşıyan hareketleriniz — bunların tümü nefes alan açısından yalnızca bir defaya özgü, yinelenmesi olanaksız, kendi içersinde durağan ve sınırları çok kesin bir konumdur. Ama birkaç adım ilerleyin, o zaman belki bir mutfakta ya da bir yatak odasında, bir içkievinde, bir tramvayda bir başka nefes mekanının tümüyle farklı konumuyla karşılaşırsınız; bu arada her zaman mutfakta, yatak odasında, içkievinde ya da tramvayda nefes alan insanların somut ve yinelenmesi olanaksız konumlarını düşünmek gereği vardır. Büyük kent insanlarla olduğu kadar böyle nefes mekanlarıyla da doludur; ve her biri farklı olan bu insanların —tümü de bir tür çıkmaz sokak olan bu insanların— parçalanmışlığı nasıl yaşamın en çekici ve en yakınılacak yanını oluşturuyorsa, aynı şekilde atmosferin parçalanmışlığından yakınma olanağı da vardır.

Demek ki dünyanın, sanatsal yaratma eyleminin asıl gerecini oluşturan çokyönlülüğü, bireysel parçalanmışlığı, nefes alan insan açısından da söz konusudur. Eski sanat, bunun ne ölçüde bilincindeydi?

Atmosfer öğesinin insanların eski gözlemlerinde ihmale uğramış olduğu söylenemez. Rüzgârlar, mitolojinin en eski tipleri arasındadır. Rüzgârlara önem vermemiş toplum yoktur; pek az cin ya da tanrı, onlar kadar geniş kitlelerce benimsenmiştir. Çinlilerin geleceği okuma becerileri, geniş ölçüde rüzgârlara dayanmaktaydı. Fırtınalar ve kasırgalar en eski kahramanlık destanlarında olay örgüsünün taşıyıcı öğeleridir. Rüzgârlar sonradan ve dahası günümüzde de sürekli başvurulan sahne donanımları olup çıkmıştır; bu donanım, sözde sanatın hırdavat depolarından özellikle bulunup çıkarılmaktadır. Günümüzde tahminler ileri sürmesi bakımından ciddi savlarla ortaya çıkan bir bilim dalı olan gökbilimin konusunu önemli ölçüde hava akımları oluşturmaktadır. Gelgelelim bütün bunlar, henüz çok kaba bir çerçeveden başka bir şey değildir; burada hep atmosferin dinamik yanları, bizim için neredeyse öldürücü olabilen değişimler, havada gerçekleşen cinayetler, şiddetli soğuklar ve sıcaklar, çılgınca hızlar, başdöndürücü rekorlar söz konusudur.

Modern resim sanatı, yalnızca güneşin ya da gökkuşağının kaba ve ilkel betimlemesiyle yetinseydi ne olurdu, düşünün bir kez! Bu tür resimler karşısında herhalde eşi görülmedik bir barbarlıkla karşı karşıya bulunduğumuz izlenimine kapılırdık. Bu yapıtları delik deşik etmek isterdik. Böyle resimler hiçbir değer taşıyamazdı. "Resim" olma nitelikleri kesinlikle yadsınırdı. Çünkü uzun bir uygulama süreci insanlara, renklere ilişkin olarak yaşadıkları çeşitlilikten ve değişkenlikten, resim diye adlandırdıkları durağan, kendi içersinde bir bütün oluşturan, ama dinginlikleri içersinde sonsuz ayrımlaşmış yüzey yapıtları türetmeyi öğretmiştir.

Atmosferin durağan bir öğe niteliğiyle yazına konu olması, henüz başlangıç evresini yaşayan bir gelişmedir. Durağan nefes alma mekanı henüz hemen hiç biçimlendirilmemiştir. Bu alanda yaratılacak olanı, ressamın renkli resminin karşıtı olarak, nefes resmi diye adlandıralım ve nefes ile dil arasındaki varlığı tartışılamayacak hısımlığı göz önünde

tutarak, dilin nefes resminin gerçekleştirilmesi bakımından uygun bir araç olduğu saptamasını yapalım. İşte o zaman Hermann Broch'un bu yeni sanatın kurucusu ve ilk bilinçli temsilcisi olduğunu, türünün klasik örneğini vermeyi de başardığını anlarız. "Dönüş" (Die Heimkehr) adlı öykü gerçekten de ancak klasik ve olağanüstü diye nitelendirilebilir. Yaklaşık otuz sayfalık bu öyküde, bir kente henüz gelmiş bir adamın garın önündeki alana çıkışı ve yaşlı bir kadınla kızının yanında oda tutması anlatılır. Bu, eski anlatı sanatına göre olay örgüsünü ya da içeriği oluşturmaktadır. Gerçekte ise betimlenen, garın önündeki alan ile yaşlı kadının evidir. Broch'un burada uyguladığı teknik hem yeni, hem de kusursuzdur. Bu tekniğin araştırılması, başlı başına bir incelemenin kaleme alınmasını gerektirir ve böyle bir incelemede çok ayrıntıya inmek zorunlu olduğundan, yeri hiç kuşkusuz burası değildir.

Broch'un tipleri, yazarı tutuklayan hapishaneler olmaktan uzaktır. Yazar, bu tiplerin egemenliğinden çok kolay kurtulur. Kurtulmak zorundadır; ama onların yakınında çok kalır. Bu tipler, havanın içine yerleşmişlerdir ve Broch, onlar için nefes almıştır. Gösterdiği dikkat, kendi nefesinin, başkalarının dinginliğini yalayıp geçen nefesinin esintisi karşısındaki bir ürkekliğin simgesidir.

Ancak Broch'un duyarlılığı, onu çağının her şeye karşın kendilerini güvenlik içinde sanan insanlarından da ayırmaktadır. Gerçi bu insanların da duyarlılıktan tümüyle yoksun oldukları söylenemez. Kültür dünyasında duyarlılıkların toplamı epey kabarıktır. Ancak kulağa ne denli tuhaf gelirse gelsin, bu duyarlılığın da kendine özgü bir düzen taşıyan, hiçbir şeyle sarsılmayan bir geleneği bulunmaktadır. Bu duyarlılık, insanların iyi bildiği şeylerce belirlenmiş bir duyarlılıktır. Bize kadar aktarılmış bulunan, çok kez anlatılmış ve, örneğin yüce amaçlar uğruna acı çekmişlerinki gibi, çok kez aynı biçimde anlatılmış olan işkenceler içimizde derin bir tiksinti uyandırır. Anlatıların ve betimlerin üstümüzde bıraktığı etki o denli güçlüdür ki, bazı çağlar bütünüyle zalimlik damgasını yemiştir. Örneğin ortaçağ, bütün okuma yazma bilen insanların çoğunluğu için işkencelerin ve cadıların yakılmasının geçerli olduğu çağdır. Cadıların yakılmasının aslında daha sonraki bir dönemin buluşu ve uygulaması olduğu yolundaki kanıtlanmış saptama da bu inancı pek değiştirememektedir. Ortalama insan, belki de balayı yol-

culuğu sırasında girdiği bir ortaçağ kentinin dikkatle korunmuş cellat kulesinin etkisi altında, ortaçağı tüyleri ürpererek düşünür. Ortalama insanın genelde uzakta kalmış olan ortaçağ karşısında duyduğu dehşet, kendi yaşadığı dünya savaşından ötürü kapıldığı dehşetten daha büyüktür. Bu saptamayı, *bir* yıkıcı tümceyle özetleyebiliriz: Günümüzde bir tek insanı yakılarak ölüm cezasına çarptırmak, bir dünya savaşı çıkartmaktan daha zor olurdu.

Demek ki insanlık, yalnızca deneyime ve anılara sahip bulunmadığı noktada savunmasız konumdadır. Yeni tehlikeler ne denli büyük olursa olsun, insanlığı ya hazırlıksız, ya da en iyi olasılıkla çok yüzeysel bir hazırlık içersinde yakalayacaktır. İnsanlığın tarihinde bugüne dek ortaya çıkmış olan en büyük tehlike ise kendine kurban olarak bizim kuşağımızı seçti.

Son olarak sözünü etmek istediğim konu, işte bu, yani nefesimizin savunmasızlığı. Bunu, kapsamlı bir tasarıma yerleştirebilmek kolay iş değil. İnsan hiçbir şeye, havaya olduğu denli açık değildir. Atmosferde insanoğlu hâlâ cennetteki adem gibi, tertemiz, masum ve hiçbir tehlikeli yaratığa rastlamaksızın dolanır. Hava, son ortak ülkedir. Herkes ortaktır. Paylara ayrılmış değildir ve en yoksul insan bile ondan yararlanabilir. Ve biri açlıktan ölmeye yargılı olsa bile, kuşkusuz yeterli olmamakla birlikte, hiç olmazsa son anına değin nefes alabilecektir.

Ve işte hepimizin olan bu son şeyin şimdi hepimizi zehirlemesi öngörülüyor. Bunu biliyoruz, ama henüz duyumsayamıyoruz, çünkü sanatımız, nefes almak sanatı değil.

Hermann Broch'un yapıtları savaş ile savaş, gaz savaşı ile gaz savaşı arasında yer alıyor. Belki de Broch, son savaşın zehirli kırıntılarını hâlâ bir yerlerde duyumsayabiliyor. Gelgelelim bu, pek olası değil. Ama kesin olan bir nokta var: Bizden daha iyi nefes almasını bilen Broch, kimbilir ne zaman tümümüzün soluğunu kesecek olan gazın etkisiyle bugünden boğuluyor.

GÜÇ VE HAYATTA KALMAK

SOMUT olandan kaçmak, düşünce tarihinin en gizemli olaylarından biridir. Önce en uzakta olana yönelmek, en yakında bulunan ve insanın sürekli karşılaştığı ne varsa, tümünü görmezlikten gelmek yolunda belirgin bir eğilim vardır. Ani atılımlar ve uzaklara yapılan keşif gezilerinin serüvenci, gözüpek görünümü, bunların gerçek nedenleri konusunda yanılgılara yolaçar. Oysa burada çoğu kez söz konusu olan, en yakınımızdakinden üstesinden gelemeyeceğimiz için kaçmamızdır. Yakınımızda olanın tehlikelerini hissedince, bilmediğimiz başka tehlikeleri bunlara yeğleriz. Her zaman bulunabilen bu başka tehlikeler, başlangıçta ansızın 'ortaya çıkıştan ve bir eşi daha yokmuş görünümünden kaynaklanan bir çekiciliğe sahiptir. İnsan ruhunun bu serüvenci yanını, kimi zaman açık bir yetersizlikten kaynaklanmasına karşın, suçlayabilmek, ancak çok kısıtlı bir bakışaçısının işi olabilir. Bu serüvenci yan, ufkumuza varlığıyla övündüğümüz bir genişlik kazandırmıştır. Gelgelelim günümüzde insanlığın durumu, hepimizin bildiği gibi, en yakında ve en somut olana yönelmemizi zorunlu kılacak kadar ciddidir. En kötü olasılığı göz önünde tutabilmek için daha ne kadar zamanımız kaldığını kestiremiyoruz bile; oysa yazgımız, belki de henüz yaşamadığımız acı deneyimlerce yönlendirilecektir.

Bugün *hayatta kalmak*'tan söz etmek istiyorum; böylece dile getirmek istediğim, birinin başkalarından daha uzun yaşaması; amacım, bu hayatta kalma durumunun, kesin olmaktan biraz uzak bir anlatımla güç ve iktidar diye nitelendirdiğimiz her şeyin özünü oluşturduğunu göstermeye çalışmak. İşe çok yalın bir gözlemle başlayacağım.

Ayakta duran insan, özerk bir görünümdedir; sanki yalnızca kendisi için vardır ve her türlü kararı verebilme olanağına sahiptir. *Oturan* insan, oturduğu yere basınç yapar, ağırlığı dışardan algılanır ve bir

süreklilik duygusu uyandırır. Bu oturma konumunda, o insanın düşmesi olanaksızdır; doğrulduğunda ise daha büyür. Dinlenmek için uzanmış olan, *yatan* insan ise, tümüyle silahsızdır. Uyumasından ötürü içine girdiği savunmasız konumda ona yaklaşmak, çok kolaydır. Yatan insan belki düşmüş, belki de yaralanmıştır. Yeniden ayağa kalkmadığı sürece, ona güçlü biri gözüyle bakılamaz.

Artık asla ayağa kalkamayacak olan *ölü* ise, olağanüstü bir etki yaratır. Bir ölüyle karşılaşan birinin ilk tepkisi —özellikle ölen kendisini ilgilendiriyorsa; ama böyle olması da şart değildir— gördüğünün ölmüş olduğuna hemen inanmamaktır. Düşmanı idiyse korkuyla, dostu idiyse de içi titreyerek, umutla yatanda en ufak bir kıpırtıyı algılamaya çalışır. Hareket edip etmediğine, soluk alıp almadığına bakar. Hayır, soluk almamaktadır. Hiç hareket etmemektedir. Gerçekten ölmüştür. İşte o anda, ölüm olgusu karşısında duyulan dehşet başlar; bu her şeyi kapsayacak denli dev boyutlara sahip tek olgudur. Bir insanın bir ölüyle karşılaşması, kendi ölümüyle karşılaşması anlamına gelir; gerçekten ölmediği için, ne de olsa kendi ölümü gibi değildir bu karşılaşma; ama öte yandan her zaman bir başkasının ölümü söz konusu olduğundan, kendi ölümünü aşan bir şeydir. Duyarsızlığını yüreklilik ve erkeklikle karıştıran profesyonel katil bile bu hesaplaşmadan kaçınamaz; benliğinin çok iyi gizlenmiş bir köşesinde, aynı dehşeti o da yaşar. Ölünün gözlemci tarafından *algılanması* üstüne, tüm algılamalar içersinde en derin anlamlı ve en insana özgü olan bu algılama üstüne çok şey söylenebilir; bu algılamayı eksiksiz tanımlayabilmek için günler ve geceler harcanabilir. Bu algılamanın en görkemli örneği ise, en eski örnektir: Sümerli Gılgamış'ın arkadaşı Enkidu'nun ölümü karşısında duyduğu acı.

Ama burada bizi ilgilendiren, kurbanı olmaktan utanmamıza gerek bulunmayan, bu yüzden de hiçbir dinde hasıraltı edilmeyen bir yaşantının bu açık evresi değil, bunu izleyen bir sonraki evredir; bu, varlığını onaylamaktan hoşlanmadığımız, sonuçları açısından bir öncekinden çok daha önemli ve insana yakıştığı hiç söylenemeyecek bir evredir. Güç ve iktidarın ne olduğunu ve nelere yolaçtığını anlamak istediğimiz takdirde, gerek gücün, gerekse büyüklüğün özünde yatan bu

evreyi korkusuz, acımasız göz önünde bulundurmak, karşımıza bir zorunluluk olarak çıkar.

Uzanmış yatan bir ölüyle karşılaşanın duyduğu dehşetin yerini, rahatlama duygusu alır: Ölen, ölüyle karşılaşan kişi değildir. Olabilirdi. Ama ölmüş olan, ötekidir, bir başkasıdır. Ölüyle karşılaşan ise dimdik ayaktadır, ne yaralanmıştır, ne de kılına dokunulmuştur. Ölen, ister onunla karşılaşanın eliyle yaşamı son bulmuş bir düşman, ister yitirilmiş bir dost olsun, her şey sanki hayatta kalanın karşısına çıkan ölümü bir başkası kendi üstüne çekmiş gibi bir görünüm oluşturmaktadır.

Hızla egemen olan duygu, bu duygudur: Başlangıçtaki dehşet, bir doyuma ulaşma duygusuyla karışır. Henüz her şeyi yapabilecek olan, ayakta duran insan, dimdik ayakta oluşunun bilincine hiçbir zaman bu denli varmamıştır. Başını bu denli dik tutabildiğini hiç algılamamıştır. Kendini tümüyle o anı yaşamaya vermiştir ve ölüye üstün olma duygusu, onu ölüye bağlamaktadır. Kanatları olsa, şu anda uçup gitmeyi düşünmeyecektir. Bulunduğu yerde, cansız insanın hemen yakınında, ona dönük olarak kalır ve ölen kim olursa olsun, hayatta kalanda sanki onu biraz önce çarpışmaya çağırmış, tehdit etmiş gibi bir izlenim uyandırır, hayatta kalanın gözünde bir tür kurbana dönüşür.

Bu olgu o denli korkunçtur ve o denli apaçık ortadadır ki, akla gelebilecek her çareye başvurularak gizli tutulur. Varlığından utanılması ya da utanılmaması, insanın değerlendirilmesi açısından temel önem taşır, ama olgunun kendisini değiştirmez. Hayatta kalma durumu, güç denen olgu için odak noktası niteliğini taşıyan bir durumdur. Hayatta kalmak, yalnızca acımasız bir durum olmakla kalmaz; bunun yanısıra somut, sınırları kesinlikle belirli, başkalarıyla karıştırılması olanaksız bir durumdur. İnsan, kendi yaşamadığı sürece ölüme hiçbir zaman tam olarak inanmaz. Ama ölümü başkalarında yaşar. Başkaları tek tek gözünün önünde ölürler ve ölen her birey, ölüme tanık olanı ölüme inandırır. Ölen, ölüm karşısında duyulan korkuyu besler; o, hayatta kalanın yerine ölmüştür. Yaşayan, öleni kendi yerine öne çıkarmıştır. Yaşayan, kendini hiçbir zaman ölenle, artık asla kalkamayacak olanla karşılaştığı zamanki kadar büyük hissetmez: O anda artık öleni aşmış gibidir.

Ama bu, genellikle başkalarına gösterilmeyen bir aşma duygusudur. Bu duygu, gerçek acının ardına çekilebilir ve acı duygusu tarafından tümüyle perdelenebilir. Ancak ölen, geride kalan için pek önem taşımasa ve geride kalandan acısını özellikle göstermesi beklenilmese bile, ölü ile karşılaşmanın verdiği üstünlük duygusunun birazını olsun açığa vurmak, gelenek ve göreneklere büyük bir aykırılık sayılır. Bu, gizli kalan, insanın kimseye, belki kendisine bile açıklamadığı bir zafer duygusudur. Gelenek, bu noktada değer kazanmaktadır: Umursamazlıkla açığa vurulması en tehlikeli sonuçlara yolaçabilecek olan bir duyguyu gizlemeye, yoğunluğunu olduğundan daha düşük göstermeye çalışmaktadır.

Bu gizlilik, her koşulda *varlığını korumaz*. Ölüm karşısındaki gizli zafer duygusunun nasıl onur ve ün getiren, bu yüzden de erişilmek istenen açık, saklanmasına gerek duyulmayan bir zafere dönüştüğünü anlayabilmek için, *çarpışma* durumunu en özgün biçimiyle göz önünde tutmak, kesinlikle gereklidir.

İnsan vücudu yumuşaktır, korumasızdır ve çıplaklığı içersinde çok kolay yara alabilir konumdadır. Tüm saldırılara açıktır; aldığı her yarayla birlikte, kendini savunması daha güçleşir; varlığı bir anda son bulabilir. Çarpışmaya giren biri, hangi risk altına girdiğini bilir; herhangi bir üstünlük bilinci taşımadığı zaman, en büyük riske girmiş demektir. Talihi yaver gidip galip gelen kişi ise gücünün çoğaldığını hisseder ve sonraki hasmının karşısına daha coşkulu dikilir. Bu kişi bir dizi yenginin ardından savaşçı için en değerli olan şeyi, *yenilmezlik* duygusunu kazanacaktır; bunu bir kez kazandıktan sonra ise artık giderek daha tehlikeli çarpışmaları göze alacaktır. Sanki vücudu artık bir başka vücuda, bundan böyle çıplak ve korumasız olmayan, zaferleriyle zırhlanmış bir bedene dönüşmüş gibidir. Sonunda ona kimsecikler bir şey yapamaz; artık bir kahramandır. Yenilmez kahramanların öyküleri bütün dünyada ve halkların çoğunda yaygındır; bu kahramanların vücutlarında yaralanabilen, zayıf bir nokta bulunsa bile —ki bu, ender rastlanan bir durum değildir—, bu, onların genelde taşıdıkları yenilmezlik niteliğini daha da vurgular. Kahramanın saygınlığıyla kendine olan güveni, galip sıfatıyla öldürdüğü düşmanların başında durduğu anların toplamından kaynaklanır. Yenilmezlik duygusunun kazandırdığı üstünlükten ötürü, kahramana hayranlık beslenir; bu yenilmezlik niteliği,

kahramanın hasmı açısından eşitliğe aykırı bir ayrıcalık olarak değerlendirilemez. Kahraman, ona boyun eğmeyen herkese hiç düşünmeksizin meydan okur. Çarpışır, galip gelir, öldürür; zaferlerini toplar.

"Toplamak", burada sözlük anlamıyla alınmalıdır. Zaferler sanki kahramanın vücuduna yerleşir ve bundan böyle onun kullanımına hazır konumda kalır. Somut bir süreç olarak bu olayın kavranış biçimini artık geride bırakmış bulunmaktayız ve böyle bir sürece geçerlilik tanımıyoruz; ama bu olgunun etkinliğini gizliden gizliye yüzyılımıza değin sürdürdüğü de tartışılamaz. Bu olguyu, henüz kendini açıkça sergilediği ve bizim pek doğru sayılamayacak bir ifadeyle, ilkel diye nitelendirdiğimiz kültürlerden birinde izlemek, bilgi edinmek açısından yararlı olabilir.

Güney Denizi'nde *Mana* diye adlandırılan, bir insandan bir başkasına geçebileceği kabul edilen, doğaüstü ve kişisel olmaktan uzak bir tür güç vardır. Çok aranan bir güç olan Mana, tek tek bireylerin içersinde giderek artabilir. Yürekli bir savaşçı, bu gücü bilinçli olarak elde edebilir. Ama bu elde edişini, savaşta deneyimli oluşuna ya da fizik gücüne borçlu değildir; bu güç, öldürdüğü düşmanının Mana'sı olarak savaşçıya geçer. Burada *Handy*'nin Polinezya dini üstüne yazmış olduğu kitaptan alıntı yapıyorum:

"Markiz Adaları'nda bir kabile üyesi, kişisel yürekliliği sayesinde savaşta reis olabilirdi. Savaşçının öldürdüğü kişilerin Mana'sını bedeninde topladığına inanılırdı. Kendi Mana'sı, yürekliliği oranında büyürdü. Ama yerlilerin tasarımına göre savaşçının yürekliliği, Mana'sının nedeni değil, *sonucuydu.* Gerçekleştirebildiği her öldürme eylemiyle birlikte, mızrağının Mana'sı da büyürdü. Teke tek vuruşmada galip gelen, öldürdüğü düşmanının adını alırdı; bu, düşmanının gücünün artık onun olduğunun göstergesiydi. Düşmanının Mana'sını doğrudan kendisine geçirebilmek için düşmanının etinden yerdi; bir savaşta bu güç artışını kendine bağlayabilmek, çarpışmada elde ettiği Mana ile olan gizli kaynaşmasını güvence altına alabilmek için de, yendiği düşmanının vücudundan herhangi bir kalıntıyı, savaş donanımının bir parçası olarak üstünde taşırdı; bu, bir kemik, kurutulmuş bir el, hatta bazen de bütün bir kafatası olabilirdi."

Handy'nin söyledikleri bunlar. Zaferin hayatta kalan üstündeki etkisi, bundan daha açık dile getirilemez. Hayatta kalan, düşmanını öldürerek daha güçlü olmuş, Mana'smdaki artış onu yeni zaferlere hazırlamıştır. Düşmandan zorla çekip aldığı şey, bir tür sihirdir, ama buna ancak düşmanı öldüğü takdirde kavuşabilir. Önce canlı, sonra da ölü düşmanının fizik varlığı, bu iş için kesinlikle gereklidir. Çarpışma ve öldürme eylemlerinin gerçekleştirilmesi zorunludur; her şey öldürme eylemine bağlıdır. Galip gelenin düşmanının ölüsünden aldığı, yediği ve takındığı parçalar, ona gücündeki artışı sürekli anımsatır. Bunlar sayesinde kendini daha güçlü hisseder ve korku uyandırır: Meydan okuduğu her yeni düşman, onun karşısında titrer ve kendi korkunç yazgısıyla yüzyüze gelir.

Başka toplumlarda başka tür tasarımlar vardır, ama bunlar da aynı amaca hizmet eder. Vuruşmanın açık biçimde gerçekleştirilmesi, varlığı her zaman gerekli bir öğe değildir. Avustralya'daki *Arnhem-Land*'de yaşayan *Murgnin*'lerde her genç erkek, gücünü ele geçirebileceği bir düşman arar. Ama bu düşmanı geceleyin, gizlice öldürmek zorundadır; ancak bunu başarabildiği takdirde ölen düşmanının ruhu kendisine geçer ve gücünü bir kat artırır. Galip gelenin bu olayla birlikte *büyüdüğü*, açıkça söylenir; hayatta kalan, gerçekten de artık daha *büyüktür*. Burada ele geçirilmek istenen, Mana'nın daha önceki olayda gördüğümüz, kişisellikten uzak gücü değil, kişisel bir ruhtur ve bu ruh, öldürme eylemi gerçekleştirilirken katili görmemelidir; aksi takdirde öfkelenir ve ona geçmemekte direnir. İşte bu nedenle saldırının gecenin karanlığında yapılması, kesinlikle gereklidir. Daha sonra ölünün ruhunun katilin vücuduna nasıl geçtiği, eksiksiz anlatılmıştır. Hayatta kalan, bir kez üstesinden geldiği ve vücuduna kattığı bu ruhtan artık her bakımdan yararlanır. Bu ruh sayesinde, yalnızca katil fizik bakımdan büyümekle kalmaz; bu ruhun ele geçirilmesine yardım ettiği av da, bu av ister bir kanguru, ister bir kaplumbağa olsan, vurulduktan sonra can verirken büyümesini sürdürür ve son anlarında avcı için yağ üretir.

Fiji Adaları'nda ise daha çok, iyi bildiğimiz geleneğe uyan kahramanlara rastlanmaktadır. Babasından uzak yaşayan, ama henüz tam anlamıyla yetişkin olmayan bir erkek çocuğun babasına dönüşü ve onu

etkilemek için babasının tüm düşmanlarıyla nasıl tek başına çarpıştığı şöyle anlatılır:

"Düşmanlar ertesi sabah erkenden savaş naraları atarak kente doğru tırmandılar... Çocuk doğruldu ve şöyle dedi: 'Kimse peşimden gelmesin. Hepiniz kentte kalın!' Sonra kendi yaptığı gürzü aldı, dışarıya, düşmanların arasına fırladı ve büyük bir hırsla çevresine, sağma soluna darbeler indirdi. Her vuruşta bir düşman öldürdü; sonunda hepsi ondan kaçtılar. Çocuk, bir ceset yığınının üstüne oturup, kentteki adamlarını çağırdı: 'Buraya gelin ve ölenleri kaldırın!' Adamlar kentten çıktılar, ölüm şarkısını söyleyerek ölen 42 kişinin cesetlerini taşıdılar; bu arada kentte davullar çalınıyordu." Çocuk, yahnızca bir sürü düşmana tek başına karşı çıkmakla kalmamış, her darbesiyle bir düşmanı yere sermiş, darbelerinin hiçbiri boşa gitmemiştir. Sonunda çarpışmanın galibi olarak bir ceset yığınının üstünde oturmaktadır ve üstünde oturduklarının her birini kendisi öldürmüştür. Fiji'de bu tür savaşçılığın sağladığı saygınlık o denli büyüktür ki, öldürülen düşman sayısına göre kahramana takılan dört ayrı ad vardır. *Koroi* yalnızca *bir* kişiyi, *Koli* on kişiyi, *Visa* yirmi kişiyi ve nihayet *Wangka* otuz kişiyi öldürmüş olana takılan adlardır. Bundan çoğunu başarana ise bileşik bir ad takılır 10+20+30, yani 60 kişi öldürmüş olan ünlü bir reise *Koli-Visa-Wangka* adı verilmiştir.

İlkel diye adlandırılan insanların arasına karışmak, hiçbir zaman tümüyle sakıncadan uzak değildir. Bu insanların ziyaret edilmesinin amacı, onlardan yola çıkarak yine onları acımasız sergilemektir; oysa bu insanların yarattığı etki çoğu kez beklenenin tam tersi olmaktadır. Bu insanlar atom bombasıyla değil, gürzle çarpıştıkları için, kendimizi onlardan çok üstün görmekteyiz. Oysa gerçekte Reis Koli-Visa-Wangka'nın acıyabileceğimiz tek yanı, kullandığı dilde sayı saymanın çok güç oluşudur. Bu bakımdan bizim işimiz kolay, hem de çok daha kolaydır.

Son örneği seçişimin tek nedeni, hayatta kalmaya teke tek çarpışmalar sonucu alışmanın sonunun neye vardığını göstermekti. Ancak iş, yalnızca teke tek dövüşlerde giderek dokunulmazlık duygusu kazanan,

sonra da kendi adamları ne zaman canavarlar ya da düşmanlar tarafından tehdit edilse, böyle bir niteliğin bulunduğunu kanıtlamaya kalkışan kahramanın "dürüst" tutumuyla kalmaz. Bence bu, ancak ideal diye nitelendirilebilecek bir durumdur. Çünkü somut hayatta kalışın verdiği mutluluk duygusu, gerçekte yoğun bir zevk almayı simgeler. Bu zevk alma, bir kez gün ışığına çıkıp onaylandı mı, artık hızla yinelenmesi doğrultusunda bir gereksinim doğuracak ve doymak bilmez bir tutkuya dönüşecektir. Bu tutkunun egemenliği altına giren kişi ise, çevresindeki toplumsal yaşamın türlü biçimlerini, bu biçimlerin sözü edilen tutkuyu yüceltmesini sağlayacak biçimde kendine özgü kılacaktır.

Sözü edilen tutku, *güçlü olma* tutkusudur. Bu tutku, bize doğal görünecek denli ölüm olgusuna bağlıdır; öyle ki, bu tutkuyu da tıpkı ölüm gibi doğal sayarak benimseriz, yani gerçekten tartışmaksızın, dahası açılımlarını ve yarttığı etkileri ciddi biçimde göz önünde bulundurmaksızın.

Bir kez hayatta kalmanın tadına varan, bu tadı *yığmaya* çalışacaktır. Eşzamanlı olarak çok sayıda kişinin ardından hayatta kalabildiği durumlar yaratabilme girişiminde bulunacaktır. Günlük yaşamın kendisine sağladığı, tek tek ve dağınık nitelikteki başkalarının ardından hayatta kalma zevklerini yeterli bulmayacaktır. Çünkü günlük yaşamda bu süreç, çok uzun olmakta, hayatta kalmak isteyen kişi sürecin kısalmasını sağlayamamaktadır. Kendisine gerçekten yakın olan kişiler bakımından ise zaten böyle bir şey sağlamak istemez. İnsan topluluklarının çoğundaki huzurlu yaşamın, izleyeni yanıltan bir akışı vardır; bu yaşam, tehlikeleri ve çatlakları saklamak çabasındadır. Şurada burada yaşamları ansızın son bulan insanların yaşamdan sürekli çekilmeleri, sanki bu insanlar gerçekte yaşamdan kesin biçimde kopmamışlar gibi algılanır ve dışarıya karşı da öyle yansıtılır. Ölenlerin hâlâ bir etkinlikleri olabilirmiş gibi, özel yatıştırma yöntemleriyle bunlara başvurulur. Çoğunlukla ölenlerin varlıklarını bir yerlerde sürdürdüklerine inanılmış ve yaşayanlara karşı duydukları kıskançlığın, yaşayanlar bakımından tehlikeli etkilere yol açmasından korkulmuştur.

Fizik bakımdan hayatta kalmaya önem verenlerin etkinlikleri, her zaman bu ilişkiler örgüsüne, ölen birinin bile dünyadan tümüyle çekilmesine olanak tanımayacak yoğunluktaki bu ilişkiler bütününe yö-

nelmiştir. Genelde yalın kişiliklerin taşıyıcısı olan bu insanlar, kendilerini asıl savaşlarda iyi hissetmişlerdir. Sanki savaş durumunun gerçek anlamı tehlikeymiş gibi, böyle durumlarda hep tehlikenin çekiciliğinden söz edilir. Oysa savaşlarda asıl amacın öldürmek, hem de kitlesel bir öldürme eylemini gerçekleştirmek olduğu, açıktır. Hedef, düşman ölülerinden bir yığın oluşturabilmektir ve galip gelmek isteyen, bu yığının ardından hayatta kalmayı çok açık biçimde tasarımlar. Ancak, iş bu kadarla kalmaz; hayatta kalanın kendi safındakilerden de çok ölen olmuş, hayatta kalan kişi, bunları da aşmıştır. Savaşa isteyerek giden insan, geri döneceği, ölmeyeceği duygusuyla hareket eder; burada bir tür talih oyunu söz konusudur, ancak normal durumun tersine, buradaki çekilişte yalnızca *çıkmayan* numaralar kazanır. Savaşa isteyerek giden, *güvenle* gider; bu güveni oluşturan şey, her iki taraftan ölenlerin hep *başkaları* olacağına, kendisinin ise hayatta kalacağına ilişkin beklentidir. Böylece savaş, barış zamanlarında kendinde hiçbir özellik bulmayan adama da bir güçlülük duygusu kazanma olanağı sağlamaktadır; bu durum, sözü edilen duygunun kaynaklandığı noktada, yani hayatta kalma olaylarının bir birikime dönüştüğü yerde gerçekleşir. Bu noktada ölülerin varlığından kaçınabilmek, olanaksızdır ve her şey onların varlığına dayanır; ölülerin çoğalmasına katkıda bulunmamış olan insan bile, aralarında *bulunmadığı* bu ölüler karşısında kendini üstün hisseder.

Barış zamanlarında en ağır cezalarla önlenmek istenen eylemler, savaşta bireylerden istenmekle kalmaz, kitlesel olarak da gerçekleştirilir. Hayatta kalan insan, savaş kendi tarafı için iyi *sonuçlanmamış* olsa bile, kendi gözünde değeri yükselmiş olarak döner. Savaşın korkunç yanlarını çok iyi kavramış olan insanların, bunları bu denli çabuk unutmalarını ya da hasıraltı etmelerini başkaca türlü anlayabilmeye olanak yoktur. Savaştan sağ dönen herkes, dokunulmazlık duygusunun parıltısını biraz olsun taşır.

Ama herkes böyle yalın ve bu kadarla yetinebilen bir kişilikte değildir. Bu yaşantının daha etkin bir biçimi vardır; bizi burada asıl ilgilendiren de bu biçimdir. Bir insanın hayatta kalma tutkusunun doyuma varmasını sağlayacak denli çok insanı yalnız başına öldürebilmesi olanaksızdır. Ama o insan, başkalarını bu ereğe yöneltebilir ya da yö-

netebilir. Komutan olarak savaşın biçimini saptar. Savaşı önceden planlayıp, başlaması için emir verir. Savaşın gidişine ilişkin bilgi alır. Eskiden ise doğrudan savaşın uzağında kalmıştır; belki bir tek düşmanı bile öldürecek konuma girmez. Ama onun buyruğu altında bulunan başkaları, bu işi onun adına yaparlar. Onların başarıları, komutanın hanesine yazılır. Savaşın asıl galibi sayılan, odur. Adı ve gücü, ölülerin sayısıyla birlikte büyür. Ciddi çarpışmalar içermeyen, çok kolay ve neredeyse hiç kurban verilmeksizin kazanılan bir savaş, bu insana özel bir saygınlık sağlamayacaktır. Gerçek güç, yalnızca kolay yengilerden kaynaklanamaz. Gücün uyandırmak istediği, amaçladığı korku, kitlesel kurban verilmesine bağlıdır.

Tarihteki ünlü fatihlerin tümü bu yolu izlemişlerdir. Daha sonra bu fatihlere türlü erdemler yakıştırılmıştır. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra bile tarihçiler —kendilerince— adil bir yargıya varabilmek için, bu fatihlerin niteliklerini dürüst bir tutumla karşılaştırırlar. Bunu yaparken belirginleşen saflıkları, elle tutulabilecek denli somuttur. Çünkü bu tarihçiler gerçekte çoktan geçmişe karışmış bir gücün çekiciliğinin egemenliği altındadırlar. Kendilerini belli bir zaman parçasına adayışları, onları o zaman parçasının çağdaşına dönüştürür ve gerçekte o çağda yaşamış olanların iktidar sahibinin acımasızlığı karşısında duymuş oldukları korkunun birazı, bu tarihçilere de bulaşır. Sözü edilen tarihçiler, olguları dürüst bir davranış içersinde sınıflandırırken, gerçekte güçlü kişiye boyun eğdiklerinin bilincine varamazlar. Buna, büyük düşünürlerin bile etkisinden uzak kalamadıkları, daha soylu bir neden de eklenir: Her biri insanlığın tüm olanaklarını kendi kişiliğinde birleştiren çok sayıda insanın boşuna, tam anlamıyla bir hiç uğruna öldürülmüş olduğunu yadsıyamamak, dayanılacak gibi değildir. Bu nedenle olup bitenlerde bir anlam aranır. Tarih akışını hep sürdürmüş olduğundan, tarihin sürekliliğinde görünüşte olsun bir anlam bulmak her zaman kolaydır; bu anlamın bir tür saygınlığa kavuşması da sağlanır. Çünkü gerçekliğin kendisinin hiçbir saygın yanı yoktur; bir zamanlar ne denli yıkıcı idiyse, şimdi de o ölçüde utanç vericidir. Burada, güçlü kişinin özel bir tutkusu söz konusudur. Hayatta kalmaktan aldığı zevk, gücünün çoğalışı oranında artar; gücü, tutkusuna boyun eğmesini ola-

naklı kılar. Bu gücün gerçek içeriği, ölen kitlelerin ardından hayatta kalabilme hırsıdır.

Kurbanlarının aynı zamanda düşmanları olması, güçlü kişi için daha yararlıdır; ama dostlar da aynı işlevi yerine getirebilir. Gücü elinde bulunduran, erkeklik erdemleri adına buyruğu altındakilerden en güç olanı, en olanaksızı isteyecektir. Bu istemi karşılarken ölüp gitmelerinin iktidar sahibi (güçlü kişi) için hiçbir önemi yoktur. Dahası, onları kendisi uğruna ölmelerinin bir onur olduğuna da inandırabilir. Başlangıçta buyruğu altında olanlara sağladığı ganimet yoluyla onları kendisine bağlar. Güttüğü amaçlar için adeta biçilmiş kaftan olan buyruktan yararlanır (son derece önemli bir olgu olan buyruk üstünde bugün durmayacağız). İşini iyi bilen bir güçlü kişi, buyruğundakileri coşturup savaşçı kitlelere dönüştürür; onların bu savaşçı kitlelerden kopmalarını sonunda olanaksız kılacak denli tehlikeli düşmanlar yaratır. Derinde yatan asıl niyetini ise açıklamaz; rol yapmasını iyi bilir ve yapılmasını söylediği her şey için yüz tane inandırıcı neden bulur. Belki ancak en yakın dostları arasındayken, kendini beğenmişliğin etkisiyle gerçek yüzünü ortaya koyar; ama o zaman da bunu tam anlamıyla yapar; tıpkı *Ciano*'ya, halkının bir koyun sürüsü olduğunu söyleyen ve doğal olarak o halkın yaşamına hiçbir değer vermeyen *Mussolini* gibi. Çünkü gerçek anlamda iktidar sahibinin asıl amacı hem tuhaf, hem de inanılması güç bir amaçtır; o, *tek insan* olmak ister. Kimse *onun* ardına kalmasın diye, herkesten çok hayatta kalmak ister. Ne pahasına olursa olsun ölümün elinden kurtulmak istediğinden, kendisine ölümü getirebilecek kimse, ama hiç kimse kalmamalıdır. Bu güçlü kişi, kim olursa olsunlar, insanlar yaşadıkları sürece kendini hiçbir zaman güvenlik altında hissetmeyecektir. Onu düşmanlarından koruyan nöbetçileri bile silahlarını ona doğrultabilirler. Buyruğundakilerden sürekli korktuğunu kanıtlamak, güç değildir; ve bu kişi, hep en yakın çevresi karşısında korkuya kapılır.

Bu nedenle erkek çocuk istemeyen güçlü kişiler olmuştur. Güney Afrika'daki *Zulu* topluluğunu kuran ve çok cesur bir adam olan *Shaka*, bir oğul sahibi olmaktan duyduğu korkuyu hiçbir zaman aşamamıştı. Resmi unvanları "kızkardeşler" olan 1200 karısı vardı. Bu kadınların gebe kalmaları yasaklanmıştı ve yasağa karşı gelmenin cezası ölümdü.

Shaka'nın sevdiği ve öğütlerine kulak vermezlik yapamadığı tek insan olan annesi, bir erkek torun özlemiyle yaşıyordu; gelinlerinden biri gebe kaldığında, kadın onu yanına alıp sakladı ve bir erkek çocuğu dünyaya getirmesine yardımcı oldu. Çocuk birkaç yıl boyunca babaannesinin yanında büyüdü. Günün birinde ansızın annesini ziyarete gelen Shaka, onu bir oğlan çocuğuyla oynarken buldu. Çocuğun kendi oğlu olduğunu derhal anlayarak, onu oracıkta, kendi elleriyle öldürdü. Ama bu, korktuğu yazgıdan kaçmasını sağlayamadı; oğlu yerine 41 yaşındayken erkek kardeşlerinden ikisi tarafından öldürüldü.

Erkek evlat karşısında duyulan bu korku, bize tuhaf gelmektedir; Shaka'nın tutumunun alışılmadık yanı, bir oğlunun olmasına bile olanak tanımamasıdır. Bunun dışında, hükümdarlarla oğulları arasındaki çekişmeler günlük olaylardandır. Doğu'nun tarihi, bu tür olaylarla o denli doludur ki, bu çekişmelere kuraldışından çok kural gözüyle bakmak gerekir. Ancak, güçlü kişinin *tek insan* olmak istediği savı ne anlama gelebilir? İktidar sahibinin *en güçlü* olmak istemesi, kendisine bağımlı kılmak için başka güçlülerle savaşması, sonra öteki iktidar sahiplerinin tümünü yenmek ve en büyük, belki de —güttüğü en son amaca göre— imparatorluğun tek efendisi olmak umudunu beslemesi, doğal görünmektedir ve bunları yaşadık. İktidar sahibinin tek *buyuran* kişi olmak istediğini söylersem, buna herhalde kimse karşı çıkmayacaktır; çok sayıda fatih, bu rolü oynamışlardır ve bazıları da bu amacı kendi çerçevesi içersinde gerçekleştirmiştir. Ama tek insan olmak? Güçlü kişinin tek insan olmak istemesi ne demektir? Buyruk altında insanların bulunması, güç denen şeyin özü gereğidir; bu insanlar olmaksızın bir güç eylemi düşünülemez. Bu itiraz ileri sürülürken gözden kaçırılan nokta, güç eyleminin başkalarının *uzaklaştırılmasında* somutlaşabileceğidir; bu ne denli köktenci biçimde ve geniş kapsamlı gerçekleşirse, sözü edilen eylem de o denli büyük boyutlar alır.

Bu boyutlarda bir olayın Hindistan'da, 14. yüzyılda gerçekleştiğini bilmekteyiz. Olay, taşıdığı yabancı havaya karşın o denli çağdaş izlenimini bırakmaktadır ki, kısaca anlatmadan geçemeyeceğim. Zamanının en güçlü ve en iktidar tutkunu hükümdarı olan Delhi Sultanı *Muhammed Tuğlak,* sürekli olarak geceleri kabul salonunun duvarları üzerinden atılan mektuplar bulur. Bu mektupların tam içeriği bi-

linmemekte, ancak sövme ve hakaretlerle dolu olduğu söylenmektedir. Bunun üzerine sultan, o zaman dünyanın en büyük kentlerinden biri olan Delhi'de taş üstünde taş bırakmamaya karar verir. Koyu bir Müslüman olarak adalete çok önem verdiğinden, kentte yaşayanların tümünün evlerini *satın alır* ve onlara konutlarının değerini eksiksiz öder. Sonra onlara, kendine başkent yapmak istediği yeni ve çok uzak bir kente, Daulatabad'a gitmeleri buyruğunu verir. Kentte yaşayanlar buyruğu dinlemezler; bunun üzerine sultan, çığırtkanı aracılığıyla üç gün içersinde kentte tek insan kalmaması gerektiğini ilan eder. Çoğunluk buyruğa uyarsa da, birkaç kişi evlerinde saklanırlar. Sultan kenti taratıp, kalanları arattırır. Köleleri, sokakta biri topal, biri de kör iki adam bulurlar ve sultanın önüne çıkarırlar. Sultan topalın bir mancınığa konup fırlatılması, körün de Delhi'den Daulatabad'a yerde sürüklenerek götürülmesi buyruğunu verir; o çağda bu iki kent arasındaki yolculuk 40 gün sürmektedir. Kör adamın yol boyunca her parçası bir yerde kalır ve sonunda Daulatabad'a yalnızca bir bacağı varır. Bu olay üzerine herkes varını yoğunu bırakıp Delhi'den kaçar ve kent bomboş kalır. Yıkım o boyutlardadır ki, kentin yapılarında, saraylarında ya da yörekentlerinde bir kedi, bir köpek bile kalmaz. Bir gece sarayının damına çıkan sultan, hiçbir ateşin, dumanın ve ışığın görülmediği Delhi'ye baktıktan sonra, şöyle der: "Şimdi artık içim rahat ve öfkem yatıştı."

Sonradan sultanın kenti yeniden canlandırmak için başka kentlerde yaşayanlara yazılı haber gönderip, Delhi'ye gelmeleri buyruğunu verdiği bir gerçektir; öte yandan bu çağrıya çok az kişinin uyduğu ve ölçülmesi olanaksız büyüklüğü ile Delhi'nin uzun süre neredeyse boş kaldığı da bir gerçektir. Ama önemli olan an, sultanın geceleyin sarayının damından boş kente baktığı ve *tekliğinin* bilincine vardığı andır; kentte yaşayanların tümü, köpeklerle kediler bile, 40 günlük uzaklıktadır, ne ateş, ne duman, ne de ışık vardır ve sultan yapayalnızdır: "Şimdi artık içim rahat."

Şunu da belirtmek gerekir ki, sultanın: "Şimdi artık içim rahat" tümcesi, sonradan uydurulmuş ya da yakıştırılmış olmayıp, sultanın sarayında yedi yıl yaşayan ve onu çok iyi tanıyan ünlü Arap seyyahı İbni Batuta tarafından inandırıcı biçimde aktarılmıştır. Sultanın içi rahattır, çünkü gözünün görebildiği yerde kendisine karşı çıkabilecek tek insan

yoktur. Ayrıca Sultan, kendisini bütün insanların ardından hayatta kalmış gibi hissetmektedir; bu noktada başkentinin halkı, tüm insanlığın temsilcisi durumundadır. Bu *teklik* anı, geçici olmuştur hiç kuşkusuz; ama bu anın yaradılışında gösterilen kararlılık, harcanan olağanüstü çabalar, o anı yaşamanın beraberinde getirdiği sonuçlar —yani zengin ve görkemli bir başkentin yıllar boyu çöle dönmesi—, akıllı ve adil oluşundan ötürü övülen, ne yaptığını bilen, çalışkan ve gerçekçi bir hükümdarın, kendi başkentine karşı sanki en kötü düşmanının başkentiymiş gibi davranmayı göze alabilmiş olması gerçeği — bütün bunlar, bu tek insan olma içgüdüsünün her fırsatta ciddiye alınması ve nedenlerine inilmesi gereken bir olgu, gerçek bir güç niteliğini taşıdığını göstermektedir.

Pek çok şey gibi, bu olgu da ancak içinden yola çıkılarak, başka deyişle belli ruh hastalıklarının, özellikle paranoyanın gözlemlenmesi yoluyla en iyi biçimde kavranabilir. Bu anlamda *teklik* tutkusu konusunda bildiğim en önemli belge, Dresden'li eski senato başkanı *schreber*'in kaleme aldığı "Düşünceler"dir (Denkwürdigkeiten). Bu kitapta, dokuz yıl süreyle kliniklerde kalan bir paranoya hastası, kendi sistemini iç dünyasından yola çıkarak, eksiksiz ve bağlamlar içersinde sergilemiştir. Ama bu kitap, yalnızca bizim amacımız için ilginç olmanın da ötesindedir; o denli çeşitli ve sık rastlanılan olaylara değinmektedir ki, yapıtı ruhçözümleme yazınının en önemli belgesi diye nitelendirmekte bir sakınca görmüyorum. Kitap henüz basılmadan, Schreber hakkında daha önce verilmiş olan hacir kararının mahkemece kaldırılmasına neden olmuştu. Schreber, 1903 yılında kitabı kendi olanaklarıyla yayımladı. Kitaptan utanç duyan ailesi, bu baskının büyük bölümünü satın aldı; bu nedenle ilk baskıdan bugün herhalde çoz az kalmıştır.

Ancak bu konuda, *Freud*'un 1911'de Schreber üstüne yayımladığı bir yazıyı[1] dikkate almamak gerekmektedir. Bu, Freud'un başarılı sayılamayacak çalışmalarından biridir. Emekleme evresinde bir denemeyi andıran çalışma, okurda Freud'un da eksikliklerinin bilincinde olduğu

[1]Psychoanalytische Bemerkungen über einen autoblographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides). [Bir Paranoya (Paranoid Bunama) Olgusunun Özyaşamöyküsü Üzerine Ruhçözümsel Notlar].

izlenimini uyandırmaktadır. Freud, malzemenin çok küçük bir bölümünü göz önünde tutmuş, yorumunda ise kendisinde ender rastlanan bir yanılgıya düşmüştür. Bunu, ancak "Düşünceler"i gerçekten tanıyan biri yeterince anlayabilir. Bu yazıya ilişkin sonraki tartışmalarda, Schreber'in yalnızca Freud'un alıntıladığı bölümleri göz önünde tutulmuştur. Doğrudan belgenin kendisine başvurma çabasını ise ancak son yıllarda, bir ya da iki yazar göstermiştir; bu belgeyi tümüyle değerlendiren kimse ise çıkmamıştır ve bu işi yapabilmek de pek kolay olmayacaktır. Ancak adil davranmak için, Freud'un 1911 yılında, yani Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte asıl içinde yaşadığımız çağ başlamazdan önce bu yazıyı kaleme almış olduğunu belirtmek gerekir. O zaman bugüne dek geçen 60 yılı düşünerek yaşamış olanlardan kim değişmeksizin kalabilmiştir? Kim tüm sorunlarla bambaşka bir biçimde yeniden karşılaşmamıştır? Schreber'i anlayabilmek ve onu, söylediklerinin çoğunu bir yana bırakmaksızın yorumlayabilmek olanağına ancak bizim kuşağımızın insanları kavuşabilmişlerdir.

Aşağıda, Schreber'e egemen olmuş en önemli tasarımlardan yalnızca ikisi üstünde duracağım. Bunu yapmakta da haklıyım, çünkü bu tasarımların Schreber'in deliliğinin odak noktasını oluşturduğu kuşkusuzdur.

İnsanlık, tümüyle ortadan kalkmıştır. Geride kalan, hayatta kalabilmiş tek insan, Schreber'in *kendisidir*. İnsanlığın ortadan kalkmasına yolaçmış yıkım üstüne düşünür ve *bir*'den çok sanıya varır. Belki Güneşin dünyadan uzaklaşması nedeniyle, her yanı buzlar kaplamıştır. Belki bir zamanlar Lizbon'da olduğu gibi bir yer sarsıntısı olmuştur. Ama Schreber'in en çok tasarımladığı şey, cüzzam ve veba gibi büyük kıyımlara yolaçan salgınlardır. İşi rastlantıya bırakmamak için, yeni ve bilinmeyen veba türleri düşünür. Öteki insanların tümü ölürken, kendisi "kutsayıcı" ışınların yardımıyla yeniden sağlığına kavuşmuştur.

Schreber, hastalığının kendisini hırçın yapan başlangıç dönemlerinde ilginç hayaller görmüştü. Bu hayallerden birinde, bir tür asansörle yerin derinliklerine inmişti. Bu arada tüm coğrafya dönemlerini yaşamış ve kendini ansızın bir taşkömürü ormanında bulmuştu. Bir ara geçici olarak asansörden çıkmış ve Leipzig halkının tümünün gömülü olduğu bir mezarlıkta gezinmiş, bu arada karısının mezarını da ziyaret etmişti.

Gerçekte ise karısı henüz yaşıyordu ve Schreber'i, sekiz ya da dokuz yıl yattığı, Dresden yakınlarındaki Sonnenstein Kliniğinde düzenli aralıklarla ziyaret ediyordu. Schreber, bu ziyaretlerin tümüyle bilincindeydi. Kendi doktorunu, klinikteki öteki doktorları ve bakıcıları da görüyor ve duyuyordu. Hırçınlığı yoğunlaştığı zamanlar bu kişilerle kötü çalışmaları oluyordu. Öteki hastaları da görüyordu. Peki bu durum, kendisinin tek olduğu yolundaki kesin inancıyla nasıl bağdaşıyordu? Schreber, gözünün önündeki şeyleri yadsımıyor, ama onları kendine göre yorumluyordu. Gördüğü insanlar *gerçek* değillerdi, "acele çırpıştırılıvermiş adamlar"dı. Schreber, böyle nitelendiriyordu çevresindekileri; görünüp kaybolan ve gözünde hiçbir değer taşımayan bu görüntüler, onu yanıltmak ve kafasını karıştırmak için sergilenmekteydi.

Ancak Schreber'in tek insan olarak yalnız bir yaşam sürdürdüğü de sanılmasın. Çünkü Schreber, yıldızlarla ilişki kurmuştu ve bu, çok özel türden bir ilişkiydi. Ölülerin ruhları, yıldızlarda yaşıyorlardı; Koltuk takımyıldızı ya da Ülker takımyıldızı gibi bilinen takımyıldızlara dev kümeler biçiminde asılıydılar; dahası, Schreber'de bu gök cisimlerinin yalnızca ölülerin ruhlarından oluştuğu gibi bir izlenim vardı. İşte bu ruhlar üstünde kendisinin çok büyük bir çekici gücü vardı. Ruhlar, büyük kitleler halinde Schreber'in çevresinde toplanıyorlar, sonradan da başının üstünde ya da bedeninin içinde yokolup gidiyorlardı. Geceleri binlercesi, birkaç milimetre büyüklüğünde, insan biçiminde minik figürler, "küçük adamlar" olarak yıldızlardan Schreber'in üstüne yağıyorlar ve başının üstünde kısa bir süre kalıyorlardı. Ama bu varlıkları çok kısa sürüyordu; Schreber'in bedeni onları emdiğinden, bu bedende yokoluyorlardı. Kimi zaman Schreber'in ruhlar bedeninde yitip gitmezden önce can çekişenlerinkini andıran kısa süreli son bir hırıltı duyduğu da oluyordu. Onları kendi çekim gücü karşısında uyarmasına karşın, ruhlar yine de gelmekteydiler. Böylece bütün oluşturmuş takımyıldızlar paramparça oluyor, yıkıma doğru yolalan yıldız toplulukları birbiri ardına Schreber'e varıyordu. Yıldızların biraraya getirilmesiyle, bazı takımyıldızların kurtarılmasına çalışılıyor, ama sonuçta tüm çabalar boşa çıkıyordu; Schreber'in evrendeki yıkıcı gücünün önüne herhangi bir biçimde geçebilmek, olanaksızdı.

Schreber, ruhlarla olan bu ilişkisinden ötürü, kendini binlerce yılın en büyük ruhgörücüsü diye nitelendirmişti. Ama etkisine ilişkin olarak kendi verdiği betimlemeler karşısında bu nitelendirme, kesin olmaktan uzak, belki de *aşırı* alçakgönüllü kaçmaktadır. Schreber'in gerçekte sergilediği, daha başka bir görünümdür. Schreber, *gücün* iki ayrı evresini bir bütün olarak sergilemektedir. Bu evreler eşzamanlı ve birlikte ortaya çıktığından, ilk bakışta karışıklık yaratabilir. Ama bunları birbirinden ayırmak ve kesin anlamlarıyla kavrayabilmek, güç değildir. Schreber'in dışındaki insanların tümü, daha önce ölmüştür ve o, istediği gibi, *tektir*. Bu, gücün en uç ve en son noktasıdır. İnsan bu noktaya erişebilmek için çaba harcayabilir; ama bu girişimi tümüyle gerçekleştirebilme olanağı, ancak delilik konumunda vardır. Schreber'in insan biçiminde, başka deyişle şöyle ya da böyle, yine de insan olarak tasarımladığı *ruhlara* gelince, Schreber onların arasında büyük adamdır, liderdir ve liderin çevresinde binlerce ruh, kitleler olarak toplanır. Ama olanlar, bir halkın liderinin çevresinde toplanıp kalması gibi, ruhların da Schreber'in çevresini alıp kalmalarıyla sınırlı değildir; liderlerinin çevresinde yığılan halkların ağır bir süreç içersinde, yıllar geçtikçe uğradıkları yazgıya ruhlar da uğrarlar: Schreber'e göre *küçülürler*. Ona eriştikleri anda hızla büzülüp, birkaç milimetreye inene dek küçülürler ve Schreber'le aralarındaki ilişki de böylece en inandırıcı biçimde ortaya çıkar; onlarla karşılaştırıldığında Schreber bir devdir; ruhlar ise ufacık yaratıklar olarak, yalnızca onun uğruna çaba harcarlar. Ama iş, bununla da kalmaz: Büyük adam, onları yutar. Ruhlar, sonradan tümüyle yok olmak üzere, sözcüğün gerçek anlamıyla büyük adamın içine girerler. Büyük adamın üzerlerindeki etkisi yıkıcıdır. Büyük adam onları kendine çeker, bir araya getirir, küçültür ve yiyip bitirir. Bir zamanlarki varlıkları yalnızca büyük adamın bedenine yarar.

Schreber, bu noktada henüz tam anlamıyla tek değilse de, kendi benimsediği önemde tek'tir. Güce ilişkin ve hepimizin bildiği bu evre bakımından Schreber, düşünülebilecek en açık ve çarpıcı örneği oluşturmaktadır. Bu örneğin delilik bağlamı içersinde yer alması, bizi ürkütmemelidir. Yapmamız gereken şey, bilgiyi rastladığımız yerde almaktır ve aşırı biçimleri içersinde tanıdığımız güç ve iktidarın delilik konumundan uzak olduğu söylenemez. Gücün nasıl *elde edildiği* ko-

nusunda Schreber, hiç kuşkusuz bize bir şey söylemez; bunun için gücün uygulamasına ilişkin gözleme gereksinim vardır. Ama kanımca gücün *ereğinin* ne olduğunu Schreber'den öğrenmek, hiç de küçük görülecek bir girişim değildir.

Sözlerime Schreber'le son vermemin düş kırıklığı yaratmayacağını umarım. Böyle bir durumdan memnun olabilmek için insanın ya Schreber kadar körleşmiş biri, ya da betimlenen türden bir iktidar sahibi olması gerekir. Hiçbirimiz bu olayın dışında değiliz; böyle bir güce ilişkin araştırmanın önemli bir bölümünü, bu güce neden boyun eğdiğimiz sorusunun oluşturması gerekir. Benim amacım ise konuyu, güçlü kişinin bize akıl almaz gibi görünen ve her bakımdan itici gelen, özellikle bundan ötürü de en büyük titizlikle göz önünde bulundurmamız gereken *iç yapısı* ile sınırlandırmaktı.

1962

KARL KRAUS YA DA DİRENİŞİN OKULU

Bir olayın, *bir* yaşantının, *bir* örneğin ötekini kovup yerine geçmesi, gençlik yıllarındaki doymak bilmezliğin ve atılganlığın gereğidir. İnsan bu yıllarda coşkuludur, hep daha geniş ufuklara açılmaktan yanadır; bir şuna, bir buna el atar, kendine bir put yapar ve ona, başka her şeyi dışlayan bir tutkuyla bağlanır. Ama bu puttan ötürü düş kırıklığına uğradığı anda da, onu bulunduğu yükseklikten indirip hiç düşünmeksizin parçalar; *adil* olma isteği yoktur insanda, çünkü put, o ana değin o insan için çok büyük anlamlar taşımıştır. Eskilerin yıkıntıları arasına yeni bir put yerleştirilir. Yerleştiren, o putun burada tedirgin oluşunu pek umursamaz. Putlarına karşı keyfinin istediği gibi davranır insanoğlu, *onların* neler duyduklarını sormaz; bu putların varlık nedeni, yüceltilmek ve yıkılmaktır; birbirini izleyen putların sayısı, insanı şaşkınlığa sürükleyecek kadar kabarıktır; ve bu putlar gerek çeşitlilik, gerek birbirleriyle karşıtlık oluşturma bakımından o denli alacalı bir görünümdedir ki, birisi bunların tümüne birden aynı zamanda bir göz atmayı düşünse, herhalde dehşete kapılır. Bu putlardan biri ya da öteki, bir tanrı olmayı başarır; o zaman süreklilik kazanır ve esirgenir, ona el uzatan çıkmaz. Tanrılaşmış puta artık insanların kötü niyeti değil, yalnızca zaman zarar verebilir. Böyle bir tanrı zamanın aşındırmasına uğrayabilir ya da yumuşak toprağa gömülebilir, ama ne olursa olsun sağlam kalır ve biçimini yitirmez.

Bir süre yaşamış bir insanın iç dünyasında taşıdığı bu tapınaklar alanının yıkıntılarla dolu görünümünü tasarımlayabilmek güçtür. Bu alanı akılcı yoldan kavrayabilmek, hiçbir arkeoloğun başarabileceği iş değildir. Sağlam kalmış, ne oldukları anlaşılabilen tanrı betimleri bile arkeolog için gizemli bir Pantheon'dur. Ama bu kadar da değil: Herhangi bir arkeolog bu alana girmeyi başarsa, yıkıntıların üstünde başka yıkıntılar da bulacak, görünüm giderek daha tuhaf ve gerçekdışı bir nitelik ka-

zanacaktır. Şu yıkıntıları neden özellikle bu yıkıntının izlediğini nasıl anlayabilecektir arkeolog? Bu yıkıntıların tek ortak noktası, yıkılış biçimleridir ve onları inceleyen arkeoloğun yapabileceği tek saptama, buraları yakıp yıkanın hep aynı barbar olduğudur.

Düşünülebilecek en akıllı davranış, bütün bu yıkıntı ve tapınak alanına el sürmemektir hiç kuşkusuz. Ama ben bugün aklı bir yana bırakmaya ve kendi putlarımdan birini anlatmaya niyetliyim; tanrılaşan putlardan biriydi bu anlatacağım; tanrı olmasına karşın, belki beş yıl egemenliğini tek başına sürdürdükten sonra geriledi, birkaç yıl sonra da tümüyle yıkıldı. Aradan çok uzun zaman geçtiği için, artık durumu kuşbakışı görebiliyorum. Bugün artık Karl Kraus'la neden tam zamanında karşılaşmış olduğumu, neden onun tiryakisi kesildiğimi ve nihayet neden kendimi ona karşı savunmak zorunda kaldığımı biliyorum.

1924 ilkbaharında, Viyana'ya dönüşümden birkaç hafta sonra, dostlarım beni ilk kez Karl Kraus'un bir konuşmasına götürdüler.

Büyük konser salonu, ağzına kadar doluydu. Çok arkada oturuyordum ve bu uzaklıktan görebildiğim, azdı: Ufak tefek bir adam vardı karşımızda, biraz öne doğru eğilmişti, aşağı gittikçe sivrilen yüzünde tuhaf, kavrayamadığım bir canlılık vardı; o ana değin bilinmeyen bir yaratık, hangi türden olduğunu söyleyemeyeceğim, yeni bulunmuş bir hayvan gibiydi. Sesi tiz ve coşkuluydu, ani tırmanışlarıyla salona kolayca egemen olabiliyordu.

Çevremdeki insanlara gelince, onları çok iyi gözlemleyebiliyordum. Salonda, büyük politik toplantılardan tanıdığım bir atmosfer vardı: Sanki konuşmacının söyleyeceği her şey belliydi ve bekleniyordu. Sekiz yıl boyunca, belki en önemli yıllarım boyunca, onbir yaşımdan ondokuz yaşıma kadar Viyana'dan uzak kalmış benim gibi biri için, her şey tüm ayrıntılarıyla yeni ve yadırgatıcıydı: Çünkü konuşmacının söylediklerinin ve tutkulu bir coşkuyla dile getirdiklerinin tümü gerek özel yaşamın, gerekse kamu yaşamının sayısız ayrıntılarına ilişkindi. En etkileyici nokta, bir kentte üzerinde durulmaya değer ve bir ölçüde herkesi ilgilendiren bu denli çok olayın geçmesiydi. Savaş, savaşın uzantısı sancılar, kötülükler, cinayetler, para hırsı, türlü dolanlar, bunların yanı sıra da baskı yanlışları aynı dizginlerini koparmış güçle bağlamların dışına çıkarılıp daha belirginleştiriliyor, adlandırılıp yargılanıyor, bir tür esriklik havası

içersinde sayıları bini aşan bir insan kitlesinin başına fırlatılıyordu. Bu insanlar her sözcüğü anlıyorlar, karşı çıkıyorlar, alkışlıyorlar ya da bütün bu söylenenlere gülüyorlardı.

Beni en çok tedirgin kılan şeyin, kitlesel etkinin aniliği olduğunu itiraf etmeliyim. Nasıl oluyordu da, bu insanların tümü neyin söz konusu olduğunu çok iyi biliyorlardı? Söz konusu edileni daha önce tanımış, ona karşı çıkmışlardı; şimdi de burada mahkum edilmesini bekliyorlardı. Bütün suçlamalar tuhaf bir sertlikle, mahkeme tutanaklarındaki tümceleri çağrıştıran bir tonda dile getiriliyordu; bu konuşma hiç kopukluk göstermiyor, hiç son bulmuyor, sanki yıllarca önce başlamış ve daha yıllar boyu böyle sürüp gidebilirmiş izlenimini uyandırıyordu. Hukuk alanına yakınlığı çağrıştıran bir nokta da, her şeyin yerleşik, mutlak olma niteliği tartışmasız, dokunulmazlık taşıyan bir yasanın varlığını şart kılmasıydı. Neyin iyi ve neyin kötü olduğu, apaçıktı. Gerçekler, kimsenin çizemeyeceği ya da aşındıramayacağı granit kadar sert ve doğaldı.

Ama burada çok özel türde bir yasanın varlığı söz konusuydu ve ben de daha ilk defasında, bu yasaya karşı çıktıkları için cezalandırılmaları gerekenlere olan tüm yabancılığıma karşın, o yasaya nasıl boyun eğmeye başladığımı duyumsayabildim. Çünkü işin akıl almaz ve unutulmaz yanı —bu konumu yaşamış herkesin, üçyüz yıl yaşasa bile unutamayacağı yanı—, bu yasanın *yakıcılığıydı:* Bu yasanın sıcaklık saçan, kavurup yakan bir gücü vardı. Birbirine hep aksaksız uyan, duvarcı Kyklopların surları kadar sağlam tümcelerden şimşekler yağıyordu; bunlar tehlikesiz ya da çevreyi aydınlatan şimşekler değildi; tiyatro sahnelerinde çakılan türden şimşekler de değildi; bu şimşekler öldürücüydü; ve herkesin önünde, aynı zamanda tüm kulaklara yansıyarak gerçekleşen bu cezalandırma eylemi o denli tüyler ürpertici ve görkemliydi ki, etkisinden uzak kalmayı kimse başaramıyordu.

Her hüküm, hemen oracıkta yerine getiriliyordu. Bir kez verilmiş hükmün geri alınması artık olanaksızdı. İdamları hepimiz yaşıyorduk. Salondaki insanlar arasında bir tür tutku dolu bekleyişe yolaçan şey, hükmün verilişinden çok, anında yerine getirilmesiydi. Çoğu hiçbir şeye layık olmayan kurbanlar arasında direnişe geçen ve idamlarını kabul etmeyenler de vardı. Çokları açıkça savaşmaktan kaçınıyordu, ama meydan okuyanlar da çıkıyordu; işte o zaman başlayan amansız ko-

valamaca, dinleyicilerin izlemekten en çok hoşlandıkları sahne oluyordu. Karl Kraus'un aydınlardan kana susamış bir kitle oluşturmayı başardığını ancak yıllar sonra anlayabildim; bu kitle, Kraus'un her toplantısına geliyor ve seçilen kurban yere serilinceye dek varlığını koruyordu. Kurban susar susmaz, bu av da son buluyordu. Ondan sonra bir yenisi başlayabilirdi.

Karl Kraus'un —Trakl'ın deyişiyle— "billur gibi bir sesle", "öfkeli bir büyücü" olarak üstüne titrediği yasalar dünyası, her zaman böyle yoğun bir birliktelik göstermeyen iki alanı, başka deyişle ahlâk alanıyla edebiyat alanını birleştirmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen aydınlar kaosu içersinde belki de bu birleşmeden daha gerekli bir şey yoktu.

İstediği etkiyi sağlayabilmek için ne gibi araçlar vardı Kraus'un elinde? Ben bugün Kraus'un yalnızca iki temel aracını belirtmek istiyorum: Bunlar, *söz ustalığı* ve *dehşet*'ti.

İlkini ele alacak olursak, söz ustalığı, Kraus'un alıntıları yetkin biçimde kullanmasında belirginleşiyordu. Kraus'un kullanma biçimiyle alıntı, kendisinden alıntı yapılana karşı çıkan bir anlam taşıyordu ve bu alıntı çoğu kez yorumcunun o kişiye karşı ileri sürdüklerinin gerçek doruk noktasını, yetkinlik düzeyini oluşturuyordu. İnsanları kendi ağızlarından çıkanlarla mahkum etmek, Karl Kraus'a özgü bir yetenekti. Bağlam yeterince açıklıkla ortaya çıktı mı bilmiyorum, ama bu ustalığın kaynağı, *akustik alıntı* diye adlandırmak istediğim olguda yatıyordu.

Kraus, hep peşini bırakmayan seslerin etkisindeydi, bu, sanıldığı kadar ender rastlanan bir durum değildir — ama şu farkla ki, Kraus'u izleyen sesler, gerçekten *vardı* ve Viyana'nın gerçekliğinde yatıyordu. Bunlar Kraus'un her yerde, sokaklarda, alanlarda, kapalı yerlerde duyabildiği kesik tümceler, sözcükler, seslenişlerdi. O zamanlar yazarların çoğu, duymazlıktan gelmeyi becerebilen kimselerdi. Kendilerinden olanlarla bir araya gelmeye, onları zaman zaman dinlemeye, ama daha çok onlara karşılık vermeye hazırdılar. Aydının en kötü alışkanlığı, dünyanın yalnızca aydınlardan oluştuğuna inanmasıdır. Kraus da bir aydındı, olmasaydı eğer, günlerini gazete okumakla, üstelik görünüşte tümü de aynı şeyleri yazan değişik gazeteleri okumakla geçirmezdi. Ama *onun* —hiçbir zaman kapanmayan, hep etkinlikte bulunan, dinleyen— kulağı her zaman açık olduğundan, bu gazeteleri de, sanki onları *duyuyormuş* gibi okumak zorundaydı. Kara renkli, basılı ve ölü sözcükler, Kraus için *sesli* sözcüklerdi. Sonradan onları alıntıladığında, sesleri konuşturuyormuş, akustik alıntılar yapıyormuş gibi olurdu.

Ama ayrım gözetmeksizin her şeyi alıntıladığından, seslerin hiçbirini kaçırmadığından ve duymazlıktan gelmediğinden, tümünü mevki, ağırlık ve değerlerine bakmaksızın tuhaf bir eşitlik içersinde birlikte koruduğundan, Karl Kraus o günlerin Viyanasının tartışmasız en canlı olayıydı.

Tüm çelişkiler içersinde en tuhaf olanı ise, şuydu: Bu her şeyi aşağılayan, İspanyol Quevedo'dan ve Swift'ten bu yana dünya yazınını en kararlı biçimde küçümseyen, suçlu insanlar için bir tür Tanrı tokadı olan bu adam, *herkese* söz hakkı tanırdı. En ufak, en önemsiz ve içerikten en yoksun sesi bile bir yana atmazdı. Kraus'un büyüklüğünü oluşturan yanı, yalnız başına, tam anlamıyla yalnız başına, yaşadığı dünya ile o dünyanın —sayısız— temsilcileri aracılığıyla hesaplaşması, o dünyaya kulak vermesi, saldırması ve o dünyayı kamçılamasıdır. Bu yanıyla Kraus, insanlar tarafından sevilip övülmek için onların ağızlarına bal çalan tüm yazarların, o dev çoğunluğun karşıtıdır. Eşlerine çok ender rastlandığı için, Kraus gibi kişiliklerin neden gerekli oldukları konusunda bir şeyler söylemek hiç kuşkusuz gereksizdir.

Bu gözlemlerde asıl ağırlık noktasını *yaşayan* Kraus'a, aynı zamanda birden çok kişiye birden seslenir konumdaki Kraus'a kaydırdım. Ne denli yinelense azdır: Sarsan, acı veren, yerden yere vuran, insanın iliğine kemiğine işleyen, dinleyeni, gücünü yeniden toplaması ve kendini ona karşı savunması yıllar sürecek kadar etkileyen Karl Kraus, *konuşmacı* Karl Kraus'tu. Yaşamım boyunca, tanıdığım Avrupa dil alanlarında böyle bir konuşmacıyla asla karşılaşmadım.

Kraus'un —çok çeşitlilik gösteren— tüm heyecanları, konuşurken dinleyicilerine de geçer ve bir anda onların heyecanlarına dönüşürdü. Bu heyecanlara ciddiyetle eğilmek, Kraus'un öfkesini, alay edişini, düş kırıklıklarını, nefretini, aşk ve kadınlar söz konusu olduğunda, bu cinse karşı her zaman bir şövalye ruhunun şükranıyla duyduğu saygıyı, güçlülük denen nitelikten tümüyle yoksun olanlara acımasını ve duyarlılığını, güçlülere saldırmaktaki büyük cesaretini, bu güçlülerin Avusturya'ya özgü tiplerinin yüzlerinden budalalığın maskesini çekip almaktan ve böylece onların içyüzlerini ortaya çıkarmaktan duyduğu neredeyse kösnül zevki, aralarında Shakespeare, Claudius, Goethe, Nestroy ve Offenbach gibi çok çeşitli büyüklerin bulunduğu kendi tanrılarına olan, varlığını

her zaman koruyan hayranlığını anlatabilmek için bir kitap doldurmak gerekir.

Bu heyecanları sayıp dökerken, içimde bunlar üzerine türlü somut şeyler anlatmak ve Kraus'un bir konuşmasından henüz çıkmışçasına, onu taklit etmek isteği uyanıyor; oysa şu anda yapabileceğim tek şey, bu heyecanları saymak. Ama aralarından *birini,* daha önce de değindiğim birini vurgulamak zorundayım. Bu, aynı zamanda Kraus'un Kutsal Kitap'tan gelme yanı diyebileceğim bir özelliği, başka deyişle Kraus'un taşıyıcısı olduğu *dehşet.* Eğer Kraus'u öteki çağdaşlarından ayıran tek niteliği belirtmek diye bir zorunluluk olsaydı, o zaman şöyle denecekti: Karl Kraus, dehşet'in ustasıydı.

Bunu anlamak, günümüzde de "İnsanlığın Son Günleri"ni açan herkes için kolaydır. Kraus'un, savaşın yere çaldıklarını ve şişirdiklerini nasıl her zaman birlikte görmüş olduğu hemen göze çarpar: Savaşın sırtından para kazananlarla savaşta sakat kalanlar, gözleri görmeyen askerle bu askerin selamını bekleyen subay, asılmış adamın soylu yüzüyle celladının yağlı suratı — bütün bunlar Kraus'ta, sinemanın kurduğu sıradan karşıtlıklarla bizi alıştırdığı şeyler olmanın çok ötesindedir; bu sahneler, o eksiksiz ve dinmesi olanaksız dehşetin taşıyıcısıdır.

Kraus bunları dile getirdiğinde insanlar, onun etkisiyle neredeyse felce uğrarlardı; bu parçaları ne denli sık okursa okusun, özgün sahnelerin gücünü her defasında yenileyen dehşeti herkesi egemenliği altına alırdı. Böylece Kraus, dinleyicileri arasında hiç olmazsa *bir* ortak ve değişmez duyguyu, savaşa karşı mutlak nitelikte bir nefret duygusunu yaratmayı başarmıştı. Bu duygunun genel ve neredeyse doğal bir duyguya dönüşebilmesi, ancak ikinci bir dünya savaşı çıktıktan ve, canlı kentlerin tümüyle yıkılmasının ardından, bu savaşın en özgün ürünü olan atom bombası yaşandıktan sonra gerçekleşebildi. Bu açıdan Karl Kraus, atom bombasının öncüsü gibiydi ve atom bombasının dehşeti onun sözlerinde yatmaktaydı. Kraus'un anlayışı, bugün iktidar sahiplerinin bile giderek daha çok kulak vermek zorunda kaldıkları bir gerçekliğe dönüşmüştür: Savaş gerek yenenler, gerekse yenilenler açısından saçma, bu nedenle de düşünülemeyecek bir şeydir; savaşın bir daha geri getirilmesini olanaksız kılacak kesinlikte mahkum edilmesi ise, artık yalnızca bir zaman sorunudur.

Kraus'tan —bunların dışında— öğrendiklerim nelerdi? Ondan bana geçen, kendi kişiliğimden ayrı düşünemeyeceğim kadar benden bir parçaya dönüşen ne oldu?

Önce mutlak sorumluluk duygusundan söz etmem gerekir. Karşılaştığım biçimiyle bu duygu, tutkunun sınırında yeralan bir sorumluluk duygusuydu ve ondan daha az değerli olan hiçbir şey, yaşanmaya değer bulunmuyordu. Bu örnek günümüzde de o denli güçlü olarak karşımda ki, aynı istemin daha sonraki dile getiriliş biçimlerini kesinlikle geçersiz kılıyor. Örneğin yüzeysel kalmaya yargılı olarak doğan ve bugün zararlı ot gibi her yerde biten "bağımlılık" (engagement) sözcüğü gibi. Kulağa geliş biçimi, insanın en önemli sorunlarla kendisi arasında bir amir-memur ilişkisi kurması gerektiği izlenimini uyandırıyor. Gerçek sorumluluk ise bundan yüz kez ağırdır, çünkü bağımsızdır ve kendi kendisini belirler.

İkinci olarak Karl Kraus, kulağını açtı; bunu onun gibi yapmak, kimsenin elinden gelemezdi. Kraus'u duyduğumdan bu yana kendimi duymamak, benim için artık olanaksız. Her şey, kentin çevremdeki sesleriyle, sesleniş ve bağırmalarla, dilin rastlantı sonucu yakalanan bozuk kullanımlarıyla, özellikle yanlış ve yersiz söylenenlerle başladı. Çünkü bunların tümü aynı zamanda hem tuhaf, hem de ürkütücüydü ve bu iki alan arasındaki bağlantı, o zamandan başlayarak benim için son derece normal bir konum olup çıktı. Kraus sayesinde toplum bireyinin, kendisini öteki insanların tümünden ayıran ve konuştuğu dilden kaynaklanan bir kişiliğinin de bulunduğunu anlamaya başladım. İnsanların gerçi birbirleriyle konuştuklarını, ama karşılarındakileri anlamadıklarını; sözlerinin başkalarının sözlerine çarpıp etkisiz kalan vuruşlar olduğunu; dilin insanlar arasındaki iletişimin bir aracı olduğuna inanmak kadar büyük bir yanılsamanın düşünülemeyeceğini kavradım. İnsan konuşur, ama karşısındaki onu anlamaz. İnsan konuşmasını sürdürür; bu kez karşısındaki tarafından daha da az anlaşılır. Bağırdığımızda, karşımızdaki de bizi bağırmayla yanıtlar; dilbilgisinin alanı içersinde zavallı bir yaşam sürdüren boşalma, dile zorla egemen olur. Seslenişler, taraflar arasında top gibi gidip gelir, çarpar ve yere düşer. Karşımızdakine bir şeyler iletebildiğimiz enderdir; iletebilenler de ters anlaşılır.

Ancak, anlaşılamayan, kopukmuş etkisini yaratan, bir tür akustik biçim yaratan sözcükler, ender ya da yeni sözcükler, bunların çevrelerinden kopuk kalmasını amaçlayan yaratıklarca bulunmuş sözcükler değildir:

Bunlar, en sık kullanılan sözcüklerdir, kullanıla kullanıla eskimiş tekerlemelerdir, tümü de belki yüzbin kez söylenmiştir. İşte insanlar kendi istençlerini dile getirmek için, özellikle bunlardan yararlanırlar. Güzel, çirkin, soylu, adi, kutsal ve kutsal olmayan sözlerin tümü bu kargaşa içindeki dağarcığa girerler; bu dağarcığın içinden herkes kendi üşengeçliğine uygun düşeni seçip alır; ve onu artık tanınmaz hale gelene, bir zamanlarki anlamının tam tersini dile getirene dek yineler.

Dildeki yozlaşma, ayrımlaşan tiplerde de kargaşaya yolaçar. Dilin kötüye kullanılmasına ilişkin sezgisi düşünülebilecek en ileri ölçüde incelmiş olan Karl Kraus'un, bu kötüye kullanmanın ürünlerini daha *başlangıç evresinde* yakalamak, bir daha da hiç yitirmemek gibi bir yeteneği vardı. Böylece onu dinleyenin önünde dilin yeni bir boyutu, hiç tükenmeyen, daha önce düzensiz ve tutarsız kullanılmış bir boyutu açılmış olurdu. Bu kuralın büyük istisnası olan Nestroy'a, ben Kraus'tan ne kadar öğrenmişsem, Kraus'un da kendisinden o kadar öğrenmiş olduğu Nestroy'a ise bugün yalnızca şöyle bir değinip geçeceğim.

Çünkü şimdi bir başka konudan, Kraus'un kulağının doğallığıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturan bir olgudan, düzyazılarının biçiminden söz etmek istiyorum. Kraus'un biraz uzunca olan her düzyazısı, gerçek bir yitime uğramaksızın kesilip iki, dört, sekiz ya da onaltı bölüme ayrılabilir. Sayfalar eşdeğerli olarak birbirine eklenir. Bu sayfalardan her birinin başarı derecesi değişik olabilir — ama kendine özgü bir kenetlenmeyle ve ufukta zorunlu bir son görünmeksizin sürüp gider. Kraus'un bir başlıkla parça diye adlandırdığı her bölüm, uzunluğunun bir katı ya da yarısı kadar da olabilir. Önyargısız okurlardan hiçbiri, belli bir parçanın neden çok daha önce bitmediğini, neden hâlâ bitmek bilmediğini kestiremez. Bu sürüp gidiş, başına buyruktur ve belli bir kurala bağlı değildir. Parça, Kraus'un aklına bir şeyler geldiği sürece devam eder ve çoğu kez, Kraus'un aklına uzun bir süre boyunca çok şey gelir. Her şeye egemen bir yapısal ilkeye hiçbir zaman rastlanmaz.

Çünkü bütünde eksik olan yapı, ayrı ayrı her tümcede vardır ve göze çarpar. Bir yazarda kabarık sayıda bulunması gereken ve yapı oluşturmaya yönelik isteklerin tümü, Karl Kraus'ta tümceden yansır. Onun özeni, tümce üstünde yoğunlaşmıştır: Tümceyi dokunulmaz sayar, hiçbir boşluk, çatlak, hiçbir yanlış virgül bulunmamalıdır — tümce tümceye, parça parçaya

eklenerek bir Çin seddi oluşturur. Bu duvarın örgüsü her yanında iyidir, özyapısını hemen belli eder, ama seddin gerçekte neyi sardığını kimse bilmez. Bir imparatorluk yoktur bu seddin arkasında, imparatorluk seddin kendisidir ve bir zamanlar belki de var olmuş imparatorluğun özsuları tümüyle bu seddin yapısına karışmıştır. Neyin içerde, neyin dışarda olduğunu söyleyebilme olanağı kalmamıştır artık, imparatorluk her iki yandadır, içe ve dışa karşı bir duvardır. Bu duvar her şeydir, dağlara çıkıp inerek, vadi ve düzlüklerden, bir sürü çölden geçerek dünyayı dolaşan bir amaçtır, kendi kendisinin amacıdır. Belki de kendinin dışında her şeye yıkılmış gözüyle bakar — bakar diyoruz, çünkü bu duvar, canlı bir varlıktır. Onun nöbetini tutmakla görevli ordulardan geriye tek bir bekçi, yalnız bir bekçi kalmıştır. Bu yalnız bekçi, aynı zamanda bu seddin yapılışını sürdüren tek emekçisidir. Baktığı her yerde, bu seddin yeni bir parçasını kurmak zorunluluğunu duyar. Bu amaç için önünde çok çeşitli gereç vardır, o, bunların tümünü yeni yapı taşlarına dönüştürmeyi başarabilir. İnsan yıllar boyu bu seddin üstünde gidebilir; sonu hiçbir zaman gelmeyecektir.

Öyle sanıyorum ki, zamanla Kraus'a başkaldırmaya başlayışımın nedeni, bu seddin niteliğinden ötürü duyduğum tedirginlik ve her iki yanda uzanan çölün umarsız görünüşü oldu. Çünkü Kraus'un kullandığı yapı taşları, *yargılardı* ve çevrede uzayıp giden topraklarda yaşamış ne varsa, bu yargılar tarafından özümsenmişti. Seddin yalnız bekçisi, bir yargı tiryakisi olup çıkmıştı; taşlarını üretebilmek ve çemberi hiçbir zaman kapanmayacak seddini kurabilmek için giderek daha çok yargıyı gereksiniyor, bunları kendi imparatorluğunun sırtından sağlıyordu. Nöbetini tutması gereken şeyi emip bitiriyordu; yüksek amaçları için yapıyordu bunu hiç kuşkusuz, ama çevresi de giderek boşalıyordu ve sonunda insan, bu yıkılmaz yargılar duvarının yaşamın asıl ve en son amacına dönüşmüş olmasından rahatlıkla korkabilirdi.

Sorunun özü, Kraus'un tüm yargıları kendine maletmiş olmasında ve kimseye bağımsız yargıya varma olanağını tanımamasında yatıyordu. Kraus'a bağlı olan herkes, bu boyunduruğun sonuçlarını kendi kişiliğinde algılayabilirdi.

Karl Kraus'un on, oniki konuşmasını dinledikten, bir ya da iki yıl süreyle "Fackel"i okuduktan sonra gözlemlediğim ilk olgu, *kendime özgü*

yargıya varabilme istencimin köreldiği oldu. Her biri tartışmasız kesinlikte, güçlü ve acımasız kararların saldırısına uğramıştım. Orada, o yüksek makamda bir kez alınan karar, artık kesin sayılıyordu; bu kararı bir kez de insanın kendi denetiminden geçirmesi, haddini bilmezlik gibi geliyordu; bu yüzden de Kraus'un mahkumettiği yazarlardan hiçbiri okunamıyordu. Kraus'un tümce kalelerinin yapı taşları arasında çimenler gibi yetişen küçük ve aşağılayıcı notlar da, bu notlarda ele alınan konulardan sürekli kaçılmasına yetiyordu. Benim açımdan bir tür çevre daralması başlamıştı: Daha önceleri, Viyana'dan uzakta, Zürih ve Frankfurt'da geçirdiğim sekiz yıl boyunca deli gibi okuyan, yazın alanının her yanında dolaşan biriydim; oysa şimdi bir sınırlama, bir tür çileci perhiz dönemine girmiştim. Bunun yararlı yanı, Kraus'un geçerlik tanıdığı yazarlara daha yoğun biçimde eğilmemi sağlamasıydı: Shakespeare ve Goethe, Claudius; Kraus'un gerçekleştirdiği en başarılı çaba sonucu yeniden canlandırdığı Nestroy; Hauptmann'ın "Pippa"ya kadar olan dönemi —ki Kraus, bu oyunun ilk perdesini sık sık okurdu—, sonra erken yıllarda "Fackel"e girebilmenin onuruna kavuşmuş olan Strindberg ve Wedekind, modern şairlerden de Trakl ve Lasker-Schüler. Görüldüğü gibi, Kraus'un insanı içinde kalmaya zorladığı çevrenin kötü sanatçılardan oluştuğu söylenemezdi. Üstünde çalıştığı Aristophanes'i tanıyabilmek için Kraus'u gereksiniyor değildim; ayrıca Kraus isteseydi bile ne Aristophanes'i, ne de Gılgamış ve Odysseia'yı benden uzaklaştırabilirdi; bu üçü, çoktan düşünce dünyamın odak noktaları olup çıkmışlardı. Kraus, roman ve öykü yazarlarına hiç değinmezdi; sanıyorum bu türlerin yazarları onu ilgilendirmiyordu ve bu da iyi bir şeydi. Böylece ben de onun düşünülebilecek en acımasız diktatörlüğü altında yaşamama karşın, bu durumdan etkilenmeksizin Dostoyevski, Poe, Gogol ve Stendhal'i okumak, onları sanki dünyada Karl Kraus diye biri hiç yokmuşçasına özümsemek olanağı buldum. Bu durumu, o dönemdeki gizli yeraltı yaşamını diye adlandırmak istiyorum. Gerek bu yazarlardan, gerekse Kraus'un sözlerinin erişemediği Gronewald ve Brueghel gibi ressamlardan, henüz bilincinde olmaksızın, sonradan gerçekleştireceğim ayaklanma için gerekli güçleri kazandım.

Çünkü o dönemde bir diktatörlük yönetiminde yaşamanın ne demek olduğunu gerçekten anladım. Bu diktatörlüğün gönüllü tutkulu ve coşkulu yandaşıydım, tüm varlığımla ona bağlıydım. Karl Kraus'un düşmanlarına,

nefret edilmesi gereken ahlâkdışı kişiler gözüyle bakıyordum; daha sonraki diktatörlüklerde olduğu gibi, sözde haşarat saydıklarının kökünü kurutmaya kalkışmasam bile, başka türlü anlatamayacağım için yüzüm kızararak söylemem gerekir ki, benim "Yahudilerim" de vardı, yani kapalı yerlerde ya da sokakta rastladığımda başımı çevirip bir kez bakmaya bile değer bulmadıklarım, bana dokunsalar kirleneceğime inandığım, tüm ciddiyetimle insanlardan saymadığım kişiler: Karl Kraus'un kurbanları ve düşmanları.

Ama bu diktatörlük, yine de çok verimsiz değildi ve ona kendim boyun eğdiğim, sonunda da kendi gücümle kurtulmayı başardığım için suçlamaya hakkım yok. Ayrıca, bu diktatörlüğün bana kazandırdığı deneyimden ötürü başkalarını suçlamak gibi kötü bir alışkanlıktan hep uzak kaldım.

Bir örneğe sahip olmak, zengin, canlı, özgün bir dünyası, kendisinin kokladığı, gördüğü, dinlediği, hissettiği ve kurduğu bir dünyası bulunan bir örneğe sahip olmak, önemlidir. Gözümüzde örneği asıl oluşturan ve etkin kılan öğe, *onun* dünyasının özgünlüğüdür. İnsan, bu dünyanın gölgesi ve etkisi altında kalır; geçmişinde bir zamanlar yabancı bir özgünlüğün egemenliği ve insanı felce uğratan etkisi altında kalmamış bir yazar bulunabileceğini düşünemiyorum. Yazarın kendi gizli güçleri, uğradığı saldırının yarattığı aşağılanmışlık duygusunun atmosferinde, yazar kendine özgü hiçbir şeyin bulunmadığını, kendi kendisi olamadığını, kendisinin ne olduğunu bilmediğini algıladığı zaman başlar. O zaman kişiliği ses verir ve direnişte kaynağını bulur; kendini özgür kıldığı her yerde, onu özgürlüğe götürmüş olan bir şeyler vardır.

Ama yazarı baskı altında tutanın dünyası ne denli zenginse, yazarın bu kişi tarafından itilen kendi dünyası da o ölçüde zenginleşir. Demek ki insanın güçlü örnekler istemesi iyi bir şeydir. İnsan gizliden gizliye, karanlıkta saklanan bir köle gibi, kendi öz benliğine, henüz görmediği için utanmakta haklı olduğu benliğine bağlı kaldığı sürece, böyle güçlü bir örneğin tutkunu olmak iyi bir şeydir.

Bu karanlıklara değin sızıp, insanın soluğunu saklandığı son delikte bile kesen örnekler, ancak felaket getirir. Ayrıca, insanı baştan çıkaran ve önemsiz konularda insana hemen yararlı oluveren, salt örnlerinde diz

çöküldüğü için, diz çökenin kendisinde de bazı değerler bulunduğu yanılsamasını uyandıran örnekler de tehlikelidir. Böyle bir durumda insan, iyi eğitilmiş bir hayvan gibi sonunda yalnızca o örneklerin ihsanlarıyla yaşamaya koyulur ve onların elinden aldığı şekerlerle yetinir.

Çünkü henüz yola çıkan hiç kimse, kendi iç dünyasında ne bulacağını bilemez. Henüz bir şey bulunmadığı için, bulacağının ne olduğunu sezmesi de olanaksızdır. Bu insan, ödünç aldığı araçlarla yine ödünç ve yabancı olan, yani başkalarına ait toprağı kazmaya başlar. Sonra ansızın kendini tanımadığı, hiçbir yerden gelmemiş bir şey karşısında bulduğunda, korkar ve sendeler: İşte bu bulduğu, kendi özüdür.

Bulduğu, çok az olabilir, bir fındık, bir kök, küçücük bir taş, zehirli bir ısırık, yeni bir koku, ne olduğu açıklanamayan bir ses ya da karanlık, uzun bir damar olabilir; ama insan, ilk korkulu sendeleyişin ardından kendine gelip, bulduğunu tanıyabilmek ve adlandırabilmek yürekliliğini gösterebilirse, işte o zaman gerçek yaşamı, kendisinin olan yaşamı başlar.

1965

ACIMASIZ DOSTLA İKİLİ SÖYLEŞİ

ZAMAN zaman bir günce tutmasaydım, en sevdiğim işi sürdürebilmem zor olurdu. Günceye yazdıklarımı kullanıyor değilim; oraya yazılanlar hiçbir zaman üstünde çalıştığım konunun hammaddesini oluşturmaz. Söyleyeceğim şu ki, izlenimlerinin gücünü bilen, her gününün her ayrıntısını, sanki o gün yaşamının son günüymüşçesine algılayan bir insan, aslında —sanıyorum bunu başkaca türlü söylemek olanaksız— salt abartmalardan oluşan, başlıca amacı bir yaşamı kuran ne varsa tümünü belirginleştirmek, çarpıcı ve somut kılmak olan bir insan, evet, böyle bir insan, bir güncenin yardımıyla kendi kendini *yatıştırmasaydı*, hiç kuşkusuz patlar ya da başkaca bir biçimde paramparça olurdu.

Yatışmak isteği, belki de günce tutmamın temel nedeni. Kâğıda dökülen tümcenin insanın üstündeki yatıştırıcı ve dizginleyici etkisine inanabilmek, neredeyse olanaksızdır. Tümce, her zaman onu yazandan farklıdır. Yazarın önüne yabancı bir nesne, ansızın beliren, üzerinden atlanamayacak sağlam bir duvar gibi dikilir. Belki de bu duvarın çevresi dolanılabilir; ama insan daha öte yana adım atmadan karşısında ilkine dik açıyla duran yeni bir duvar, yeni bir tümce bulur; yabancılıkta, sağlamlık ve yükseklikte ilkinden geri kalmayan bir duvar; ve bu duvar da insanı çevresini dolanması için baştan çıkarmaya çalışır. Giderek bir labirent oluşur ve mimarı, bu labirentin içinde yolunu ancak güçlükle bulabilir. Yanlış yollara sapa sapa sonunda yatışır.

Bir yazarın en yakın çevresini oluşturan kişiler için, o yazara heyecan veren her şeyi dinlemek, çekilmez olurdu. Heyecanlar bulaşıcıdır ve işin normali, insanların içeriği yalnızca en yakınlarının heyecanlarıyla sınırlı kalmayan, kendilerine özgü yaşamlarının bulunmasıdır; böyle olmadığı takdirde başkalarının heyecanları içersinde boğulup giderler. Sonra öyle

şeyler vardır ki, insan onlardan çok utandığı için kimseye, dahası en yakınlarına bile açılamaz. Ama bunların hiç söylenmemesi ve unutulmaya bırakılması da iyi değildir. İnsanoğlunun yaşamı hafife almak için kullandığı mekanizmalar zaten gerekenin ötesinde iyi geliştirilmiştir. Önce, biraz çekingen: "Elimden gelen bir şey yoktu aslında", denir ve bunun hemen ardından sorun bir çırpıda unutulmuştur. Bu yakışık almaz davranıştan kaçınmak için yapılması gereken, olup biteni yazmak ve çok sonra, belki yıllar sonra, halinden hoşnut oluşun doruğuna varıldığında, en beklenmedik anda eskiyi ansızın dehşetle anımsamaktır: "*Bunu* yapabilecek biriydim, demek *bunu* yaptım ben." İnsanı bu tür korkulardan sonrasız kurtaran din, iç dünyalarında olup bitenlere ilişkin tam ve uyanık bir bilince varmayı görev bilmeyenlerin işine yarayabilir daha çok.

Gerçekten her şeyi bilmek isteyen için en iyi kaynak, kendisidir. Ama bunu yapmak istiyorsa eğer, kendini esirgememeli ve kendine karşı sanki bir başkasıymışçasına, yani yumuşak değil, tersine daha sert davranmalıdır.

Pek çok güncenin kuruluğu, ortada yatışmayı gereksinen hiçbir şeyin bulunmamasından kaynaklanır. İnanılması güç ama, kimileri çevrelerindekilerin tümünden ve dahası, çökmekte olan bir dünyadan bile hoşnutturlar; birtakım başkaları da, çeşitli durumlarda, *kendilerinden* hoşnutturlar.

Görüldüğü gibi, güncenin bir işlevi olarak yatıştırma, o denli geniş kapsamlı değildir. Burada, günü çalışabilmek için aydınlık kılan anlık bir yatıştırma, anlık bir yeterli olamama duygusunun yatıştırılması söz konusudur, o kadar. Daha uzun süre bakımından ise günce bunun tam tersi bir etki yaratır, insanın uyuşmasına izin vermez, geçmiş denen şeyin yolaçtığı doğal süreç olan perdeleme sürecini bozup, bu geçmişi kendi başına bırakır, insanı uyanık ve saldırgan tutar.

Güncelerin gerek bu işlevi, gerekse başkaca işlevleri üstüne daha kesin bir şeyler söylemezden önce, günceden saymadıklarımı bir yana ayırmak istiyorum. Bu konuda notlar, takvimli defterler ve gerçek anlamda günceler arasında ayrım gözetiyorum.

Notlar

BU KONUDAKİ görüşlerimi, *Notlar 1942-1948* başlıklı seçkimde belirtmiştim. Ama anlaşılabilmem için orada söylediklerimi burada da, en azından anlam açısından yinelemem zorunlu. *Notlar*, insanın içinden geldiği gibi kaleme alınan, birbiriyle çelişen yazılardır. Kimi zaman dayanılmaz bir gerilimden, ama çoğu kez de aşırı bir hafife almadan kaynaklanan esintileri içerir. Yıllar boyunca her gün sürdürülen bir çalışmanın insana kimi zaman ağır tempolu, umutsuz ya da artık eskimiş gibi gözükmesini engelleyebilmek olanaksızdır. İnsan bu çalışmadan nefreteder, onun tarafından kuşatıldığını ve soluğunun kesildiğini algılar. Ansızın dünyada her şey o çalışmadan daha önemli oluverir ve böylece kuşatıldığı noktada insan, kendine hiçbir işe yaramayan biri gözüyle bakar. Bu denli çok şeyi bilinçli olarak dışlayan bir çalışmanın iyi olamayacağını düşünür. Her yabancı ses, yasaklanmış bir cennetten geliyormuş izlenimini bırakırken, çoktandır sürdürülen çalışmaya eklenen her sözcüğün yerine uymakta gösterdiği yumuşakbaşlılık ve köle konumu içersinde, yasaklanmamış, ama pek ilkel bir cehennemin havasını taşıdığı algılanır. Çalışmanın çekilmez olan yanı, bu çalışma için çok tehlikeli olabilir. İnsan çok yönü, binlerce yönü bulunan bir varlıktır — en büyük şansı ve mutluluk kaynağı da budur; ve insan ancak belli bir süre sanki böyle bir varlık değilmiş gibi yaşayabilir. Kendini amacının kölesi gibi hissettiği anlarda, insana yardımcı olabilecek tek çare vardır: Eğilim ve yeteneklerin çokyönlülüğüne boyun eğip, kafasından geçenleri hiçbir ayıklama yapmaksızın kâğıda dökmek. Sanki hiçbir yerden gelmiyormuş, hiçbir yere de götürmüyormuş gibi çıkmalıdır bunlar, ve yazılanlar çoğunlukla kısa, ani, denetimden uzak, işlenmemiş, iddiasız ve amaçsız olacaktır. Başka zamanlar bir sıkıdüzen içinde çalışan kalem sahibi, kısa bir süre için esintilerinin gönüllü oyuncağı olur. Kendisinden kaynaklanabileceğini asla aklına getirmediği, geçmişine, inançlarına, dahası biçemine, utanma duygusuna, gururuna ve başka zamanlar büyük bir dirençle savunduğu doğruluğuna ters düşen şeyler yapar. Sonunda, bütün bunları başlatmış olan baskı kalkar ve insan hafifleyip, bir tür mutluluk duygusu içersinde

en gelişigüzel biçimde not düşebilir. En iyisi böylece oluşanı —bu yoldan çok yazı oluşur— hiç göz önünde tutmaksızın bir yana bırakmaktır. Uzun yıllar boyunca bunu yapmayı başarabilen insan, bu tür notlar için hayat damarı anlamına gelen doğallığa beslediği güveni korumuş olur; çünkü bu güven bir kez yitirildi mi, sözü geçen notları tutmak da artık hiçbir işe yaramaz ve o insan için en iyi şey, asıl çalışmasının başında kalmaktır. Çok sonra, yazılanlar yazarın gözüne artık sanki bir başkasının kaleminden çıkmaymış gibi göründüğünde, notlar arasında yazana eskiden belki anlamsız gelmiş, ama ansızın başkaları için anlam taşımaya başlamış şeyler bulunabilir. O zaman yazar da artık o başkaları arasında yeralmış olacağından, kullanılabilecekleri büyük çaba harcamasına gerek kalmaksızın ayırabilir.

Takvimli Defterler

HERKES, tüm insanlığı örnek alarak kendine özgü takvimini yaratmak ister. Takvimin çekiciliğinin baş nedeni, sürekli ilerlemesidir. Pek çok gün geride kalmıştır, bu günleri başkaları izleyecektir. Ay adları yine dönüp gelir, günler daha da sık yinelenir. Ama yılları gösteren sayı, her defasında bir başka sayıdır. Giderek artar, eksilmesi olanaksızdır ve zaman, her defasında bir yıl ilerler. Yılların sayısı giderek büyür, tek bir yıl bile atlanmaz; tıpkı sayı sayarken olduğu gibidir durum, her defasında *bir* eklenir. Zamanın hesaplanması, insanoğlunun en çok neyi istediğini çok kesin biçimde sergiler. Adlarının bilincinde olduğu günlerin yine dönüp gelmesi, insana *güven* verir. Sabah gözünü açan insan, sorar: Nedir günlerden bugün? — Çarşamba, bir çarşamba daha; bundan önce de çok çarşamba olmuştur. Ama insanın geride bıraktığı, yalnızca çarşambalar değildir. Çünkü o gün, 30 Ekimdir, çarşambadan daha büyük bir şeydir; o da epey yaşanmıştır o güne dek. Giderek büyüyen yıl sayısına gelince, insan ondan kendisini giderek daha yüksek sayılara çekmesini bekler. Güven duygusu ve uzun yaşama isteği, zaman hesabında birbiriyle örtüşür; zaman hesabı, sanki bunlar için düşünülmüş gibidir.

Boş takvim, herkesin takvimidir; insan bu takvimi kendine özgü kılmak ister, bunun için de onu doldurmak zorundadır. Günlerin iyisi, kötüsü,

rahat geçeni, sıkışık geçeni vardır. Bu günler için birkaç sözcük ya da harfle not düşen, takvimi başkalarınınkiyle karıştırılması olanaksız biçimde kendisinin kılmış olur. En önemli olaylar, yıldönümlerine kaynaklık eder. İnsanın gençliğinde bu günlerin sayısı henüz azdır, yıl bir tür el değmemişliğini korumaktadır, günlerin çoğu henüz boş ve gelecekte kullanılmaya hazırdır. Ama yıllar giderek dolar ve önemli yıldönümlerinin sayısı artar; sonunda takvimin kullanılmamış hemen hiçbir sayfası kalmaz; artık takvimin sahibinin yalnız kendisinin olan bir tarihi vardır.

Başkalarının takvimlerine *içinde bu denli az şey olduğu için* gülen insanlar tanırım. Ama bu takvimlerin içinde gerçekten ne bulunduğunu, ancak onları dolduran bilebilir. Takvimlerin içerdiği göstergelere değer kazandıran olgu, bu göstergelerin fazla konuşkan olmamasıdır. Bunlar, varlıklarını yoğunluklarıyla sürdürürler, içerdikleri ve başkalarına neredeyse sihirli biçimde kapalı yaşantı, henüz harcanmış değildir ve bir başka yıl yanına eklenerek, komşularla birlikte ansızın olağandışı bir bağlamı oluşturabilir.

Yeryüzünde bu tür takvimli defter sahibi olma hakkı bulunmayan kimse yoktur. *Herkes*, tek tek herkes dünyanın bir odak noktasıdır, ve dünya, böyle odak noktalarıyla dolu olduğu içindir ki değerlidir. Herkesin, bir odak noktası olmakta kendisinden aşağı kalmayan sayısız başkalarıyla birlikte odak noktası olması, insan sözcüğünün de *anlamını* oluşturur.

Takvimli defterler, gerçek anlamdaki güncelerin kaynağıdır ve bu hep böyle olmuştur. Kendi özlerinin büyük bir bölümünü içinde harcayabilecekleri düşüncesiyle güncelere güvenmeyen çoğu yazarlar, takvimli defter tutmaktan geri kalmazlar. Normal olarak bu iki tür birbirine karışır. Bana gelince, ikisini birbirinden kesinlikle ayrı tutarım. Hemen her zaman küçük takvimler biçiminde olan takvimli defterlere, beni özellikle sarsan ya da memnun eden şeyleri çok kısa olarak not ederim. Sayelerinde soluk alabildiğim, onlarsız öteki günleri yaşamaya asla dayanamamış olacağımı bildiğim soylu insanların adları bulunur bu defterlerde. Onlarla karşılaşmalar, ilk yakınlıklar, gidişleri, dönüşleri, ağır hastalıkları, iyileşmeleri, ve en korkuncu, yani ölümleri not edilmiştir. Sonra, akla düşüncelerin geldiği günler kayıtlıdır; başlangıçta insana kılıç gibi saplanan bu düşünceler, derine iner, yeniden yüzeye çıkar ve sonunda, bir değişimin ardından, yaşamın önemli bir bölümünün taşıyıcısına

dönüşür; kimi zaman bu düşüncelerden bir bölümünün somutlaşıp insana doyum sağladığı günler not edilir. Kapsamlı bir üstesinden gelme'ye tanık olan bu günlerin karşısında, defter tutanın kendisinin bir şeyin etkisi altında kaldığı günler yer alır; insan *Woyzeck, Ecinniler* ya da Sophokles'in *Aias*'ı gibi, artık bir daha etkisinden kurtulamayacağını sezinlediği bir şeyler okumuştur. Sonra, işitilmedik âdetlerin, bilinmeyen bir dinin, yeni bir bilimin, dünyaya ilişkin yeni bir boyutun, insanlığın başında dolaşan yeni bir tehdidin, ya da çok ender olmakla birlikte, insanlık için yeni bir umudun duyulduğu, öğrenildiği anlar vardır. İnsanın hastalık derecesinde özlemini çektikten sonra, nihayet kavuşabildiği günlerin öyküleri de vardır. Bütün bunlar yalnızca üç, dört sözcükle dile getirilir, asıl önem taşıyan adlardır, yeni şeylerin, yeni insanların yaşamımıza girdiği, ya da yitip gitmiş olanın, sanki ilk kez ortaya çıkıyormuş gibi, kendini yeniden belli ettiği günleri saptamaktır.

Bu takvimli defterler için kesinlikle söylenebilecek bir şey vardır: Bunlar kimseyi ilgilendirmez. Üçüncü kişiler için bu defterler anlaşılmaz niteliktedir, ya da böyle olmasa bile, dilsel saptamadaki tekdüzelik yüzünden, sıkıntı denen şeyin kaynağıdır.

Bu sınır aşıldığında, olaylarla hesaplaşmaya girişildiğinde, o zaman bu defterler de not defteri olmaktan çıkıp günceye dönüşür.

Günceler

GÜNCEDE insan kendi kendisiyle konuşur. Bunu yapamayan, karşısında ister gelecek için, ister ölümünden sonrası için bir dinleyici kitlesi gören, yapaylığa kaçmış demektir. Burada söz konusu olan, bu tür yapay günceler değildir. Bu günceler de kendine göre değer taşıyabilir. Aralarında son derece çekici olanları vardır; bunların ilginçlikleri, yapaylıkları ölçüsünde artar: Çekicilikleri yazan sahtekârın yeteneğine bağımlıdır. Ama ben şimdi, çok daha ender rastlanan ve çok daha önemli bir tür olan gerçek günceler üstünde durmak istiyorum. Yazar için, başka deyişle uğraşı yazmak olduğundan zaten çok yazan biri için nedir güncenin anlamı?

İlginç olan bir nokta, güncenin *her zaman* tutulamamasıdır; uzun zaman parçaları boyunca insan, sanki tehlikeli bir şeymişçesine, nerdeyse günahmışçasına ürker günceden. İnsanın kendisinden ve başkalarından hoşnutsuzluğu, sürekli değildir. Yoğun coşkuların ve kişisel mutluluk duygularının yaşandığı zamanlar vardır. Öğrenme isteğini ikinci bir benlik gibi taşıyan bir insanın yaşamında böyle zamanlara çok sık rastlanamaz. Bu nedenle böyle zamanların o insanın gözündeki değeri artacaktır ve o insan, bu mutlu anlara elini sürmekten çekinecektir. Bu zamanlar herkese olduğu gibi ona da, yaşamının geri kalan büyük bölümünü aşmasında yardımcı olduğundan, o zamanlara *gereksinimi vardır;* onlara işte bu yüzden dokunmaz ve onları, anlaşılmaz mucizelerden örülü atmosferleri içersinde bırakır. Ancak bu mutlu zamanların çöküşü, o insanı düşünmeye zorlayacaktır. Nasıl yitirmiştir o anları? Yıkan, ne olmuştur? İşte o anda insanın kendi kendisiyle söyleşisi yeniden başlar.

Günün asıl çalışmanın içersinde tümüyle eriyip gittiği zamanlar ve durumlar da olabilir. Çalışma iyi ve güvenilir biçimde ilerlemektedir, amacın ve kuşkuların ötesinde kalan bir düzeye varmıştır; insan ne ise, onunla o denli örtüşmüştür ki, bu alanın dışında ne bir şey olur, ne de bir şey kalır. Böyle bir konumda arka arkaya kitap yazabilen iyi, dahası önemli yazarlar vardır. *Kendilerine* söyleyecek hiçbir şeyleri yoktur bu yazarların, onların yerine kitapları her şeyi söyler. Bu yazarlar, kendilerini tümüyle yarattıkları kişilere dağıtmayı başarırlar. Çoğu kez bir yüzey, bir örgü oluşturmuşlardır ve oluşturdukları, o denli zengin, o denli kendine özgüdür ki, dikkatleri ve algılayışları sürekli bunun üzerinde toplanır. Bunlar, yazın alanının gerçek zanaatkârları ve yazarların mutlu kesimini oluşturan kişilerdir. İki yapıt arasındaki süreyi en aza indirmek, bu yazarlar için doğaldır. Oluşturdukları yüzeyin özgünlüğü, onları sürekli çalışmak için yüreklendirir. Dünyanın değişken, hep başka renklere bürünen yanını, dış yaşamın kendine özgü devinimini bu yüzeye sürmüşlerdir ve başkalarının dünyada koşuşup durmaları gibi, onlar da bu yüzeyde dolanırlar.

Ben, bu tür yazarları alaya alacak, onlara kötü niyetle yaklaşacak son kişiyim. Bu yazarları, özgünlüklerinin zorunluluğunu göz önünde tutarak değerlendirmek gerekir; dünya yazınının en iyi yapıtlarından önemli bir bölümü, bu yazarların kaleminden çıkmadır. Öyle anlar olur ki, insan

başka türde yazarların bulunamayacağı bir dünyayı ister. Gelgelelim bu yazarlardan gerçek anlamda günceler beklenemez. Onlar, böyle günce lerin oluşturulabileceğini bile kuşkuyla karşılayacaklardır. Bu yazarların kendilerine olan güvenleri ve kazandıkları başarılar, kendileri kadar dengeli olmayanları küçük görmelerine yol açar. Ancak bu yazarların hoşgörüden yoksun tutumlarının hiçbir yere götüremeyeceğini tanıtlamak için, Kafka'nın adını söylemek yeterli olacaktır; Kafka'nın özgünlüğü ile günümüzde, kendilerine güvenenlerin en iyileri de dahil olmak üzere, hiçbir yazar boy ölçüşemez. Ayrıca günce lerin, Pavese gibi bir yazarın en önemli ürünleri olması da belki bu yazarları düşündürmelidir; Pavese'nin en kalıcı yanı öteki yapıtlarında değil, günce lerinde dile gelir.

Demek ki güncede insan, kendisiyle konuşmaktadır. Peki ama, anlamı nedir bunun? İnsan, birbirleriyle gerçek anlamda söyleşi yapan iki ayrı kişiliğe mi bölünür? Kimdir bu iki kişi? Neden yalnızca iki kişi? Daha çok kişi olamaz mı? Olması gerekmez mi? İnsanın kendisiyle konuşacak yerde, sürekli olarak başkalarına seslendiği bir günce neden değersizdir?

İnsanın başvurduğu varsayımsal Ben'in ilk yararlı yanı, söylenene gerçekten kulak vermesidir. Bu Ben, istendiği anda yerindedir ve hiçbir zaman sırtını dönmez. Yalan yere ilgileniyormuş gibi görünmez, kibarlık yapmaya kalkışmaz. Karşısındakinin sözünü kesmez ve söylenenleri sonuna dek dinler. Yalnızca meraklı değil, aynı zamanda sabırlıdır. Burada yalnızca kendi deneyimlerime dayanarak konuşabilirim: Benim başkaları konuşurken gösterdiğim sabrı, ben konuşurken bana karşı gösteren birinin varlığı beni hep şaşırtır. Ama sakın bu dinleyicinin insanın işini kolaylaştırdığı sanılmasın. Çünkü karşısındakini anlamak gibi bir üstünlüğü bulunduğundan, bu dinleyiciyi aldatabilmek olanaksızdır. Sabırlı olmasının yanı sıra, şeytanca diyebileceğimiz bir yanı da vardır. Hiçbir şeyi kaçırınaz, atlatılmasına olanak tanımaz. En küçük ayrıntıyı bile aklında tutar ve karşısındaki yapaylığa, aldatma yoluna sapar sapmaz, tüm hiddet ve şiddetiyle bu ayrıntıya döner. Altmış yılı bulan yaşamımda şahsen bundan daha tehlikeli bir konuşma arkadaşıyla karşılaşmadım, oysa şimdiye kadar tanıştıklarım arasında, tanışmaktan herkesin onur duyacakları da var. Kendine ait herhangi bir çıkarı gözetmemesi belki de bu dinleyiciyi özel bir konuma getiriyor. Bağımsız bir kişiliğin tüm tepkilerini göstermesine karşın, bu tepkilerin nedenlerinden yoksundur.

Herhangi bir kuramı savunmaz, hiçbir buluşuyla da övünmez. İktidar hırsının ya da kendini beğenmişliğin kıpırdanışlarına ilişkin sezgisi, çok güçlüdür. Bu ikinci Ben'in birincisini çok iyi tanıması, hiç kuşkusuz işine yarar.

Bu dost, bende bir aksaklığa, bilgi yetersizliğine, bir zaafa, bir üşengeçliğe rastladığında, yıldırım gibi üstüme saldırır. "Ama önemli olan bu değil, burada benden öte bir şey, dünyanın durumu söz konusu, uyarmak benim görevim, hepsi bu", dediğimde, bana güler. "Olsun, olsun", der sonra; şimdi bu dostun söylediklerini, sözcüğü sözcüğüne alıntılayacağım: "Yol-göstericilere gelince," —bu hain sözcük bile bana nasıl da batıyor!— "Bunların yanlışı, duydukları sorumluluk ve belki de gerçekten iyiyi istemeleri yüzünden, onlara insanları tanımak ve irili ufaklı binlerce ayrıntısıyla birlikte kavramak olanağını kazandıran aracı geliştirmeyi unutmalarıdır. Çünkü bütün olup bitenlerin en korkuncu, en geneli ve tehlikelisi, yine bu insanlardan kaynaklanır. İnsanlığın varlığını koruyabilmesi için, o insanlığı oluşturan insanlar üstüne yeterince bilgi sahibi olabilmekten başkaca bir umut yoktur. O halde nasıl oluyor da, sırf kolayına geldiği için kendinle ilgili bu kadar yanlış bir şey ileri sürebiliyorsun?"

Dünyayla ilgili korkunç bir şeyi önceden bildiğim ve bu bildiğimin daha sonra gerçekleştiği, olmuştur. O zaman hemen oturup bunu yazardım. Böylece de o olayı gerçekleşmeden önce bilmiş olduğumu kendime karşı kanıtlayabilirdim. Belki de amacım, başkaca kehanetlerde de bulunma hakkımı güvence altına almaktı. Şimdi dostumun bu tutumumla ilgili yıkıcı yanıtını burada aktarıyorum; bu yanıt, gerçekleşen kehanetin içerdiği o acınası kendini beğenmişlikten daha önemlidir:

"Önceden söyledikleri gerçekleşen, uyarıcı, peygamber, gerçekte hak etmediği saygıyı gören kişidir. Çünkü işin kolayına kaçıp, nefret ettiği korkulara daha bu korkular gerçekleşmeden yenilmiştir. Uyardığına inanır bu insan, ama uyarısı, uzağı görebilme tutkusuyla ölçüldüğünde değersizdir. Uzağı görebilmesinden ötürü kendisine hayran kalınır; ama gerçekte bunun kadar kolay bir şey yoktur. Kehaneti ne denli korkunçsa, gerçekleşme olasılığı da o denli yüksektir. Hayran kalınması gereken kişi, *iyiyi* önceden bilen peygamberdir. Çünkü iyinin, yalnızca iyinin gerçekleşebilme olasılığı çok zayıftır."

Şimdi okurlardan birinin, yengi kazanmışçasına şöyle dediğini duyar gibi oluyorum: Bilinç, hep o eski bilinç sorunu! Bilinciyle diyaloğa girebilmek için bir günce tutmakla övünüyor! Ama durum, tümüyle böyle değildir. Çünkü seslendiğim, kendisiyle konuştuğum öteki, rollerini *değiştiriyor*. Gerçi doğru, bilinç olarak da çıkabilir ortaya, bu yüzden ona çok teşekkür borçluyum; çünkü ötekiler insana her şeyi aşırı kolay gösteriyorlar; *kandırılmak* ise insanlara neredeyse kösnül bir duygu aşılıyor. Gelgelelim acımasız dost, her zaman bir bilinç olarak çıkmıyor ortaya. Kimi zaman *ben* bilinç oluyorum ve ona çaresizlik içinde, kendimi suçlayarak sesleniyorum; üstelik kimsenin kendini kaptırmasını isteyemeyeceğim bir şiddetle yapıyorum bunu. O zaman karşımdaki, hangi noktada çok ileri gittiğimi tam olarak saptayabilen keskin görüşlü bir avutucu oluyor. Yazar olarak kendime çoğu kez aslında kesinlikle bana özgü olmayan kötü yanlar ve kötü düşünceler yakıştırdığımı görüyor. Sonunda tek önem taşıyan şeyin, insanın *ne yaptığı* olduğunu bana anımsatıyor, çünkü iş düşünmeye kaldığında, herkes her şeyi düşünebilir. Şakacı ve neşeli bir ifadeyle insanın taktığında kendini önemsediği kötülük maskelerini indirir ve karşısındakine, aslında hiç de "ilginç" olmadığını gösterir. Gerçekte bu rolünden ötürü acımasız dostuma olan teşekkür borcum, daha da büyük.

Daha pek çok rolü var, tümüne değinmek sıkıcı olur. Ama sanırım bir nokta açıklıkla ortaya çıktı: Bu tutarlı diyalog karakterinden yoksun bir günceyi değersiz buluyorum; kendi güncemi de bu kendimle konuşma biçiminden başkaca bir biçimde tutmayı düşünemezdim.

Zaman zaman birbirlerini avlamaya çalışan bu iki tipin uyanıklığının boş bir oyun olduğuna inanmıyorum. Unutulmamalı ki, dış dünyada inanç sorununu düzenleyen otoriteleri tanımayan bir insan, iç dünyasında bu eksikliği dolduracak bir şey oluşturmalıdır; yoksa bir kaosa dönüşür. İnsanın yukarda sözü edilen tiplerin rol değiştirmelerine izin vermesi, oyunlarına ses çıkartmaması, onları ciddiye almadığı anlamını taşımaz. Başarabildiği takdirde, sonunda bu oyunda dünyanın alışılmış kurallarının verebildiğinden daha ince bir ahlâk duyarlılığına kavuşabilir. Çünkü alışılmış kuralların insanların çoğu için ölü olmasının nedeni, bunların hiçbir zaman oynayamamalarıdır; donmuşlukları onları yaşamdan yoksun kılar.

Belki de, bu güncenin en önemli işlevidir. Bunu güncenin tek işlevi diye nitelendirmek, yanıltıcı olur. Çünkü güncede insan yalnız kendisiyle değil, başkalarıyla da konuşur. Sonunda kaba kuvvete dönüşeceklerinden, gerçekte hiçbir zaman sonuna dek götürülemeyecek tüm konuşmalar, insanın başkalarına sık sık söylemek istediği kesin, acımasız ve yıkıcı sözlerin tümü, günceye yansır. Bu sözler burada gizli kalır, çünkü gizli olmayan bir günce, günce değildir; güncelerinden başkalarına hep bölümler okuyanlar, günceyi hemen bırakıp mektup yazmayı ya da kendileri için okuma geceleri düzenlemeyi yeğlemelidirler. Berlin'de geçirdiğim ilk dönemlerde, yazdığı her satırı aynı akşam bana okumadan edemeyen birini tanırdım. Sonunda yeterince konuk çağırarak, bu okumaları haftada bire indirmeyi başardım; bu, sözünü ettiğim kişiyi de çok mutlu kıldı; okumaları daha uzun sürüyordu ve içini daha çok insanın önünde dökmeyi o da yeğliyordu.

Gerçek bir günceyi gizli tutmaya yarayan hile ve önlemler saymakla bitmez. Kilitlere güvenmemek gerekir. Gizli yazılar daha iyidir. Ben, stenonun değiştirilmiş bir türünü kullanıyorum; bunu çözmek isteyenin haftalar sürecek bir çaba harcaması gerekir. Böylece kimseye zarar vermeksizin ya da acı çektirmeksizin istediğimi yazabilme olanağına sahibim; sonunda, yaşlanıp akıllandığım zaman, bu günceleri tümüyle yok etmeye, ya da artık zararsız bir gelecekte, yalnızca rastlantı sonucu bulunabilecekleri gizli bir yere saklamaya karar verebilirim.

Yeni bir ülkeye yaptığım bir yolculukta günce tutmayı hiçbir zaman başaramadım. Anlaşamadan, işaretlerin ya da sözde sözcüklerin yardımıyla konuştuğum, tanımadığım çok sayıda insan yüzünden zamanım o denli doldu ki, kurşun kalemi elime alma olanağını bulamadım. İnsanın normal olarak kullanabildiğine inandığı bir araç niteliğini taşıyan dil, böyle zamanlarda yine ansızın vahşi ve tehlikeli bir konum alıyor. İnsan kendini dilin akışına bırakınca, onun tarafından kullanılmaya başlıyor. İnançsızlık, güven, iki anlamlılık, böbürlenme, güç, tehdit, yadsıma, öfke, aldatmaca, sevecenlik, konukseverlik, hayret — bütün bunlar, sanki varlıklarının bilincine daha önce hiç erişilmemişçesine, dolaysız yaşanıyor. Bu konuda kâğıt üstüne yazılan bir söz, insanın kendi ölüsünden farksız oluyor. Bu görkemli şeylerin arasındayken, kendimi onların canına

kıymaktan koruyorum. Ama eve döner dönmez yolculuğun her gününü yeniden yaşıyorum. Anıların yardımıyla, kimi zaman da güçlük çekerek, her güne kendi payını veriyorum. Bazı yolculukların sonradan yazdığım güncesinin, yolculuğun üç katı zaman aldığı olmuştur.

Bu tür yolculuk anılarında en çok düşünülenin okur olduğunu sanıyorum. İnsan, bu anıların hiçbir yapaylığa kaçılmaksızın etkin kılınabileceğini hissediyor. Akla başkalarınca yazılmış ve insanlara yolculuğu çekici göstermiş olan yazılar geliyor. O zaman da yolculuğa çıkmış olan, kendi anılarını yazarak bir tür şükran borcunu yerine getirmiş oluyor.

Aslında insanlar başkalarının güncelerine her zaman büyük önem vermişlerdir. Etkisinden bir daha kurtulamadığı günceler okumamış yazar var mıdır? Sanırım burada bu konuda bir şeyler söylemenin tam sırası.

Çocuklukta okunanlarla, büyük seyyahların ve kâşiflerin günceleriyle başlayabiliriz. Bunlarda, yabancı insanlara ilişkin âdetlerden ve kültürlerden bağımsız olarak, önce doğrudan serüvenin kendisi çekicidir. Bir çocuk için en büyük giz, hiç tanımadığı boşlukta yatar; çünkü çocuk hiçbir zaman tümüyle yalnız bırakılmaz ve çevresinde hep birileri vardır. Bu yüzden çocuk da kendini Kuzey ve Güney Kutbu yolculuklarına ya da küçük teknelerle çıkılan uzun deniz yolculuklarına kaptırır. En heyecan verici şey, çocuğu çepeçevre saran boşluktur; en tehlikeli zaman ise, çocuk için de korkutucu olan gecedir. Bu uzaklık ve boşluk içersinde günle gecenin birbirini izleyişi, çocuğun belleğine bir daha silinmesi olanaksız biçimde kazınır, çünkü sürüp giden bir yolculuğun bir hedefi vardır; yolculuk, bu hedeften önce, ya da bir felaketle karşılaşıncaya dek asla kesintiye uğramaz. Böylece çocuk da sanırım takvimi dehşet içersinde yaşamış olur.

Bunları, insanların bulunduğu gizli bölgelere, Afrika'ya ve balta girmemiş ormanlara yapılan yolculuklar izler; çocuğun karşılaştığı ilk yabancı âdet, yamyamlarca etinin kesilmesi olur. Merakı bu korkularla karıştığında, bu kez başka yabancılar konusunda da bir şeyler öğrenmek ister. Ormandan geçen yol adım adım aşılır, her gün geride kaç mil bırakıldığı tam olarak saptanmıştır. Yetişkin kişinin daha sonra yeni şeyler bulurken içine girebileceği tüm konumlar, bu yaşantılarla önceden belirginleşmiştir. Her gün birbirini izleyen serüvenler, kaybolmuş olanların

korkunç bekleyişleri, bunları kurtarma girişimleri, ya da bu kişilerin acılarla dolu sonları. Yaşamının sonraki devrelerinde yetişkin kişinin kendisi için bu denli önem taşıyan güncelerle karşılaşabileceğini sanmıyorum.

Ancak uzak yerlere ilişkin izlenim, varlığını sürdürür ve uzakta olana duyulan ilgi hiç sönmez. Böylece insan, hiçbir zaman doyuma ulaşmaksızın, geçmiş zamanlarda ve yabancı kültürlerde dolanır durur. İnsanın kendi yaşamı giderek kalıplaşırken, geçmiş zamanlara ve yabancı kültürlere ilişkin yaşantılar, değişimin tükenmek bilmez araçları konumundadır. İnsanın özlemini çektiği ve kendi yerinde yurdunda iyi gözle bakılmayan yaşantılar, okunan bir kitapta ansızın yaygın âdet olup çıkıverir. Kendi yerimizde ve yurdumuzda içinde bulunduğumuz yaşam konumları, belirlenmişliğin uç noktasındadır: Yaptıklarımız, her gün aynı kalan saatlere göre ayarlanmıştır; tanıdıklarımız, kendi aralarında da tanışırlar; konuşulur, gözleniriz; her yanımız delik kulaklarla, tanıdık bakışlarla çevrilidir. Her şey yerleşik olduğundan ve bu yerleşik olma konumu giderek yoğunlaştığından, ortada doyuma ulaşamamış, dev boyutlarda bir değişim tutkusu dağarcığı vardır; bu dağarcıktan, hazneden dışarıya akışı ancak gerçekten yabancı yerlerden gelen haberler sağlayabilir.

Yabancı kültürler üzerine, Avrupalıların değil, bu kültürlerden olanların kaleme aldıkları gezi güncelerinin bulunması büyük, ama az değerlendirilen bir şanstır. Bunlardan sık sık elime aldığım ve çok ayrıntılı yazılmış ikisinin adını vermek istiyorum: Yedinci yüzyılda Hindistan'ı gezmiş olan Çinli hacı Hüan Tsang'ın kitabıyla, yirmi beş yıllık bir süre içersinde ondördüncü yüzyılın bütün İslam dünyasını, Hindistan'ı ve büyük bir olasılıkla Çin'i de gezmiş olan Tanca'lı Arap seyyahı İbni Batuta'nın kitabı. Ancak yabancı kökenli günceler hazinesi, yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Japon yazınında, ince duyarlık bakımından Proust'la yarışabilecek günceler vardır: Saraylı kadınlardan Sei Shanagon'un, okuduğum en yetkin *Notlar*'ı bir araya getiren *Başucu Kitabı* ile, Genji romanının kadın yazarı Murasaki Shikibu'nun güncesi, bunlara iki örnektir; her ikisi de bin yıllarında aynı sarayda yaşamış olan bu kadınlar, birbirlerini iyi tanır, ama pek çekemezlerdi.

Yakın'ı anlatan günceler, uzaklardan haber getiren güncelerin tam karşıtıdır. Bu günceler, insanın onlarda *kendini* bulduğu yakın kişilerce kaleme alınmıştır. Alman yazınında bu türe en güzel örnek, Hebbel'in günceleridir. Bu günceler, hemen her sayfasında okuru kişisel olarak ilgilendiren bir şeyler bulunduğu için sevilir. İnsanda, şunu ya da bunu daha önce kendisi bir yerlere yazmış gibi bir izlenim uyanır. Belki de gerçekten yazmıştır. Yazmamışsa, tam kendisinin yazabileceği türden şeylerdir bunlar. Bu mahrem karşılaşma sürecinin heyecan verici yanı, insanın "benimsediğinin" yanı sıra, hiçbir zaman öyle düşünmeyeceği ya da yazmayacağı bir şeyler de bulmasıdır. Birbirine sızmaya çalışan iki ruhun oluşturduğu bir oyundur burada söz konusu olan: Bazı noktalarda birbirlerine değerler, bazı noktalarda ise aralarında doldurulması olanaksız boşluklar doğar. Aynı olan ile farklı olan, birbirine o denli yakındır ki, insan düşünmek zorunda kalır; yakını anlatan günceler diyebileceğimiz bu güncelerden daha verimli bir şey yoktur. Ancak bunların "yetkin", başka bir deyişle çok zengin içerikli olması ve belli bir amaç doğrultusunda kaleme alınmaması şarttır.

Bir inanç uğruna sürdürülen savaşımı anlatan dinsel güncelere burada yer vermeyeceğiz; bu günceler ancak benzer bir savaşımın içinde bulunanlara güç kazandırır. İnanç konusunu, kendisini henüz hiçbir dine adayamayacak denli ciddiye almış, gerçekten özgür kafaları ise bu günceler aydınlatmaktan çok sıkar. Karşılaşılabilecek özgürlük kalıntılarıyla, bir zaaf diye sergilenen direniş, okuru yazarın kendi güçlü yanı diye tanıttığı olgudan, yani giderek yenilgiyi kabul edişinden daha çok etkileyecektir. Günce türünün alışılmış kalıplarını parçalamış olan en şaşırtıcı örnekleri, Pascal ile Kirkegaard'ı bu alanın dışında tutuyorum; bu kişiler gerçekte girişimlerinden çok büyüktürler, bu yüzden de onlarda her şey vardır.

Başkalarının güncelerinin insanı kendi güncelerinde doğruyu yazması için yüreklendirdiği çok sık söylenir. Önemli kişilerin bir kez kâğıda dökülmüş itirafları, başkalarının üstünde sürekli etki bırakır. "Bu adam, şunu bunu yaptığını söylüyor. O halde aynı şeyi ben de yapmışsam, çekinmeme gerek yok." *Örnek*'in değerinin kapsamı, burada tuhaf bir biçimde genişlemiş olmaktadır. Örneğin olumsuz yanı, başkasına kendi olumsuz yanıyla hesaplaşabilme yürekliliğini kazandırmaktadır.

Büyük örnekler bulunmaksızın hiçbir şeyin oluşamayacağı, kuşkusuzdur. Ancak büyüklerin yapıtlarının felce uğratıcı bir etkisi de vardır. İnsan bunları ne kadar derinliğine kavrarsa, yani ne denli yetenekliyse, bunlara erişmenin olanaksızlığına da o ölçüde inanır. Oysa deneyim, bunun tersini kanıtlamaktadır. Modern yazın, antik çağın sunduğu olağanüstü örneklere karşın oluşturulabilmiştir. Cervantes, *Don Quixote*'yi yazdıktan, yani antik çağın roman birikimini tüm olarak aştıktan *sonra,* hâlâ Heliodoros'a[1] erişebilmekten gurur duyacağı inancındaydı. Örneğin nasıl bir işlev gördüğü, henüz tam olarak araştırılmamıştır; bu konuyu ciddi biçimde ele almanın yeri burası değildir. Oysa örneğin bütün zamanların kendisinden tat alınması en güç yazarlarından biri olan Walter Scott'un, onunla ortak hiçbir yanı bulunmayan Balzac için nasıl bir rol oynamış olduğunu incelemek, gerçekten ilginçtir. Modern çağ için çok belirleyici bir özellik olan özgünlük tutkusu, kendine yalnızca görünüşte örnek niteliği taşıyan örnekler arayarak ve bunları, varlığını göze çarpıcı biçimde onlara *karşı* sürdürebilmek için yıkarak kendi kendisini yadsımış olur; bağımlı olduğu gerçek örnekler ise böylece daha iyi gözden saklı kalır. Bu süreç, bilinçsiz olabilir; ama çoğu kez bilinçli ve yalanlar aracılığıyla gizlenen bir süreçtir.

Özgünlüklerini ne hileyle, ne de zorlamayla sağlamak zorunda olanlar için ise, büyüklerin onları —söyleyiş yerindeyse— dünyaya itmiş olan itici güçleri hiçbir zaman tümüyle son bulmaz ve bu kişiler kendileri için birtakım özürler aramak gereğini duymaksızın, hep o büyüklere geri dönebilirler; bunlar için büyük seleflerinin kendileri açısından değerlendirebilecekleri zaaflarının sergilendiği güncelerini bulmak, olağanüstü bir şanstır. Tamamlanmış olan yapıtın ezici bir ağırlığı vardır. Henüz kendi yapıtıyla tüm benliğini vererek uğraşmakta olan, çalışmasının sonunda nereye varacağını, tamamlanıp tamamlanmayacağını bilmeyen, bin kez cesaretini yitirebilir. Bundan ötürü, yapıtlarını tamamlamayı başarmış olanların kuşkularını görmek, ona güç verecektir.

---

[1] Heliodoros: İ.S. 3. yüzyılda yaşayan, *Theagenes ve Charikleia'yla İlgili Etyopya Öyküleri* adlı Yunanca romanın yazarı. Etyopya, Delhi ve Mısır'da geçen bir aşk öyküsünü konu alan roman, kültür tarihi açısından da önemlidir. Klasik Yunan yazınının izlerini taşıyan roman, Tasso, Cervantes, Calderon ve Barok dönemi roman yazınını geniş ölçüde etkilemiştir.—*çev.*

Başkalarının günceleri, bu pratik önemin yanı sıra bir de daha genel nitelikte etkinliğe sahiptir; bu etkinlik, güncelerin belgelediği *inat*'tan kaynaklanır. Adını hakkıyla taşıyan her güncede belli saplantılar, bunalımlar ve özel sorunlar sürekli yinelenir. Bütün bir yaşam boyunca sürüp giden bu olgular, o yaşamın kendine özgü yanını oluşturur. Bunlardan kurtulan, sanki artık sönmüş gibidir. Bunların var olmakta direnmeleri ne denli zorunluysa, bu olgularla savaşmak da o denli zorunludur. Bunlar kendi başlarına asla ilginç değildir, ama bir insanın da en belirgin yanını oluştururlar; o insan için bu olgular, kemikleri kadar vazgeçilmez niteliktedir. İnsanın başka birindeki bu en sert, en çözülmesi olanaksız olan'ı anlaması, buna koşut olarak kendisinde bulunanı soğukkanlılıkla göze alması ve bu yüzden çaresizlik duygusuna kapılmaması açısından son derece önemlidir. Bir yapıttaki kişiler bu etkinliğin taşıyıcısı olamazlar; çünkü onların varlık nedeni, yaratıcılarından belli bir uzaklıkta kalmalarının başarılmış olmasıdır; yapıtın kişileri, yaratıcının iç süreçlerinin olabildiğince uzağına kaymışlardır.

Kanımca bir yaşamın belli içeriklerini dile getirebilmenin en iyi yolu, onları güncelerden yansıtmaktır. Ama bu bakımdan herkes için aynı içerikler mi söz konusudur, bunu bilemiyorum. Her şeyin kendisine ancak belli bir zaman içersinde açılabildiği, ağır tempolu bir insanın, bunun tam karşıtı bir biçimi gereksineceği düşünülebilir. Böyle biri için en zorunlu olan alıştırmalar belki de şimşek hızıyla kâğıda dökülüveren notlardır ve söz konusu kişi kimi zaman uçmayı, dünyanın ancak hızla bakıldığında kavranabilecek yanlarını kazanmayı böylece öğrenebilir; ağır gelişime ilişkin doğal yeteneğini böylece tamamlayabilme olanağını bulur.

Yırtıcı hayvanlar gibi her durumun ve her insanın üstüne atlayan, büyük bir şiddetle hemen öze saldıran, bu arada dış görünüşü bozan hızlı tipler için ise, bunun tersini, yani içinde gözlemlenenin günden güne farklı bir görünüm kazandığı, ağır tempolu günce türünü önermek gerekecektir. Sözü edilen hızlı tipler, hedefe çok çabuk varmamak için harcanacak bu çaba sayesinde başkaca türlü ulaşamayacakları bir boyuta erişebilirler.

Stendhal, bu hızlı tiplerdendir. Olağanüstü zenginlikte bir dünyada devinir ve bu dünyaya hep açık kalır. Ama güncelerindeki konuların sayısı azdır ve yazar onları hep yeniden kaleme almıştır. Sanki eski güncelerini zaman zaman yeniden yazmış gibidir. Gerçekten yavaş olmak elinden gelmediğinden, aynı şeyi sürekli yeni baştan gözlemler. Stendhal'i sonunda

büyük romanlarına götüren, bu süreç olmuştur. Bunların arasından tamamlanmış ve başkaları üstündeki etkileri kestirilemez nitelikte olan ikisi bile Stendhal için tamamlanmış sayılamaz. Stendhal, yapıtlarını birbiri ardına, kendilerinden emin olarak kızaktan indirip yanlarından uzaklaştıran ve yeni bir yapıta ancak eskisi artık gözlerine yabancı göründüğü için başlayabilenlerin tam karşıtı bir sanatçıdır.

Yüzyılımızı en katıksız biçimde dile getiren, bu nedenle de bu yüzyılın en önemli temsilcisi saydığım yazar olan Kafka, bu bakımdan rahatlıkla Stendhal ile karşılaştırılabilir. Kafka da hiçbir şeyi bitirmez, onu başından sonuna değin tedirgin eden, hep aynı konudur. Bu konuyu sürekli evirip çevirir, tanımlar, her defasında o konunun alanında farklı adımlarla dolanır. Hiçbir zaman tükenmeyen bu konu, Kafka yaşadığının bir katı fazla yaşasaydı bile yine son bulmayacaktı. Ancak Stendhal'in hızlı tipler arasında yer almasına karşılık, Kafka yavaş tiplerdendir. Yaşamlarını mutlu bir yaşam diye duyumsama eğiliminde olanlar hızlı tiplerdir. Bu nedenle Stendhal'in yaratısı mutluluğun rengini, Kafka'nınki ise çaresizliğin karamsarlığını taşır. Ama her iki yaratı da bir yaşam boyu süren, kendini tartışma konusu yaparak kendi kendisini sürdüren bir günceden kaynaklanır.

Zamanın sınavından yıkıma uğramaksızın geçmiş bu iki adın ardından kendimden söz etmem, cüretkârlık olarak görünebilir. Ne var ki insan, ancak kendinde olanı verebilir. Ben de bir eksik bırakmamak için, güncelerimin saplantısı olan ve güncelerimde en geniş yeri kaplayan konulardan söz etmek istiyorum. Kısa ömürlü olan ve dağınık kalan öteki bir sürü konunun yanında bu sonuncuları, güncelerimde tükenişin sınırına varana dek ve türlü değişimler içersinde hep yinelenir.

Bir yapıtın oluşturduğu atmosfer içersinde yaşanan ilerleme, gerileme, kuşku, korku ve coşkunluk, bu konuların başında gelir; yaşamımın en uzun bölümü boyunca oluşumunu sürdüren bu yapıtın en önemli bölümünü, sonunda tamamladığım inancıyla elimden bırakabildim. Konularımdan biri de *değişim* denen bilmece ve bu bilmecenin yazın alanındaki en yoğun anlatımı olan dram; on yaşında ilk kez Shakespeare'i okuduğumdan, on yedi yaşında da Aristophanes ve Yunan tragedya yazarlarıyla karşılaşmamdan bu yana dram konusu, bir daha peşimi bırakmadı; bu yüzden rastladığım ve dramatik olan ne varsa, günümüzde

gerçek niteliklerini hâlâ koruyabilen tüm dramlar ve mitler üstüne, bunların yanı sıra da bugün dram ve mit diye adlandırılan, ancak bunların suyunun suyu olanlar üzerine bir şeyler yazıyorum. Sonra, ya hiç tanımadığım, ya da çok iyi tanıdığım ülkelerin insanlarıyla karşılaşmalar. Çok uzun zaman görmediğim, sonra ansızın yeniden bulduğum dostların öyküleri ve yazgıları. Bana en yakın olan insanların yaşamları uğruna, hastalıklara, ameliyatlara, onyıllarca süren tehlikeli durumlara, bu insanların yaşama istençlerinin sönmesine karşı açılan savaş. Çocukluğumdan beri düşmanı olduğum, açgözlülüğün ve kıskançlığın bütün belirtileri; bunun yanı sıra da taparcasına sevdiğim alicenaplığın, iyiliğin ve gururun her türlü somutlaşması. Bana göre iktidar tutkusunun özel bir biçimi olan kıskançlık; bu, gerçi Proust'un tüketici kapsamda işlemiş olduğu bir konu, ama yine de herkesin kendisi için yeniden çözümlemek zorunda olduğu bir konu. Deliliğin bütün türleri: Delilik konusunu işleme girişimlerine çok erken başlamış olmama karşın, konu benim için çekiciliğini bir an bile yitirmiş değil. Sonra din sorunu; başlı başına bir sorun niteliğiyle din ve onun tüm somut görünümleri; din konusuna kökenim gereği eğilimim var, ancak yapısına temel olan gizi çözemediğim sürece kendimi hiçbir zaman bu olguya adayacak değilim. Nihayet en büyük tutkuyla sarıldığım konu olan ölüm; hiçbir zaman yadsımayışıma, çekiciliğini ve düzmece görkemini yıkmak için gizlendiği en ücra köşelere değin peşinden gitmek zorunluluğunu duymama karşın ölüm, önünde asla boyun eğmeyeceğim bir olgu.

Görüldüğü gibi, yalnızca en önemlilerini saymış olmama karşın konuların sayısı epey kabarık, ve sürekli hesaplaşmasaydım, bu konularla nasıl birlikte yaşayabilirdim, bilemiyorum. Çünkü yazarın geçerli saydığı ve sonunda yapıtlarda, bunları okuyacak insanlara layık yapıtlarda somutlaşmış olarak önünde buldukları, her gün olup bitenlerin yalnızca çok küçük bir yüzdesidir. Olup bitenler her gün sürüp gittiği ve hiç son bulmaması gerektiği için, ben de hiçbir zaman bir güncenin yetersiz yanlarından utananlar arasında yer almayacağım.

1965

GERÇEKÇİLİK VE YENİ GERÇEKLİK

DAR anlamda gerçekçilik, roman için gerçekliği elde etmeye yönelik bir yöntemdi. *Tüm* gerçeklikti burada söz konusu olan; bu gerçeklikten —gerek estetik gelenekler uğruna, gerek burjuva ahlâkından kaynaklanan gelenekler uğruna— hiçbir şeyi dışlamamak önemliydi. Bu, 19. yüzyılın önyargıdan uzak ve her şeye açık bazı kafalarının görmüş oldukları gerçeklikti. O zaman da her şeyi göremiyordu bu kişiler; bu yüzden de farklı ve görünüşte doğallıktan uzak uygulamalarda direnen bazı çağdaşlarınca şiddetle suçlandılar. Ama gerçekten önemli az sayıdaki gerçekçinin hedeflerine eriştiklerini, tüm gerçekliklerini roman için kazanabilmiş olduklarını, çağlarını yapıtlarında eksiksiz yansıtabildiklerini bugün inanarak söyleyebildiğimizi varsayalım — bu, ne anlam taşıyabilir bizim için? Aramızda aynı hedefe bu çağın insanları olarak ulaşmak isteyenler, kendilerini çağdaş gerçekçiler olarak nitelendirenler, aynı yöntemlerden yararlanabilirler mi?

Bu sorunun yanıtının ne olacağını kestirebiliyoruz; ama bu yanıtı vermezden önce o zamanın gerçekçiliğinin ne olduğuna bir bakmak istiyoruz. Bu gerçeklik o denli dev boyutlarda değişime uğradı ki, bu gerçekliğe ilişkin ilk sezgi bile içimizi eşine rastlanmadık bir çaresizlik duygusuyla dolduruyor. Bu çaresizliğin üstesinden gelmeye yönelik bir girişim, kanımca bizi bu değişimin üç önemli yanını birbirinden ayırmaya götürecektir. Bir *alanı genişleyen* gerçeklik, bir de *kesinleşen* gerçeklik var; bunlara ek olarak bir de *geleceğin* gerçekliği var.

Bu yönlerden ilkiyle, *alanı genişleyen* gerçeklikle ne anlatılmak istendiğini saptamak kolay: eskiyle karşılaştırıldığında, bir çoğalma söz konusu; yalnızca sayı bakımından, yalnızca daha çok insanın ve nesnenin varlığı bakımından değil bu çoğalma, nitel açıdan da nitelendirilebilecek denli bir artış var. *Eski, yeni* ve *farklı*, bir sel gibi her yandan kaynıyor.

Eski'ye değinelim örneğin. Ortaya çıkarılan eski uygarlıkların sayısı giderek artıyor; tarih ve tarihöncesi, giderek daha eskilere uzanıyor. İlk dönemlerin ürünü olan, gizemli bir yetkinlik düzeyine ulaşmış bir sanat, kendi sanatımızdan ötürü kapıldığımız kendini beğenmişlik duygusunu sonrasız olarak yıktı. Yeryüzü, yeniden en eski ölüleriyle kalabalıklaşıyor. Kemikleri, aletleri, kaya resimleri aracılığıyla dirilen bu ölüler, Kartacalılar ve Mısırlılar geçen yüzyılın insanlarının tasarımında nasıl yaşadılarsa, bizim tasarımımızda da yaşamlarını öyle sürdürüyorlar. *Yeni*'ye gelince, çoğumuz, insanoğlu uçmaya başlamazdan önce doğduk; şimdi ise Viyana'ya uçakla gitmeyi çok doğal buluyoruz. İçimizde daha genç olanlarımızdan bazıları turist olarak Ay'a fırlatılacaklar ve döndükten sonra, bu denli sıradan bir olay üstüne yazdıklarını yayımlamaktan belki de utanacaklar — tıpkı şu anda benim başka "yenilikleri" saymaktan utandığım gibi. Çocukluğumda bu yenilikler, gördüğüm ilk elektrik ışığı, yaptığım ilk telefon konuşması, henüz tek tük mucizeler gibi ortaya çıkardı; şimdi ise bu yeniliklerden onbinlercesi sivrisinek sürüleri gibi çevremizde.

Eski ve *yeni*'den başka, bir de her yandan akan *farklı*'dan söz etmiştim — örneğin artık kolayca ulaşılabilen yabancı kentler, ülkeler, kıtalar, artık hemen herkesin öğrendiği ikinci dil. Günümüzde çokları bir üçüncü, bir dördüncü dili de öğreniyor. Yabancı uygarlıklar inceden inceye araştırılıyor, sanatları sergiler aracılığıyla tanıtılıyor, yazınları çevriliyor. Henüz nesli tükenmemiş olan ilkel halkların maddi yaşam biçimleri, toplum düzenleri, inançları, dinsel töreleri, mitolojileri araştırılıyor. Bu *farklı*'ların yetkinlik düzeylerini budunbilimcilerin (etnologların) bulduklarının heyecan verici zenginliğini bir ölçüye vurabilmek olanaksız. Eskiden düşünüldüğünün, bugün de bazılarının düşünmekten hoşlandıklarının tersine, bütün bunları birkaç ölçütün yardımıyla değerlendirebilmek olanağı yok. Kişisel olarak ben gerçekliğin alanının *bu tür* genişlemesini en önemli genişleme sayıyorum, çünkü bu genişlemenin özümsenebilmesi, herkes için anlaşılabilir nitelik taşıyan *yeni*'nin özümsenebilmesine oranla daha çok çaba harcanmasını gerektiriyor; belki bu tutumumun bir nedeni de, söz konusu genişlemenin hiçbir seçim yapılmaksızın alınan *yenilerin* giderek artırdığı kendini

beğenmişliğimizi, çok sağlıklı bir biçimde aza indirgemesi. Çünkü aldığımız derslerden biri de, aslında her şeyin daha önce efsanelerde söylenmiş olduğudur; bugün hızla gerçekleştirdiklerimiz, kökleri en eskilere uzanan tasarımlardan ve isteklerden başkaca bir şey değil. Yeni isteklere ve efsanelere ilişkin buluş gücümüze gelince, acınacak durumdayız. Gürültülü dua değirmenlerini[1] sallar gibi, hep eskileri yineleyip duruyoruz ve çoğu kez duaların ne anlama geldiğini bile bilmiyoruz. Bu, özellikle biz yazarları, yani *yeni*'yi bulma görevi kendilerine herkesten önce verilmiş olanları düşündürmesi gereken bir deneyim. Son olarak, ilk kez şimdi sözünü ciddi olarak ettiğimiz *farklı*'nın, yalnızca insanlara ilişkin bulunmadığını da belirtmek isterim. Hayvanların bugüne dek sürdürmüş oldukları yaşam, bizim açımızdan artık bir başka anlam kazanıyor. Hayvanların örneğin oyunları ve alışkanlıkları konusunda artan bilgilerimiz, daha üçyüz yıl önce resmen birer makine olarak nitelendirdiğimiz bu canlıların bizimkisiyle karşılaştırılabilecek bir yaşam düzenine sahip bulunduklarını kanıtlıyor.

Yüzyılımızın ve onun gerçekliğinin alanının, nereye götüreceği kestirilemeyen bir hızla genişlemesi, aynı zamanda içinde yaşadığımız kargaşanın da kaynağını oluşturuyor.

Sözü edilen ikinci yan, yani *kesinleşen* gerçeklik de doğrudan buraya bağlanıyor. Bu kesinliğin kökleri açık seçik ortada; bu kökleri bilim, daha doğrusu doğabilim oluşturuyor. Daha 19. yüzyılın gerçekçi roman yazarları, kapsamlı girişimlerinde bilimi temel almışlardı: Balzac, insanların toplumunu bir hayvanbilimcinin hayvanların dünyası için kullandığı yöntemlerle, o denli inceden inceye araştırmayı ve sınıflandırmayı amaçlar. Tutkusu, insan toplumunun Buffon'u[2] olabilmektedir. Zola ise deneysel roman üstüne bildirisinde, çok sıkı biçimde fizyolog Claude Bernard'a bağlı kalır ve onun *Deneysel Tıbbın İncelenmesine Giriş* adlı yapıtından sayfalarla alıntı yapar. Balzac'ın

[1]Dua değirmeni (Gebetsmühle): Budistlerin kullandıkları, içi üstlerine duaların yazılmış ya da basılmış olduğu kâğıt şeritlerle dolu, silindir biçimi kap; bunun her sallanışı, o duaların da söylendiği anlamına gelir.—*çev.*

[2]Kont George Louis Leclerc Buffon (1707-1788): Fransız doğa araştırmacısı. Yapıtlarında özellikle hayvanların alışkanlıklarını irdelemiştir. —*çev.*

yararlandığı hayvanbilim gibi sistematik bir bilim, Zola için yeterli değildir artık; o, romancının deneysel bilimi örnek almak zorunda olduğuna, kendi yapıtlarında da fizyolog Bernard'ın yöntemlerini uyguladığına ciddi olarak inanmıştır. Bu düşüncenin safdilliği ortadadır, bugün bu konuda daha çok şey söylemek gereksizdir. (Ayrıca, bu düşünceden hareketle, onun doğrultusunda oluşturulmuş yapıtların değeri ya da değersizliği konusunda bir yargıya varmak da sakıncalıdır.) Ama göz önünde bulundurulması gereken nokta, bilimsel yöntemlerin ya da kuramların temel alınmasının sürdürüldüğü ve bu tutumda o zamandan bu yana hiç kopukluk görülmediğidir. Bu arada, bu denli çok ve çeşitli bilim dallarının ve akımların varlığının bir şans olduğu söylenebilir. William James'in Joyce, Bergson'un Proust üstündeki etkileri zararlı olmamıştır; Musil ise, yaratısını öldürebilecek olan ruhçözümlemeden kendini biçimci ruhbilimin (Gestalt kuramı) yardımıyla korumuştur. Kesinlik, Joyce'un belirgin bir özelliği olan eksiksizlik eğiliminde dile gelir: konu alınan, tek bir gündür,[3] ama bu tek bir gün, onu yaşayanların sezgi ve duygularının, davranış ve tutumlarının tümünde dile getirilir, hiçbir an yitirilmez ya da kullanılmadan bırakılmaz, kitap, o günle özdeşleşir.

Ama benim burada vurgulamak istediğim asıl nokta, bilimsel kesinliğin, bilimsel yöntemlerin doğrudan doğruya gerçekliğin kendisi üstündeki etkisidir. Teknik süreçler ve içlerinde çalışanların sayısının giderek arttığı laboratuarlar da gerçekliğin kesinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Günlük yaşamın doğal akışının bir parçası olan çok sayıda çaba, ancak uyanık bir kesinliğin izlenmesiyle gerçekleştirilebilmektedir. "Yaklaşık" çabaların ve bilgilerin alanı hızla daralmaktadır. Giderek daha küçük birimlerle ölçüm ve tartım yapılmaktadır. Düşünme işleminin artan bölümü, bizden daha güvenilir olan aygıtlarca üstlenilmektedir. Her şeyin ve herkesin üstünde gerçekleştirilen denetim, yaşam kaynağını kendi kesinliğiyle bulmaktadır. Hemen her genç insan, makinelere ilgi duymaktadır. Yıkma amacına hizmet eden mekanizmaların hedeflerinden önce kendi çıkış noktalarını ortadan kaldırıp kaldırmamaları, bu mekanizmaların kesinliğine ve hassasiyetine bağlıdır. Bürokrasinin kendine özgü ve geçmişi oldukça eskiye dayanan yaşamı bile aynı yönde değişime uğramaktadır. Kısa bir

[3] James Joyce'un *Ulysses* adlı romanından söz edilmektedir. —*çev.*

süre sonra her yerde memurların da, her şeyi aygıtların yardımıyla, tam ve hemen anlayacakları, eksiksiz ve anında tepki gösterecekleri varsayılabilir. Uzmanlaşmanın artışı, kesinleşmenin artışına koşut bir çizgi izlemektedir. Bölümlere ayrılmış, sınıflandırılmış olan gerçeklik en küçük birimlerine varılana dek çok yönden kavranabilir nitelik kazanmıştır.

Gerçekliğin üçüncü yanını, *geleceğin gerçekliği* diye adlandırmıştım. Geçmişten farklı olana *gelecek,* artık daha hızlı yaklaşmakta ve bilinç yoluyla yönlendirilmektedir. Bu geleceğin gerek tehlikeleri, gerek umutları, tümüyle bizim çabalarımızın katıksız ürünüdür. *Geleceğin* gerçekliği, bölünmüş bir gerçekliktir; bir yanda yıkım, öte yanda iyi bir yaşam yer almaktadır. Bunların ikisi de dünyada ve içimizde eşzamanlı olarak etkindir. Bu bölünme, bu çifte *gelecek,* mutlak bir nitelik taşımaktadır ve bu bölünmeyi kimse görmezlikten gelemez. Herkes, soluk kesici bir hızla kendisine doğru yaklaşmakta olan bir karanlığı ve bir aydınlığı aynı zamanda görmektedir. Yalnızca birini görmek için ötekini kapatmak, bu ikisinin sürekli bir arada var olduğu olgusunu değiştiremez.

Kimi zaman bunlardan birini, karanlığı görmemek için yeterince neden vardır. Dünyanın her yanında düşünülebilecek en çeşitli ütopyalar, gerçekleştirilme evresindedir. Ütopyalara alayların ve aşağılamaların yöneltildiği zamanlar, artık geride kalmıştır. Gerçekleştirilemeyecek ütopya yoktur. Her şeyi, mutlak anlamda her şeyi gerçekleştirebilecek araçlar ve yollar sağladık. Ütopyaya yönelik istencin gözüpekliği, bizi artık bu sözcüğü eski ve biraz küçümseme içeren anlamını yadsımaya, bu anlamdan kaçınmaya götürecek denli artmıştır. Ütopyalar, bir dairenin parçaları gibi parçalara ayrılmakta ve belli yılları kapsamına alan planlar içersinde gerçekleştirilmelerine başlanmaktadır. Politik görüşü ne olursa olsun, kendine biraz değer veren ve kendini ciddiye alan hiçbir devlet artık plansız hareket etmemektedir.

Bu ütopyoların itici gücü çok büyüktür; gelgelelim bunların zaman zaman halen var olana saplanıp başarısız kalmaları da kaçınılmazdır. Ama bu, sözü edilen ütopyaların kısa bir soluk alma süresinin ardından yeniden kendi kendilerinin bilincine varmayacakları anlamına gelmez. Gerçekleşme evresinin ortasında bulunan bir ütopyanın, geleneksel gerçekliklerin oluşturduğu dev toplamla karşılaşması ve hesaplaşması

olayı, bu girişimin alanı içersinde kalan toplum tekinin içinde gerçekleşir. Bireyin iyimserliği, ütopyanın isteminin büyüklüğü karşısında felce uğrayabilir. Bu yorgunluğun vereceği acı, her şeyi ciddiye almış olan kişi için çok büyük ve ezici olabilir. Karşılaştığı aşırı istemleri, onlarla alay ederek, onları aşağı görerek savuşturmak, bu kişi için bir zorunluluğa dönüşebilir.

Ancak çok değişik özyapıda ütopyaların varlığı ve bunların tümünün aynı zamanda etkin oldukları unutulmamalıdır. Toplumsal, bilimsel-teknik, ulusal ütopyalar birbirlerini hem güçlendirirler, hem de birbirlerine süründüklerinde yara alırlar. Gerçekleştirilmelerine yönelik çabaların sürdürülmesini, korkutma amacına hizmet eden silahlar geliştirerek korurlar. Bu silahların nasıl bir özyapıda olduğu bilinmektedir. Gerçekten kullanıldıklarında, bunlar aynı güçle kendilerini kullanana yönelecektir. Geleceğin gerçekleşebilecek olan bu karanlık yanını herkes duyumsamaktadır. Bu tür silahların varlığı insanlığın tarihinde ilk kez barışın zorunluluğu konusunda ortak bir inancın doğumuna yolaçmaktadır. Ama bu inanç tüm tehlikelere karşı koyabilecek ve herkes açısından gerçekleştirilebilecek bir plana dönüşmediği sürece, *geleceğin* karanlık yanı da gerçekliğin önemli bir bölümü, o gerçekliğin soluğunu kesecek denli yakın, sürekli bir tehlike olarak kalacaktır.

Geleceğin etkin biçimde hem istenen, hem de korkulan bu çifte yanı, yüzyılımızın gerçekliğini geçen yüzyılın gerçekliğinden ayıran asıl öğeyi oluşturmaktadır. Bu gerçekliğin *alanının genişlemesi*'yle *kesinleşmesi*, kendini daha önce belli etmiş olgulardı; bunların yalnızca hız ve kapsamları değişti. Ama *geleceğin* gerçekliği, temelde tümüyle farklı bir öğedir; hiçbir abartmaya kaçmış olmaksızın, artık dedelerimizin dünyasının en önemli özelliğini paylaşmayan bir dünyada yaşadığımızı söyleyebiliriz: yaşadığımız dünyanın bölünmemiş bir geleceği bulunmamaktadır.

Gerçekliğimizin sözünü biraz önce ettiğim bir ya da birkaç yanının günümüz romanında belirginleşmesini beklemek hakkımızdır; aksi takdirde bu romanı gerçekçi diye nitelendirmek çok güç olur. Bunun ne ölçüde gerçekleştiğini, ya da bundan böyle daha nasıl gerçekleşebileceğini saptamak, artık bizim konuşmamıza kalmaktadır.

1965

SÖZCÜK BUNALIMLARI

Bavyera Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yapılan Konuşma

SİZE insanın dile neler borçlu olduğunu anlatmaya kalkmak hem bir haddini bilmezlik, hem de gereksiz bir şey olur. Ben, ancak sekiz yaşıma geldiğimde öğrendiğim Almanca dilinde bir konuk sayılırım. Bugün bana: bu dile hoş geldin, deyişinizin benim için taşıdığı anlam, eğer Almanca konuşulan topraklarda doğsaydım, bunun benim için taşıyabileceği anlamdan daha büyük. Otuz yılı aşkın bir süre önce İngiltere'ye gittiğimde ve oraya yerleşmeye karar verdiğimde, Almancaya bağlı kalmış oluşumu bir hizmet olarak bile nitelendiremem. Çünkü İngiltere'de Almanca yazmayı sürdürmüş oluşum, soluk almak ve yürümek kadar doğaldı. Başka bir şey gelmezdi elimden; bundan başkaca bir olasılığı aklımın ucundan bile geçirmedim. Beraberimde götürebilmek mutluluğuna erdiğim birkaç bin kitabın gönüllü tutsağıydım; onlarla ilişkimde en ufak bir değişiklik olsaydı, bu dostlar beni bir hain diye suçlayıp aralarından atarlardı, bundan hiç kuşkum yok.

Ama belki sizlere, bu koşullar altında dilde neler olup bittiği konusunda bir şeyler söyleyebilirim. Dil, yeni çevrenin sürekli baskısı karşısında nasıl savunur kendini? Yapısında ve özgül ağırlığında bir değişiklik olur mu? Daha buyurgan, daha saldırgan bir tutuma mı girer? Yoksa kendi içine kapanır, saklanır mı? İnsanın artık yalnızca kendisi için kullandığı bir tür gizli dile dönüşmesi de düşünülebilir.

Evet, dilde neler oldu bu koşullar altında? Önce dile bir başka merakla yaklaşıldı. Diller arasında, özellikle en güncel kullanımlar açısından, yani ayrımların en çarpıcı ve somut olduğu alanda, daha çok karşılaştırma yapıldı. Yazın alanındaki karşılaşmalar, günlük yaşamın tümüyle somut karşılaşmalarına dönüştü. Eskiden kullanılan dil ya da asıl dil, ayrıntılarda giderek daha tuhaf bir görünüme büründü. Daha

önce yalnızca bazı yanları dikkati çekerken, bu aşamada asıl dil, *tümüyle* dikkat çekici nitelik kazandı.

Bununla eşzamanlı olarak, asıl dillerini kullananların durumlarından eskiye oranla daha az hoşnut oldukları saptandı. Çünkü yazanlardan bazıları yenilgiye boyun eğmişler ve pratik nedenlerle yeni ülkenin diline geçmişlerdi. Bunlar, kendilerini tümüyle, ancak başarıya ulaştığı takdirde bir anlam taşıyabilecek olan yeni çabalarının yolaçtığı burun büyüklüğüne kaptırmışlardı. Yetenekli ve yeteneksiz kişilerin, neredeyse budalaca bir gururla: "Artık İngilizce yazıyorum!" dediklerini kaç kez duymuşumdur. Buna karşılık hiçbir somut ereğe ulaşma olanağı bulunmaksızın eski yazı dilinde kalanlarda, zorunlu olarak artık kamuoyundan feragat ettikleri izlenimi uyanıyordu. Böyle biri kimseyle boy ölçüşmüyor, yalnız kalıyor, biraz da gülünç oluyordu. Güç, umutsuz gibi görünen bir duruma giriyor, aynı yazgıyı paylaştığı kişilerce neredeyse deli sayılıyordu; konuğu olduğu ülkenin aralarında yaşamak zorunda olduğu insanları ise ona uzun süre bir hiç gözüyle bakıyorlardı.

Bu koşullar altında pek çok şeyin daha özel ve kişisel bir nitelik kazanması, olasıdır. İnsan, başka zaman asla yapmayacağı bir şeyi yapıp, bazı şeyleri salt kendi kendisi için dile getirir. Anlattıklarıyla hiçbir şey yapamayacağı, —artık bir okur kitlesi düşünülemeyeceğinden— bütün bunların kişisel alanda kalmak zorunda olduğu inancı, yazana tedirgin edici bir özgürlük duygusu verir. Günlük yaşamda söylemek istediklerini İngilizce söyleyen insanların arasında tek başına olanın, artık dışa yönelik hiçbir amaca hizmet etmeyen, neredeyse yalnız başına kullandığı, geniş bir çevrede herkesçe hor görülen bir inancı benimsemiş gibi, giderek artan bir inatla bağlı kaldığı bir gizli dili vardır.

Bu, olayın yüzeysel yanı; bir başka yanı daha var ki, onun bilincine ancak zamanla varılabiliyor. Yazın alanında çalışanlar, dili yazarların yapıtlarının temsil ettiği görüşünden yanadırlar. Bu hiç kuşkusuz doğrudur ve insan son çözümlemede yaşam kaynağını bu yapıtlarda bulur; ama insanın yaşadığı sürece bir başka dilin alanında yaptığı buluşlar arasında, şu saptama da özellikle vardır: yakamızı bir türlü bırakmayan, sözcüklerin kendisidir, daha büyük çaptaki tüm tinsel bağlamların ötesinde, tek tek sözcüklerdir. Sözcüklerin kendine özgü güç ve enerjisi, en çok başka sözcükleri bunların yerine koyma zorunluluğu ile karşılaşıldığında algılanır. Yabancı dil öğrenmek için çaba harcamış olan

çalışkan öğrencinin sözlüğü, ansızın tersine döner: her nesne, eski ve asıl adı ne idiyse, yine öyle anılmak ister, artık sürekli duyulan ikinci dil, doğal ve alışılagelen dile dönüşürken, savunma durumundaki asıl dil özel bir görünüm kazanır.

Savaş sırasında, İngiltere'deyken, Almanca sözcüklerle sayfalar doldurduğumu anımsıyorum. Bu sözcüklerin, üstünde çalıştığım konularla hiçbir ilintisi yoktu. Tümce oluşturmadıkları gibi, o yıllarda kaleme aldığım notlarda da kullanılmadı. Yalıtılmış sözcüklerdi bunlar, bir anlam ortaya koymuyorlardı. Ansızın bir çılgınlık nöbetine kapılmış gibi oluyor ve yıldırım hızıyla birkaç sayfayı sözcüklerle dolduruyordum. Bunların büyük çoğunluğu adlardı, ama o kadarla kalmıyordu; aralarında eylemler ve sıfatlar da vardı. Bu bunalımlarımdan utanıyor ve sayfaları karımdan saklıyordum. Karımla Almanca konuşurdum, benimle birlikte Viyana'dan gelmişti. Normal olarak ondan sakladığım çok az şey vardı.

Bu sözcük bunalımlarını hastalıklı belirtiler olarak görüyor ve karımı tedirgin etmek istemiyordum; o yıllarda herkesi tedirgin eden ve saklanması olanaksız yeterince olay vardı. Belki bir noktayı belirtmem gerekir: Sözcükleri parçalamayı ya da herhangi bir biçimde bozmayı hiç sevmem; onları dokunulmaz sayarım ve hiç bozmadan bırakırım. Bu durumda, bütünlüğüne hiç dokunulmamış sözcüklerin birbiri ardına dizilmesinden daha ruhsuz bir çalışma düşünebilmek güçtür. Böyle bir sözcük bunalımının gelmek üzere olduğunu algıladığımda, çalışacakmış gibi odama kapanıyordum. Önünüzde böyle kişisel bir delilikten söz ettiğim için özür dilerim, ama bu çalışma sırasında büyük mutluluk duymuş olduğumu da eklemek zorundayım. O zamandan bu yana, sözcüklerin özel bir tutkuyla dolu olduklarından hiç kuşku duymuyorum. Aslında sözcükler de insanlar gibi, ihmal edilmeye ya da unutulmaya gelmiyor. Nasıl saklanmış olurlarsa olsunlar, canlılığını koruyor ve ansızın ortaya çıkıp hakkını zorla alıyorlar.

Bu tür sözcük bunalımları, hiç kuşkusuz dil üstündeki baskının çok arttığının ve —sözünü ettiğimiz durumda— İngilizcenin yalnızca iyi bilinmekle kalmayıp, sık sık insanın üstüne vardığının bir belirtisidir. Bu durumda sözcüklerin dinamizminde bir ağırlık noktası kayması gerçekleşmiş olmaktadır. Duyulanın yoğunlaşması yalnızca öğrenmeye

değil, yeni nedenlere, devinimlere ve karşı-devinimlere de yol açmaktadır. Eski ve kullanılagelmiş kimi sözcükler, hısımlarıyla tuttukları güreşte kaskatı kesilip kalmaktadır. Öteki bazıları ise her türlü bağlamın üzerine yükselip, çevrilemezliğin görkemini yaşamaktadır.

Önemle belirtilmesi gereken nokta şu ki, burada insanın kendi alanında, bir odada, bir öğretmenle, kendi yaşadığı kentte, günün her saatinde alıştığı dili konuşanların sağladığı destekle bir yabancı dili öğrenmesi değildir söz konusu olan; burada yabancı dile, *onun* alanında eli kolu bağlı teslim oluş söz konusudur; herkes, o dilden yanadır ve bu kişiler hep birlikte, bir haklılık görüntüsü içersinde, hiçbir şeye aldırmaksızın, durup dinlenmek bilmeksizin karşılarındakine sözcüklerle saldırırlar. Ayrıca bu saldırıya uğrayan, aynı kalacağını, gerilemeyeceğini, birkaç hafta sonra, aylar ve yıllar sonra bile gerilemeyeceğini bilmektedir. Bu nedenle duyduğu her şeyi anlamak, o kişi için çok önemlidir; bu da, bilindiği gibi, işin başlangıçta hep en zor olan yanıdır. Sonra insan, karşısındakiler gibi konuşmaya çalışır ve söyledikleri anlaşılana dek bunu sürdürür. Bunun dışında, eski dille bağıntılı olarak yapılan bir şey de vardır: bu dilin olur olmaz zamanlarda ortaya çıkmaması için önlem alınır. Böylece eski dil, giderek geriye itilir; çevresine duvar çekilir, yatıştırılır ve boynuna bir tasma takılır; ama istendiği kadar gizlice okşansın ve sevilsin, herkesin önünde kendini ilgiden yoksun kalmış ve yadsınmış hisseder. Bu durumda da kimi zaman öç almasına ve yalıtılmış olarak kalan, hiçbir anlamın çatısı altında birleşmeyen, saldırıları başkalarına çok gülünç görünen, bu yüzden de insanı daha da gizliliğe zorlayan sözcüklerden oluşma dalgalarla insana saldırmasına şaşmamak gerekir.

Dile ilişkin bu tür özel durumlar üstünde aşırı durmak, çok uygunsuzmuş gibi gözükebilir. Her şeyin sürekli olarak daha gizemli bir konuma geldiği, artık tek tek öbeklerin değil, ama tam anlamıyla insanlığın tehlikede olduğu bir zamanda, birbiriyle çelişen olasılıkların çokluğu ve insanların bunların çoğunu sezebilecek durumda bile olmayışları nedeniyle, (çünkü çok şey olup bitiyor ve insan bunları çok erken öğreniyor, öğrenilenler kavranmadan bunlara yenileri ekleniyor) hiçbir kararın çözüm getiremediği bir zamanda, hızlı korkutucu ve zengin olan, bu korkutuculuk niteliğine dayanarak da giderek daha

zengin bir gelişme çizgisi sergileyen bir zamanda, evet, böyle bir zamanda her şeye karşın düşünmek yürekliliğini gösteren birinden, sözcükler arsında, onların anlamlarından bağımsız olarak gerçekleşen yarış üstüne bir masal anlatması değil, başka bir şey beklenir.

Ama ben yine de bu konuda bir şeyler söylemiş olduğuma göre, size bir açıklama yapmak zorundayım. Bana öyle geliyor ki, kendini genelde geçerli olanın çekiciliğine kaptırmış, bu yüzden de sorunları giderek artmış olan günümüz insanı kendisine yaraşır, genel'den açık ve seçik ayrılan, ama bu geneli de eksiksiz ve de açık biçimde yansıtan bir özel alan aramaktadır. Burada söz konusu olan, bir düzeyden bir başka düzeye gerçekleştirilecek bir çeviri işlemidir; ancak bu, özgür bir düşünce oyunu niteliğinde seçilmiş olmayıp, hem sürekli, hem zorunlu nitelik taşıyan, dış yaşamın durumlarınca zorlanan, ama salt zorunluluğun sınırlarını da aşan bir çeviri işlemidir. İşte ben, yıllardır bu çeviriyle uğraşmaktayım; içinde bulunduğum, ama keyfime bakmayı değil, dürüst ve sorumluluk duygusuyla davranmayı öngördüğüm özel alanım ise, Almancadır. Böyle davranmakla bu dilin gereklerini yerine getirip getiremediğimi söyleyebilecek durumda değilim. Ama bugün bana verdiğiniz onuru kabul ediyorum ve bu onuru, sözünü ettiğim gerekleri yerine getirme şansını daha yitirmediğime ilişkin olumlu bir belirti sayarak sizlere teşekkürlerimi sunuyorum.

1969

SPEER'E GÖRE HİTLER

Büyüklük ve Kalıcılık

HİTLER'İN Speer tarafından aktarılan yapım planları, Speer'in kitabının belki de en şaşırtıcı bölümüdür. Bu planlar, resimler aracılığıyla sergilendiğinden ve modern bir mimarlığın gerçekleştirmeye çabaladığı tüm girişimlerle çarpıcı bir karşıtlık oluşturduğundan, büyük heyecan uyandırdı. Bu planlara üstünkörü bakan birinin bile onları bir daha unutmasına olanak yoktur.

Gelgelelim böyle yüzeysel saptamalar doyurucu değildir. Bu türden olayların bir kez daha yinelenmeyeceğine güvenilemez. Yapılması gereken, bunları daha dikkatli incelemek, *kaynaklarını,* aslında nasıl oluştuklarını saptamaktır.

Açıkça görülen ilk nokta —ki bunu Speer'in kendisi de vurgulamıştır—, yapım ile yıkımın birlikteliğidir. Yeni Berlin'in planları barış döneminde yapılmıştır. Planların gerçekleştirilmesinin 1950'de tamamlanması öngörülmüştür. Hızlı çalışma temposuyla Hitler'in güvenini kazanmış olan Speer gibi bir mucize ustası için bile bu girişimi bu süre içersinde tamamlamak, kolay olmayacaktı. Hitler'in bu planların üstüne düşmekteki tutkusu, bunların ciddiyetinden kuşku duymayı olanaksız kılmaktadır. Ancak bu planlarla eşzamanlı olarak, dünyayı fetih planları da geliştirilmiştir. Bu amacın kapsamı ve ciddiyeti de adım adım, bir başarıdan ötekine koşuldukça belirginleşmiştir. Bu yapım planlarının savaşsız gerçekleştirilebileceğini düşünmek olanaksızdır; bu nedenle savaş, daha en başından hesaba katılmıştı. Savaşsız varılabilecek konum ne denli güçlü olursa olsun, sonunda işin savaşla noktalanması zorunluydu. Almanları ve belki de "Cermenlerin" tümünü üstün tutarak, yeryüzünün geri kalan bölümünü köleleştirmesi öngörülen

İmparatorluk (Reich), ancak korkuyu araç olarak kullanabilirdi ve çok kan akıtılması *zorunluydu*. Böylece Hitler, bu gelişmenin doğal sonucu olarak savaşa girdi. Savaş ile yapım planlarının gerçekleştirilmesi tarihlerinin eşzamanlılığı, Hitler'in bu planlarla savaşçı amaçlarını gizlemek istediği kuşkusunu uyandırmaktadır. Bu, Speer'in de üstünde durduğu bir olasılıktır; ama Speer salt bu olasılığı varsaymayı yetersiz bulur. Speer, Hitler'in kişiliğinin iki yönünü birlikte var saymakta ve bunlardan hiçbirini ötekinden aşağı tutmamaktadır; onun bu görüşüne katılmak gerekir. Yapıcılık ve yıkıcılık, Hitler'in kişiliğinde çok yoğun bir düzeyde birlikte vardır ve birlikte etkindir.

Yapı tasarılarının günümüz izleyicisi üstünde bıraktığı güçlü etki de bu doğrultudadır. İnsan bu planlara bakarken, Alman kentlerinin uğradığı korkunç yıkımın bilincine de varmaktadır. Bilinen sonun yanı sıra, başlangıç noktası da tüm kapsamıyla gözler önüne serilmektedir. Böyle bir karşılaşmanın asıl sarsıcı yanı bu birliktelikte belirginleşmektedir. Bu karşılaşma gizemli ve açıklanması olanaksız gibi gelmektedir. Ama gerçekte bu olgu, bizi Hitler'in ötesinde tedirgin kılan bir şeyin yoğun biçimde dile gelişidir. Bu karşılaşma aslında günümüze dek uzanan tüm tarihin hep yinelenen, yadsınması olanaksız ve tek sonucudur.

Sözü edilen karşılaşma, bizi tarihte Hitler'in ortaya çıkışı diye adlandırabileceğimiz bu ani bunalımı her bakımdan irdelemeye zorlamaktadır. Bu olgu karşısında çok doğal bir davranış olarak nefret ve tiksintiyle baş çevirmek, yeterli değildir. Ama tarih araştırmalarının alışılmış araçlarıyla yetinebilmek de olanaksızdır. Bunların yetersizliği, ortadadır. Hitler'in geleceğini önceden bilebilmiş tarihçi, var mıdır? Günümüzde son derece dürüst bir tarihçilik, içersinde doğal bir nitelik olarak barındırdığı güçlü hayranlığını kan dolaşımından kesinlikle temizlemeyi başarabilse bile, en çok yapabileceği yeni bir Hitler karşısında uyarmaktır. Ancak yenisi, bu kez başka bir yerde ortaya çıkacağından, nitelikleri de ayrı olacak, bu nedenle sözü edilen uyarı bir işe yaramayacaktır.

Bu görüngünün gerçekten kavranabilmesi için yeni araçların bulunması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu araçlar nerede olursa olsun ortaya çıkarılmalı, edinilmeli ve kullanılmalıdır. Böyle bir araştırmanın

yöntemi henüz geliştirilebilmiş değildir. Uzmanlık alanlarında geçerli disiplinlerin katılığı, bu noktaya varıldığında kör inanç niteliğini almaktadır. Bu disiplinlerin kapsamı dışında kalan öğe, asıl önem taşıyan öğedir. Doğrudan görüngünün kendisine yönelik ve bütünsel bir irdeleme yöntemi, en önemli koşuldur. Kavramlaştırmaya ilişkin her türlü aşırı çaba, başka yerlerde ne denli işe yaramış olursa olsun, burada sakıncalıdır.

Hitler'in yapılarıyla, en büyük kitlelerin oluşturulması ve dağılmadan bir arada tutulması öngörülmüştür. Hitler, bu tür kitlelerin oluşturulmasıyla iktidara gelmiştir, ama büyük kitlelerin parçalanmaya ne denli eğilimli olduğunu da bilir. Kitlelerin parçalanmasını önlemek için —savaşın dışında— iki yol vardır. Bunlardan biri, kitlenin *büyümesi,* ikincisi de kitle konumunun düzenli aralıklarla *yinelenmesi*'dir. Kitleler konusunda eşine az rastlanır bir deneyci olan Hitler, kitlenin gerek biçimlerini, gerek araçlarını iyi tanımaktaydı.

Kitle, doldurulması güç dev alanlarda büyüyebilme olanağına sahiptir, çünkü bu alanlarda kitle sınırlanmaz. Kitlenin asıl önem verilen niteliği olan coşkusu, büyümeyle yoğunlaşır. Bu tür kitlelerin yaratılması için gerekli olan bayraklar, müzik, yürüyen birlikler, özellikle de başroldeki oyuncunun ortaya çıkmasının uzun süre beklenmesi gibi öğeleri Hitler ve yardımcıları iyi bilirlerdi. Burada bunların ayrıntılarına girecek değiliz. Önemli olan, yapım planlarının türü ve kitlenin açıklığı olgusu açısından kitlenin büyüyebilme olanağına dikkati çekmektir.

Düzenli *yinelenme* amacına, tapınak türü yapılar hizmet etmektedir. Bunlara örnek ise katedrallerdir. Berlin'de yapımı planlanan "Kuppelberg"in ("Kubbeli Dağ"), Roma'daki Petrus Katedralinin iç mekanının 17 katı olması öngörülmüştür. Ne var ki, bu tür yapılar ancak *kapalı* kitlelere hizmet edebilir. Ne denli büyük düşünülmüş olurlarsa olsunlar, bu yapıların içi bir kez doldu mu, kitle artık büyüyemez, bir sınıra varmış olur. O zaman daha büyümek yerine, toplantıların düzenli yapılması önem kazanır. Bu tür bir mekandan ayrılırken dağılan kitle, bir sonraki toplantının oluşmasını sağlayacak nedenin gerçekleşeceğine güvenebilmelidir.

Spor toplantılarında kitle, kapalı (ya da yarı kapalı) bir çember biçiminde bir araya gelir; sayısız insan karşı karşıya oturur. Kitledekiler ortalarında olup biteni izlerlerken, *birbirlerini görürler.* İki taraf oluştuğu

anda ortaya spor karşılaşmalarından kaynaklanan bir *ikili kitle* sistemi çıkar. Bu biçimin örnekleri, Roma antik çağına aittir.

Benim *yavaş* kitle diye nitelendirdiğim bir başka kitle biçimi ise alaylarda, yürüyüşlerde ve geçit törenlerinde oluşur. Bu biçim üstüne *Kitle ve İktidar*'da söylediklerimi yinelemek istemiyorum. Ancak Hitler, bu kitle türünün öneminin bilincine çok iyi varmıştı. Planlarında özellikle 120 metre genişliğinde ve 5 kilometre uzunluğunda olması öngörülen görkemli bir cadde, bu amaca yönelikti.

Kâğıt üstünde bile salt büyüklüklerinden ötürü insana soğuk ve itici gelen bu yapılar, onları yaptırmak isteyenin kafasında kitlelerle doludur; bu kitleler içinde bulundukları kalıbın türüne ve onları çevreleyen sınırlara göre değişik tutum ve davranışlar içindedirler. Buralarda gerçekleşmesi beklenen olaylara ilişkin tam bir tasarım kazandırabilmek için, bu yapı ürünlerinden tek tek her birinde bir kitle olayının akışını başından sonuna dek betimlemek gerekir. Burada bize düşen görev, bunu yapmak olamaz; çok genel düzeyde bu yapılarla tesislerin nasıl canlandırılmasının öngörüldüğünü belirtmekle yetinmemiz gerekir.

Burada, etkinliğini bu yapıları yaptıranın ölümünden sonra da sürdüren bir canlandırma söz konusudur. Hitler, tanıştıkları ilk akşam Speer'in karısına âdeta bir törende konuşurmuşçasına, şöyle der: "Eşiniz benim için, dört bin yıldan bu yana eşi görülmemiş yapılar kuracak." Hitler bunları söylerken Mısır'dakileri, özellikle de büyüklüklerini ve dört bin yıl boyunca ayakta kalabilmiş olmaları nedeniyle, piramitleri düşünür. Bu yapıları hiçbir şey gözlerden saklayamamış, üstlerini örtememiş, bir zarara uğratamamıştır; öyle ki, sanki uğruna yapıldıkları binyılları, sürekliliğini koruyan olgular olarak içlerinde biriktirmişlerdir. Piramitlerin gerek apaçık ortada oluşları, gerek kalıcılıkları Hitler'i düşünülebilecek en derin biçimde etkilemiştir. Hitler, bu yapıların oluşturuluş biçimleri açısından aynı zamanda birer kitle simgesi işlevini de gördüklerinin belki de açıkça bilincinde değildir; ama kitleyle ilgili her şeye ilişkin sezgisiyle, bunu da algılamış olmalıdır. Çünkü sayısız insanın çabasıyla taşınıp bir araya getirilen malzemeden oluşan bu yapılar, artık dağıtılması olanaksız bir kitlenin simgesidir.

Ancak *onun* (Hitler'in) yapıları, piramitler değildir; yalnız piramitlerin büyüklüğüne ve kalıcılığına sahip olmaları öngörülmüştür.

Bu yapıların içindeki mekânlar, her kuşağın canlı kitlelerince yeniden doldurulacaktır. Hem kalıcı olabilmeleri, hem de Hitler'in çağına değin ayakta kalabilmiş olanların geleneğine bağlanabilmeleri için, yapılarda taşın en dayanıklı türü kullanılacaktır.

Hitler açısından bakıldığında, bu eğilimleri anlamak güç değildir. Kalıcılık sorunu hiç kuşkusuz hassas bir noktadır; yapısıyla değeri bakımından bu noktanın önce ayrıntılı biçimde düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Ancak bir insan kendini kalıcılık tutkusuna, anlamını ya da anlamsızlığını saptamayı amaçlayan araştırmanın her türlüsünü olanaksız kılacak biçimde kaptırdığında, o kişinin kendini böyle planlar aracılığıyla dile getirdiğini sonradan kanıtlayabilmek olanaklı görünmektedir.

Kapıldıkları coşku sonucunda Hitler'i iktidara getirmiş olan kitlelerde, Hitler artık olmadığı zaman da coşku uyandırabilmelidir. Yerine geçecek olanlar, bunu onun gibi yapamayacaklarından —çünkü o, eşsizdir— Hitler onlara en iyi yardımcı araçları, kitleleri coşturmanın bu türünün geleneğine hizmet eden ve örnek niteliğiyle oluşturulmuş mekânları bırakacaktır. Bunların Hitler'in yapıları olmaları, onlara kendine özgü bir atmosfer kazandırmaktadır: Hitler, bu yapıların açılışlarını yapmasına ve birkaç yıl da onları kendi varlığıyla doldurabilmesine yetecek kadar yaşayabileceğini ummaktadır. Kendi kölelerinin, kendisi tarafından coşturulmuş kitlelerin anısı, zayıf haleflerine yardımcı olacaktır. Bu haleflerin bu mirası haketmeleri bir olasılıktır, dahası güçlü bir olasılıktır; ama ne olursa olsun, Hitler'in kendi kitleleri aracılığıyla kazanılmış olan iktidar, varlığını böylece koruyabilecektir.

Sonunda önem taşıyan, doğal olarak iktidardır. "Kitle kapları"na ek olarak bir saray makamı diye adlandırılabilecek iktidar makamı, yani Hitler'in başbakanlık binası (Reichskanzlei) —Hitler'in sarayı— yer alır; bunun yakınında da güçleri Hitler'den kaynaklanan bakanlıklar bulunacaktır. Hitler, özel bir kapris sonucu eski Reichstag binasını korumayı düşünmektedir. Onda bu hevesi uyandıran, herhalde ölçüler arasındaki farklılıktır. Yeni dev binaların yanında eski Reichstag, kim bilir ne kadar küçük kalacaktır!

Hitler için Weimar Dönemi'nin tek anlamı, onun yükselişine yardım etmiş olmasıdır. Reichstag denen cücenin Hitler'in dev anıtlarının gölgesinde kaldığını görenlerin tümü, Hitler gibi Weimar Dönemi'ni aşağı göreceklerdir. Eskiden bu denli küçüktük, Hitler sayesinde böylesine büyüyebildik. Ama Hitler'in bu niyeti, kendi geçmişine ilişkin vefa duygusundan da kaynaklanmaktadır. Bu Reichstag'da onun için önem taşıyan pek çok şey olmuştur; bu nedenle o yapının da Hitler'ce yaratılan dinin kutsal yerleri arasına katılması öngörülür.

Hitler'in kendi yükselişine duyduğu saygı, kör inanç düzeyindedir. Uşak ruhlu bir tarihçilik anlayışından bu yükselişin her aşamasının kayıtlara geçirilmesini doğal bir davranış olarak bekler; ama bununla da yetinmeyerek, sarayının uzak ve yakın çevresinde kendisi de bu yükselişten söz eder. Saatler boyu, sürekli anlatır. Çektiği güçlüklere ve talihinin dönüm noktalarına ilişkin öyküleri dinleyicileri o kadar iyi bilirler ki, Hitler sussa, dinleyiciler sözü onun bıraktığı yerden sürdürebilirler. Kimi zaman Hitler, gerçekten susar, konuşurken uyuya kalırdı.

Gençliğinin kenti Linz'e özel bir ilgi duyardı. Hiçbir şeyi unutamadığı için, Linz'in Viyana yönetimince ne denli aşağı görülmüş olduğunu da anımsıyordu. Viyana'ya hâlâ derin bir öfke duymaktaydı; oradaki dönemi çok kötü geçmişti. 1938 Martındaki muzaffer girişi de onu Viyana ile barıştıramamıştı. Eskiden olduğu gibi, bu kentte onu ilgilendiren tek şey, görkemli yapılarıyla Ring Caddesi'ydi. Viyana kurulurken Tuna Nehrinin solda kalmış olmasını, affedilmez bir hata sayıyordu. Viyana'nın aksine Linz, Tuna'nın her iki kıyısında yer alacak yapılarıyla ikinci bir Budapeşte olmalıydı. Linz, Hitler'in yaşlılığında oturacağı kent olacaktı; mezarını da burada yaptırmak istiyordu. En sonunda Linz, Viyana'dan daha büyük önem taşıyacak ve eskiden kırılan onurunun öcünü yeni ve etkileyici yapılarla alacaktı. Viyana'yı Linz'le *aşmak,* Hitler'in en sevdiği tasarımlardan biriydi.

Bu sözcük bir kez söylenmiş olduğuna göre, Hitler açısından aşma'nın rolü üzerine bir şeyler söylemenin zamanı da herhalde gelmiş demektir. Belki de bu sözcük, onun ruhunu harekete geçiren güçlere daha çok yaklaşabilmek için en iyi fırsattır. Hitler'in tek tek her girişimini, bunun yanı sıra da en derinde yatan isteklerini, aşmak zorunda olmak duygusu

yönlendirir. Dahası, onu *aşmak duygusunun kölesi* diye nitelendirebilmek olanağı da vardır. Ancak Hitler, bu bakımdan hiçbir zaman yalnız değildir. Toplumumuzun özünün tek bir nitelikle betimlenmesi istenecek olsa, buna verilebilecek tek bir yanıt vardır: Aşmak zorunluluğu. Hitler'de bu zorunluluk öyle boyutlar almıştır ki, insanın bununla sürekli karşılaşmaktan kaçınabilmesi olanaksızdır. — Bu duygunun Hitler'in iç dünyasında var olan ve Speer'in kitabının sonuna doğru ilginç sözcüklerle değindiği boşluğu biraz açıklayabileceği de düşünülebilir.

Sürekli bir boy ölçüşme vardır ve bu, savaşta gerçekleşir; aşabilen, sürekli galiptir. Savaşın kaçınılmazlığına ve her türlü istemin zaferlerle haklı kılınabileceğine ilişkin tasarım Hitler'de o denli kökleşmiştir ki, kendisi için bir yenilgiyi asla hesaba katınazsa da, böyle bir olasılığın yine de gerçekleşmesi durumunda yıkılmayı kendi tarafının hakedeceğini düşünür. Daha güçlü olan, daha *iyi* olandır, galip gelmek daha güçlü olanın hakkıdır. Olanaklar elverdiği sürece Hitler, düşmanlarını aldatarak kansız zaferler kazanır. Bu zaferleri, kanlı olması gereken son zafer için bir destek sayar, çünkü kan dökülmeksizin hiçbir şey yeterince geçerlik kazanamaz. Ribbentrop'un yaptığı, yapmış olmakla övündüğü, ama hemen bozulan anlaşmalara Hitler kahkahalarla güler. Anlaşmaları her şeyden önce kan dökülme pahasına olmadıkları için ciddiye alamaz; anlaşmalara güvenen hasım politikacıları ise savaştan korktukları için yozlaşmış sayar.

Ancak Hitler'in boy ölçüşmek ve aşmak hırsı, yalnız savaşlarda belirginleşmez. Bu olgu, onu bulaşıcı bir hastalık gibi egemenliği altına almıştır; aşmak hırsı sürekli ve her biçimde dile getirilir; her hastalığa iyi gelen bir ilaç gibi, bütün durumlarda kullanılır. Birbirlerini aşsınlar diye, aynı görevin iki ayrı kişiye verilmesi, Hitler için önemlidir.

Yeryüzünde dikkat çekici olup da Hitler'i boy ölçüşmeye kışkırtmayan bir şey yoktur. Napoleon, onun rekabet hırsını hiç kuşkusuz en çok kamçılayan kişidir. Zafer Anıtı'na giden Champs Elysées, iki kilometre uzunluğundadır: Hitler'in yaptıracağı görkemli cadde ise yalnızca daha geniş olmakla kalmayacak, uzunluğu da beş kilometreyi bulacaktır. Zafer Amtı'nın yüksekliği 50 metredir, Hitler'in düşündüğü Zafer Anıtı'nın yüksekliği ise 120 metredir. Avrupa'nın birleştirilmesi, Napoleon'un

hedefiydi: Bu başarı Hitler tarafından gerçekleştirilecek ve kalıcı olacaktır. Rusya seferinin yolunu Hitler'e gösteren de Napoleon'dur. Hitler'in bu girişim için ortaya koyduğu enerji, ele geçirilmiş, ama daha sonra savunulması artık olanaksızlaşmış noktaları her türlü öğüde ve durumu daha iyi bilenlerin itirazlarına karşın elde tutmaya yönelik direnişi de Napoleon'u aşmak tutkusuyla açıklanabilir. Hitler, Kafkaslar'ı İran'a yapılacak bir saldırı için üs olarak kullanmak niyetindedir; bu noktada tutumu Napoleon'un Hindistan'a ilişkin tasarılarına koşuttur. Napoleon'un ise bu konuda Büyük İskender'den heveslenmiş olması, kökünün kurutulması olanaksız gibi gözüken tek tarihsel geleneğin, sürekli ortaya çıkan aşıcı'ların geleneğinin kanıtıdır.

Hitler'in gözüne batan daha sıradan edimler de vardır. Nürnberg'teki şeref tribünü, New York'taki Özgürlük Anıtı'nı 14 metre aşan bir figürle süslenir. Aynı kentteki "Büyük Stadyum"un alabileceği izleyici sayısı, Roma'daki Circus Maximus'unkinin iki, üç katıdır. Todt, Hamburg için San Francisco'daki Golden Gate Köprüsü'nü geride bırakacak bir asma köprünün planlarını yapar. Berlin'deki Merkez Garı'nın (Zentralbahnhof) ise New York'taki Grand Central Station'ı gölgede bırakması öngörülmüştür. Dev toplantı merkezi olan Kubbeli Yapı (Kuppelbau), Washington'daki Capitol'ı, Roma'daki Aziz Piyer Kilisesi'ni ve bunlar gibi daha birkaç yapıyı rahatça içine alabilecek büyüklüktedir. Speer, bu "aşma girişimleri"nde kendisinin oynadığı rolü hiçbir biçimde saklamaz. Kendi ifadesiyle, taştan tarihsel tanıklar yaratma düşüncesinin esrikliğine kapılmıştır. "Ama görkemli tarihi yapıları en azından büyüklük açısından 'aşabileceğimizi' kanıtlayabildiğimde, Hitler'i de coşturabiliyordum." Hitler'in büyüklük hırsının Speer'e de geçmiş olduğu ve Hitler'in ona gösterdiği güven karşısında direncinin kırıldığı açıktır. Ama Speer, daha o günlerde tam anlamını belki ancak daha sonra kavrayabildiği bir gözlemde bulunur: "Hitler'in sonsuza dek kalacak yapılara olan tutkusu, onu trafik düzenlemeleri, oturma bölgeleri ve yeşil alanlar karşısında tümüyle ilgisiz bırakmıştı: Toplumsal boyutu hiç umursamıyordu."

Aşma tutkusundan kaynaklanan delice tasarımlar *Kitle ve İktidar*'da gösterdiğim gibi, *büyümeyi sürdürme* yanılsamasıyla birleşir. Bu ya-

nılsama ise *yaşamayı* sürdürmenin bir güvencesi olarak algılanır. Demek ki gerçekleştirilmesi yıllar alacak olan bu planlara aslında Hitler açısından bir yaşamı uzatma aracı olarak da bakmak gerekmektedir. O yıllarda Hitler sık sık yaşam süresine ilişkin kuşkular dile getirir. "Fazla uzun yaşayamayacağım. Hep planlarıma zaman ayırabileceğimi düşünmüştüm. Bu planları kendim gerçekleştirmeliyim!" Bu korkular, sergilendikleri özel ortamda paranoik bir yapıyı belirginleştirmektedir. Bedenin salt görünüşte ya da gerçekten gücünü yitirmesi, dizginlenmesi olanaksız büyüklük hırsıyla bağıntılı başkaca tehlikeleri dile getirmektedir. Paranoyanın çok daha ileri düzeyde olduğu Schreber olayında bu bağlam, tartışmasız kanıtlanabilmişti. Bu tür korkular hiç kuşkusuz büyüklük hırsından herhangi bir özveride bulunulduğu anlamını taşımamaktadır. Ancak korkularla istem (talep) arasında "yararlı" bir karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Sahip bulunduğu zaman çoğu kez insana kısa gözüktüğü için gerçekleştirilemeyeceğinden korkulan planlar büyüklüğünü korumakta, ya da yaşamda bir uzamayı *zorlamak* için daha da büyümektedir. Hitler 1950'ye kadar, yani yeni Berlin'in planları gerçekleştirilene kadar ve yapıları zayıf halefleri için kendisiyle doldurmasına, başka deyişle işlevleri bakımından sonrasız kılmasına yetecek daha birkaç yıl hayatta kalmak *zorundadır*.

Zamanın akışı içersinde üstüne çok yoğun gidilen böyle hedeflerin, daha az hırslı insanlar üzerindeki etkisi bile şaşırtıcıdır. Yazgısını felakete dönüştüren savaş çıkmasaydı, Hitler tüm korkularına ve zayıflıklarına karşın büyük bir olasılıkla 1950'de yeni Berlin'ini görebilecekti.

Zafer Anıtı

Hitler'in Berlin için planladığı yapılar arasında en değer verdiği yapı —belki büyük Kuppelhalle'nin yanı sıra— Zafer Anıtı'dır (Triumphbogen). Bu yapıyı daha 1925 yılında tasarlamıştır; bu taslağa göre yapılan ve yüksekliği neredeyse 4 metreyi bulan bir maket 1939 Nisanında Speer'in Hitler'e 50. yaşgünü sürprizidir. Birkaç hafta önce Hitler'in birlikleri Prag'a girmiştir. Bu armağan, Hitler'i sonsuz duy-

gulandırır. İkide bir maketin yanına gidip onu uzun uzun inceler, konuklarına gösterir; Hitler'in maket önündeki mutluluğunu gösteren bir fotoğraf Speer'in "Anıları"na eklenmiştir. Bir armağanın onu alanı bu denli etkilediği herhalde ender görülmüştür.

Hitler ile Speer, daha önce bu Zafer Anıtı'ından sık sık söz etmişlerdir. Yapının boyu 120 metreye varacak, böylece de yüksekliği Napoleon'un Paris'teki Zafer Anıtı'ndan (Arc de Triomphe) iki kat daha fazla olacaktır. "En azından Dünya Savaşı'ndaki ölülerimize layık bir anıt olacak. 1,8 milyon şehidimizin her birinin adı, granite kazınacak!" Speer'in aktardığı biçimiyle bu sözler, Hitler'indir. Hiçbir şey, Hitler'i bundan daha özlü dile getiremez. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgisi yadsınarak bir zafere dönüştürülmektedir. Bu zafer, Napoleon'un tüm zaferleri için yapılmış olanın iki katı büyüklüğünde bir Zafer Anıtı ile kutlanmaktadır. Napoleon'un zaferlerini aşma amacı, böylece açıkça ilan edilmiş olmaktadır. Sonsuza dek kalması istendiğinden, anıt sert taştan yapılacaktır. Ama gerçekte daha değerli bir şeyden, 1,8 milyon ölüden oluşmaktadır. Bu ölülerden her birinin adı granite kazınacaktır. Ölüler böylece onurlandırılmış olacaklardır; ama bunun yanı sıra da yoğun biçimde, herhangi bir kitlede olabileceğinden çok daha yoğun biçimde bir araya gelmiş olacaklardır. Bu dev sayıda bir araya gelerek Hitler'in Zafer Anıtı'nı yaratacaklardır. Bunlar, henüz Hitler'in planladığı ve istediği yeni savaşın değil, ilk savaşın ölüleridir; o savaşa Hitler de herkes gibi hizmet etmiştir. *Hitler* hayatta kalmıştır, ama savaşa da sadık kalmış, onu hiçbir zaman yadsımamıştır. Bu ölülerin bilincinde olmak, ona savaşın sonucunu asla kabullenmemek gücünü kazandırmıştır. Henüz başka bir kitlesi yokken, bu ölüler ona kitle olmuşlardır, Hitler iktidara gelmesine bu ölülerin yardımcı olduğunu hissetmektedir; Birinci Dünya Savaşı'nın ölüleri olmasaydı, Hitler hiçbir zaman var olmayacaktı. Hitler'in Zafer Anıtı'nda bu ölüleri bir araya getirme amacı, bu gerçeğin ve o ölülere olan borcunun tanınmasıdır. Ama bu anıt, *Hitler*'in Zafer Anıtı'dır ve *onun* adını taşıyacaktır. Bir insanın öteki adların çoğunu okuyabilmesi, hemen hemen olanaksızdır; 1,8 milyon adın taşa kazınması işi başarılsa bile, bunların çok büyük bir çoğunluğunun farkına hiç varılmayacaktır. Belleklerde kalacak olan, yalnızca ölülerin sayısıdır ve bu dev sayı, *onun* adına aittir.

Hitler için önemli olan, ölüler kitlesinin uyandırdığı duygudur. Bu, onun *asıl* kitlesidir. Bu duygu olmaksızın Hitler hiç anlaşılmaz; ne başlangıcı, ne gücü, ne bu güçle neler yaptığı ve ne de yaptıklarının sonuçları kavranabilir. Hitler'in uğursuz bir coşku fırtınası içersinde açığa çıkma tutkusunun odak noktası, bu ölülerdir.

Zaferler! Zaferler!

Zaferler! Zaferler! Eğer Hitler'de ötekilerin tümünden beter sayılabilecek bir uğursuz yan varsa, o da zaferlere olan inancıdır. Almanlar artık galip gelmedikleri an onun ulusu olmaktan çıkarlar; Hitler bir çırpıda onların yaşama haklarını ellerinden alır. Daha zayıf olduklarını kanıtlamışlardır, artık yazık değildir onlara, Hitler ulusunun hakettiği yıkıma uğramasını diler. Onun yönetimindeki bir ulusa yakışır biçimde zaferler kazanmayı sürdürselerdi, o zaman liderlerinin gözünde başka bir ulus olacaklardı. Galipler, aynı kişiler bile olsalar, artık farklı insanlardır. Daha bunca insanın, kentlerinin yerle bir olmasına ve düşmanın hava akınları karşısında hiçbir savunma olanaklarının bulunmamasına karşın, ona inanmayı sürdürmeleri, Hitler'i etkilemez. Göring'in bir sürü boş vaadin ardından (bu durumu Hitler de bilmektedir, çünkü bu yüzden Göring'e sövüp sayar) uğradığı başarısızlık, sonunda yine Almanlardan oluşma kitlenin üstüne yıkılır; çünkü Almanlar artık galip gelecek durumda değillerdir.

Gerçekte Hitler, orduya bir zamanlar ele geçirdiği, ama sonradan geri çekildiği her toprak parçası için kızmaktadır. Yapabildiği sürece, herhangi bir şeyden vazgeçmeye karşı direnir, hem de bu yolda kaç kurban verileceğine hiç aldırmaksızın. Çünkü ele geçirilmiş ne varsa, kendi bedeninden bir parça sayar. Speer, Berlin'deki son haftalarında Hitler'in bedensel çöküşünü üstüne basa basa anlatır; Hitler'e karşı olan tüm girişimlerine karşın, Speer'de acıma uyandıran bir çöküştür bu ve Hitler'in iktidarının zaafa uğramasından başka bir şey değildir. Paranoyak olan kişinin bedeni, aynı zamanda gücü ve iktidarıdır; o kişi bu güce koşut olarak parlar ya da söner. Son ana değin Hitler için önem taşıyan şey, düşman tarafından bedeninin kutsallığının bozulmasını

önlemektir. Gerçi tarihi bir yıkıntıdan başka bir şey olmayan ve benliğini dolduran bir kalıba bağlı kalarak, elde silah sonuna değin direnmiş olmak amacıyla Berlin'in savunmasını emreder; ama "Ben çarpışmaya katılmayacağım", der Speer'e, "çünkü yaralanıp Rusların eline canlı geçmem tehlikesi çok büyük. Ayrıca düşmanlarının bedenime karşı aşağılayıcı davranışlarda bulunmalarını da istemiyorum. Onun için beni yakmalarını emrettim." Başkaları savaşırken, Hitler savaşa katılmaksızın yaşamını noktalayacaktır; savaşanları bekleyen yazgı ne olursa olsun, onun tek kaygısı bedenine bir şey olmamasıdır; çünkü Hitler'in gözünde bu beden, sahip olduğu iktidarla özdeştir, o iktidarın muhafazasıdır.

Hitler'in çok yakınında ölen Goebbels ise, ölürken olsun Hitler'i aşmayı başarır. "Karım ve çocuklarım benim arkamdan hayatta kalmamalılar. Çünkü Amerikalılar, onları benim aleyhime propaganda yapmaya zorlarlar." Speer'in aktardığına göre, bunları söylemiştir Goebbels. Karısı, Speer'in arkadaşıdır, ama Speer'in karısına *yalnız başına* veda etmesine izin vermez. "Goebbels, ısrarla yanımda kaldı... Karısı, ancak konuşmanın sonuna doğru kendisini gerçekten duygulandıran şeyi açıkladı: 'Hiç olmazsa Harald'ın (ilk kocasından olan oğlu) hayatta kalmasından o kadar mutluyum ki!' " Goebbels'in iktidarının son eylemi, çocuklarının onun ardından hayatta kalmalarını önlemektir. Çünkü çocuklarının kendi has mesleği olan propagandaya —onun aleyhinde propagandaya— zorlanmalarından korkar. Goebbels'in sonunda *bu* hayatta kalmanın tatmin duygusunu da tatması, uğraşının kefareti diye yanlış değerlendirilmemeli: Bu uğraş, sözü edilen duyguda doruk noktasına ulaşır.

Ulusunun yüceliğini ve gelişmesini onca süre yaşamının asıl anlamı, amacı ve içeriği diye nitelendirmiş olan Hitler'in o ulusun yazgısı karşısındaki umursamazlığı, Speer'in anlattıklarıyla o denli belirginleşir ki, bu konuda karşılaştırmaya hizmet edebilecek başkaca bir örnek bulabilmek herhalde olanaksızdır. Eskiden Hitler'in sözde oynadığı rolü şimdi üstlenen, Speer'dir: Almanlar için henüz kurtarılabilecek ne varsa kurtarmaya çalışır. Artık Almanların tümüyle yıkılıp gitmesine karar vermiş olan, emir yetkisi sayesinde de daha bu kararı zorla uygulatabilecek güce sahip bulunan Hitler'e karşı Speer'in inatla yürüttüğü

savaşım, insanı ona saygı duymak zorunda bırakmaktadır. Hitler, amacını hiçbir biçimde saklamak gereğini duymaz. "Savaş yitirildiğinde", der Speer'e, "ulus da yitirilmiş olacaktır. Alman halkının yaşamını sürdürebilmesi için gereksineceği en ilkel temelleri korumayı düşünmek gereksiz. Tersine, bunları bile yıkmak daha iyi. Çünkü ulus, düşmanından daha zayıf olduğunu kanıtladı, gelecek, yalnızca daha güçlü olan Doğu halklarınındır. Bu savaştan sonra kalanlar, zaten değersiz olanlardır, çünkü iyiler, öldüler!"

Burada zafer, açıkça en yüksek yargı makamı konumuna getirilmektedir. Savaşa Hitler'in sürüklediği ulus daha zayıf olduğunu kanıtladığından, geriye kalanların da yaşamaya hakları yoktur. Bunun daha derinde yatan nedeni ise, Hitler'in kendisinden sonra hayatta kalınmasını istememesidir. Zaferi kazanmış olan düşmanların onun ardından hayatta kalmalarını önleyebilecek durumda değildir. Ama kendi halkının kalıntılarını hâlâ ortadan kaldırabilir. Yararlılığı zamanla sınanmış, bilinen örnek doğrultusunda, ulusunu değersiz diye nitelendirir, "çünkü iyiler öldüler!" Henüz hayatta olanlar, onun gözünde haşarat düzeyine inmeye yargılıdırlar. Ama değersizleştirme sürecini sonuna değin götürmeye bile gerek yoktur. Bütün eski ruh hastaları gibi, Hitler için de geride kalanların değersiz olduklarını söylemek yeterlidir. Kökünü kurutmuş olduklarının tümü onun içinde dipdiridir. *Öldürülenlerden oluşan kitle, daha da büyümek için çağrıda bulunmaktadır.*

Önemli olan, ölenlerin sayılarının büyüklüğüdür ve Hitler bu büyüklüğün çok iyi bilincindedir. Bu insanların yok edildikleri olgusu, yok ediliş biçimlerinin gizli tutulmuş, yalnızca bu işe katılanlarca biliniyor olması, bütün bunların Hitler üstündeki etkisini daha da güçlendirir. Bu ölüler, onun emrine giren en büyük kitleyi oluşturmuşlardır ve onun gizidirler. Her kitle gibi bu ölüler de sayılarının çoğalmasında direnmektedirler. Üstünlüğün düşmana geçmiş olması nedeniyle, kitleyi artık onlarla besleyemeyecek olan Hitler, o kitleyi kendi ulusunun insanlarıyla büyütme zorunluluğunu duymaktadır. Kendisinden önce ve sonra olabildiğince çok insan ölmelidir. Speer, bir bölümü kendisinden gizli olan bu olayların iç bağlamını bilmeksizin, olayları açığa vuran açıklamalar karşısında en büyük dehşete kapılmaktan kendini alamaz.

Hitler'in yıkım emirlerinin ne anlama geldiği, gün gibi ortadadır. Ancak bu emirlere karşı gelindiğinde emirler için ileri sürülen *gerekçe*, Speer'i Hitler'in ölümünü istemeye itmiştir. Bu emirleri öğrenen her Alman'ın neden aynı duyguları paylaşmadığını ve aynı tepkiyi göstermediğini bugün anlayabilmek, güç gelmektedir.

Ama bizler, Alman olalım ya da olmayalım hepimiz o olayları daha sonra öğrenince, artık emirlere kuşkuyla bakar olduk. Biz, daha çok *biliyoruz*, örneklerin en korkuncu henüz yeterince yakınımızda ve hâlâ emirlere inanabilenler bile, boyun eğmezden önce önünde ardında ne olduğunu anlayabilmek için bu emirleri katmerli araştıracaklardır. O günlerin insanları Hitler tarafından onun her emrini yerine getirmeyi en yüce erdem sayma yolunda eğitilmişlerdi. Artık bunun üzerinde olan hiçbir değer kalmamıştı, çok uzun zaman parçalarının ardından insanlığın bir tür ortak varlığı diye tanınmış tüm değerlerin yıkılması süreci, çok çabuk gerçekleşmişti. İnsanlığı Hitler'le savaşmak için en şaşırtıcı koalisyon içersinde birleştiren nedenin bu bilinç olduğu, rahatlıkla söylenebilir. Hitler bu değerleri aşağılamakla, bunların bütün insanlar için taşıdığı değeri küçümsemekle, eşsiz bir körleşmenin kurbanı olmuştur. Düşünülebilecek bir şey olmamakla birlikte, galip gelseydi dahi, iktidarı sırf bu nedenle daha çabuk yitirecekti. İmparatorluğunun her yanında ayaklanmalar olacaktı ve bu başkaldırmalar, sonunda kendi taraftarlarına da bulaşacaktı. Güvenini Napoleon'un zaferlerinden alan Hitler, onun yenilgilerinden ders alabilmekten acizdi. Napoleon'un zaferlerini gölgede bırakmak, en derinde yatan itici gücüydü. Daha önce de belirtildiği gibi, Napoleon Rusya'da yenilmiş olmasaydı, Hitler büyük bir olasılıkla bu ülkenin alınmasında direnmeyecekti. Hitler'in ruhu, savunmasız biçimde tarihteki tüm zaferlerin egemenliği altına girmişti. Ancak, örnek aldığı kişilerin yenilgilerini de, en azından bu örnekleri aşabilmek için, zaferlere dönüştürmek zorunluluğunu duyuyordu. Hitler, Versailles'dan ve ilk dünya savaşının yenilgisinden yola çıkmıştı. Versailles'a savaş açarak ilk kitlelerini kazanmış ve sonunda Almanya'da iktidarı eline geçirmişti. Versailles'ın etkilerini adım adım geçersiz kılmayı başarmıştı. Fransa'ya karşı Versailles'ın tersine döndürülmesi anlamına gelen zaferini kazandığı andan başlayarak da *yitirmişti*. Çünkü o andan sonra Napoleon'un Rusya'daki yenilgisi de dahil olmak üzere, *her* yenilgiyi zafere dönüştürme olanağının varlığına inanmıştı.

Artan Sayıların Şehveti

Hitler, her şeyi yapabileceğine inanır, en güç olandan bile kaçmaz; *onun* yaptığının başarıyla sonuçlanmaması, düşünülemez. Bu bağlama kararlar, şaşırtmalar, olayların gizlenmesi, istemler, korkutmalar, görkemli vaadler, sözleşmelere aykırı davranılması, kimi zaman saldırıdan kaçınılması ve sonunda savaşlar girer; ancak burada her şeyi bilme, hem de özel alanlara giren konularda her şeyi bilme savı söz konusudur.

Hitler'in sayılara ilişkin belleği, başlı başına bir olaydır. Hitler açısından sayıların rolü, öteki insanlarda olduğundan farklıdır. Onun sayıları hızla çoğalan kitleleri andırır. En güçlü tutkusu, imparatorluğu içersinde birleşecek olan Almanların sayısıdır. Konuşmalarında hızla artan sayılardan kaynaklanan bir şehvet duygusunun varlığı açık ve seçiktir. Kitleye coşku aşılamanın en güçlü aracı, onda büyüdüğü izlenimini uyandırabilmektir. Kitle büyümekte olduğunu algıladığı sürece dağılıp parçalanma gereksinimini duymaz. Erişebileceği söylenen sayı ne denli yüksek olursa olsun, kitle kendi varlığından o ölçüde derin etkilenir. Ancak kitleye, bu sayıya nasıl erişebileceğine ilişkin anlık duygular da aşılamak gereklidir. Böylece sayılar, giderek artan bir heyecan fırtınası ortamında tırmanır. 60, 65, 68, 80, 100 milyon Alman! Bu arada iş milyonsuz olamaz, Hitler bu sayının ne kadar etkileyici olduğunu kendi deneyimlerinden bilir. Bu kadar insanı toplayabileceğine inanmaktadır. Bu sayıları düyan kitle ise onları anlık büyüme izlenimine dönüştürür. Böylece kitlenin yoğunluğu, düşünülebilecek en yüksek ölçüye ulaşır. Bu yoğunluk duygusuna kendini bir kez kaptırmış olan, artık o duyguyu bir daha içinden atamaz. Dış gerçeklik açısından da bu konuma ulaşabilmek, önüne geçemediği bir tiryakiliğe dönüşür.

Bu konularda kullanılan başkaca araçları bilmekteyiz. Şimdi bunlardan söz edecek değiliz. Ancak Speer'in kariyerinin başlangıcında gerek dev bayraklar, gerek bunların özel düzenleniş biçimini tasarımlamakla ne denli büyük bir sezgi gücü ortaya koymuş olduğunu görmek ilginçtir.

Hitler'in büyük sayılara olan tutkusu, insanların yanı sıra daha başka pek çok şeyi de kapsamına almıştır. Hitler, Berlin için düşündüğü yapıların

dev harcamalarının bilincinde olmaktan hoşnuttur ve bu harcamaların olabildiğince kabarmasını ister. Bavyera Kralı II. Ludwig örneği,[1] üzerinde korkutucu değil, tam tersine özendirici etki yaratır. Günün birinde Amerikalı turistleri, Berlin'deki "Kuppelberg"inin bir milyara çıktığını söyleyerek ülkesine çekebileceğini düşler ve onların hoşuna gitsin diye bu sayının birbuçuk milyara çıkarılabileceğini düşündüğünde neşelenir. Bir şeyleri aşan sayıları bellemekten özellikle hoşlanır, bunlar en sevdiği sayılardır.

Ama savaşın gidişi değiştiğinde, Hitler kendini farklı sayıların karşısında bulur. Kendisinden hiçbir şey gizlenemeyeceği için —çünkü inceleme ve karar verme hakkı yalnızca onundur—, ona düşmanın üretimine ilişkin sayıları bildirmek, bakanları için görev olur. Bu sayıların sıçrarcasına artışı ile eskiden kendi amaçları için kullanmayı âdet edinmiş olduğu sayılar arasında neredeyse kaderin bir cilvesi denebilecek kadar benzerlik vardır. Bu yüzden Hitler korkar ve bu sayıları öğrenmekten kaçınır. Hızla yükselen sayıların ne denli canlı olduğunu iyi bilir. O sayılar aleyhine döndüğü anda onları hasım sayar ve görmezlikten gelme yoluyla kendini onların bulaşıcılığından korumaya çalışır.

Kaçınılan Ziyaretler

Büyük Alman kentleri birbiri ardına yıkıntı yığınına dönüşürken, Hitler'in bu kentleri ziyaret etmesini akla yakın, dahası gerekli bulan tek insan, Speer değildi. Churchill örneği apaçık ortadaydı. Churchill, sürekli olarak savaşın çarpışmalara doğrudan katılmayan kurbanlarının *karşısına çıkmaktaydı*. Böylece onlara yalnız korkusuzluğunu değil, ama acılarına katıldığını da kanıtlamış oluyordu. İşlerinin çokluğuna karşın, onlar için ayıracak zaman buluyor ve varlığıyla onlara varlıklarının ne denli önemli, ne denli gerekli olduğunu gösteriyordu. Sivil halktan çok şey istiyor, ama buna karşılık onları ciddiye alıyordu. Churchill böyle davranmasaydı, İngilizlerin morali kendilerinden daha güçlü olan ve

[1] Bavyera Kralı II. Ludwig (1845-1886), yaptırdığı görkemli şatolarla ün kazanmıştı. Bir süre ünlü besteci Richard Wagner'i de desteklemiş olan II. Ludwig, akıl hastalığının artması üzerine devlet işlerinden çekilmiş, 1886 yılında da Stamberg Gölü'nde boğulmuştur. —*çev.*

her yerde galip gelen bir düşmanla tek başlarına karşı karşıya oldukları yılda belki de çok daha tehlikeli boyutlarda sarsılırdı.

Hitler ise Churchill'in tam tersine, bombalanmış kentlerde kendini göstermekten ısrarla kaçınıyordu. En azından bu olayların ilk evrelerinde, bu kaçınışının nedenini fizik yürekliliğinin eksikliğinde bulmak güçtür. Birlikleri, Avrupa'nın büyük bir bölümünü egemenliği altında tutuyordu ve yenilgiyi kabul etmek, Hitler'in aklının ucundan bile geçmiyordu. Ancak Hitler, kendisinden doğrudan emir bekleyen kişilerle en yakın çevresini oluşturan birkaç kişinin dışında, yalnızca kitlelerin karşısına çıkmaya alışkındı; bu kitleler ise çok belirli türden kitlelerdi.

Hitler, *suçlama*'yı hep kendi buyruğunda kullanmıştı; yükseliş yıllarında onu, insanları kitlelerin coşkusuna sürüklemek için temel araç olarak kullanmıştı. Bu kitleler ona iktidara gelmek için yardımcı olduklarında da, onların beklentilerini gerçekleştirebilmek, kendisine olan bağlılıklarını güvence altına alabilmek için birkaç yıl boyunca elinden geleni yapmıştı. Bu dönem, Hitler'in Almanya içersinde zafer turları attığı dönemdir; aynı dönemde Hitler için yapılan coşkun gösterilerin tümünün de önceden düzenlenmiş olduğu söylenemezdi. Bu atmosferin Hitler'i nasıl etkilediği, Speer tarafından anlatılmıştır: Hitler, kendisini Almanya'nın tarihinde en sevilmiş adam olarak görüyordu. Luther'den bu yana köylüler, kimsenin çevresinde bu denli içten bir coşkuyla toplanmamışlardı. Hitler, dışa dönük saldırılarına başlama gücünü bundan ve örgütlemeye yönelik hazırlık çalışmalarından aldı. Böylece kolay zaferlerin birbirini izlediği dönem başladı; Alman kanı dökülmeksizin kazanılmaları, bu zaferlerin göze bir mucize gibi görünmesini daha da kolaylaştırıyordu. Daha tek kurşun atılmadan fatih sayılan Hitler, ilk kurşunlar atıldığında da bu niteliğini korudu. Alkışlayanların önüne galip olarak çıkmayı çok doğal buldu. Çünkü alkışlar, Hitler'in baştan beri alışmış olduğu kitle tasarımının ve türünün bir devamı niteliğindeydi. Führer'ine teşekkür eden kitle, artık daha güçlenmiş olan bir kitleydi; ama aynı zamanda da Hitler'in oluşturduğu, sürekli kullanmış olduğu kitleyle özdeşti.

Kendini bu olgunun aynasında gören Hitler, başka tür bir kitlenin karşısına çıkabilecek konumda değildi. Her şeyden önce, böyle bir

davranışta bulunmak istemiyordu; kamuoyundaki görüntüsünü değiştirmeyi ya da genişletmeyi zararlı buluyordu. Nasıl hangi fotoğraflarının kamuoyuna dağıtıldığını denetliyorsa, nasıl Alman kadınlarının yalnız yaşayan bir adam olmasından kaynaklanan bağlılıklarını yitirmemek için Eva Braun'un varlığını gizli tutuyorsa, yıkılmış Alman kentleriyle de arasında bir ilinti bulunsun istemiyordu. Böyle bir ilinti her zaman galip gelen insan görüntüsünü bozar, Hitler'in nihai zaferi kazanmaya ilişkin yeteneğine duyulan inancın yitirilmesine yolaçardı. Bundan ötürü Reich'ının sınırları içersindeki hiçbir yıkımdan etkilenmemeyi, bunlarla ilgilenmemeyi, görüntüsünü bozulmaksızın korumayı yeğledi.

Duruma Hitler'in dar bakışaçısından eğilindiğinde, bu konuda haksız olduğuna karar verebilmek kolay değildir. Hitler'in mucize silahlara olan ve sonuna değin koruduğu inancı, herhalde sürekli galip gelen adam görüntüsünün dokunulmazlığıyla da ilintilidir. Almanya'daki yıkımı görmezlikten geldiği, bu yıkımın kendisine yaklaşmasını engellediği sürece, hasta aklına göre kendi kişiliğinde somutlaştırdığı Almanya'ya yenilmez gözüyle bakıyordu.

Ancak Hitler'in matem tutmak ve yakınmak için gerçekten nedenleri bulunan insanları ziyaret edecek konumda olmadığını da belirtmek gerekir. Ne diyebilirdi ki bu insanlara? Son evrelerinde kendine duyduğu acımanın dışında, kimseye acımış değildi; felaketinden ötürü üzüldüğünü, kime inandırıcı biçimde kanıtlayabilirdi? Aşağı gördüğü "zaaf" duygularını beslemek bir yana, besliyormuş gibi yapabilmekten bile acizdi. Hitler'i yakınan insanlar arasında tasarımlayabilmek, olanaksızdır. Bir insanı gerçekten insan kılanlardan, herhangi bir amaca ya da hesaba yönelik olmaksızın, başarı kazanmayı ya da etkilemeyi düşünmeksizin başka insanlara, bu arada hiç tanınmayan kişilere de beslenebilecek duygulardan yoksundu; insanların arasına karışsaydı, bu mutlak eksiklik, bu korkunç boşluk yüzünden aciz ve çaresiz biri olduğu izlenimini uyandırırdı. Hitler, böyle bir konuma girmeyi hiç kuşkusuz bir an bile düşünmemiştir.

Gizemlilik ve Eşsizlik

Hitler'in Obersalzberg'de, zamanının büyük bölümünü birlikte geçirdiği birkaç kişiden oluşan yakın çevresi, şaşılacak denli yavandır. Bu çevre sadık fotoğrafçısından, şoförden, erkek sekreterden, kadın arkadaşından, iki kadın sekreterinden, perhiz yemeklerini hazırlayan kadın aşçıdan ve nihayet çok farklı bir kişiden, yani özel mimarından ibarettir. Sonuncusunun dışında, tümü en ilkel gereksinimleri karşılama ilkesine göre seçilmişlerdir. Bu insanlar tümüyle ona bağımlı olduktan başka, ona ilişkin herhangi bir fikir sahibi olabilecek yeteneğe de sahip değillerdir. Hitler onların arasında uçsuz bucaksız üstünlüğünden her zaman emindir. Çevresindekiler onun kafasını asıl dolduran şeyler konusunda, başka deyişle planlarına ve kararlarına ilişkin olarak hiçbir şey bilmezler. Bu çevrede Hitler, hiç rahatsız edilmeksizin kendini gizine verebilir: Bu gizin güvenliği, onun varlığının temel koşuludur. Bu, yalnız başına yönettiği büyük devletin gizidir ve Hitler, mutlak gizli tutma zorunluluğunun gerekçesini kendisi açısından bulmakta hiç güçlük çekmez. Kimseye, hele kadınlara hiç güvenmediğini sık sık yineler; düşünen kadınları da çevresine sokmadığından, onları aşağı görmeyi sürdürmesi kolay olur. Kimsenin yanma yaklaşamadığı bu çevrede kendini rahat hisseder; bu ortamda tam bir dokunulmazlık içersinde, kendi gözünde eşsiz bir insan olarak yaşar. Üzerinde kimsenin herhangi bir hakkı bulunmadığından, ona erişebilecek af dileklerine karşı da korunduğunu duyumsar. Eşsizliğinin kaynağını sertliğinde bulur. Güçlülük konusundaki tasarımından hiç ayrılmaz; tarihteki örneklerinin tüm gücünü kendi kişiliğinde özümsemiştir ve başarılarının nedenini, bu gücü korumaktaki tutarlılığında bulur.

Ancak, iktidarını onun yükselişine katkıda bulunmuş, bağlılıklarını kanıtlamış olan birkaç kişinin yardımı olmaksızın kullanamayacağını da çok iyi bilir. Ona hizmet ettikleri ve kararlarını itirazsız kabullendikleri sürece, onların pek çok şeyi yapmalarına izin verir. Ahlâksızlığa kadar varan tüm zaaflarını çok iyi gözler. Bu zaafları *bildiği*, hiçbiri kendisinden saklanmadığı sürece ses çıkarmaz; bu zaaflar

konusunda da kendisine eksiksiz bilgi verilmesi, en temel istemleri arasındadır. Başkalarının yetki alanlarını birbirinden çok kesin sınırlarla ayırarak, her şeyi bilme ayrıcalığının yalnızca kendisine ait olmasını sağlar. Yalnız ve yalnız *Hitler,* her konuda bilgi sahibi olmalıdır. Yardımcılarından her birine verdiği görevleri birbirinden ayrı tutma konusunda kendini bir usta sayar. Aksi takdirde izin verdiğinden fazlasını öğrenebileceklerinden, yardımcılarını yakınında sürekli bulundurmamaya dikkat eder. Bu konudaki sezgisi de doğrudur, çünkü sekreterlik görevinin gereği çok şeyi öğrenen ve her zaman yanında bulunan tek insan olan Bormann, bildikleri sayesinde gerçekten de güç kazanmıştır.

İnsan, Hitler'in kendilerine kısmi bir iktidar verdiği kişilerin zaaflarını neredeyse *gereksindiği* izlenimine kapılır. Bir defa bu zaaflar sayesinde onları daha iyi avucunda tutar ve görevlerinden uzaklaştıracağı zaman uzun boylu neden bulmak için çabalamasına gerek kalmaz. Karşılarında ahlâkça onlardan üstün olduğu duygusunu yaşar. Açgözlülük, şehvet, kendini beğenmişlik gibi alışılmış ve "küçük" insanların yaşamından sayılan zaafların kendisinde bulunmadığını söyleyebilmek, Hitler için bir gereksinimdir. Kamuoyundaki görüntüsünü denetlediğinde, bu görüntünün politik gerekçesini verebilme olanağına sahiptir. Kilo alma olasılığından ötürü kaygı duyar, ama bunun kendini beğenmişlikle ilgisi yoktur: Göbekli bir Führer, düşünülemez. Hitler'in dev yapılarının amacı, başka iktidar sahiplerini etkilemek, onların daha kolay boyun eğmelerini sağlamaktır. Ancak kendisinin de belirttiği gibi, bunların aslında sonsuza dek kalması öngörülmüştür: Artık Hitler olmadığı zaman, bu yapılar ulusunun özbilincini güçlendirecektir. En ölçüye sığmazı da dahil olmak üzere, Hitler'in tüm girişimlerinin amacı görev bildiği şeye hizmet etmektir ve Hitler, paranoyaklara özgü yeteneği sayesinde *nedenlerden* yana zengin olduğundan, davranışlarında gerek başkalarına, gerek kendi kendisine karşı inandırıcı gerekçesini veremeyeceği hiçbir yan bulmaz.

Yakın ve zararsız çevresinde yardımcıları hakkında istediği gibi konuşabilir ve bu konuda hiçbir sınır koyma zorunluluğu duymaz. Yardımcıları hakkında neler söylediğini Speer'den okumak, eğlenceli olduğu kadar aydınlatıcıdır da. Göring ile av tutkusundan ötürü alay

eder: Uzaktan hayvanları vurmak kolaydır. Hayvan öldürmek kasapların işidir. İnsanları öldürenler üzerine ise herhangi bir fikir yürütmez. İnsan öldürenleri her zaman daha tehlikeli saymak, gerçekten elinden gelebilir mi acaba? Rosenberg'in "Felsefe"sini[2] anlaşılmaz bulur, ona hiç değer vermez, ama görünüşe bakılırsa kitabının yayılmasından, çok yüksek sayıda baskılar yapmasından hoşlanmaz gibidir. Gerçi kendi kitabınınkiler bunun birkaç katıdır; ne var ki Hitler, herhangi bir alanda kendisine yaklaşan ve eşsizliğine uzaktan olsun el uzatan hiçbir şey bulunmasın ister. Himmler'in Cermen ırkçılığı sinirine dokunur. Cermenlerin Roma İmparatorluğu döneminde kerpiç kulübelerde yaşamış olduklarını dünyaya anımsatmak gerekli midir? Hitler, sanatsız ve kültürsüz yaşamış olan bu eski Cermenlerin durumundan utanır gibidir. Grützner'i[3] ve Viyana'daki Ringstrasse'yi değerlendirmesini bilen biri olarak, kendini onlardan çok yüksek görür. Himmler'i, Büyük Karl'a Sakson Kasabı dediği için sert biçimde eleştirir. Hitler, Saksonların öldürülmüş olmasını *onaylamaktadır,* çünkü kültür Almanya'ya Franklar sayesinde gelmiştir. Cermen asıllı Saksonlara karşı girişilen kıyımı onaylaması, daha sonra Hitler'in Almanların yazgısı karşısında göstereceği umursamazlığın habercisidir. Büyük Karl'a ise her şeyden önce onu kendisinin öncüsü saydığı için toz kondurmaz. Aslında Cermenlere ancak Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun kurulduğu andan başlayarak saygı duyar; *kendi* dünya imparatorluğunu kurmaya giriştiği dönemde, zenginlerin Hitler üzerindeki çekiciliği de çok büyüktür.

Hitler'in Speer'le olan ilişkisi, öteki tüm ilişkilerinden önemli ölçüde farklıdır. Speer'in de anlamış olduğu gibi, Hitler onda kendi gençliğini görür. Gençliğindeki yapılar kurma tutkusu, Speer aracılığıyla doyuma

---

[2]Alfred Rosenberg (1893-1946): Nasyonal Sosyalist politikacı. 1921'de Nasyonal Sosyalistlerin resmi yayın organı "Völkischer Beobachter" gazetesinin yazışleri müdürü oldu. Goebbels'in yanı sıra Nasyonal Sosyalizmin baş propagandacılarındandı. *20. Yüzyılın Mitosu (Der Mythos des 20. Jahrhunderts)* adlı kitabı yazdı. 1946'da "ırkçılığın baş savunucularından" olduğu gerekçesiyle Nürnberg'de ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. —*çev.*

[3]Eduard von Grützner (1846-1925): Özellikle içkievi tablolarıyla tanınan ünlü Alman ressamı. —*çev.*

ulaşacaktır. Ayrıca bir zamanlarki yalnızlık döneminde benliğini doldurmuş olan coşkudan bir şeylere, Speer'le ilişkisi sayesinde yeniden kavuşur. Belki de o çalışkanlık ürünü, ama umarsız taslakları, zaten var olan bir *başka şeye* duyduğu hayranlığın ifadesi olan taslakları yaptığı erken yılların görece arılığından da bir şeyler sezmektedir. Hitler, büyük bir olasılıkla "büyük" mimariye duyduğu hayranlığı hiçbir şeye duymamıştır. Ancak bu hayranlığın tek değerli yanını, saygı duyma ve düş kurma biçiminde belirginleşen yanını, sözü edilen tasarıları gerçekleştirdiği anda yıkmış olacağını anlayabilecek yetenekte değildir. Artık her türlü "gerçekleştirme" tutkusu, Hitler üzerinde neredeyse vahşi bir egemenlik kurmuştur; yaşamında koruyabildiği bütün duyguları, bu egemenliğin buyruğu altına sokar.

Yıkma Tutkusu

Paranoyak için belirleyici bir özellik olan ve çifte-tutku niteliğini taşıyan kalıcılık ve yıkma tutkusu, "Schreber Olgusu"nda ayrıntılı olarak irdelenmişti. Kişiliğe yönelik olarak çok yoğun biçimde, sanki sürekli varmışçasına duyumsanan tehlikeye karşı eşzamanlı olarak iki önlem alınır: Kişiliğe eklenen çok büyük mekanların oluşturulması ve "sonrasız" kalıcılığın elde edilmesi. "Bin Yıllık İmparatorluk" formülü, doruğuna varmış bir paranoya açısından abartılı bir formül değildir. Paranoya hastasının kendi erişemediği her şey ya ortadan kaldırılır, ya da ona bağımlı kılınır; bu arada bağımlı kılma, sonradan kolayca kökünü kurutma eylemine dönüşebilecek geçici bir çözüm niteliğindedir. Bu gibileri kendi iktidar alanları içersinde her türlü karşı koyuşu dayanılması olanaksız bir şey sayarlar: Speer, karşı koymanın Hitler'i öfkeden çılgına çevirdiğini söylemektedir. Hitler, yalnızca mutlak iktidarı henüz kazanmamış olduğu alanlarda uyum sağlama yeteneğini korur; çünkü bu alanlarda henüz anılan iktidarın ele geçirilmesini amaçlayan süreçlerin varlığı söz konusudur. Yaygınlığı içersinde Reich, Hitler'in nihayet tehdit altında kalmaktan kurtulmuş kendi kişiliği ile özdeştir; bütün dünyayı egemenliği altına almadığı sürece bu kişiliğin huzura kavuşmasına olanak yoktur. Kalıcı olma amacı ise neredeyse doğal biçimde bu bağlam

içersinde yer alır, Speer'in "Anılar"ında her iki tutkunun da kanıtları eksik değildir.

Hitler'in Berlin'de yaptıracağı Kuppelberg'in tepesinde, 290 metre yükseklikte, bir kartal yer alacaktır. 1939 yazı başlarında Hitler, Speer'e bu konuda şunları söyler: "Burada kartal artık gamalı haçın üstünde durmayacak, fakat yerküreye egemen olacak! Dünyanın en büyük yapısı olan bu yapı, dünyayı pençeleri arasına almış kartalla taçlandırılmalı!"

Bundan iki yıl önce, 1937'de, büyük stadyum üzerine konuşulurken ise, lafın gelişi söylüyormuşçasına şöyle der: "1940 olimpiyatları bir kez daha Tokyo'da yapılacak. Ama ondan sonra sonsuza dek Almanya'da düzenlenecek."

Hitler'in en çok ilgilendiği kitaplar, savaş ya da mimarlık üzerine eserlerdir; bunları yanından ayırmaz. Bu alanlardaki eksiksiz bilgisiyle uzmanları bile şaşırtır; güçlü belleği sayesinde bu konulara ilişkin konuşmalarda uzmanları mat etmekte güçlük çekmez. Hitler'in mimarlık anlayışını kavrayabilmek için, "sonrasız" kalıcılık amacını da göz önünde bulundurmak gereklidir; Hitler, taştan yapılmamış her şeyden nefret eder; arkasında saklanılamayacağından, üstelik de kırılabileceğinden, büyük yapılar için malzeme olarak camdan da tiksinir.

Yıkma tutkusunu başta saklamayı yeğler. Bu yüzden dışarı vurulduğu an bu tutku, çok daha korkunç etki yaratır. 1940 Temmuzunun sonuna doğru, Fransa'da mütarekenin yapılışından üç gün sonra, Hitler yanına Speer'i ve az sayıda daha birkaç kişiyi alarak, o güne değin hiç görmediği Paris'e gider. Üç saat içersinde, çok iyi bildiğini belirttiği Büyük Opera'yı (Burayı ne kadar iyi biliyorum, görüyor musunuz?), Madeleine, Champs Elysées, Zafer Anıtı, Eyfel Kulesi, Napoleon'un mezarı, Pantheon, Louvre, Rue de Rivoli ve nihayet Monmartre'daki Sacré Coeur ziyaret edilir. Bu üç saatin ardından Hitler şöyle der: "Paris'i görebilmek, en büyük hayalimdi. Bu hayalim gerçekleştiği için ne denli mutlu olduğumu anlatamam."

Aynı akşam, bir köy evinin küçük odasındaki karargâhına döndükten sonra, Speer'i Berlin'deki yapılara yeniden başlamakla görevlendirir

ve ekler: "Paris güzeldi, değil mi? Ama Berlin çok daha güzel olmalı! Eskiden sık sık Paris'i yerle bir etsek mi diye düşünürdüm; ama biz Berlin'de yapacaklarımızı yaptıktan sonra, Paris onun yalnızca bir gölgesi olacak. O halde neden yıkalım Paris'i?" Hitler'in son derece sakin, sanki dünyanın en doğal olayından söz ediyormuşçasına Paris'in yerle bir edilmesi konusunda konuşması, Speer'i sarsmıştır. Aşma ve yıkma tutkularının birbirine ne denli yakın olduğu, bu olayda belirginleşmektedir. Aşmak, zaferin simgesidir ve bu eylem çabuk başarıya ulaştığında, yıkımın ertelenmesine yol açmaktadır. Fransa'ya karşı kolay bir zaferin kazanılmış olması, Paris'i, şimdilik kurtarmıştır. Paris, yeni Berlin'e gölgesi olarak hizmet etmek için daha ayakta kalmalıdır.

Bu olaydan hemen sonra, aynı yılda, 1940'da Speer, Başbakanlık'taki bir akşam yemeğinde Hitler'in giderek artan bir yıkma tutkusuyla konuştuğuna tanık olur. "Londra'nın bir haritasını gördünüz mü hiç? Yapılar o denli sıkışık kurulmuş ki, tıpkı bundan 200 yıl önce bir kez olduğu gibi, tek bir noktada çıkarılacak yangın bütün kenti yakmaya yeter. Göring, etkisi eskilerden farklı olan sayısız yangın bombasıyla Londra'nın çeşitli bölgelerinde, her yerde binlerce yangın çıkarmayı planlıyor. Bu tek tek yangınlar daha sonra tek bir yüzey yangını içersinde birleşecek. Bu konuda Göring'in haklı bir düşüncesi var: Tahrip bombaları etkisiz, ama yangın bombalarıyla hedefe ulaşılabilir: Londra, tümüyle ortadan kaldırılabilir! Bu iş bir kez başlatılınca, yangın söndürme örgütüyle nasıl önünü alabilirler ki?"

Burada yıkma tutkusu, hiçbir utanma duygusuna yer bırakmaksızın 8 milyon kişinin yaşadığı bir kente yöneliktir ve bu insanların sayısı, büyük bir olasılıkla yıkma tutkusunun yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Binlerce yangının dev bir yangın alanı olarak birleştirilmesi, bir tür kitle oluşturma biçiminde sergilenmektedir. Ateş, yıkıcı kitle için çoğu kez kitle simgesi işlevini yerine getirir. Hitler ise simge ile yetinmemekte, onu yeniden temsil ettiği gerçekliğe dönüştürmekte ve Londra'nın yıkılması için ateşten bir kitle olarak yararlanmaktadır.

İlk kez Hitler'in kafasında oluşmuş olan bu "yıkma tutkusu"nun etkisi, sonra iki ayrı biçimde Almanya'ya yöneldi. Hitler'in Londra için tasarladığı, ama başaramadığı şey, Alman kentlerinde gerçekliğe dö-

nüştü. Sanki Hitlerle Göring, kendi buluşları olan bu silahın kullanılması için düşmanlarını kandırmış, baştan çıkarmışlardı. Ancak ikinci ve korkunçlukta bir öncekinden aşağı kalmayan nokta, şuydu: Hitler bu tür toptan yıkım düşüncelerine o denli alışmıştı ki, bunlardan artık yeterince derin etkilenmiyordu. Olayların en korkuncu onu şaşırtmadı, çünkü bunu kendi kafasında oluşturmuş, uzun bir süre de içinde taşımıştı. Koca kentlerin yıkılışı, Almanya için ciddi bir gerçekliğe dönüşmezden önce Hitler'in kafasında başlamış ve yeni bir savaş geleneğinin kurucusu olmuştu. Ondan sonra ötekiler gibi, buna da "katlanmaktan" başka çare kalmamıştı. Hitler, bu yıkımları kendi gözüyle görmekten kaçmıyordu ve ne Hamburg'un, ne de Berlin'in uğradığı yıkım, onu Rusya'da ele geçirilen toprakların bir karışını bile geri vermeye razı edebiliyordu.

Böylece, korkunçluğunu bugün bile yitirmemiş olan durum gerçekleşti; Almanya'nın büyük kentleri peşpeşe birer yakıntıya dönüşürken, Hitler'in Reich'ı toprak olarak hâlâ Avrupa'nın önemli bir bölümünü egemenliği altında tutmaktaydı. Hitler'in dar anlamda kişiliğinin dokunulmazlığını sağlamak için gereken yapılmıştı. Geniş anlamdaki kişilik ise dar anlamdakinin yaygınlaştırılmasıyla gerçekleştirilecekti.

Bir paranoya hastasının kafasında oluşan yıkımı yeterince tasarımlayabilmek, olanaksızdır. Hastanın kendi boyutlarının genişlemesine ve ölümsüzlüğe kavuşmasına hizmet eden çabaları, bu yıkımın kendisine bulaşmasını önleme amacına yöneliktir. Gelgelelim sözü edilen yıkım o insanın içindedir, bir parçasıdır ve kimin safında olursa olsun, dış dünyada ortaya çıktığı anda o kişiyi hiçbir biçimde şaşırtması ya da yadırgatması söz konusu değildir. Paranoya hastasının dış dünyaya bir görüntü olarak zorla yüklediği olgu, kendi iç dünyasında olup bitenlerin şiddetidir. Bu kişinin tinsel varlığı Hitler'in ki kadar önemsiz olabilir, yansız bir bakış açısına göre değer taşıyan hiçbir niteliği bulunmayabilir; ama iç dünyasındaki yıkım süreçlerinin yoğunluğu onu hayalci veya peygamber, kurtarıcı ya da lider olarak gösterir.

Tümenler, Köleler, Gaz Odaları

Savaş sırasında Hitler'in çevresinde ansızın toplanan kitlelerden aldığı zevk hızla azalır. Düşünülebilecek en büyük kitlesine, yani bütün

Almanlara radyo aracılığıyla erişmeye alışmıştır. Ayrıca artık Almanların sayılarının barış atmosferinde yükseldiğinden söz edebilme olanağı da kalmamıştır. Hitler, mimarlığın yanı sıra, asıl uğraşı saydığı savaşla uğraşmaktadır. Şimdi eylem aracı, tümenlerdir. Buyruğunda oluşumlarını tamamlamış bu tümenlerle canının istediğini yapabilir. Şimdi ana hedefi, komutayı elinde bulundurmaktır. İnandırmak zorunda olduğu kişiler, savaş uzmanlarıdır. Başlangıçta şaşırtıcı ve kolay kazanılan zaferler aracılığıyla bu insanlara sözünü dinletmeyi başarır. Eskiden uğruna kitleleri ayaklandırdığı, müjdeleyip kitleler oluşturmayı başardığı zaferler, artık gerçekliğe dönüşmekte, böylece bir sonraki evreye varılmaktadır.

Hitler için, uzmanların itirazları karşısında haklı çıkmaktan daha önemli bir şey yoktur. Gerçekleşen her tahmini, özbilincinin temel bir parçasına dönüşür. Böylece de iki yüzü bulunan paranoya, bunlardan biri olan izlenme'yi bir yana bırakıp, bu kez tümüyle büyüklük yüzüyle ortaya çıkar.

Hitler'in kafası, asla kitlelerden kurtulmuş değildir, ama bu kitlelerin gerek bileşimi, gerek işlevi artık değişmiştir, şimdi o, *köleler*'e sahip olmaktadır. Bu köleler yararlıdır ve sayıları, Almanların sayısından çok daha yüksek olacaktır. Ancak savaşın yönetiminde güçlüklerle karşılaşıldığı, yani Rusya'da işler çıkmaza girdiği anda ve kendi kentleri bombaların tehdidi altına girince, Hitler'in iç dünyasında ansızın bir başka kitle ortaya çıkar: Bu, köklerinin kurutulması gereken Yahudilerin oluşturduğu kitledir. O güne değin onları toplamıştır; şimdi ortadan kaldırabilir. Yahudilere ilişkin niyetini daha önce yeterince açık seçik dile getirmiştir; ama iş ciddi olarak ortadan kaldırmaya vardığında, Hitler bunun gizli kalması için önlem alır.

O günlerde iktidarın kaynağına Speer kadar yakın olmak, ama bu kıyımla yine de doğrudan karşılaşmamak olanağı vardı. Bu noktada Speer'in tanıklığı, bence büyük önem taşımaktadır. Speer, kölelik evresini, yani insanların zorla çalıştırılması olgusunu bilmekle kalmamış, bu olgudan kendi alanında da yararlanmıştı. Planları, kısmen bu olgu üzerine kurulmuştu. Kıyımı ise çok daha sonra, savaşın artık yitirilir gibi gözüktüğü bir dönemde öğrenmişti. Kamplara ilişkin asıl bilgileri Hitler'e karşı harekete geçmek üzereyken aldı; bu bilgilerin onu asıl

etkileyişi ise Nürnberg'de oldu. Bu durum, her şeyden önce Speer'i yönetimde kolektif bir suçun varlığını söylemeye götürmüş olduğu için inandırıcıdır. Zor koşullar altındaki —kendisiyle birlikte sanık sandalyesinde oturan ve ona hain gözüyle bakan kişilere karşı durmak zorundaydı— kararlı tutumu, açıklamalarının içtenliği, hiçbir şeye kılıf bulmaya çalışmaması, daha sonra yıllarca hapiste anılarını yazarak gerçekleştirmeye çalıştığı, Hitler çevresinde bir efsanenin oluşmasını olanaksız kılmayı amaçlayan temel girişimi — bütün bunlar, Speer'in geç öğrendiği gerçeklerden ötürü uğradığı şoktan kaynaklanır.

Bu demektir ki, Hitler en korkunç girişimi olan gaz odalarını Almanların çoğunun bilincinden uzak tutmayı genelde başarmıştır. Ama aynı girişimin onun bilincindeki etkisi, bu uzak tutuş ölçüsünde daha *etkin* olmuştur. Böylece Hitler için her türlü dönüş yolu kapanmış oluyordu. Artık barış yapabilmesi için hiçbir olanağı kalmamıştı. Önünde tek çıkış yolu vardı: Zafer, ve bu yolun teklik niteliği, olanaksızlaştığı ölçüde yoğunlaşıyordu.

Hayal ve Gerçeklik

Hayal ile gerçekliği Hitler'de ayırabilmek, güçtür; bu ikisi sürekli birbirine karışır. Ama bu noktada Hitler'in kendisi gibi başkalarından ayrılan hemen hiçbir yanı yoktur. Ayrım, hayallerin yoğunluğunda belirginleşir; başka insanlardaki durumun tersine, Hitler'in hayalleri küçük doyumlarla yetinmez. Bütünlüğü içersinde hayal dünyası, birincil önem taşır ve Hitler, bu dünyanın bir parçasını olsun feda etmeye hazır değildir. Gerçeklik düzeyinde somutlaşanların tümü, hemen bu hayallerle bir bağlam içersine sokulur. Hayallerin içeriğinin doyuma ulaştırılması ise ancak tek bir şeyle olasıdır: Başarılar. Başarısızlık, gerçekte bu dünyaya dokunamaz; hayallerin tek bir işlevi vardır: Sürekli olarak yeni başarıların yollarını aramaya kışkırtır. Hitler, hayal dünyasının yörüngesinden şaşmazlığını, kişiliğinin güçlü yanı sayar. Çünkü bu dünyaya bir kez girmiş ne varsa, artık varlığını hep korur, yıpranması söz konusu değildir. Hitler'in tasarımlamış olduğu hiçbir yapı, bu hayal dünyası kadar sağlam temellere oturtulmamıştır. Bu hayaller, onları

kuranın kendine dönmesine ve dünyanın yanı başında yaşamasına olanak verecek türden değildir; bunların yapısı gereği, Hitler onları çevresine zorla benimsetmek zorunluluğunu duyar. Başkalarının, kâşiflerin ya da çok tutkulu yaratıcıların gittikleri yol, tek tek insanları inandırmak ya da inandırma edimini üstlenecek yapıtlar oluşturmak yolu, Hitler'in yolu değildir. Böyle bir yol yalnızca çok uzun olmakla kalmayıp, onun hayallerinin içeriğine de uymaz. Birinci Dünya Savaşı'nın felaketle sonuçlanmasından bu yana Hitler'in düşünceleri, savaşta ölen Alman askerlerinden oluşma kitleyle doludur; ona göre bu askerler boşuna ölmüş olamazlar, bundan ötürü de yalnızca Hitler'e özgü bir biçimde, canlılıklarını korumaktadırlar. Hitler'in amacı onları, savaş çıktığında var olan kitleye dönüştürmektir. Gücünü oluşturan, bu kitledir; onların yardımını kendisiyle onlar arasında sürekli bağıntı kurarak sağlayacak, böylece de yeni kitleleri coşkuya sürükleyip çevresinde toplayabilecektir. Bu gücün ne denli etkin olduğunun bilincine çok çabuk varan Hitler, sürekli uygulama ve bu uygulamayı yoğunlaştırma yoluyla bir kitle ustası olup çıkar. Ne zaman kitleler söz konusu olsa, düşlerini gerçekliğe dönüştürmeyi başardığını görür. Başka bir deyişle Hitler, gerçekliğin zayıf noktasını bulmuştur; bu gerçekliğin sınırlarının en belirsiz olduğu ve kitleden korkanları en çok ürküten bölümüdür.

Bu durum, Hitler'in öteki gerçeklik, yani *durağan* gerçeklik karşısında duyduğu saygıyı artırmaz. Kaynağını kitlelerde bulan güç, başka deyişle işlenmemiş konumdaki güç, uzun süre kullandığı tek güç olarak kalır; hızla yoğunlaşmasına karşın, Hitler'in asıl istediği güç bu değildir: Hayali, devlet içersinde mutlak politik gücü ele geçirmektir. Bunu ele geçirdiği anda gerçekliğe ciddi biçimde saldırabilecektir. Hitler gerçekliği hayallerinden ayırmasını çok iyi bilir. Çok güvendiği gerçekçiliğinin özü, gücü kullanışında yatar. Bu güçten hayallerini çevresine, araçlarına adım adım zorla benimsetmek için yararlanır. İşler iyi gittiği sürece çevresi için, içinde kendilerinin de yer aldığı, oluşumuna katkıda bulundukları bu kişiliğin düşsel yapısını tanıyabilmek ne olanaklıdır, ne de yararlıdır. Ancak başarısızlıkların gelip çatmasıyla önü alınması olanaksız durağanlık, yani Hitler'in girişiminin düşsel yanı açıkça belirginleşmeye başlar. Hayal ile gerçeklik arasındaki uçurum büyür; bu noktada Hitler'in

talihinin yaver gittiği dönemde kendine olan inancının güçlenişi nasıl daha işin başından beri dünyanın felaketi idiyse, şimdi de Almanya'nın felaketi olarak ortaya çıkar.

Ama Hitler, geleceği bilmek hakkı üstündeki tekelini sürdürür. Başka hiç kimse değil, yalnızca kendisi olacakları önceden söylemek hakkına sahiptir. Kehanetlerinin doğruluğu yeterince kanıtlanmıştır. Geleceğin gerçekliği onundur; bu gerçekliği iktidar alanına almıştır. Uyarılara geleceğinin önüne dikilen engeller gözüyle bakar. En sadık yardımcılarından geldiği zaman bile, bu uyarılar karşısında öfkelenir. Uyarıları bir tür yetki tecavüzü sayarak şiddetle geri çevirir. Hitler için kehanetleri, artık geleceğe verdiği buyruklardır.

Gerek paranoya hastasının, gerek iktidar sahibinin özelliği olan olayların derinine inebilme yeteneği, düşsel özyapısını sergilemeye başlar. Bu yetenek, Hitler'e düşmanlarını tanıma konusunda yardımcı olmuştur. Düşmanlarının niyetlerini daha bu niyetler hiç ortaya çıkmamışken anlayabilmiştir. "Altıncı duyusu", bu olgudan ve olacakları doğru bilmesinden kaynaklanmaktadır. Ama sıkıştırıldığı anda, geleceği bilmekte ne denli yanılabildiği de ortaya çıkar. Normandiya Çıkarmasına uzun süre bir aldatmaca gözüyle bakar; Hitler'e göre asıl çıkarma, Calais bölgesinde gerçekleştirilecektir. Düşmana karşı aldığı önlemleri bu yanlış tahmin doğrultusunda yönlendirir; hiçbir şey onu bu tahmininden vazgeçiremez ve kendi bildiğini okumakta sarsılmaz biçimde direnir, ta ki iş işten geçene dek.

Başarısızlıkla sonuçlanan 20 Temmuz suikastı, Hitler'in güçlülük duygusunun son bir kez etkin biçimde yoğunlaşmasına neden olur. Hayatta kalışı, bir mucize gibidir, mucizenin *ta kendisidir*. Bir defaya özgü olmak üzere, Stalin'i kendine örnek alır. Stalin'in Rus generalleri arasında yaptığı temizliği onaylar ve bu generallerin ihanetine ilişkin somut hiçbir şey bilmemesine karşın, salt kendi generallerinden nefret ettiği için Rus generallerinin de ihanet etmiş olduklarını varsayar. En acımasız biçimde kendi generallerinin peşine düşer ve onları insanlık onuruyla en bağdaşmayacak biçimlerde idam ettirir. Onların idamlarından gücün en ilkel türünü, düşmanlarının ardından hayatta kalmanın insana kazandırdığı gücü alır. Bu idamların filmlerini izler ve

en yakın çevresine de gösterir. Ama daha sonrası için de birkaç kurban saklar ve zaman zaman, duruma ve kendi gereksinimine göre, başka kurbanların da öldürülmeleri buyruğunu verir.

12 Nisan 1945 günü, yani ölümünden 18 gün önce, Hitler Speer'i acele yanına çağırtır. "Beni gördü ve onda ender rastlanan bir canlılıkla, kendinden geçmişçesine elinde bir gazete haberiyle üstüme atıldı: 'Burada, okuyun! İşte burada! Hiç inanmak istememiştiniz! İşte!' Aceleden söyledikleri birbirine karışıyordu: 'İşte, hep söylediğim büyük mucize gerçekleşti. Kim haklıymış? Savaş yitirilmedi. Okuyun! Roosevelt ölmüş!' Hitler, bir türlü sakinleşemiyordu."

Savaşın o ana değin uzamış olması, artık gerekçesini bulmuş gibidir. Yediyıl Savaşları'nın sonunda, Büyük Frederik baş düşmanının ölümüyle en büyük tehlikeden kurtulduğunda olanlar, görünüşte yinelenmektedir. Savaşın tümüyle anlamsız biçimde uzamasına, tarihsel bir kaderin bu dönüm noktasını anımsayış kadar katkıda bulunmuş şey azdır. Büyük Frederik, Hitler'in erken dönemindeki *kalıcı* örneklerinden biridir: Sonunda ise artık tek örnektir.

Ruslar yıkıntıya dönmüş Berlin'in önündeyken Hitler, Speer'in bir hapishaneye benzettiği sığınağında *kişisel* bir düşmanının ölümüyle savaşın akışının değişebileceğine hâlâ inanabilmektedir. Hitler için sonuna değin asıl olay, az sayıda birkaç iktidar sahibi arasında geçer, önemli olan yalnızca bu kişilerdir; dünyanın gidişi, bunlardan hangisinin kimin ardından hayatta kalacağına bağlıdır, — iktidar tasarımının ve bu tasarımdan kurtulamamanın Hitler'in ruhunda yol açtığı yıkımları bundan daha açık gösteren bir şey yoktur. Hitler, son umudunu, bir zamanlar "inmeli" diye alay ettiği Roosevelt'in ortadan kalkmasına bağlamaktadır.

Bu tür tarihsel örneklerin etkisine ve hâlâ anlaşılamamış tehlikesine gelince, sığınakta geçen bu sahnenin Speer'in anlattığı biçimde dünyanın tüm okuma kitaplarına alınmasını öğütlemek gerekir. Şu anda uğursuz örneklerin gücünü yitirmemiş etkinliğinin karşısına, tümüyle gerçek örnekler çıkarmaktan başka yapabileceğimiz fazla bir şey yoktur. Bu durumun verdiği utanç, ne denli aşağılık olduğunun bilinci, sahte görüntülerin özü — bütün bunlar Speer'in satırlarında yıkılması olanaksız bir izlenim niteliğiyle somutlaşmaktadır.

1971

KONUŞMALARIYLA KONFÜÇYÜS

KONFÜÇYÜS'ÜN güzel konuşma sanatına karşı oluşunun nedeni: seçilen sözlerin taşıdığı ağırlık. Konfüçyüs, sözcüklerin kolay ve akıcı kullanım sonucu gücünden yitirmesinden korkar. Sözden *önceki* duraklama, düşünme, süre her şeydir, ama sözden sonraki süre de önemlidir. Yalıtılmış konumdaki sorunun ve yanıtın ritminde, bunların değerini yükselten bir yan vardır. Konfüçyüs, Sofistlerin çabuk söylenen sözlerinden, sözün top gibi gidip gelmesinden nefret eder. Önemli olan, çabuk verilen yanıtın çarpıcılığı değil, sorumluluğunu arayan sözün derinlik kazanmasıdır.

Konfüçyüs, somut olanı çıkış noktası yapmayı ve açıklamayı sever. Kaynaklarda ondan kalma uzun diyaloglara rastlanmaz; rastlansaydı, bu, Konfüçyüs için doğal sayılamazdı.

Öğrencileri ise, Konfüçyüs'ün tersine, iktidardakilere bilgilerinden çok, güzel konuşma sanatıyla yararlı oldular. Bu nedenle öğrencileri arasında, yaşamlarında konuşmalarıyla ilerlemiş olanlar, gerçek anlamda Konfüçyüs'ün istediği gibi öğrenciler olabilmekten uzaktırlar.

Konfüçyüs'ün çok etkileyici bir yanı, özellikle kentten kente dolaştığı döneminde, başarı denen şeyden uzak kalışıdır. Konfüçyüs bir yerde bakan olup kalsaydı, onu ciddiye alabilmek çok güçleşirdi. Konfüçyüs, yaşamdaki görünümüyle iktidarla ilgilenmez; onu, yalnızca iktidardan kaynaklanan olanaklar ilgilendirir. İktidarı bağımsız bir amaç değil, topluma yönelik bir görev, bir sorumluluk sayar. Böylece de, hayır diyebilmenin ustası olur ve kişiliğini hiç bozulmaksızın ayakta tutmasını bilir. Ama bir çileci değildir Konfüçyüs; yaşamın tüm yanlarına katılır ve hiçbir zaman gerçek anlamda tümüyle yaşamdan çekilmez. Yalnızca ölüler için yas dönemlerinde, ölenin anısını daha canlı tutma amacına yönelik bir tür çilecilik tanır.

Öğrenmek, Konfüçyüs'ün hiç son bulmayan mutluluğudur. Geçmişe yönelik ilgi alanları, hep insanlarla bağıntılıdır ve yaşamda düzen

sağlanması amacına hizmet eder. Düzene olan eğilimi, çok ileri ölçüdedir. Düzenin törensi özyapısı, sonunda Konfüçyüs'ün benliğinin bir parçası olup çıkar. "Düzgün durmayan bir mindere oturmazdı." Konfüçyüs'ün, neyin nasıl durması gerektiğine ilişkin olarak, âdeta bir sezgisi vardır ve bu gerekliliğin hakkını tam olarak da verir.

Konfüçyüs, kimsenin kendini araç olarak kullanmasına izin vermez. Uzmanlaşmaya karşı oluşu da bununla bağıntılıdır; bu olgu, etkisini günümüz Çin'ine dek sürdürmüş olduğundan, çok önemli bir özelliktir. Önemli olan, insanın şunu ya da bunu yapabilmesi değil, tek tek yapabildiklerinin tümüyle bir insan olabilmesidir.

Konfüçyüs'ün çok önem verdiği noktalardan biri de, insanların hesapçı davranmamalarıdır; yakından incelendiğinde bu, insanların bir araç gibi kullanılmaması gerektiği anlamını taşımaktadır. Tecimsel çabayı onaylamayışı da içeren bu tutumun, toplumsal kaynağı konusunda ne düşünülürse düşünülsün, açıkça dile getirilmesi, Konfüçyüs'ün konuşmalarının irdelenmesi yoluyla —bir dönüm noktası oluşturacak güçte olmasa bile— etkinliğini koruması, bir bütün olarak Çin kültüründen geri kalan diye nitelendirilebilecek kültür için çok önemlidir.

Örnek insan, hesapçı davranmayan insandır.

Konfüçyüs, sesini iktidarı ellerinde bulunduranlara, hükümdarlara duyurabilmek için büyük sabır gösterir. Onun iktidardakilere yaltaklandığını söyleyebilmek, olanaksızdır; onların otoritelerini tanımasının tek nedeni işe, bu otoritelerini kullanırlarken onlardan çok şey beklemesidir.

İktidarın doğası, iktidarın özü açısından ne olduğu konusunda Konfüçyüs'te hiçbir bilgi bulabilme olanağı yoktur. Bu bilgi, sonraki düşmanları olan Yasacılar'ca,[1] Konfüçyüs'e atfen aktarılır. İnsanlığın tarihi boyunca, uygulama alanındaki iktidardan biraz anlayan tüm düşünürlerin iktidarı *onaylamaları*, çok ilginç bir noktadır. İktidar denen

[1] Yasacılar: Çin felsefesinin en eski döneminde yer alan bir grup düşünür için kullanılan ad. Halkı yönetmenin en iyi yolunun, iktidardakilerin halka iyi örnek olmalarından geçtiği, bunun dışında her şeyi geleneklere bırakmak gerektiği yolundaki ve Konfüçyüs ile başka bazı düşünürlere atfedilen görüşe karşı çıkan yasacılara göre, bu, yalnız başına yetersizdir; yapılması gereken, ayrıntılı yasalar aracılığı ile doğru ilkelere uyulmasını güvence altına almaktır. —*çev.*

şeye *karşı* olanlar, iktidarın özüne hemen hiç inmezler. İktidara karşı duydukları tiksinti o denli büyüktür ki, onunla ilgilenmek istemezler, iktidar yüzünden kendilerine leke gelmesinden korkarlar; tutumlarında dinsel bir yan vardır.

Yalnızca iktidarı onaylayan ve iktidarın danışmanları olmaktan hoşlanan düşünürler, iktidara ilişkin bir bilim geliştirmişlerdir. İktidarı kazanmanın ve elde tutmanın en iyi yolu nedir? İktidarı korumak için nelere dikkat edilmelidir? İktidarın kullanılmasını engelleyen hangi kaygıları bir yana atmak gerekir?

İktidar karşısındaki tutumları olumlu olan bu iktidar uzmanlarının içersinde en ilginci, (Konfüçyüs'ten 250 yıl sonra yaşamış olan) Han Fei Tse'dir. Bu düşünürün incelenmesi, özellikle iktidara doğuştan karşıt olanlar için kesinlikle gereklidir.

Konfüçyüs'ün "Konuşmalar"ı, bir insana ilişkin olarak elimizde bulunan en eski ve yetkin tinsel betimlemedir. Okunduğunda çağcıl bir yapıt olarak duyumsanan bu kitap, yalnızca içerdiklerinin tümüyle değil, ama *içermedikleri* ile de önemlidir.

Bu kitabın bize tanıttığı, eksiksiz bir insandır, ama *herhangi* bir insan değildir. Bu, örnek olmayı amaç edinen, örneklik niteliği ile başkaları üstünde etkin olmak isteyen bir insandır. Taşıdığı her çizginin —ki kitapta bu çizgilerin pek çoğu yer almıştır— bir anlamı vardır. Belirli hiçbir ilkeye dayanmaksızın örülmüş, esnek bir düzen, tümü açısından inandırıcı biçimde eylemde bulunan, düşünen, soluk alan, konuşan ve susan bir varlığı oluşturmaktadır; bu varlığın en önemli niteliği, *bir örnek* olmasıdır.

Bir örneğin nasıl doğduğu ve varlığını nasıl koruduğu, Konfüçyüs'te özellikle belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce, örnek olacak olanın kendisinin bir örneğinin bulunması, bu örneğe koşullar ne olursa olsun bağlı kalınması, ondan hiç kuşkulanılmaması ve vazgeçilmemesi, o örneğe erişilmek istenmesi, ama buna karşın hiçbir zaman erişilememesi gerekir. Örneğe erişilebilse bile, erişen, erişildiğine inanmak hakkına hiçbir zaman sahip olmamalıdır. Çünkü erişilen örnek, gücünü yitirir. Örnek, yalnızca ona belli bir uzaklıktan bakan kişi için güç kaynağı olabilir. Bu uzaklığı aşma girişimi, başka deyişle bu örneğin üstüne varma girişimi hep yinelenmeli, ama

hiçbir zaman başarıya ulaşamamalıdır. Girişim başarıya ulaşamadığı, uzaklığın yarattığı gerilim varlığını koruduğu sürece, o örnek yönündeki atılım sürekli yenilenebilir. Önemli olan, bu görünüşte sonuçsuz girişimlerdir; sonuçsuz kalma salt görünüştedir, çünkü insan aslında bu girişimler boyunca hep yeni yeni deneyimler, yetenekler ve nitelikler kazanır.

Konfüçyüs, kendi örnek aldığı kişi ile arasına büyük bir uzaklık koymuştur. Bu kişi, ondan 500 yıl önce yaşayan ve o sıralarda henüz genç olan hansoyunun kurumlarının büyük bir bölümünü kurduğu söylenen Çu Kontudur. Konfüçyüs, onu anlayabilmek için gerek kontun yaşadığı dönemde, gerek o dönemden kendisine değin tüm olan bitenleri, tarihsel belgeleri, şarkıları, dinsel töreleri inceler. Bunların tümünü gözden geçirip bir düzene sokar; daha sonraları, bu alanda bilinenlerin tümünün Konfüçyüs'ten kaynaklandığı, bunları onun böyle saptadığı gibi bir varsayıma gidilmiştir. Konfüçyüs, örnek aldığı kişiyi düşlerinde görür, sonraki yıllarında onu düşlerinde göremediği zamanlar tedirginlik duyar. Onu görememeyi, kendi başarısızlığının bir belirtisi sayar; kontun başardığı pek çok konuda kendisi başarısızlığa uğramıştır.

Ama Konfüçyüs'ün tek örneği, bu değildir. Denilebilir ki Konfüçyüs, bildiğine inandığı kadarıyla Çin'in tüm tarihini örnekler çevresinde öbekleştirmiş, hem kendisinden önceki her üç hansoyunun başlangıcına, hem de bunlardan ilkinin *öncesine,* örneklik niteliklerinden ötürü kendilerinden sonrasını uzun süre belirleyen bir ya da iki tarihi kişiyi yerleştirmiştir. Konfüçyüs, örneklerin taşıdığı olağanüstü önemin yanı sıra, onların eskidiklerinin de bilincindedir; bundan ötürü örneklerin yenilenmesini de sağlar. Örneklerin etkin oluşuna ilişkin bilgiler için, kendisini ve öğrencilerini kaynak olarak kullanır. Yol göstermeye çalıştığı, ama ona kulak vermeyen iktidardakiler ise Konfüçyüs için, örnek alınmaları gerekenlerin karşıtlarına ilişkin bilginin kaynağını oluştururlar. Konfüçyüs, kendisine ne denli aykırı bulursa bulsun, bu karşıtları hasıraltı etmez. Onları da tarihe sokar ve hansoylarının sonuna yerleştirmekten zevk alır. Ama bu gibilerin tarihte örneklerce yenilgiye uğramalarını ve etkisiz kılınmalarını sağlamayı da hiç unutmaz.

Konfüçyüs'ün kendi örnekleriyle böyle ilgilenmesi, sonunda onu da bir örnek konumuna getirmiştir, ve ne tuhaftır ki, onlardan çok daha ileri ölçüde ve çok daha uzun süreli bir örnek olup çıkmıştır.

"Genç bir insana", der Konfüçyüs, "en büyük saygıyla davranılmalıdır. Günün birinde onun da senin gibi değerli biri olmayacağını nasıl bilebilirsin? 40 ya da 50 yıl yaşayıp da herhangi bir alanda bir yere gelememiş olan bir insan, saygıyı haketmiş değildir."

Konfüçyüs, bu özdeyişini öğrencileriyle olan uzun ilişkilerinde somutlaştırır. Onlara ilişkin olarak sürekli gözlemlerde bulunur ve yargılarında son derece dikkatli davranır. Erken övgülerle onlara zarar vermekten dikkatle kaçınır. Öğrencileri sınırsız övgüye değer davrandıklarında ise, mutluluktan coşar. Azarlama sözcüklerini, ancak onları zararlı sivriliklerden arındırdıktan sonra kullanır. Kendini öğrencilerinin eleştirilerine açar ve onları yanıtlar. Çıkış noktası yaptığı tüm ilkeler arasında, kişilik değerlendirmesine ilişkin yöntemi, deneysel niteliğini hep korur. Öğrencilerinden ikisiyle bir araya geldiğinde, onlara en derinde yatan isteklerini sorar, ardından da kendi isteklerini açıklar. Hemen hiçbir yergi izi yoktur bu tutumda, daha çok, değişik yaradılışların bir karşılaştırılması söz konusudur.

Ancak Konfüçyüs, Yen-Hui'ye, dünya işlerinde başarısız kalan, kötülük nedir bilmeyen bu insana duyduğu derin sevgiyi örtbas etmeye de gerek duymaz; bu sevgili öğrencisi 32 yaşında öldüğünde, büyük acısını saklamamıştır.

Ölümü Konfüçyüs kadar ciddiye almış bir başka bilge daha tanımıyorum. Konfüçyüs, ölüme ilişkin soruları yanıtlamaz. "İnsan daha yaşamı bilmedikten sonra, ölümü nasıl bilebilir?" Bu konuya daha uygun düşebilecek bir tümce, hiçbir zaman söylenmemiştir. Konfüçyüs, bu tür soruların tümünün, ölümden *sonraki* bir zaman için geçerli olduklarını çok iyi bilir. Bu sorulara verilecek her yanıt, bir çırpıda ölümün ötesine geçer, böylece de gerek ölüm olgusu, gerek bu olgunun kavranabilmesine ilişkin olanaksızlık, sihirli bir el değmişçesine ortadan kaldırılmış olur. *Önce* olduğu gibi, ölümden *sonra* da bir şeyler varsa, o zaman ölüm, ölüm olarak taşıdığı önemi yitirir. Konfüçyüs ise, düşünülebileceklerin en onursuzu olan bu oyuna gelmez. Sonradan hiçbir şeyin olmadığını söylemez, bunu bilebilmesi olanaksızdır. Ama Konfüçyüs'ü dinleyen, öğrenebilme olasılığı bulunsaydı bile, düşünürün bununla hiç ilgilenmediği izlenimini edinir. Böylece tüm değerler, yaşama kaydırılmış olur; insanoğlunun, gücünün önemli, belki de en iyi bölümünü ölümden

sonrasına kaydırarak yaşamın elinden aldığı ciddiyet ve görkem, yeniden yaşama geri verilir. O zaman yaşam bütünlüğünü korur, ölüm de dokunulmamış olarak kalır; ikisinin birbiriyle yer değiştirmesi, karşılaştırılması, birbirine karışması olanaksızdır; ölüm ve yaşam, farklı şeylerdir.

Bu görüşün içerdiği arılık ve insanlık onuru, Çinlilerin töreler kitabı Li-Ki'de rastlanan, bir coşku düzeyine vardırılan ölüleri unutmama düşüncesiyle çok iyi bağdaştırılabilmektedir. Ölülere yakınlaşma ve onları anımsamaya ayrılan günlerde ölülerin varlığına ilişkin duygu konusunda okuduğum en inandırıcı şeyler, bu kitapta yazılıdır. Bunlar, tümüyle Konfüçyüs'ün düşünceleri doğrultusundadır ve bu biçimde daha geç bir dönemde kaleme alınmış olmasına karşın, Konfüçyüs'ün konuşmaları okunurken duyumsananlarla özdeştir. Konfüçyüs, bir eşine daha çok güç rastlanabilecek bir duyarlılık ve istençle, belli ölülere saygı duygusunu yoğunlaştırmaya çalışır. Konfüçyüs'ün böylece hayatta kalmış olmanın verdiği sevinci azaltmaya, başka deyişle bugüne değin henüz hiçbir biçimde yerine getirilememiş, en güç görevlerden birini yerine getirmeye çalıştığına gereğince dikkat edilmemiştir.

Üç yıl süreyle babasının ardından yas tutan, normal çabalarının akışını bu denli kesin olarak ve uzun süre durduran, hayatta kalmış olmaktan ötürü sevinç duyamaz; hayatta kalmış olmak, belli bir doyum duygusuna yol açabilse bile bu duygu, yas döneminin yükümlülükleri nedeniyle daha kaynağında boğulup gider. Çünkü bu süre içersinde yapılması gerekenlerden biri de, ölen babaya layık olunduğunun kanıtlanmasıdır. Ölenin yaşamı, tüm ayrıntılarıyla benimsenir ve sürekli saygı gösterme yoluyla, onunla özdeşleşilir. Öleni unutmamakla yetinilmeyip, onun dönüşünün özlemi çekilir ve belli törelere uyulması, bu dönüş gerçekleşiyormuş gibi bir izlenimin doğmasına yolaçar. Ölen, kişi ve örnek olarak var olmayı sürdürür. Onun onaylamayacağı biçimde davranılmaktan kaçınılır, ona layık olma zorunluluğu vardır.

"Üç gün sonra yine yemek yenir, üç ay sonra yine yıkanılır, bir yıl sonra yas giysisinin altına yine ipek giysi giyilir. Ölümün yaşama zarar vermemesi için, insanın çektiği acı, onu yıkacak denli ileri götürülmemelidir. Yas, üç yılı aşmaz."

"Kurbanlar çok sık sunulmamalıdır, yoksa iş sıkıcı olur ve atmosferini yitirir. Ama arası çok da uzamamalıdır, yoksa insan üşengeç olur ve ölüleri unutur."

"Kurban günü oğul, ana ve babasını düşündü, onların evini, gülümsemelerini, seslerinin tonunu, tutumlarını gözünde canlandırdı; nelere sevindiklerini, neleri yemekten hoşlandıklarını anımsadı. Üç gün boyunca böylece oruç tutup derin düşüncelere daldıktan sonra, uğrunda oruç tuttuklarını gördü."

"Kurban sunma gününde, atalar odasına girdiğinde, onları yine atalar yerinde göreceği düşüncesinin heyecanı içersindeydi; dolaşırken, içeri girip çıkarken, ölmüşlerinin hareket edişlerini ve konuşmalarını duyacağından eminmişçesine ciddiydi; kapıdan çıktığında, onların içlerini çektiklerini duyuyormuş gibi, soluğunu tutarak kulak kabartıyordu."

Bildiğim kadarıyla, tüm uygarlıklar içersinde bu, hayatta kalmanın verdiği hazzı ortadan kaldırmaya yönelik olan tek ciddi girişimdir. Konfüçyüs'ün öğretisi konusunda, sonraki tüm saptırılmalarına karşın, en azından bu noktada önyargıdan olabildiğince uzak düşünmek gereği vardır.

Konfüçyüs'ün bundan ötürü taşıdığı saygınlığın yanı sıra, düşünürün bir başka sorunu daha önemli saydığı da yadsınamaz. Konfüçyüs, ölüleri anımsamayı geleneği kökleştirme yolunda bir araç olarak kullanmak istiyordu. Bu aracı yaptırımlara, yasalara ve cezalara yeğliyordu. Oğulun gözünde babanın tam bir kişilik, hiçbir zaman aşınmayan bir örnek niteliğiyle kalabilmesi koşuluyla, babadan oğula gelenek aktarımını daha etkin bir yol sayıyordu. Oğulun tam anlamıyla, bir zamanlar babası ne idiyse, o olabilmesi için üç yıllık yas süresi, Konfüçyüs'e göre zorunluydu.

Bu, bir zamanlar babanın taşımış olduğu kişiliğe tam olarak güvenebilmeyi gerektirir. Burada amaç, babadan oğula bir *kötüleşmeyi* önlemektir. Ama böylece bir daha iyi olmanın da güçleşip güçleşmediği, üstünde düşünülmesi gereken bir nokta olarak kalmaktadır.

1971

TOLSTOY

TOLSTOY'un daha gençlik yıllarında başlayan kendini suçlama tutkusu, ona Rousseau'dan bulaşmadır. Ama bu suçlamalar, sağlam bir kişiliğe çarpar. Tolstoy kendini neyle suçlarsa suçlasın, bunlarla kişiliğini yıkmaz. Bu, yazara anlam kazandıran, onu dünyanın odak noktasına dönüştüren bir kendini suçlamadır. Tolstoy, gençliğinin öyküsünü şaşılacak denli erken yıllarda yazar, yazarlık uğraşı böylece başlar.

Yeni bir şey duyar duymaz, hemen buna ilişkin "kurallar" koyma isteği de uyanır Tolstoy'da. Hep bulmak zorunluluğunu duyduğu yasalar, gururunun bir ifadesidir; aynı zamanda da bir tür dayanma gücüdür bu yasalarda aradığı. Bunu gereksinir, çünkü ölümü erken yaşlarda ve oldukça sık yaşamıştır. İki yaşında annesini, dokuz yaşında da babasını yitirir; ondan çok kısa bir süre sonra, tabutta yatan büyükannesine bakar ve onun ölüsünü öper.

Ama Tolstoy, erken olgunlaşmış değildir. Direnme gücünü toplaması uzun sürer. Tüm deneyimleri öykülerinden, romanlarından ve oyunlarından hiç değiştirilmeksizin yansır. Güçlü deneyimlerdir bunlar, ve hiç aşınmadıkları için de Tolstoy'u bir anlamda devleştirirler. Kendini böyle olduğu gibi koruyabilen her insan, bir anlamda dev bir varlıktır. Ötekiler ise kendilerini akıntıya bırakışlarından ötürü, zayıf düşerler.

Hakikati yasası saymakta aşırılığa kaçan Tolstoy, güncelerine neredeyse Tanrınınkine yaklaşan bir güç tanır. Tedirgin edici, ama önemi abartılmış gerçeklerle kaynayan eski güncelerini okuyarak, onsekiz yaşındaki karısını eğitmek, ona henüz sallantıda olan kendi yasasını tanıtmak ister. Böylece karısına yaşattığı şok, etkisini elli yıl boyunca korur.

Bir gözlemi, bir düşünceyi ya da bir yaşantıyı asla yitirmeyen insanlardandır Tolstoy. Her şey, tuhaf bir biçimde hep bilinç düzeyinde kalır. Hoşnutsuzlukları ve istemediklerini kendinden uzaklaştırması, çok doğal su yüzüne çıkar; geleneksel töreleri ve tasarımları korurken,

safdil bir tutuma girer. Gücü, kimsenin kendisine bir şey aşılayamamasındadır; yeni inançlar edinebilmek için güçlü kişisel yaşantıları gereksinir. Çok erken yaşlarda başladığı ve Franklin'i anımsatan kendi kendine hesap verişleri, belki gülünç bir görünüm alabilirdi; ne var ki, bu hesapların içeriğini oluşturanların tümünün bu denli korkutucu bir inatla yinelenmiş oluşu, buna olanak bırakmamaktadır.

Ama Tolstoy'un güncelerindeki pek çok şeyi affettiren, ilginç açıklamaları da vardır; örneğin karısına yazdığı bir mektupta, 1877/78 Rus-Osmanlı savaşını tümüyle yaşamının bir parçası kılarken, şöyle der: "Bu savaş sürdükçe, yazamayacağım. Kent, neredeyse yanacak gibi. İnsan ne yapacağını bilemiyor. Başka şey de düşünemiyor."

İleri yaşlardaki Tolstoy'un dinsel gelişmesi, kurtulunması olanaksız bir zorlamanın etkisi altındadır. İstencinin özgür kararı saydığı şey, gerçekte akıl almaz bir özdeşleşme tarafından yönlendirilmiştir: Tolstoy İsa ile bir tutar kendini. Ama mutluluğunu oluşturan her türlü köylü çalışmasının, el emeğinin Tolstoy üzerinde kurduğu bu egemenliğin İsa ile ortak yanı çok azdır.

İsa'dan çok farklı olarak, gerici bir toprak sahibi, yeniden köylü olan bir efendidir Tolstoy. Efendilerin yaptıklarını düzeltmek için, İncil'den yararlanır. İsa'yı koltuk değneği olarak kullanır. Amacı çok kişiseldir, yeniden bir köylüye dönüşebilmektir. Onu ilgilendiren, köylünün hakkı değil, salt köylü olarak varoluşudur; bu varoluşu güç kullanarak elde edebilmek ise olanaksızdır. Ama Tolstoy'un bir amacı da, köylü olarak *tanınmaktır*.

Bu değişimini engelleyen ailesi, canını sıkar. Bir kontla ve yazarla evlenmiş olan karısı, köylü sözcüğünü duymak istemez. Tolstoy'un çevresini, köylü çocuklarıyla hiçbir ilintileri bulunmayan sekiz çocukla doldurur.

Malları, Tolstoy yaşarken bölüştürülür. Yazar, bunlardan kurtulmak istemektedir; mirasçılar arasında alışılmış olan tüm çekişmeler, karısıyla çocukları arasında ve Tolstoy'un gözleri önünde olur. Sanki yazar, yakınlarının en çirkin yanlarının ortaya dökülmesini amaçlamıştır.

Karısı, Tolstoy'un yapıtlarının yayımcılığını üstlenir. Sırf bu amaçla tanıştığı Dostoyevski'nin dul karısına, iş konusunda akıl danışır. Gören, iki dulun, çok becerikli iki dul kadının bir araya geldikleri izlenimini edinir.

Yaşamının son yıllarında iki girişim, Tolstoy'u âdeta canlı canlı iki parça eder; bu duruma yol açanın iki iş girişimi olduğu, başka deyişle, önceki Tolstoy'un kişiliğinin sonuçları olduğu da söylenebilir.

Yayımcılık işini temsil eden karısının amacı, Tolstoy'un toplu yapıtlarının satışından olabildiğince kazanç elde edebilmektir. Yazarın sekreteri olan Çerkov ise, onun inancının temsilcisidir; yeni kurulan dini ya da tarikatı temsil eder. Çerkov da becerikli bir insandır; Tolstoy'un her söylediğine dikkat eder ve onu uyarır. Yergi yazılarıyla incelemeleri ucuz fiyatla her yere ulaştırır. Yazarın dine yararlı olabilecek her tümcesine el kor ve güncesinin kopyalarını ister. Tolstoy, çok sevdiği bu genç havarisine olan bağlılığından ötürü, tüm yaptıklarına izin verir. Onun girişimlerini uygun bulurken, karısınınkilere pek önem vermez, çoğu kez de yalnızca nefretle karşılar. Ama her iki kuruluşun da kendine özgü, bağımsız yaşamları vardır; bu yaşamlar, Tolstoy'la hiç mi hiç ilgilenmez.

Tolstoy ağır bir bunalım geçirdiğinde ve sanki birkaç saniye sonra ölecek gibi olduğunda, karısı ansızın: "Anahtarlar nerede?" diye bağırır; söylemek istediği, yazıların durduğu yerin anahtarıdır.

Bütün geceyi bir tür büyülenmişlik içersinde, Tolstoy'un yaşamıyla birlikte geçirdim. İleri yaşlarında, yakınlarının ve yandaşlarının kurbanı, en çok savaştıklarının da hedefi olduğunda,Tolstoy'un yaşamı yapıtlarının hiçbirinin erişemediği bir anlam kazanır. Tolstoy gözlemciyi, *tüm gözlemcileri* paramparça eder; çünkü herkes, en önemli saydığı inançlarla en nefret ettiği inançları ve düşünceleri bu yaşamda yanyana bulur. Bunların tümü de dile getirilir, hiç çekinilmeksizin açıklanır, unutulmaz ve yinelenir. Bir insanın kendi yaşamında amansızca savaştığı şeyler, Tolstoy'un yaşamında görünüşte birbiriyle bağdaşır gibidir. Tolstoy'u en inanılır kılan da çelişkileridir. Tolstoy, çağımızda ciddiye alınabilecek tek yaşlı tipidir. *Her şeyi* yüksek sesle söylediğinden, hiçbir yergiden, yargıdan ve yasadan kendini yoksun kılamadığından, kendi kendini en sert biçimde sınırladığı noktada bile, her yana açık görünür.

Güç denen şeyi girdiği her kılıkta tanıyabilip acımasızca yadsıyabilen, savaşı, mahkemeleri, yönetimleri, parayı yadsıyabilen bir adamın, bu

denli işitilmemiş ve hiçbir rüşvetle karartılamayacak açıklıktaki bir adamın, uzun süre korktuğu ölümle bir tür anlaşma yapmış oluşu, benim için çok acı verici bir olay, Tolstoy, ölüme dinin dolambaçlı yollarından yaklaşır ve ölüm konusunda kendini, sonunda ona yaltaklanabilecek konuma gelene dek aldatır. Böylece ölüm korkusunun büyük bir kısmını yitirmeyi başarır. Aklının yardımıyla, ölümü sanki ahlâk açısından iyi bir şeymiş gibi benimser. Kendini en sevdiği insanların ölümünü ses çıkartmaksızın izlemeye alıştırır. Ailesinde yetişkin denecek çağa erişen tek kızı olan Maşa, 35 yaşında ölür. Tolstoy onun hastalığını ve ölümünü izler, cenaze törenine katılar. Bu olay üstüne yazdıklarında, halinden memnundur; kendini ölüme alıştırma konusunda ilerlemeler, aşamalar yapmıştır, korkunç olayı onaylar; daha birkaç yıl önce, yedi yaşındaki sevgili oğlu Vanişka öldüğünde, kendini zorlayarak aldığı tutum, şimdi kendisine güç bile gelmemektedir.

Bu arada kendisi *hayatta kalır* ve sürekli yaşlanır. Hayatta kalma süreci konusunda bilgisi yoktur. Ailesinin genç üyelerinin ölümünün kendi yaşama isteğini güçlendirdiğini, fiilen kendi yaşamını uzattığını öğrenseydi, hiç kuşkusuz korkuya kapılardı. Gerçi İsa'yı düşünerek, din uğruna acı çekenlerin yazgısını paylaşmak ister; ama bu dünyanın tiksindiği güçleri, ona ilişmekten korkarlar. Başına gelen tek olay, kiliseden çıkarılması olur. En sadık yandaşları sürgüne gönderilirken, *o* yurtluğunda bırakılır ve nereye isterse gitmesine ses çıkarılmaz. Ne isterse yazmayı sürdürür, yazdıkları bir yerlerde basılır; Tolstoy'u susturabilmek, olanaksızdır. En ağır hastalıkları bile atlatır.

Ama devletin yapmadıklarını, Tolstoy'a kendi ailesi yapar. Yurtluğuna açıkça bekçiler diken, hükümet değil, karısı olur. Karısıyla giriştiği ölüm kalım savaşının konusu, yergileri ya da bildirileri değil, yanında gezdirdiği en gizli günlük hesaplaşması, yani güncesidir. Oğullarıyla birleşerek onu ölesiye öfkelendiren, karısıdır. Böylece karısı, Tolstoy'un kadınlara ve paraya karşı açmış olduğu savaşın öcünü alır; bu arada kadının en çok parayla ilgilendiğini de belirtmek gerekir. Aslında güçlü düşmanlarına karşı giriştiği ödün tanımaz savaşından ötürü Tolstoy'un kapılması gereken paranoyaya, onun yerine *karısı* yakalanır.

Bu kadın Tolstoy'u, düşünülebilecek bu en açık yürekli insanı ileri yaşında bir suikastçıya dönüştürür. Tolstoy ise tuhaf bir biçimde sekreteri

Çerkov'da somutlaşan öğretisini yaşamının sonuna dek sever. O denli sever ki, Çerkov'la ilişkisi aklı başında olmayan karısının gözünde eşcinsel bir ilişki niteliğini kazanır. Karısına göre gerçek Tolstoy, evliliklerinin ilk dönemine ilişkin güncelerdeki Tolstoy'dur. Tolstoy'un el yazılarını büyük çabalar harcayarak kopya etmiş olan karısı, karşılığında bu yazıları kendinin saymaktadır. Paranoyasının etkisi altında, Tolstoy'dan geriye bu yazılardan ve güncelerden başka bir şey kalmayacağını düşünmektedir; bundan ötürü de bu yazıları ve günceleri ne olursa olsun ele geçirmek zorunluluğunu duyar.

Tolstoy'un örnek yaşamı ve içine karısının da dahil olduğu, kendi kendisiyle sürekli hesaplaşması ise, karısının nefret ettiği yanıdır. Kadın, şeytanca bir güçle yazarın son yıllarını cehenneme çevirmeyi başarır. Karısının Tolstoy'dan güçlü olduğu söylenemez, çünkü sonunda, tanımlanması olanaksız acıların ardından, Tolstoy evinden kaçar. Ama kendini ondan özgür sandığı son günlerinde bile karısı gizlice onun çok yakınındadır; Tolstoy'un son dakikalarında, onun peşini hiç bırakmamış olduğunu kocasının kulağına fısıldar.

On gün boyunca Tolstoy'un yaşamıyla ilgilendim. Dün Astapovo'da öldü ve Yasnaya Polyana'da toprağa verildi.

Odasına bir kadın girdi; Tolstoy, bunun ölmüş olan sevgili kızı olduğunu sanarak yüksek sesle: "Maşa! Maşa!" diye seslendi. Böylece de ölmüşlerinden birini yeniden bulmanın mutluluğuna erdi. Gelen, Maşa değildi gerçi; ama bu yanılsama, yaşamının son mutluluklarından biri oldu.

Güç oldu Tolstoy'un ölümü; yaşamı, inatla karşı koydu. Kiliseyle barışmadı. Ama havarileri yanındaydı; bunlar, onu kilisenin habercilerinden korudular.

Karısıyla, en büyük oğlu Sergey'in dışında, tümü de aşağılık yaratıklar olan oğulları Tolstoy'un çok yakınında, Astapovo Garında lüks bir vagonda kalıyorlardı. Tolstoy, pencerenin dışında karısının bakışlarıyla karşılaşınca perdeler kapatıldı. Çevresinde —sayıca hiç kuşkusuz fazla sayılamayacak— altı doktor vardı; Tolstoy, doktorlardan da nefret ederdi, ama onların bakımını karısınınkine yeğledi.

Bu adamın yaşamından daha heyecan verici bir şey bilmiyorum. Beni bu denli etkileyen ve on gündür yakamı bırakmayan, ne olabilir?

Eksiksiz bir yaşamdır Tolstoy'unki, son ana, ölüme dek bir yaşamda olması gereken *her şey* vardır. Bu yaşam, hiçbir şey pahasına yüzeyselleşmiş, yalana ve yapaylığa kaymış değildir. Bir insan için düşünülebilecek tüm çelişkiler, bu yaşamda yer almıştır. Tüm ayrıntılarıyla, eksiksiz insanın önündedir bu yaşam, gençlik günlerinden başlayarak son gününe dek her şey, şu ya da bu biçimde kâğıda dökülmüştür.

Tolstoy'un yapıtlarını okuduğumda beni çoğu kez rahatsız eden şeyler, belli bir katı gerçekçilik ve mantık düzeni yazarın kendi yaşam öyküsüne ilişkin olarak yazdıklarının yararına olmuştur. *Belli* bir tonu vardır bu yaşamın, inandırıcıdır; okuyan, görür bu yaşamı ve gerçekten her yanıyla görebildiği yanılsamasına kapılır.

Dünyada belki de bundan daha önemli bir yanılsama yoktur. Çünkü bir insanın yaşamının birbiriyle ilintisi bulunmayan sayısız ayrıntılardan oluştuğu görüşü de, savunulabilecek bir görüş olabilir. Bu, aşırı yaygın ve sonuçları da iyi sayılamayacak bir görüştür. İnsanı direnebilme gücünden yoksun kılar bu görüş; çünkü insanoğlu bu gücü koruyabilmek için, kendi kendine karşı değişmeksizin kaldığı duygusunun varlığını gereksinir. İnsanın iç dünyasında öyle bir şey var olmalıdır ki, insanı utandırmasın, ama gereken utanmaları da gerçekleştirebilsin ve bir anlamda belgelesin. İnsanoğlunun iç dünyasının bu girilebilmesi olanaksız yanı, görece nitelikte olmak üzere bir değişmeyen'i temsil eder; ciddi olarak arandığında, bu değişmez'in izine epey erken dönemlerde rastlanır. Bu değişmez ne denli uzun süre izlenebiliyorsa, içersinde kültür olduğu zaman parçasının kapsamı ne denli genişse, bu değişmez'i içeren yaşamın ağırlığı da o denli fazla olur. Sözü edilen değişmez'i 80 yıl süreyle barındırmış ve bunun bilincinde olmuş bir insan, aynı zamanda hem korkutucu, hem de zorunlu bir örneği sergiler. Yaşamı, bu yaşama akıl, direnme gücü ve sabırla gerekçe bulabilirmişçesine, yeni bir biçimde gerçekleştirir.

Bu kez Tolstoy'un yapıtlarıyla değil, yalnızca *yaşamıyla* ilgilendim.[1] Bu nedenle, yapıtlarında kimi zaman sıkıcı bulduğum bazı yanlar yü-

[1]Bu konuda, yazdığı biyografide yalnızca Rusça olarak bulunan malzemeyi geniş ölçüde değerlendirmiş olan *Troyat*'dan çok yararlandım.

zünden yanılgıya da düşmedim. Çünkü yaşamı hiçbir zaman sıkıcı değildir Tolstoy'un, olağanüstüdür, vardığı sonla da örnek bir yaşamdır. Tolstoy'un din ve ahlâk açısından geçirdiği gelişme, onu ileri ve en ileri yaşlarındaki korkunç konuma ulaştırmasaydı, değer taşıyamazdı.

Tolstoy'un sonunda kaçmış olması, evinde ölmemesi, bu yaşamı bir söylenceye dönüştürdü. Ancak kaçışından *önceki* dönemi, belki de daha değerli saymak gerekir. Gerçek ve doğru saymadığı her şeye karşı direnmesi en yakınlarını, karısını ve oğullarını Tolstoy'a düşman yaptı. Karısını hemen bırakmış olsaydı, onun yaşamı için kaygı duymasaydı, ortak yaşamları dayanılmaz olunca karısına hemen sırt çevirseydi —ki bunu yapmak için yeterince nedeni vardı—, o zaman Tolstoy'u da ciddiye almak gerekmeyecekti. Ama Tolstoy, kaldı ve çok yaşlı olmasına karşın, karısının şeytanca tehditlerine göğüs gerdi. Gösterdiği sabır, çevresindeki köylüleri şaşırttı ve içlerinden konuştuğu bazıları, bunu ona da *söylediler.* Köylülerin düşüncelerini küçük görmüyordu; köylüleri, insanlar arasında en iyileri sayıyordu.

Katlandığı çekişmeler içersinde, kendisinin yazdığı gibi, bir *nesne* olup çıkmıştı; işin en dayanamadığı yanı, buydu. Tümüyle yalnız değildi. Kendisine sadık olan genç yandaşları vardı; bunların içinde birini, ona verdiği öğretiyi tüm katılığıyla yine ona uyguladığı için, hepsinden çok seviyordu. Sonra kendisine körü körüne bağlı bir kızı vardı. Ama çevresinde olup bitenleri bu denli açık ve somut kılmış olan, belki de bu durumdur. Her şey, yalnızca Tolstoy'un iç dünyasında olup bitiyor değildi. Sanki insanların arasına karışmış gibi yaşıyordu olayları.

Tolstoy'un yaşamının sonu, *Körleşme'* deki sonu andırır: kâğıtları karıştırılır, vasiyetname uğruna bir çekişmedir başlar. Karşılıklı saygı ve anlayışla, Tolstoy'un yazdığı her sayfanın sürekli ve birkaç kez temize çekilmesiyle başlayan bir evlilik, mutlak anlayışsızlığın yol açtığı korkunç savaşla noktalanır. Son yıllarda Tolstoy'la karısı, birbirlerine Kien'le Therese denli uzaktırlar.[2] Ancak birbirlerine acı çektirişleri onyıllar boyunca birlikte yaşamalarının sonucu olarak birbirlerini *tanıdıklarından,* daha kişiseldir. Bu evlilikten doğma çocuklar vardır, peygamberin, yani Tolstoy'un inananları vardır, bu yüzden de olayların

[2] *Kien* ve *Therese,* Elias Canetti'nin Körleşme adlı romanının baş kişileridir. —*çev.*

geçtiği sahne, Kien'in evi kadar tüyler ürpertici bir boşluğa gömülmemiştir. *Körleşme*'deki çatışmanın betimlenişi daha gevşek ve bu yüzden de belki daha açık-seçik nitelik taşır; ama bu betimlemede Tolstoy'un karşı çıkmış olduğu araçlar kullanıldığından, böyle bir çatışma Tolstoy'un "doğa" görüşünde olanlara inandırıcı gelmeyecektir. Tolstoy, hiç kuşkusuz en güç zamanlarında bile kendine Kien'liği yakıştırmazdı, ama büyük bir olasılıkla karısını Therese olarak görebilirdi.

Tolstoy en ileri yaşlarına vardığında, Korsakov'un ruhçözümleme üstüne yazdığı ders kitabında karısının deliliğine ilişkin belirtileri arar. Aslında bu belirtileri tam olarak bilebilecek konumdadır. Ama delilik konusunu hiçbir zaman gerçek anlamda ele almamış, ondan kaçmış ve bu konuyu aşağı görerek Dostoyevski'ye bırakmıştır.

Kaçışından hemen önce *Karamazov Kardeşler*'i karıştırır ve Mitya'nın babasına duyduğu nefreti dile getiren bölümü okur; yani nefret konusunu okur. Nefret duygusunu yadsır, varlığını tanımaya yanaşmaz; belki de Dostoyevski'nin anlatımının insanı sürükleyip götüren yanını yeterince görememiş oluşunun nedeni, nefret duygusunu ahlâk açısından mahkûm etmiş oluşudur.

Yine de kaçarken yanına almak üzere, kızı Maşa'ya *Karamazov Kardeşler*'in ikinci cildini ısmarlamıştır.

1971

DOKTOR HAŞİYA'NIN HİROŞİMA GÜNCESİ

HİROŞİMA'DAKİ erimiş insan yüzleri, körlerin susuzluğu. Yitip; gitmiş bir yüzdeki beyaz, çıkık dişler. İki yanına cesetler yığılı caddeler. Bir bisikletin üstünde kalmış bir ölü. Ölülerle dolu havuzlar. 40 yerinden yara almış bir doktor. "Yaşıyor musunuz? Yaşıyor musunuz?" Daha kim bilir kaç kez duyacak bu sözleri. Sonra önemli bir ziyaret: Ekselans geliyor. Doktor, onun için yatağında doğruluyor ve şimdi daha iyi olduğunu düşünüyor.

Geceleri tek ışık, kentteki alevler, yanan cesetler. Yanan sardalyaların kokusunu andıran bir koku.

Olay meydana geldiğinde, doktorun kendinde ayrımsadığı ilk şey, çırılçıplak kaldığıydı.

Sessizdi her yer, tüm canlılar sessiz hareket ediyorlardı, bir sessiz filmdeki gibiydi her şey.

Hastanedeki hastaları ziyaret: Olup bitenlere ilişkin ilk rapor, Hiroşima'nın yıkıma uğrayışı.

47 Ronin'in kenti,[1] acaba bunun için mi Hiroşima seçilmişti?

Doktor Mişihiko Haşiya'nın güncesi, atom bombasının atıldığı 6 Ağustos gününden 30 Eylül 1945 tarihine dek, Hiroşima'nın 56 gününü kapsıyor.

Japon yazınının bir yapıtı gibi kaleme alınmış: Açıklık, duyarlık ve sorumluluk, başlıca nitelikleri.

İmparator, Japonya'nın teslim olduğunu ilan ettiğinde bile bu imparatora inancını hiç yitirmeyecek denli Japon kalabilmiş, çağdaş kafalı bir doktorun güncesi.

---

[1]Ronin: Japonya'da, derebeylik döneminde ya gönüllü olarak ya da işledikleri bir suçtan ötürü derebeyinin yanından ayrılan samuraylar (savaşçılar); bunların arasında özellikle 1701'de, efendileri Asano'nun ölümünden sonra Ronin olan 47 samuray ünlüdür.

Bu güncede hemen her sayfa üstünde düşünmek gerekiyor. İnsan bunu okuduğunda, sonraki kaynaklardan öğrendiğinden daha çoğunu öğreniyor, çünkü olayın giz dolu yanını ta başından birlikte yaşıyor; giz dolu, çünkü bu olayı herhangi bir biçimde açıklayabilmek olanaksız. Yazar kendi acılarının ortasında, ölülerin ve yaralıların arasında, olayın tüm parçalarını önce bulup bir araya getirmeye çalışıyor; bilgisi arttıkça, kanıları da değişime uğruyor ve deneyleri gereksinen kuramlara dönüşüyor.

Yanlış tek bir çizgi yok bu güncede; temelini utanma duygusunda bulmayan hiçbir büyük konuşmaya da yer verilmemiş.

Günümüzde nasıl bir yazının varlığının kesinlikle gerekli olduğu, bilen ve görebilen bir insan için gerekli olduğu üstünde düşünmenin bir anlamı olsaydı, işte bu tür bir yazın, denebilirdi.

Olup bitenlerin tümü bir hastanede geçtiğinden, gözlemler de tümüyle insanlarla bağıntılıdır; bu hastaneye gelen ve bu hastaneyi işleten insanlarla. İnsanlardan söz edilir, sonra bunlar birkaç gün içerisinde ölüp giderler. Dış kesimlerde ve başka kentlerde yaşayanlar ise, hasta ziyaretine gelirler. Öldü sanılanları canlı bulmanın sevinci, olağanüstüdür. Kentin en iyi yeridir hastane, başka yerleriyle karşılaştırıldığında bir cennettir, herkes oraya girmek ister ve çoğu da başarır. Geceleri görülen tek ışık, kentteki ateşlerin ışıklarıdır; bu ışığın kaynağı, yakılan ölülerdir. Daha sonra, tek bir mumun çevresinde toplanan üç kişi, "Pikadon"dan, yani olaydan söz ederler.

Herkes, kendi olayını bir başkasının anlattıklarıyla tamamlamaya çalışır; sanki dağınık ve gelişigüzel yapılmış çekimlerden bir film oluşturmak gerekmektedir de, oradan buradan bulunan parçalar, bu bütüne eklenmektedir. Kente gidilir, yıkımın içersinden bir yol açılmasına çalışılır ya da hazineler aranır, sonra ölüme yargılılardan oluşma yeni topluma dönülür ve umut edilir.

Hiçbir zaman bir Japon'a, bu güncede olduğu denli yakınlaşmamıştım. Daha önce çok şey okudum Japonlar üzerine. Ama ilk kez şimdi onları gerçekten tanıdığını hissediyorum.

İnsanları ancak en büyük yıkımları içersinde kendimiz gibi tanıyabildiğimiz, yaşayabildiğimiz doğru mudur? İnsanların birbirleriyle en çok paylaştıkları şey, yıkım ve mutsuzluk mudur?

Her türlü idile karşı duyulan büyük soğukluk, idil yazınının çekilmezliği, herhalde bununla bağıntılı.

Hiroşima olayında, insanlığın başına gelen en yoğun yıkımla karşı karşıyayız. Dr. Haşiya, güncesinin bir yerinde Pompei'yi anımsar. Ama bu da bir karşılaştırma yapabilme olanağını vermez. Hiroşima, insanlarca kesin biçimde hesaplanmış ve insan eliyle gerçekleştirilmiş bir yıkıma uğramıştır. "Doğa", burada bir rol oynamamıştır.

Felaketin görünüşü, kentin içinde, yani insanın yalnızca görebildiği, ama hiçbir şey duymadığı yerde ("Pika"), ya da kentin dışında, yani hem görülebilip hem de duyulabildiği ("Pikadon") yerde yaşanmasına göre değişiktir. Güncenin en sonlarına doğru "bulut"u, etkisine doğrudan hedef olmadan *görmüş* bir adam anlatılır. Adam, renkli parıltısıyla, keskin kenarlarıyla ve gökyüzüne saçtığı dümdüz çizgileriyle, bulutu olağanüstü güzel bulur.

Bu denli büyük bir yıkım içersinde, *hayatta kalmak* ne anlam taşıyabilir? Daha önce de söylediğim gibi, bu güncedeki notlar son derece dürüst ve çağdaş kafalı, bilimsel düşünmeye alışmış ve bu yepyeni olay karşısında olup bitenleri kavrayamayan bir doktor tarafından kaleme alınmış. Doktor, ancak olaydan yedi gün sonra bir ziyaretçisinden, Hiroşima'nın başına çöken felaketin bir atom bombası olduğunu öğrenir. Arkadaşı olan bir yüzbaşı, ona armağan olarak bir sepet şeftali getirir: "Hayatta kalabilmiş olmanız bir mucize", der Dr. Haşiya'ya, "çünkü bir atom bombasının patlaması, korkunç bir şey."

"Atom bombası mı?" diye bağırarak doğrulup yatağımda oturdum, "ama bu, on gramı geçmeyen hidrojenle Formoza'yı havaya uçurabileceğini duyduğum bomba!"

Erkenden koşup gelen ziyaretçileri, hâlâ yaşadığı için Dr. Haşiya'ya gözünüz aydın derler. Sayılan ve sevilen bir adamdır Dr. Haşiya, ona teşekkür borçlu olan hastaları, okul arkadaşları, üniversite arkadaşları, yakınları vardır. Bütün bu insanların Dr. Haşiya'nın hayatta kalmış olmasından ötürü duydukları sevinç, sonsuzdur; hayrete kapılırlar ve mutluluk duyarlar, belki de mutluluğun bundan daha katıksızı yoktur. Doktoru sevmektedirler, ama onları hayrete sürükleyen, biraz da bir tür mucize karşısında kalmış olmalarıdır.

Güncede en sık rastlanan durumlardan biri de budur. Dostlarıyla tanıdıklarının onu hayatta bulmalarına sevinmeleri gibi, doktor da başkalarının hayatta kalmış olmasına sevinir. Bu yaşantının değişik yanları vardır: örneğin doktor, kendisinin ve karısının öldü diye bildirildiklerini öğrenir. — Hastanede kalanlardan bir başkası, yanan evinden karısını kurtaramadan kaçmıştır, karısının öldüğüne inanır. Kısa süre sonra yıkılmış evine döner ve karısından geriye kalanları aramaya başlar. Karısını son olarak yardım isterken duyduğu yerde kemikler bulur ve bunları hastaneye getirip sunağın önüne koyar. Bundan belki on gün sonra, kemikleri karısının kent dışında yaşayan ailesine götürdüğünde, karısını orada sapasağlam bulur. Kadın yanan evden nasıl olduysa kaçabilmiş ve oradan geçen bir askeri kamyon tarafından kurtarılmıştır.

Burada artık hayatta kalmanın ötesinde bir şey, ölülerin dirilmesi söz konusudur, yani insanların elde edebilecekleri en güçlü, en olağanüstü yaşantı.

Eskiden yöneticiliğini Dr. Haşiya'nın yaptığı, şimdi de hem doktor, hem de hasta olarak içinde yattığı bu hastanedeki en ilginç olaylardan biri de ölümün hiçbir kurala bağlı olmaması. Yanmış olarak hastaneye gelen insanların ya ölmeleri, ya da iyileşmeleri bekleniyor; ama giderek kötüleşmelerine tanık olmak, çok güç bir şey; ancak bazıları görünüşte tehlikeyi atlatıyorlar ve kendilerini gittikçe daha iyi hissediyorlar. Tam kurtuldukları sanıldığında, beklenmedik biçimde hastalanıyorlar ve asıl tehlikeli duruma o zaman giriyorlar. Aralarında bakıcıların ve doktorların da bulunduğu kimileri ise başta çok sağlıklıymış izlenimini bırakıyorlar. Gece gündüz tüm güçleriyle çalışıyorlar, sonra ansızın hastalığın belirtileri ortaya çıkıyor; giderek ağırlaşan hastalık, sonunda bu insanları ölüme götürüyor.

Kimse tehlikeden kurtulduğundan emin olamıyor; bombanın etkisindeki gecikmeler, tıbbın tüm normal tanılamalarını geçersiz kılıyor. Doktorlar kısa süre sonra tam anlamıyla karanlıkta kaldıklarını anlıyorlar. Akla gelebilecek her türlü çabayı gösteriyorlar; ama karşılaştıklarının nasıl bir hastalık olduğunu bilemedikleri sürece, tıp öncesi bir çağda yaşarmış izlenimine kapılıyorlar ve iyileştirecek yerde, avutmakla yetinmek zorunda kalıyorlar.

Başkalarının hastalık belirtilerini çözmeye uğraşan Dr. Haşiya'nın kendisi de hastalardan biri. Başkalarında bulduğu her belirti, Dr. Haşiya'yı da kendi açısından tedirgin ediyor ve doktor gizlice bu belirtilerin kendisinde de bulunup bulunmadığını araştırıyor. — Hayatta kalabilmek *çok güç* ve henüz bir güvenceye bağlanabilmiş değil.

Dr. Haşiya, ölüler için duyduğu saygıyı hiç yitirmiyor ve başkalarının bu saygıyı yitirmeleri karşısında dehşete kapılıyor. Dışardan gelme bir meslekdaşının otopsi yaptığı tahta kulübeye girdiğinde, cesedin önünde eğilmeyi savsaklamıyor.

Hastanedeki penceresinin önünde her akşam ölüler yakılıyor. Ölülerin yakıldığı yerin hemen yanında da bir banyo teknesi duruyor. Dr. Haşiya, aşağı inip de ölülerin nasıl yakıldığına baktığı ilk kez, banyo teknesinde yıkanmakta olan birinin: "Bugün kaç tane yaktın?" diye seslendiğini duyuyor. Bir yanda daha kısa süre öncesine dek canlı olan, şimdi ise yakılan bir insan, öte yanda, birincisinin hemen yanında, banyo teknesinde oturan çıplak bir insan; bu durumun yansıttığı duygusuzluk Dr. Haşiya'nın tüm benliğiyle öfkelenmesine yolaçar.

Ama birkaç hafta sonra Dr. Haşiya yine böyle bir yakma sırasında, yukardaki hastane odasında bir arkadaşıyla birlikte akşam yemeğini yer. "Yanmış sardalya kokusunu andıran" kokuyu alır ve yemeye devam eder.

Bu güncenin dürüstlüğü ve içtenliği, her türlü kuşkudan uzaktır. Yazan, yüksek düzeyde ahlâk kültürü olan bir insandır. Herkes gibi, o da geldiği kaynağın geleneklerinin etkisi altındadır ve bundan hiç kuşku duymaz. Sorularıyla kuşkuları, bunların onaylandığı ve zorunlu olduğu bir alanda, tıp alanında kalır. Savaşa inanmış, ülkesinin militarist politikasına ses çıkartmamış, subay sınıfının davranışlarında hoşuna gitmeyen bazı şeyler gözlemlemiş olmasına karşın, bu konuda susmayı bir vatanseverlik borcu saymıştır. Ancak Dr. Haşiya'nın güncesini bu denli ilginç kılan da özellikle bu olgudur. Çünkü insan, yalnızca Hiroşima'nın atom bombasıyla yıkıma uğramasını yaşamakla kalmamakta, Japonya'nın yenilgisinin bilincine varışın yazar üstünde yarattığı etkinin de tanığı olmaktadır.

Tümüyle yıkılmış olan bu kentte hayatta kalmış olmak, düşmanın ölümünü değil, ailenin, meslekdaşların, vatandaşların ölümünü dile

getirir. Savaş henüz sürmektedir ve ölümleri istenen düşmanlar başka yerdedir. İnsan onların tehdidi altında hisseder kendini; yakınların ölümü ise bu tehdidi daha da yoğunlaştırır. Bomba atıldığında ölüm, yukardan gelir, bu saldırıya ancak uzakta karşılık verilebilir; ve insan bunun yapıldığını *öğrenmeyi* gereksinir.

Çok güçlüdür bu konudaki istek, ve görünüşe bakılırsa bu yüzden yerine gelir. Birkaç gün sonra bir başka yerden gelen bir adam, kendinden çok emin bir ifadeyle Japonların saldırıya aynı silahla karşılık verdiklerini, Amerika'nın bir değil, birkaç kentini aynı biçimde yerle bir ettiklerini anlatır; bilgiyi en güvenilir kaynaktan almıştır.

Hastanedeki atmosfer bir anda değişir, ağır yaralıları bile bir mutluluk duygusudur alır. İnsanlar yine kitleye dönüşürler ve ölüme yön değiştirtme sayesinde ondan kurtulduklarına inanırlar. Bu duygu ayakta kaldığı sürece, büyük bir olasılıkla çokları artık ölmek zorunda olmadıklarına inanırlar.

Bu yüzden bombanın atılışının onuncu günü gelen teslim haberinin etkisi, daha da ağır olur. İmparator, o güne dek hiç radyo konuşması yapmamıştır. Gerçi o gün yaptığı konuşma da, arkayik saray dilinde olduğundan, anlaşılmaksızın kalır. Ama bilmek zorunda olan üstler, bunun imparatorun sesi olduğunu tanırlar ve bildirinin içeriği, çevrilir. İmparatorun adı geçince, hastanede toplananların tümü eğilir. O güne dek İmparatorun sesi hiç duyulmamıştır, savaş için buyruğu bu ses vermemiştir. Ama şimdi savaşı kesen, bu sestir. Başka türlü kuşkuyla karşılanabilecek yenilgi, onun sesinden duyulunca inanılır olur.

Yenilgi, hastanedekilere kentlerinin yıkılışından, kendi yaşamlarının ağır ağır sönmekte oluşundan, birçoğunu bekleyen acılar içersindeki ölümden daha ağır gelmiştir. Avunabilme olasılığı kalmamıştır artık; yaralanışın ve ölümün ağırlığı, hiç azaltılmaksızın taşınacaktır. Her şey belirsiz, ama umutsuzdur. Çokları, edilgin nitelik olan bu umutsuzluğa karşı çıkarlar ve buna katlanmaktansa, savaşı sürdürmeyi isterler. Ortaya biri savaştan yana, öteki de savaşa karşı olmak üzere iki taraf çıkar. Yenik düşenlerin kitlesi tümüyle dağılmazdan önce, iki kitleye ayrılır. Ama savaşın sürdürülmesinden yana olan bölümün durumu daha ağırdır: bu kitle, İmparatorun buyruğuna karşı gelmektedir.

Bunu izleyen günlerde Dr. Haşiya'nın bilincinde, daha önce, savaş sırasında olabildiğince yoğunlaşmış bir nitelik taşıyan gücün nasıl bölündüğünü yaşamak, gerçekten ilginçtir: bu güç, biri ülkeyi felakete götüren askerleri simgeleyen kötü güç, biri de ülkenin iyiliğini isteyen İmparatoru simgeleyen iyi güç olmak üzere ikiye ayrılır. Böylece Haşiya için bir iktidar makamı varlığını korur, kendi varoluşunun gerçek yapısı da dokunulmadan kalmış olur. Artık düşünceleri, sürekli olarak İmparatorun üstünde toplanmıştır. Ülkesi gibi, İmparator da askerlerin kurbanıdır. Yapılacak şey ona çok, ama çok acımaktır; yaşamı, şimdi daha da değer kazanmıştır. İmparator aslında istemediği bir şey uğruna, savaş uğruna alçaltılmıştır. Bu, imparatora sadık her bireye kendi iç dünyasında da savaşı istememiş bir yan aramak hakkını verir. O güne dek askerlere ilişkin olarak yapılmış, ama söylenilmesinden korkulmuş gözlemler, başka deyişle askerlerin saldırganlığı, akılsızlığı, kendi kastlarının dışında kalan herkesi küçük görüşleri, ansızın etkin bir konuma geçer. Artık kendisiyle savaşılmaması gereken düşmanın yerini, bu kez *onlar* düşman olarak alırlar.

İmparator ise hep varolagelmiştir; yaşamın sürekliliği, onun yaşamının sürekliliğinden bağımlıdır; kentin uğradığı felaket sırasında bile onun resmi kurtarılmıştır. Güncenin sonlarına doğru —39. gün, çünkü Dr. Haşiya, olayı ancak o zaman öğrenebilmiştir— İmparatorun resminin kurtarılışı öyküsüne yer verilmiştir. Bu öykü tüm ayrıntılarıyla betimlenir. İmparatorun resmi atom bombası atıldıktan birkaç saat sonra, kentte can çekişenlerle ağır yaralıların arasından nehre taşınır. Can çekişenler, yer açarlar: "İmparatorun resmi! İmparatorun resmi!" Resim bir tekneye yerleştirilip kurtarıldıktan *sonra,* daha binlerce insan yanarak can vermektedir.

Dr. Haşiya, bu kurtarılış üstüne ilk öyküyle henüz doymuş değildir. Bir türlü rahat edemez ve başka tanıklarla, özellikle o yüce davranışa katılmış olanlarla konuşmak ister. Güncesine birinin daha anlattıklarını geçirir. O günlerde Hiroşima'da övgüye değer çok şey olmuştur. Dr. Haşiya adil bir insandır ve hiçbir hizmeti görmezlikten gelmez. Övgülerini özenle ve düşünerek dağıtır. Ama İmparatorun resminin kurtarılışından coşkuyla söz eder. Dinleyen, bu kurtarılışın doktor için tüm olayların en umut vericisi olduğunu algılar: resmin kurtarılışı, sanki İmparatorun *hayatta kalışı* ile eşanlamlıdır.

Doktorun hayatta kaldığına hayret edip, bu yüzden onu kutlayan ziyaretçilerinin arkası kesilmez. Bu insanların duydukları sevinç, doktorun güncesinden de algılanır ve okura geçer. Hastanenin pencereleri önünde daha uzun süre ölen hastalar yakılır, ölümler sürüp gider. Sanki ortada yeni ve bilinmeyen bir salgın hastalık vardır. Hastalığın gerçek nedeni ve gelişme biçimi henüz araştırılabilmiş değildir. Ancak yapılan otopsiler sonucunda bunun ne olduğu, yavaş yavaş anlaşılır. Bu yeni hastalığı araştırma tutkusu, Dr. Haşiya'nın yakasını bir an bile bırakmaz. Ülkenin doruk noktasını İmparatorda bulan geleneksel yapısının doktorun iç dünyasında yıkılmamış oluşu gibi, çağdaş tıp adamlığı yanı da hiç zarar görmeden kalmıştır. Bunların ne denli doğal biçimde yanyana gidebileceğini ve birbirine nasıl zarar vermeyeceğini ancak bu günceyi okuduğumda tam olarak anlayabildim.

Ancak bu adamın en bozulmayan yanı, ölülere karşı duyduğu saygıdır. İnsanların ölüme alışmalarına ne denli zor dayandığından daha önce söz etmiştim; ölüm, Dr. Haşiya için hep çok ciddi bir olay olarak kalır. İnsan da, doktorun gözünde ölülerin toplum tekinin artık önemini yitirdiği bir kitle içersinde eridiği izlenimine kapılmaz. Doktor, ölüleri hep tek tek *kişiler* olarak düşünür. Burada Haşiya'nın doktor olduğunu ve uğraşından ötürü ölüm karşısında duygusuz kalmak durumuyla karşı karşıya bulunduğunu anımsatmak isterim. Ama ne olursa olsun, insan Dr. Haşiya'nın bir zamanlar yaşamış olan herkese, onlar gerçekte nasıl idiyseler öyle, onları anılarında taşıdığı görünüşleriyle değer verdiğini algılıyor.

Felaketten sonra 49. gün, ölenler için bir anma günü düzenlenir. Dr. Haşiya, bisikletine atlayıp kente gider ve ölülerin, hem kendi ölenlerinin, hem de öldüklerini duyduğu yabancıların kutsal kıldığı yerleri tek tek ziyaret eder.

Ölmüş bir kadın komşusunu görmek için gözlerini kapadığında, kadın önünde belirir; gözlerini açtığında görüntü yitip gider; gözlerini yine kapar, kadın bir kez daha belirir. Doktor, kentin kalıntıları arasında kendine bir yol arar ve bunu yaparken nereye gideceğini bilmeden dolaştığı söylenemez; çünkü o, neyi aradığını tam olarak bilmektedir, bulur da; aradığı, insanların ölmüş oldukları yerlerdir. Hiçbir şeyden sakınmaz kendini. Her şeyi gözlerinin önünde canlandırır. Herkes için

dua ettiğini söyler. Avrupa'nın kentlerinde yıkımları tek tek ölümlerin olduğu yerlerde arayan, böylece de ölenlerin açık seçik görüntüsünü gözlerinde canlandırarak onlar için dua eden, yalnızca en yakınları için değil, komşuları, dostları, tanıdıkları için, dahası hiç görmedikleri, yalnızca başkalarından ölümlerini dinledikleri kişiler için dua eden insanlar olmuş mudur, bilemiyorum. "Dua etmek" sözcüğünü, Dr. Haşiya'nın o anma gününde yaptıklarına ilişkin olarak kullanmaktan çekindim; ama o, kullanıyor bu sözcüğü, ve kendini Budist diye adlandırdığı tek olay da bu değil.

1971

GEORG BÜCHNER

Georg Büchner Ödülü Nedeniyle Yapılan Konuşma

SAYIN konuklar, Büchner adına sunulan bir onurlandırına için teşekkür etmek, bana çok cüretli bir girişim gibi geliyor. Çünkü teşekkür, sözcüklerle dile getirilir; Büchner adı söylendiğinde, kafasından bu sözcükleri geçirmeyenimiz var mıdır? Ve dünyanın herhangi bir ülkesinde, onun söylemiş olduklarının yanma kendininkileri eklemek hakkına sahip bir insanın bulunduğu düşünülebilir mi?

İşte bu yüzden çok basit bir şeyler söylemek istiyorum; benim için bu ödül kadar takdir yerine geçen bir onurlandırma daha anımsamadığımı, bunu yaşayabildiğim için mutlu olduğumu söylemek istiyorum. Alman Dil ve Yazın Akademisi'ne, Hessen Eyaleti'ne ve nihayet Darmstadt Kenti'ne teşekkür ederim; o Darmstadt kenti ki, insanlığın en açık fikirli ve özgür düşünürlerinden ikisinin, Lichtenberg'in ve Büchner'in vatanı olması nedeniyle, kendisine duyduğumuz şükran borcumuz, görüldüğü gibi, her yıl daha da *artıyor*.

Büchner'e ilişkin bilimsel yayınlar konusunda uzman değilim; büyük bir olasılıkla hepiniz bu yayınları bildiğiniz için, önünüzde Büchner üzerine konuşmak hakkına sahip bulunduğumdan da hiç emin değilim. Bu konuda bir özür olarak ileri sürebileceğim, beni haklı gösterebilecek tek şey, Büchner'in, yaşamımı başka hiçbir yazarın yapamadığı denli değiştirmiş olduğu gerçeğidir.

Bir yazarın gerçek özü, onu başkasıyla karıştırmamızı olanaksız kılacak ölçüde kendisi yapan yanı, kanımca birkaç gecede, yoğunlukları ve ışık getirme güçleriyle öteki bütün gecelerden ayrılan birkaç gecede oluşur. Bu ender gecelerde yazar bir bunalımı yaşar, ama kendisine yönelik bilinci tamdır; öyle ki, kendini bu yetkinlik düzeyinde özümsemeyi başarabilir. Varlığını oluşturan karanlık evren, ne içerdiğini henüz anlamaksızın, bir uzman olarak duyumsadığı evren, ansızın bir

başka dünyayla, sese dönüşmüş bir dünyayla karşı karşıya gelir; çarpışma o denli şiddetlidir ki, yazarın dünyasında dağınık ve başıboş dolaşan ne varsa, aynı anda parlamaya başlar. Bu an, yazarın iç dünyasındaki yıldızların aralarındaki korkunç boşlukları aşarak birbirlerini algıladıkları andır. Birbirlerinin bilincine bir kez vardıktan sonra, artık her şey olasıdır. Artık dil, sinyallerini göndermeye başlayabilir.

Ben böyle bir geceyi 1931 Ağustosunda, *Woyzeck*'i ilk kez okuduğumda yaşadım. Ondan önceki bütün bir yıl boyunca *Körleşme*'nin dünyasında yaşamıştım. Herkesten uzak geçen, bir tür zorunlu hizmete adanmış bir yaşamdı bu ve *Körleşme*'nin dışında o yıl olup bitenlerin tümünü kendimden uzaklaştırmıştım. Ama artık Kien, kendini kitaplarıyla birlikte yakmıştı; tam anlayamadığım bir biçimde kendi kitaplarımın da böyle bir yazgıya doğru gittiğini duyumsuyordum; belki Kien'e kitaplarını yakması için izin verdiğimden ötürü suçluydum: Onunkilerin yerine şimdi kendi kitaplarımı kurban etmek zorunda kalışım, belki de adaletin gereğiydi. Her neyse, kitaplarım kendilerini benden çekmişlerdi artık ve ben de kendi yarattığım çölde bomboş ve körleşmiş olarak kalakalmıştım.

İşte o sıralarda bir gece Büchner'i açtım ve Büchner, karşıma *Woyzeck*'de, Woyzeck ile doktorun sahnesinde çıktı. Yıldırım çarpmış gibi olmuştum; şimdi bu konuda ne söylesem yetersiz kalacağı için, kendimi çok kötü hissediyorum. O ciltteki taslağın[1] bütün sahnelerini okudum; böyle bir şeyin olabileceğini bir türlü kabul etmediğim, önümdekilere inanamadığım için bütün sahneleri dört, beş kez okudum. İzlenimlerden yana yoksul sayılmayacak yaşamımda beni bu denli derinden etkilemiş bir yapıt daha anımsamıyorum. Gün ağardığında, Büchner'le daha fazla yalnız kalmaya dayanamadım. Sabah erkenden Viyana'ya, sevdiğim kadının, o sıralarda benim için bir eşten çok daha ötede değeri bulunan ve daha sonra evlendiğim kadının yanına gittim; bugün artık yaşamayan bu insanın da burada, aramızda olmasını is-

[1] "Woyzeck", Büchner'in ölümüyle taslak aşamasında kaldı. Bulunan taslaklar, bugüne değin çeşitli "Woyzeck" düzenlemelerine temel oldu. Bu düzenlemeler ve Büchner konusunda ayrıntılı açıklamalar için bkz. Hasan Kuruyazıcı: *"Büchner, Yaşamı ve Yapıları Üstüne* (Georg Büchner — *Bütün Oyunları*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 7 vd.) —*çev.*

terdim. Okuma konusunda o, benden çok daha ileriydi, Büchner'i 20 yaşındayken okumuştu. Bana "Woyzeck"den bir kez bile söz etmediği için ona bağırıp çağırdım, oysa birlikte konuşmadığımız konu yok gibiydi. "Büchner'i bugüne kadar tanımadığın için şükretmelisin", dedi, "yoksa kendin nasıl bir şeyler yazabilirdin? Ama artık olan olduğuna göre, Lenz'i de okuyabilirsin!"

Dediğini onun yanında, aynı sabah yaptım ve "Lenz"i okuyunca, yazmış olmakla o denli gurur duyduğum *Körleşme* gözümde korkunç biçimde küçülüverdi; bunun üzerine sevdiğim kadının Büchner'den bana söz etmemekle ne denli yararıma davranmış olduğunu anladım. İşte bugün sizlere Büchner'den söz etmek cesaretini gösterişimi haklı kılabilecek tek gerekçe, budur.

Büchner'in yaşamındaki durakları, Darmstadt, Strassburg, Giessen ve Zürih'i düşünüyorum ve bütün bu durakların birbirine çok yakın oluşu dikkatimi çekiyor. Bu duraklar, o zaman da birbirine komşu sayılırdı. En azından Strassburg'da yaşayanların kendilerini Darmstadt'a ne denli komşu hissettiklerini, annesinin Büchner'e yazmış olduğu mektup kanıtlamaktadır. Annesi, Büchner'in Zürih'e varışından ötürü rahatlamış olmasına karşın, şöyle yazar: "Sanki asıl Strassburg'dan ayrıldığından beri yabancı bir ülkedeymişsin gibi bir duygu var içimde, Strassburg'dayken hep yakınımdaymışsın sanırdım." Asıl Zürih, yani gerçekten de uzak sayılamayacak bir kent, Büchner'in annesine yabancı bir ülke gibi gelmektedir. İnsanın bu yakınlıkları hiçbir zaman düşünmemesi, hiç kuşkusuz Büchner'in yaratısındaki fırtınalı atmosferden ileri gelmektedir. Böyle dar bir çevrede kalmış başka yazarlar da vardır, ama bu durum onlara uygun düşer; Büchner'de ise aynı durum, insana şaşırtıcı gelmektedir.

Hiç kuşkusuz Strassburg'un *ne denli* önemli olduğunu da unutmamak gerekir; bu kent, yeni Alman yazınının doğduğu yerdir; Herder ve Goethe, gençlik dönemlerinde oradadırlar; geç kalınmış da olsa, bir haksızlığı gidermek için o yıllarda adları geçen iki yazardan aşağı kalmayan bir başka yazarın, Lenz'in de Strassburg'da yaşamış olduğunu söylememiz gerekir. Bütün bunlar Büchner için 60 yılı aşmayan bir süreye sığan anılardır; yani Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinin anıları bizlere ne denli yakınsa, Büchner'e de o denli yakın olan anılar. Ama

bu 60 yıllık süre içersinde yeniçağın sonuçları açısından en önemli olayı, ancak bizim kuşağımızda daha önemlilerince aşılacak olan olay, yani Fransız Devrimi yer alır. Strassburg'da bu Devrimin etkileri o zamanın Almanyasında olduğu gibi boğulmamıştır. Büchner, Burjuva Krallığı döneminde, politika ile haşır neşir, toplumsal sorunlara ilişkin düşüncelerle aşılanmış, çokyönlü bir düşünce yaşamının gelişmeye başladığı bir dönemde Fransa'ya gelir; bu düşünce yaşamı o denli canlı ve o denli çağdaştır ki, bazı bakımlardan günümüzde bile bizi beslemeyi sürdürür.

Büchner, Strassburg'da ilk kitle olayını yaşar: Kente varışmdan birkaç hafta sonra Polonyalı özgürlük savaşçısı Ramorino, üniversite öğrencileri ve halk tarafından karşılanır. Dev bir halk kitlesinin eşliğinde üç, dört yüz öğrenci, önlerinde siyah bir bayrakla, Marseillaise ve Carmagnole'u söyleyerek kente gelirler; her taraf: "Vive la liberté! Vive Ramorino! à bas les ministres! à bas le juste milieu!" bağırışlarıyla çınlar.

Büchner, Strassburg'daki katedralde uzun saçlı ve uzun sakallı bir Saint-Simon yandaşıyla karşılaşır; adamın üstündeki renkli giysilere karşın, onun etkisi altında kalır. Yine Strassburg'da, polisin protesto gösterisi yapan kalabalığa saldırdığına tanık olur. Büchner bu özgür atmosferde iki yıl yaşar. Oradan vatanına götürdüklerinin değerine paha biçebilmek olanaksızdır. Büchner, Strassburg'a her şeyden yakınan bir genç olarak değil, ailesinin doktorlarla dolu geçmiş kuşaklarına ve baba evinde edindiği izlenimlere borçlu olduğu niteliklerle, somut olanı yanılmaksızın kavrayabilme yeteneğiyle gelmiştir. Genç yaşında, duyarsızlık diye nitelendirilemeyecek, sağlam bir yanı vardır: Yazın alanında taslaklar yaptığına hemen hiç rastlanmaz, kendini dinlemez, zayıflık belirtisi olan aşırı davranışlarda bulunmaz. Büchner, 75 gibi ileri bir yaşa erişen güçlü, her zaman akılcı davranan bir babanın oğludur; öteki üç kardeşinin de 76, 75 ve 77 yaşlarına dek yaşamış olduklarını anımsatmakta yarar vardır. Annesiyle kız kardeşleri de genç ölmüş sayılmazlar. Bu büyük ailede uğursuz bir bulaşıcı hastalık yüzünden genç ölen tek kişi Büchner'dir.

Strassburg'da Büchner, Fransızcayı istediğince kullanabilecek denli öğrenir; bildiği iki dilden hiçbiri öteki yüzünden ikinci planda kalmaz. Büchner dostlar edinir. Elsass'ı ve Voj bölgesini iyice gezer. Yaşadığı

yeni kent, yeni ülke insanın içinde yitip gidebileceği türden değildir. Paris'te geçirilecek iki yıl, hiç kuşkusuz farklı olurdu. Büchner'in yaşamında dikkat çekici olan, hiçbir şeyin boşa harcanmamasıdır. Burada sahip olduklarını hep bir arada tutan, tek tek insanlar ya da insanın organları arasında yapıldığı gibi, onlar arasında ayrım gözetmeyi bilen bir kişilik söz konusudur; bu kişilikte gelip geçici olanlar, hiçbir zaman bağımsız bir amaca dönüşmez, düşlerin ve yüzeysel davranışların bile yeri bellidir. Büchner'in yapısı, tüm zenginliğine karşın kargaşadan uzaktır, her şeyi özümseyebilir ve bu noktada, ama yalnızca bu noktada Lenz'den çok farklı olup, daha çok Goethe'yi anımsatır.

Karşılaştığı nesneler ve insanlar gibi, bir kez edindiği izlenimler de bir daha Büchner'den silinmez: Her şey etkin olur, çünkü Büchner'de yenilikler karşısında uzunca süreli direnişlere rastlanmaz. Strassburg'dan Darmstadt ve Giessen'in bunaltıcı koşullarına dönmek, Büchner'e ağır bir hastalık gibi acı verir. Büchner, bu baskı ortamından kurtulmasını sağlayabilecek tek çareye başvurur; almış olduğu devrimci esinleri, özlerine bağlı kalarak, hiç çarpıtmaksızın, kendi kişiliğini ön plana çıkartmaksızın, burnu büyüklük yüzünden kendilerini toplumdan ayırmaya kalkışmayanlara aktarır. "İnsan Hakları Derneği"ni kurar; gizli çalışmalar dönemi ve böylece de Büchner'in ikili yaşamı başlar.

Bu ikili yaşamın, eylemin başarısızlığa uğramasından sonra da akışını nasıl sürdürdüğünü, ne denli üretkenleştiğini, Büchner'in yapıtlarına nasıl kaynaklık ettiğini, "Lenz"e ve dahası "Woyzeck"e nasıl bağlandığını gösterebilmek, olanaklıdır. Büchner, Strassburg'da yaşadığı özgür Fransız atmosferini nasıl vatanının bunaltıcı ortamına taşıdıysa, en büyük bunalımı, yani hapse atılmak tehlikesinden kaynaklanan korkuyu da kaçarken vatanından Strassburg'a beraberinde götürür; bu korkuyu, Zürih cennetine varmayı başardıktan sonra bile iç dünyasında ayakta tutmayı sürdürür. Büchner'den bir daha hiç kopmayan bu korku, tehlikeyle etkin biçimde savaşmış bir insanın korkusu olduğu için, özelliği olan bir korkudur. Büchner'in sorgu yargıcı önündeki yürekli tutumu, arkadaşı Minnigerode'yi hapisten kurtarmak için harcadığı çabalar, sorgu için çağrıldığında kardeşi Wilhelm'i öne sürüşü, Gutzkow'a yazdığı mektup ve sonunda kaçmayı başarması — bütün bunlar, durumunu tümüyle kavrayan ve ona boyun eğmeyen güçlü bir kişiliğin göstergeleridir.

Ancak Büchner'in kaçma hazırlıklarını yaptığı ay kaleme aldığı "Danton"u göz önünde tutmamak, işi çok hafife almak anlamına gelir. Danton da durumunu anlayabilmektedir: Dahası, Robespierre ile konuşurken, bu durumu kötüleştirmek için elinden geleni yapar. Durumun düzeltilemeyecek denli bozulmasıdır istediği; ama iş, kurtuluşa ya da kaçışa ilişkin bir karar vermeye geldiğinde, sık sık yinelenen bir tümceyle kendini *felce uğratır:* "Cesaret edemeyeceklerdir." Bu, oyunun en saplantılı tümcesidir; daha ilk söylendiğinde okurda bir tedirginlik uyandırır ve sonunda, birkaç yinelemenin ardından, okur bu tümceyi devrimin bir savsözünü nasıl algılamak isterse, öyle algılar; ama belirtiler, devrimin savsözününkilerin karşıtıdır. Bu tümce, oyunun asıl konusunu açığa vurur: İnsan, kendini kurtarmalı mıdır? Danton, *kalmak* ister: İçindeki direnme tutkusu, tehlikeden daha güçlüdür. "Aslında bütün bu olup bitenlere gülmem gerekir", der. "İçimde bir kalma isteği var, bana yarının bugünkü gibi olacağını, öbürgün ve sonrasında da her şeyin hep aynı biçimde sürüp gideceğini söylüyor. Kuru gürültü hepsi, istedikleri beni korkutmak, ötesine cesaret edemeyeceklerdir!"

Büchner, kendini kurtarabilmek için bu kendini kurtarmak istemeyen adam tipini yaratmak zorundadır. Söz konusu olan, kendisinin içinde bulunduğu tehlikedir, Conciergerie ile Darmstadt'taki tutukevi arasında ayrım yoktur. Büchner kendini tümüyle kaptırmıştır yazmaya, başkaca seçeneği yoktur, Danton'u giyotine gönderene dek rahat yüzü görmeyecektir. Bunu, o haftalarda kendisine en yakın kişi olan küçük kardeşi Wilhelm'e de söyler, ayrıca ona kaçmak zorunda olduğunu da açıklar. Ama çeşitli düşünceler yüzünden henüz bulunduğu yerden ayrılamamaktadır: Babasıyla olan tartışmasının düşündürdükleri, tutuklu olan arkadaşları için duyduğu kaygı, kendisini yakalayamayacaklarına ilişkin inanç ve nihayet para sıkıntısı.

"Kendisini yakalayamayacaklarına ilişkin inancı", — Danton'un ağzından bunun anlamı şöyledir: "Cesaret edemeyeceklerdir!" Büchner, Danton'un bu tümcesinin yardımıyla kendi felçli konumundan kurtulmaya çalışır; bu tümce, kendi kendisine karşı çıkması için onu âdeta kışkırtmaktadır. Büchner'in, Danton'un yazgısına boyun eğdiği ve kendi yazgısından kaçabilmek için Danton'unkini bir kez daha somutlaştırmış olduğu, bence tartışma götürmez.

Büchner girişti̇ği eylemlerin etkisinden uzun zaman sonra bile kurtulamaz, sürekli geri dönüp onlara yeniden bakar; sanki bu eylemlere hem girişmiştir, hem de girişmemiştir. Yaşamının temel olayı niteliğini taşıyan kaçışı, görünüşte başarıya ulaşmıştır; ama hapishane karşısında duyduğu korku, bir daha Büchner'in yakasını bırakmaz. Dostlarını Darmstadt'ta bırakmasından ötürü duyduğu suçluluk duygusundan, kendini onların yerine koyarak kurtulmaya çalışır. Strassburg'dan ailesine gönderdiği, ailesinin korkularını gidermesi öngörülen, içinde çalışmalarından ve geleceğe ilişkin niyetlerinden söz ettiği mektuplar, gerçekte sürekli bir tedirginliği belgeler. Kaçaklar aracılığıyla, Darmstadt'ta yeni tutuklamaların yapıldığını öğrenir ve bütün bu haberleri ailesine ayrıntılarıyla iletir. Çoğu kez onlardan daha çok şey bilmesine karşın, bu konuda ailesinden de haber bekler. Hiçbir şey, ona bu konudan daha yakın ve daha ilginç değildir. Özgürlüğün değerinin çok iyi bilincindedir; çalışmalarıyla, ama bir yandan da dikkat ederek ve tehlikeleri açık seçik görerek, bu özgürlüğünü korumak için elinden geleni yapar; ama aynı zamanda da kendini arkadaşlarının yanında, hapishanede duyumsar. Onların korkusu, Büchner'in korkusu olmuştur; bu, aslı astarı bulunmayan idamlar üstüne yazdıkları okununca algılanır. Strassburg'a ikinci kez gelişinden sonra Büchner'in ikili bir yaşam sürdürdüğü söylenebilir; bu ikili yaşam içersinde bir zamanlar vatanında geçirmiş olduğu günler varlığını korumaktadır. Yaşamlarından birincisini, görünüşteki yaşamını sığındığı yerde sürdürür ve geri gönderilmesine yolaçabilecek her nedeni titizlikle bu yaşamdan uzakta tutmaya çalışır. Öteki yaşamını ise duygu ve ruh düzeyinde vatanında, talihsiz dostlarının yanında sürdürür. Kaçmak zorunluluğu, gücünden hiç yitirmemiş olarak hâlâ karşısındadır, Darmstadt'ta kaçışa hazırlıkla geçen bir ay, Büchner için hiçbir zaman son bulmamıştır.

Bu, vatanından kaçmak zorunda kalan ve kurtulduğuna inanmak isteyen insanın yazgısıdır. Ama Büchner bu inanca ulaşamaz, çünkü geride bıraktıkları —ötekiler— kurtulmamışlardır.

Strassburg'a varışından iki ay sonra Gutzkow'un ona yazdığı bir mektupta, "Lenz adlı uzun öykünüz", sözü geçer. Büchner, gelişinden oldukça kısa bir süre sonra Gutzkow'a böyle bir öyküye ilişkin tasarısından söz etmiş olmalıdır.

Bu öykünün önemi ve Büchner'i Lenz'e neyin bağladığı konusunda söylenebilecek çok şey vardır. Ben burada yalnızca bir nokta üzerinde, söylenebileceklerin tümü düşünüldüğünde hiç kuşkusuz çok önemsiz sayılacak bir nokta üzerinde durmak, kaçış olgusunun bu öyküyü ne denli beslemiş ve ona damgasını vurmuş olduğunu belirtmek istiyorum. Büchner'in arkadaşlarıyla yaptığı gezintilerden çok iyi bildiği, iki yıl önce ailesine yazdığı bir mektupta da betimlemiş olduğu Voj bölgesi, Lenz'in dağlardan geçtiği 20 Ocakta korkunun egemen olduğu bir bölgeye dönüşür. Lenz'in konumu, eğer bu konumu *tek bir* konuma indirgeme olanağı varsa, bir kaçış konumudur; ama bu konum çok sayıda küçük ve görünüşte anlamsız kaçışlar biçiminde ayrımlaşır. Lenz, hapse girmek tehlikesiyle karşı karşıya değildir, ama kovulmuş, vatanından sürülmüştür. Vatanı ve özgür soluk alabildiği tek ülkesi, Goethe'dir ve Goethe, onu kendisinden sürmüştür. Şimdi Lenz, Goethe ile bir ilgisi bulunan, şu ya da bu uzaklıktaki yerlere kaçmaktadır; bir yerlere varmakta, oralarda kalmaya çalışmaktadır. Ama içinde olan ve etkinliğini ayakta tutan sürgün, onu yine her şeyi yıkmaya zorlamaktadır. Lenz küçük, eskimiş, sürekli yinelenen devinimlerle suya ya da pencereden dışarıya, yakınlardaki ilk köye, kiliseye, bir köy evine, ölü bir çocuğun yanma kaçar. Çocuğu ölüm uykusundan uyandırmayı başarabilse, kendisinin kurtulduğuna da inanacaktır.

Büchner, Lenz'de kendi tedirginliğini, ne zaman hapse, dostlarının yanına girse kapıldığı korkuyu, kaçmazdan önce duyduğu korkuyu bulmuştur. Yer yer bozuk olan yolunun bir bölümünde Lenz'e eşlik eder, aynı zamanda hem Lenz'e dönüşmüş, hem de ona eşlik eden biri olarak; ve Lenz, *öteki* insan olarak onu dışardan, hiçbir yanılgıya kapılmaksızın görebilen kişidir. Son diye bir şey yoktur, ne dışlanmışlığın, ne de kaçışın sonu vardır; aynı şey hep yinelenecektir. "Böylece yaşayıp gitti"; Büchner bu son tümceyi yazar ve Lenz'i terk eder.

Öteki Büchner, yani o sıralardaki çevresinin tanıdığı Büchner ise Barbunya balıklarının sinir sistemi üzerine yaptığı yoğun bilimsel çalışmalar sonucunda Strassburg ve Zürih'teki doğabilimcilerin saygısını kazanır. Doktor ünvanını aldıktan sonra, bir deneme dersi için Zürih'e gider.

Ancak dört ay süren Zürih döneminde kendini kanıtlamayı ve takdir toplamayı başarır. Hemen doçent olur ve derslerini dinleyenlerin arasına önemli kişiler katılır. Uzun bir mektup, babasının onu affettiğinin kanıtıdır. Büchner, İsviçre'yi beğenmiştir: "Her yerde güzel evlerden oluşan sevimli köyler var!" Ayrıca "sağlıklı, güçlü halkı" ve "yalın, iyi, salt cumhuriyetçi yönetimi" de över.

Bunun hemen ardından aynı mektupta, yani 20 Kasım 1836 tarihini taşıyan, ailesine yazdığı ve elimizde bulunan son mektubunda, aldığı haberlerin en korkuncu yıldırım gibi düşer: "Bana söylediklerine göre Minnigerode ölmüş, yani üç yıl boyunca acıdan öldürdüler onu. Tam üç yıl boyunca!" Zürih cennetinin sunduğu kurtuluş ile, anavatanda kalan dostun ölümcül acısı arasındaki yakınlık, işte bu denli yoğundur.

Kanımca Büchner'e, "Woyzeck"i kesin olarak yazmak kararını verdirten de bu haber olmuştur. Bu yapıtta, ötekilerin hiçbirinde rastlamadığımız ölçüde insana dönüş vardır. Minnigerode'ye ilişkin haberin asılsız olduğunu Büchner, büyük bir olasılıkla hiç öğrenememiştir. Ama ne olursa olsun, haber etkisini bırakmıştır. Minnigerode'nin tutuklanmasının üzerinden geçen süre, iki yıl dört aydır; ruhuyla hep Darmstadt'ta kalmış olan Büchner'in gözünde bu sürenin üç yıla çıkmasında şaşılacak yan yoktur. Gelgelelim bir coşkunun ürünü olan bu üç sayısı, bir başkasının, yani tarihteki gerçek Woyzeck'in tutukluluğunu anımsatır. Woyzeck'in sevgilisini öldürmesiyle idamı arasında üç yıl vardır. Büchner, olayı Dr. Clarus'un katil Woyzeck'le ilgili raporundan doğal olarak öğrenmiş bulunuyordu.

Tutuklu arkadaşının ölüm haberinin ve vatanında bıraktığı, gerek baskı altında yaşayan, gerek zafere ulaşan insanlara ilişkin taze anıların yanı sıra, Büchner "Woyzeck" taslağına akla hemen gelmeyecek bir başka öğeyi, başka deyişle felsefeyi de sokmuştur.

Büchner'i eksiksiz tanıyabilmek için, onun felsefeyle çetin bir hesaplaşmaya girdiğini de bilmek gerekir. Felsefe yapmasını kolaylaştıran bir yanı da zaten vardır; Büchner üniversite öğrencisiyken Zürih'te onunla tanışmış olan Lüning, Büchner'de "savlar kurmakta son derece kararlı bir kesinlik" bulunduğunu saptamıştır. Ancak Büchner, felsefe *dilini* itici bulur. Daha erken bir döneminde, Alsaslı arkadaşı August Stöber'e gönderdiği bir mektupta şunları yazar: "Kendimi olanca gü-

cümle felsefeye veriyorum. Yapay dil çok itici, yani demek istiyorum ki, insanları ilgilendiren şeyler için insanların anlayabileceği anlatımlar bulmalı." Ve iki yıl sonra, artık felsefe dilini öğrenmişken, Gutzkow'a şöyle yazar: "Felsefe çalışırken kafam iyice karışıyor, insanoğlunun tinsel yetersizliğini bu kez bir başka yanıyla öğreniyorum." Büchner felsefeyle, ona bağımlılık konumuna girmeksizin ilgilenir ve felsefe uğruna gerçekliğin katresinden bile özveride bulunmaz. Felsefeyi en az rol oynadığı yerde, Woyzeck'in kişiliğinde ciddiye alır, kendilerini Woyzeck'den üstün görenlerin kişiliklerinde ise felsefeyle alay eder.

Asker Woyzeck, tıpkı pazardaki çığırtkanın maymunu gibi, "insan soyunun en alt basamağı" konumundadır, bir yandan duyduğu sesler, öte yandan buyruklar peşini hiç bırakmaz; özgürce dolaşır ama, aslında bir tutukludur, tutuklu olmaya yargılıdır, tayını tutukluların tayınıdır ve hep aynıdır, yani bezelyeler; ona bir köpekmiş gibi davranan doktor: "İnsan özgürdür, bireysellik özgürlüğe insanda ulaşır" der. Bu sözlerle anlatmak istediği, Woyzeck'in çişini tutabilmesi gerektiğinden başka bir şey değildir. İnsanlığın her türlü kötüye kullanılmasına boyun eğme özgürlüğü, bezelyelerle beslenmesi için aldığı üç kuruş uğruna köleleşmesi özgürlüğü — Woyzeck'in özgürlüğü, budur. Doktorun ağzından çıkan şu sözleri hayretle okuruz: "Woyzeck, yine felsefe yapıyorsun!" — bu, panayırcının terbiye edilmiş ata ilişkin övgüsünü andıran bir övgüdür. Ama doktorun hemen sonraki tümcesinde bu övgü, bir "aberreatio" düzeyine indirgenir, daha sonraki tümcede ise, bu kez bilimsel bir kesinliğin kılıfında, "aberreatio mentalis partialis"e (kısmi akıl hastalığı) dönüşür.

Durumu iyi olduğu için kendini iyi, çok iyi bir insan sanan, çabuk traştan ve çabuk olan her şeyden, geriye koca bir zaman, bir sonsuzluk kalacağı için korkan yüzbaşı ise, Woyzeck'i şöyle eleştirir: "... çok düşünüyorsun, bu da bitiriyor seni; hep böyle arkandan kovalıyorlarmış gibisin."

Büchner'in filozofların çeşitli öğretileriyle ilgilenmesi, "Woyzeck"in oluşturuluşunu bir başka ve örtük biçimde de etkilemiştir. Bu noktada, önemli tiplerin gerçek yüzleriyle sergilenmiş oluşlarını düşünüyorum; bu olgu, onların *acımasız bir özeleştiriyi gerçekleştirmeleri* diye de nitelendirilebilir.

Bu tiplerin, kendilerinden olmayan her şeyi dışlamalarında dile gelen kendine güvenme duygusu, sözcüklerinin seçimine varana dek, yalnızca kendileri olmakta saldırgan biçimde direnmeleri, gerçek dünyadan hiç umursamaksızın vazgeçmeleri, ama öte yandan da bu dünyada güçlerini ve nefretlerini ortaya koyarak çevreleriyle savaşmaları — bütün bunlarda biraz filozofların o çevrelerini aşağılayıcı, iddialı tutumlarını anımsatan bir şeyler bulunmaktadır. Oyunun kişileri, daha ilk tümceleriyle kendilerini tümüyle açığa vururlar. Yüzbaşı, doktor ve özellikle bando çavuşu, kendi kişiliklerinin çığırtkanları olarak görünürler. Alay ederek, kendileriyle övünerek ya da kıskançlık duygusunun etkisi altında, kendi sınırlarını çizerler; bu sınırları kendileriyle, aşağı gördükleri, aşağılık bir varlık olarak onlara hizmet etmekle yükümlü varlık arasından geçirirler.

Woyzeck, her üçünün de kurbanıdır. Doktorun ve yüzbaşının bir papağan gibi belledikleri felsefeye karşı gerçek düşünceler ileri sürmeyi becerir. *Onun* felsefesi somuttur, korkudan, acıdan ve dünya görüşünden bağımlıdır. Woyzeck düşündüğü zaman korkuya kapılır ve peşini bırakmayan sesler, yüzbaşının asılı duran ceketinden kaynaklanan duygulanımlarından ve doktorun ölümsüz bezelye deneylerinden daha gerçektir. Woyzeck onların tersine, yalnız cepheden sergilenmez; kişiliğini baştan sona canlı, çoğu kez de beklenmedik tepkiler oluşturur. Hep dışlandığından, sürekli uyanıktır ve bu uyanıklık konumunda bulduğu sözcükler, henüz arınmışlığını yitirmemiş bir konumdan kaynaklanan sözcüklerdir. Bunlar, eskimiş ve kötüye kullanılmış değildir, paraya, silaha, erzağa dönüşmemiştir, sanki yeni oluşmuş gibidir. Woyzeck bu sözcükleri anlamaksızın aldığı zamanlar bile sözcükler, onun kişiliğinde kendilerine özgü yolları izlerler.

"Woyzeck"deki dünya, çok sayıda insana bölünmüş bir dünyadır. "Danton'un Ölümü"nde kişiler arasındaki ortak noktalar henüz oldukça fazladır; tümü de konuşma sanatının ustalarıdır ve içlerinde tinsel açıdan ağırlığı olan tek kişi, hiçbir zaman Danton değildir. Bu durum, çağın söz'e dayanan bir çağ olmasıyla açıklanabilir; oyunun kişilerini oluşturan Devrim sözcülerinin tümü, sözcükleri kullanma biçimleriyle saygınlık kazanmışlardır. Ama öte yandan Marion'un öyküsünü anımsadığımızda —Marion da kendi davasının düşünülebilecek en yetkin savunucusu-

dur— biraz istemeyerek de olsa, bir gerçeği benimsemek zorunda kalırız: "Danton'un Ölümü", güzel konuşma sanatı okulunun bir ürünüdür, ama bu okulların en yetkininden, Shakespeare'in okulundan çıkmadır.

Bu oyunun başkaca öğrencilerin ürünlerinden ayrılan yanı, yoğunluğu, hızlı akışı ve özüdür; Alman yazınında bir eşi daha bulunmayan bu öz, eşit ölçülerde ateşin ve demirin karışımından oluşmuştur. Ateş, insanı koşmaya zorlayan türden bir ateştir; demir ise içinde her şeyin saydam olduğu bir demirdir; insan ateşe ayak uydurabilmek için koşar, demire bakmak için de durur.

Aradan daha iki yıl bile geçmeden Büchner, "Woyzeck" ile yazın alanındaki en köklü değişimi gerçekleştirmeyi başarmış, *küçük adam*'ı bulmuştur. Bu buluş, acıma duygusunun varlığını şart kılar; gelgelelim *küçük adam*'ın işler konumda kalabilmesi, bu acıma duygusunun gizli tutulması, dile getirilmemesi koşuluna bağlıdır. Yazar duygularını abartırsa, acıma duygusuyla küçük adamı herkesin gözü önünde şişirirse, onu kirletmiş ve yıkmış olur. Sesler ve başkalarının sözleri, Woyzeck'in peşini bırakmaz, ama yazarı, ona hiç dokunmamıştır. Küçük adam için gerçekleştirilen bu el değmemişlik konumu açısından günümüze değin Büchner'le karşılaştırılabilecek bir yazar daha yoktur.

Yaşamının son günlerinde Büchner, peşpeşe ateş nöbetlerine yakalanır; bu nöbetlerin türüne ve içeriğine ilişkin olarak elimizde bulunan bilgiler azdır ve kesin olmaktan da uzaktır. Bu sınırlı bilgilerin kaynağı, Caroline Schulz'un tutmuş olduğu notlardır. Şunlar yazılıdır bu notlarda:

"14 Şubat... Saat 8'e doğru nöbet ve sayıklamalar yeniden başladı, işin tuhaf yanı, düşlemlerinin doğru olmadığı anlatıldığında, Büchner'in bunlardan sık sık söz etmesi ve düşlemlerini değerlendirmesiydi. Sık yinelenen düşlemlerden biri de teslim edileceği sanısıydı...

"15 Şubat... Konuşması, kendinde olduğu zaman biraz ağırdı, ama sabuklamaya başladığında çok akıcı konuşuyordu. Bana uzun ve tutarlı bir öykü anlattı: Dün kente getirildiği, daha önce pazar yerinde bir konuşma yaptığı vb.

"19 Şubat... Hasta, tutuklanacağını ya da tutuklanmış olduğunu sanarak, kurtulmak amacıyla birkaç kez kaçmak istedi."

Öyle sanıyorum ki, bu düşlemleri oluşturan sözler elimizde bulunsaydı, Woyzeck'e çok yaklaşabilecektik; içinde kovalanma korkusunun bulunmadığı, acının ve sevginin yumuşak atmosferine bürünmüş bu dar kapsamlı notlarda bile Woyzeck'den bir şeyler vardır. Büchner 19 Şubatta öldüğünde, iç dünyasında hâlâ Woyzeck'i taşımaktaydı.

Büchner yaşasaydı, diye düşünmek, insanı onun ölümünde bir anlam aramaktan alıkoyacağından, boşuna bir çaba değildir. Her ölüm gibi, Büchner'inki de saçmaydı; ama onunki, ölümün saçmalığını daha da belirgin kılmaktadır. Büchner, geride bıraktığı yazın ürünlerinin olgunluğuna ve taşıdığı ağırlığa karşın, kendi sınırlarına henüz varabilmiş değildi. Kişiliğinin yapısı gereği, daha uzun yaşasaydı bile bu sınırlara hiçbir zaman varamayacaktı. Büchner, sınırlarına hiçbir zaman varamayan insana en yetkin örnek olarak karşımızdadır. Onun zaman zaman birbirinin yerini tutan yeteneklerinin çokyönlülüğü, tükenmezliği içersinde sonsuz bir yaşamı gereksinen bir kişiliğin varlığını tanıtlar.

1972

İLK KİTAP : *KÖRLEŞME*

BU başlık yanıltıcı, çünkü sonradan ilk kitabım olacak olan yapıt, hepsi de 1929 sonbaharından 1930 sonbaharına dek, yani bir yıl içersinde tasarlanmış olan sekiz kitaptan biri olarak düşünülmüştü. Daha sonra çalışmalarımı üstünde yoğunlaştırdığım, bir yıl sonra da bitirdiğim birinci romanın ilk metni "Kant Yanıyor" başlığını taşıyordu. Kitap, dört yıl süreyle ve bu başlıkla bende kaldı; yayımlanacağı sırada, 1935'de, kitaba o zamandan beri taşıdığı başlık olan *Körleşme* adını verdim.

Bu kitabın bugün Kien diye bilinen baş kişisi, ilk taslaklarda "kitap kurdu"nun kısaltılmış şekli olarak B. harfiyle gösterilmişti.[1] Çünkü Kien'i bir kitap kurdu, kendini tümüyle kitaplara adamış biri olarak canlandırmıştım gözümde; öyle ki, kitaplarla olan bağıntısı, kişiliğinden çok daha önemliydi. Kitaplardan oluşması, o sıralarda bu kişinin tek niteliğiydi ve henüz başkaca bir nitelik taşımıyordu. Sonunda bu kişinin öyküsünü belli bir bağlam içersinde yazmaya giriştiğimde, ona Brand[2] adını taktım. Bu ad, aynı zamanda sonunu da içeriyordu: kahramanının bir yangında ölmesi öngörülmüştü. Ayrıntılar açısından romanın nasıl bir gelişme göstereceğini henüz hiç bilmediğim halde, bir nokta daha başlangıçta kesinlik kazanmıştı: romanın baş kişisi kitaplarıyla birlikte kendi kendisini ateşe verecek ve oluşturduğu bu ateşte kitaplığıyla birlikte yanıp gidecekti. Bundan ötürü Brand adını taşıyordu; böylece ilk iki ad, yani "Kitap Kurdu" ve "Brand", romanın baş kişisi bakımından daha başta kesinleşmiş olan tek şeydi.

Ama kesinleşmiş olan bir başka nokta daha vardı ve bu noktayı kitap açısından asıl yön verici nokta olarak değerlendirmek gerekir: baş kişinin karşıtı olan, aklı kıt kâhya kadın Therese'nin kişiliği. Kitap Kurdu'nun tümüyle kurmaca olmasına karşılık, Therese kişiliği tümüyle gerçek bir

---

[1] Kitap Kurdu'nun Almanca karşılığı, "Büchermensch"tir. —*çev.*

[2] "Brand" sözcüğü, "yangın" anlamına gelir. —*çev.*

örnekten kaynaklanıyordu. 1927 Nisanında, Viyana'nın dışında, Hacking'de bir tepede, Hagenberggasse'de bir oda kiralamıştım. Daha önce kentte birkaç kez öğrencilerin oturduğu odalarda kalmıştım; bir değişiklik olsun diye, kentin dışına çıkmak istedim. Eski ağaçlarıyla Lainz Hayvanat Bahçesi'ni çekici buluyordum. Hayvanat bahçesinin duvarının çok yakınında bulunan bir odaya ait gazete ilanı gözüme çarptı. Odayı görmeye gittim; kapıyı açan kadın, beni ikinci kata çıkardı. Bu katta kiralık odadan başka oda yoktu. Kadın, ailesiyle birlikte giriş katında oturuyordu. Odanın manzarasına hayran kalmıştım; bir oyun alanının ötesinde, başpiskoposluğa ait büyük bahçenin ağaçları görünüyordu. Vadinin öte yanında, sırtın karşısında etrafı duvarlarla çevrili olan Steinhof Akıl Hastanesi vardı. Kararımı ilk bakışta vermiştim; odayı mutlaka tutmalıydım. Açık pencerenin önünde kadınla ayrıntılar üzerinde konuştum. Kadının eteği yere kadardı, başını eğik tutuyor, arada bir hızlı bir hareketle öteki yana çeviriyordu; benimle o günün gençliği ve iki katma çıkan patates fiyatları üzerine yaptığı konuşma, *Körleşme*'nin üçüncü bölümünde sözcüğü sözcüğüne bulunmaktadır. Uzun bir konuşmaydı bu, ve beni o denli etkiledi ki, hemen aklımda tuttum. Gerçi aynı konuşmayı, aynı tonda olmak üzere, daha sonraki yıllar sık sık duydum. Ama zaten ilk kez duyduktan sonra da bir daha unutabilmem olanaksızdı.

Odayı görmeye bu ilk kez gidişimde, kız arkadaşının ziyaretlerine ses çıkartılmamasını şart koştum. Kadın, "nişanlımın" hep aynı kız olması gerektiğinde direndi. Öfkeyle zaten bir tek nişanlım olduğunu söylemem üzerine, yatıştı. Ayrıca çok kitabım olduğunu söyledim. "Rica ederim", diye karşılık verdi kadın, "bir üniversite öğrencisinin kitapları olması şarttır zaten." Son isteğim konusunda ise daha çok güçlükle karşılaştım: yanımdan ayırmadığım resimleri duvara asmak istiyordum. Kadın: "Duvar kâğıtlarına yazık. Raptiye kullanmanız şart mı?" diye sordu. İnatla evet diye karşılık verdim. Yıllardır Sixtine Kilisesi'nin fresklerinin büyük röprodüksiyonlarını yanımdan hiç ayırmamıştım; bu yüzden Mikelanj'ın peygamberleriyle meleklerine o denli alışmıştım ki, onlardan bu oda yüzünden bile özveride bulunamazdım. Kadın, kararlılığım karşısında istemeye istemeye boyun eğdi.

Altı yıl yaşadığım bu odaya Therese'nin kişiliğinden başkaca şeyler de borçluyum. İçinde 6000 akıl hastasının yaşadığı Steinhof'u her gün görmek, benim için bir itici güç oluyordu. Bu odada yaşamasaydım, "Körleşme"yi hiçbir zaman yazmazdım, bundan kesinlikle eminim.

Ama daha çok vardı "Körleşme"ye; henüz her gün laboratuara giden ve yalnızca akşamları yazma olanağı bulabilen bir kimya öğrencisiydim. Ayrıca yanlış bir tasarım uyandırmak ve ancak 3,5 yıl sonra oluşturabildiğim Therese tipinin, konuşma biçiminin dışında, dış görünüş bakımından da ev sahibi kadına benzediği gibi bir izlenime yolaçmak istemem. Ev sahibi kadın, postadaki işinden emekli olmuştu; kocası da posta idaresinde çalışmıştı; yetişkin iki çocuklarıyla birlikte yaşıyorlardı. Therese'nin yalnızca ilk konuşması gerçeğe uygun olup, ötekilerin tümü kurmacadır.

Bu yeni odaya taşınmamdan birkaç ay sonra, gerek sonraki yaşamımı, gerek "Körleşme"nin oluşumunu çok derinden etkileyen bir olay oldu. Çok sık rastlanmayan, bir kenti sonradan bir daha aynı kent olmasına olanak tanımayacak denli sarsan kitle olaylarından biriydi bu.

15 Temmuz 1927 günü sabahı, her zaman olduğu gibi Waehringerstrasse'deki kimya enstitüsünde değil, evimin bulunduğu yerdeydim. Ober-St. Veit'de bir kahvede sabah gazetelerini okuyordum. "Reichspost"u elime aldığımda duyduğum öfkeyi bugün de yaşayabiliyordum; gazeteye "adil bir karar" diye koskoca bir başlık atılmıştı. Burgenland'da silahlı çatışma olmuş, işçiler öldürülmüştü. Mahkeme, katilleri serbest bırakmıştı. Bu serbest bırakma kararı, iktidardaki partinin organınca "adil bir karar" diye nitelendiriliyor, dahası göklere çıkartılıyordu. Viyana işçi çevresindeki çok büyük bir heyecanın uyanmasına kararın kendisinden çok, her türlü adalet duygusuyla açıkça alay edilişi yolaçtı. Viyana'nın tüm mahallelerinden gelen işçiler, kendileri için salt adıyla adaletsizliğin simgesi olan adalet sarayının önünde toplandılar. Tümüyle doğal biçimde, kendiliğinden oluşma bir tepkiydi bu; bunu kendi benliğimde duyuyordum. Bisikletime atlayıp hemen kente gittim ve işçi kafilelerinden birine katıldım.

Başka zamanlar çok disiplinli hareket eden, sosyal demokrat liderlerine güven duyan ve Viyana Belediyesinin bu liderlerce örnek

biçimde yönetilmesinden memnun olan işçiler, o gün liderleri *olmaksızın* hareket ettiler. Adale sarayını ateşe verdiklerinde, Belediye Başkanı Seitz bir yangın söndürme aracının üstünde ve sağ kolu havaya kalkmış olarak karşılarına dikildi. Ama bu jesti etkisiz kaldı: adalet sarayı *yandı*. Polise ateş açma emri verildi, doksan kişi öldü.

Aradan 46 yıl geçti, ama o günün heyecanını hâlâ içimde duyarım. Yaşamış olduğum, ihtilalin bir önceki aşamasından başka bir şey değildi. Gördüklerimi anlatabilmek için yüz sayfa bile yetmezdi. O zamandan beri, halkın Bastille'e saldırması sırasında neler olup bittiğini öğrenebilmek için tek satır bile okumama gerek olmadığını çok iyi biliyorum. O gün kitlenin bir parçası olmuş, tümüyle kitlenin içinde erimiş ve kitlenin yaptığı karşısında en ufak bir direnme isteği bile duymamıştım. Böyle bir durumda gözümün önünde gerçekleşen tüm sahneleri aklımda tutabilmiş olmama şaşıyorum. Bunlardan birini anlatmak isterim.

Yanan adalet sarayının yakınındaki bir yan sokakta, kitleden olmadığını açıkça belli eden bir adam, kollarını havaya kaldırmış, ellerini çaresizlik içinde başının üstünde birbirine vuruyor ve sürekli olarak: "Dosyalar yanıyor! Bütün dosyalar yanıyor!" diye bağırıyordu. "İnsanların yanmasından daha iyidir!" dedimse de, söylediğimle ilgilenmedi, dosyalardan başka bir şey yoktu kafasında. Aklıma, adamın belki de dosyalarla ilgili biri olduğu, arşivde memur olarak çalıştığı geldi; böyle bir durumda bile adamın halini komik bulmaktan kendimi alamadım. Ama öfkelenmiştim de. "Şurada insanları vurdular!" dedim kızgın bir sesle, "ama siz dosyalardan söz ediyorsunuz!" Adam, sanki orada değilmişim gibi bana baktıktan sonra, yakınarak yineledi: "Dosyalar yanıyor! Bütün dosyalar yanıyor!" — Yana çekilmişti gerçi, ama durumu tehlikesiz değildi; yakınmalarını duymamak olanaksızdı, ben de duymuştum.

Birkaç yıl sonra, "İnsanlığın Yanılgıları Komedisi"nin taslağını yaparken, B.'ye, yani Kitap Kurdu'na Brand adını verdim. O sıralarda kahramanımın adıyla yazgısının, o 15 Temmuz gününden kaynaklandığının bilincinde değildim; bu bağlamın bilincine varsaydım, hoşuma gitmezdi hiç kuşkusuz, ve belki de bütün tasarıyı bir yana atardım. Romanı yazmaya başladığımda, Brand adı da beni sınırlamaya başladı. Olaylar ne denli zengin olursa olsun, aslında hiç düşünülmemesi

gereken son, bu adda çok açık biçimde belirginleşiyordu. Adı Kant olarak değiştirdim; romanın baş kişisi bu adı uzunca bir süre, hiç tedirginliğe yolaçmaksızın taşıdı. 1931 Ağustosunda, 15 Temmuzdan dört yıl sonra, Kant kitaplığını ateşe verdi ve çıkan yangında kendi de ölüp gitti.

Ama bu, 15 Temmuzun gecikmiş, önceden kestirilememiş bir sonucuydu. O zamanlar biri çıkıp da bana böyle bir yazınsal etkilenmenin gerçekleşeceğini söylemiş olsaydı, onu parçalardım. Çünkü o olaydan hemen sonra, başkaca hiçbir şey düşünemediğim, tanık olduğum olayların gözümün önünden hiç gitmediği, geceleri bile peşimi bırakmadığı o günlerde yazınla tek bağlantım, Karl Kraus'tu. Ona olan ve tapma derecesine varan hayranlığım, o sıralarda doruğuna erişmişti. Bu kez, çok belirli ve açık bir eyleminden ötürü ona şükran duyuyordum; o zamandan beri bir insana bu denli şükran duymuş olduğumu anımsamıyorum. Karl Kraus, o gün gerçekleştirilen kıyımın etkisi altında Viyana'nın her yanına afişler astırmış ve bu afişlerde, ateş emrinden ve doksan kişinin ölümünden sorumlu olan emniyet müdürü Johann Schober'den "istifa etmesini" istemişti. Tek başına yapmıştı bunu Karl Kraus, böyle davranan tek ünlü kişiydi; Viyana'dan hiçbir zman eksik olmayan öteki ünlüler kendilerini göstermekten ve belki de gülünç olmaktan kaçınırlarken, yalnızca Karl Kraus öfkesini açığa vurma yürekliliğini göstermişti. O günlerde insanı ayakta tutan tek güç, onun afişleriydi. Birinden ötekine gidiyor, ayrı ayrı her birinin önünde duruyordum; yeryüzünde adalet namına ne varsa, onun adının harflerine işlemiş gibi bir izlenim uyanmıştı içimde.

Bu olayı izleyen bütün bir yıl, olayın egemenliği altında geçti. 1928 yazına dek başka bir şey düşünemedim. Beni içten ve dıştan etkisi altına almış olan kitlenin gerçekte ne olduğunu bulmaya eskisinden çok daha kararlıydım. Gerçi görünüşte kimya öğrenimimi sürdürüyordum ve doktora tezim üzerinde çalışmaya başlamıştım; ama bana verilen görev, ilginç olmaktan o denli uzaktı ki, ruhumda hemen hiçbir etki yaratmamıştı. Boş kalan her anımı, benim için gerçekten önem taşıyan şeyleri incelemeye ayırıyordum. Kitle olarak yaşadığım şeye en değişik ve görünüşte çok sapa yollardan yaklaşmaya çalışıyordum. Kitleyi tarihte, ama *tüm* uygarlıkların tarihlerinde arıyordum. Çin'in tarihi ve felsefesinin ilk dönemleri bana giderek çekici geliyordu. Yunanlılar

üzerinde çalışmaya çok daha önceden, Frankfurt'ta başlamıştım: 1928'de ise antik tarihçileri, özellikle Thukydides'i ve Sokrates öncesi dönemin felsefesini inceledim. Bu arada devrimler üzerinde durmam da doğaldı; İngiliz, Fransız, Rus devrimlerini inceledim; ama bunun yanı sıra, dinlerde kitlelerin önemini de anlamaya başlamıştım; o zamandan bu yana hiç kurtulamadığım, tüm dinleri tanıma tutkusu da o günlerde başladı. Hayvanlarda kitle oluşumları üstüne bir şeyler bulabilme umuduyla Darwin'i ve topluluk olarak yaşayan böcekler üstüne yazılmış kitapları okudum. Çok az uyuyordum herhalde, çünkü salt okumakla geçirdiğim geceler çoktu. Notlar çıkarıp bazı incelemeler kaleme almaya çalıştım. Bunların tümü, kitle üstüne yazacağım kitabın deneysel ön çalışmaları niteliğindeydi; ama şimdi, roman açısından düşündüğümde, bu tutkulu ve çok yönlü çalışmaların, birkaç yıl sonra yazılan *Körleşme* üzerinde ne derin etkiler bırakmış olduğunu görebiliyorum.

1928 yazında ilk kez Berlin'e gelişim, benim için ikinci büyük olay oldu. Malik Yayınevi'nin kurucusu Wieland Herzfelde, bir kitap üstündeki çalışmasında kendisine yardımcı olabilecek genç birini arıyordu ve bir kız arkadaş aracılığıyla adımı duymuştu. Yarıyıl tatili sırasında Berlin'e gitmem, yanında kalmam ve çalışmam için beni çağırdı. Büyük bir içtenlikle karşılayarak, deneyimsizliğimi ve yabancılığımı bana duyurmadı. Kendimi ansızın Berlin'in düşünce yaşamının odak noktalarından birinde bulmuştum. Herzfelde gittiği her yere beni de götürdü, onun arkadaşlarını ve daha başka sayısız insanı tanıdım; kimi zaman, örneğin Schlichter ya da Schwanecke'de olduğu gibi, aynı anda bir düzinesiyle birden tanıştım. İçlerinden yalnızca en çok ilgimi çeken üçünden söz edeceğim: resimlerine Frankfurt'taki okul günlerimden beri hayranlık duyduğum George Grosz; iki kitabını kısa süre önce okumuş olduğum Isaak Babel — yeni Rus yazınının yapıtları arasında beni en çok Babel'in kitapları etkilemişti; sonra da Brecht. Onun yalnızca birkaç şiirini biliyordum, ama adından o denli çok söz ediliyordu ki, merak etmemek olanaksızdı; ayrıca Brecht, Karl Kraus'un takdir ettiği birkaç genç şairden biriydi. Grosz, bana yasaklanmış olan Ecce Homo Albümü'nü armağan etti, Babel ise beni gittiği her yere, özellikle kendini en rahat hissettiği yer olan Aschinger'in evine götürdü. Benimle akla gelebilecek her şeyi konuşan bu iki insanın içtenliğinden çok etkilendim.

Saflığımı hemen anlayan ve "yüce ideallerimden" ötürü bana doğal olarak sinirlenen Brecht, kendi kendisiyle alay ederek beni şaşırtmaya çalışıyordu. Bir araya geldiğimizde, kendisi üzerine beni şaşırtıp tedirgin eden bir şeyler söylemediği, bir kez bile olmadı. Benden alabileceği hemen hiçbir şeyi olmayan Babel'in, benden Brecht'in alaylı tutumuna yolaçan saflığımdan ötürü hoşlandığını hissediyordum. Az okumuş olan Grosz ise benden kitaplar konusunda bilgi edinmeyi yeğliyor ve hiçbir sıkılganlığa kapilmaksızın okunabilecek her şey için öneri alıyordu.

Berlin'de geçirdiğim bu ilk dönem için anlatılabilecek çok şey var; bu söylediklerimle aslında hiçbir şey anlatmış olmuyorum. Bugün değinmek istediğim tek nokta, Berlin ile Viyana arasındaki karşıtlık. Viyana'da yazarları tanımıyordum, yalnız başıma yaşıyordum ve tüm yazarlar Karl Kraus tarafından küçümsendiği için de, hiçbirini tanımak istemiyordum. Musil ve Broch konusunda o sıralarda hiçbir bilgim yoktu. O günlerde Viyana'da geçerliliği olanların çoğu, hatta pek çoğu değersizdi; yine o günlerde kamuoyunun uzağında, kamuoyunca hor görülerek yaratılanların, örneğin Berg ile Webern'in yapıtlarının ne denli önemli oldukları, ancak günümüzde bilinebiliyor.

İşte bu kentten ansızın tüm kartların açık oynandığı, yeni ve ilginç olanın aynı zamanda ünlü olduğu Berlin'e gelivermiştim. Tümü de birbirlerini tanıyan insanların arasında gezip dolaşıyordum. Bu insanlar hızlı bir yaşam sürüyorlardı. Aynı lokallere gidiyorlar, birbirleri hakkında hiç çekinmeksizin konuşuyorlar, sevgilerini ve nefretlerini kimseden saklamıyorlardı; özelliklerini daha ilk tümceleriyle belli ediyorlar ve sanki karşılarındakilere hemen saldırıverecekmiş gibi davranıyorlardı. Bu denli kendilerine özgü, birbirlerinden bu denli farklı insanları daha önce hiç böyle bir arada görmemiştim. Değerli yanları olanları ilk bakışta anlayabilmek, çok kolaydı ve böyleleri, Viyana'nın aksine, Berlin'de hiç eksik değildi. Hem sınırsız bir coşku vardı içimde, hem de ürkmüştüm. Edindiğim izlenimler beni altüst edebilecek denli çoktu. Ama altüst olmamaya, kafamı karıştırmamaya kararlıydım ve kaçınılması olanaksız bu kargaşaya karşı direnişimin acı verici sonuçları oldu.

Benim gibi genç bir püriten için —ki ilk yıllarımın özel koşulları nedeniyle, henüz bir püriten olarak kalmıştım— en büyük güçlük

kaynağı, cinsel yaşama egemen olan kaba-sabalıktı. Hep tiksinmiş olduğum pek çok şey görüyordum. Bütün bunlar sürekli sergileniyordu ve o zamanlar Berlin'deki yaşamın özyapısının bir parçasıydı. Olanaksız hiçbir şey yoktu, her şey *oluyordu;* pek çok şey üstüne *konuşulan* Freud'un Viyana'sında olup bitenler, Berlin'dekilerle karşılaştırıldığında yalnızca zararsız bir gevezelik olarak kalıyordu. Dünyanın her yanma aynı zamanda çok yakın olduğum gibi bir duyguya daha önce hiç kapılmamıştım, ve üç ayda üstesinden gelmeyi başaramadığım bu dünya, gözüme delilerden oluşma bir dünya olarak görünüyordu.

O denli çekiciydi ki bu dünya benim için, ekim ayında Viyana'ya dönmek zorunda kaldığımda mutsuz oldum. Her şey, bir karara bağlanamamış, aşılamamış olarak, bir yumak gibi içimde kalmıştı. Kışın öğrenimimi tamamladım, ilkbaharda da sınavlarımı verdim. Hafiften, sanki ne yaptığımın bilincinde değilmişim gibi bir duygu vardı içimde; çünkü içimdeki yeni kaosu bir türlü gideremiyordum. Arkadaşlarıma, 1929 yazında yine Berlin'e geleceğime söz vermiştim. Yaklaşık üç ay süren ikinci Berlin gezim, biraz daha sakin geçti. Yalnız başıma oturuyor ve kendimi daha dingin bir yaşama zorluyordum. Yine çok insan görüyordum, ama herkesle görüşmüyordum. Berlin'in başka kesimlerine, içkievlerine gidiyor, eskisinden daha farklı insanlarla, özellikle işçilerle, onların yanı sıra da aydın ya da sanatçı olmayan burjuva ve küçük burjuvalarla tanışıyordum. Zamanımı acele etmeksizin kullanıyor, bazı notlar alıyordum.

Bu kez sonbaharda Viyana'ya döndüğümde, içimdeki yumak da çözülmeye başladı. Artık kimyayı kesin olarak bırakmıştım; istediğim tek şey, yazmaktı. Geçimimi, Malik Yayınevi için Upton Sinclair'den çevireceğim birkaç kitapla güvence altına almıştım. Artık özgür bir insandım; daha Berlin'e gitmezden önce başlamış olduğum, benim için büyük önem taşıyan çok yönlü çalışmalarımı, kitle üstüne yazacağım kitabın ön hazırlıkları olan çalışmalarımı sürdürdüm. Ama Berlin'den dönüşümden sonra kafamı en çok uğraştıran ve peşimi bırakmayan şey, orada tanımış olduğum, hep uçlarda yaşayan, tutkulu insanlara ilişkin düşünceler oldu. Viyana'da yine yalnız başıma, daha önce sözünü ettiğim odada kalıyordum. Hemen kimseyle görüşmüyordum; gözlerimin önünde, karşıdaki tepede ise hep akıl hastalarının kenti Steinhof vardı.

Günün birinde dünyanın artık bundan önceki romanlarda olduğu gibi, başka deyişle *tek* bir yazarın bakış açısından anlatılamayacağını düşündüm; *parçalanmış* bir dünya vardı artık, ve ancak onu bu parçalanmışlığıyla sergileme yürekliliği gösterildiği takdirde, bu dünyaya ilişkin doğru bir tasarımın verilmesi de söz konusu olabilirdi. Ancak bu, okunduğunda hiçbir şey anlaşılmayan, kaosu andıran bir kitap yazılması gerektiği anlamına gelmiyordu; tam tersine, yapılması gereken, olabilecek en tutarlı biçimde olabildiğince sivri tipler, bu dünyayı oluşturan türden bireyler bulmak ve bu bireyleri farklılıkları içersinde yanyana sergilemekti. Bunun üzerine bir İnsanlığın Yanılgıları Komedisi planı hazırladım ve sekiz roman tasarısı yaptım; her bir romanın baş kişisi deliliğin sınırlarına varmıştı ve bunlarden her biri, diline ve en gizli düşüncelerine varana değin ötekilerin tümünden ayrıydı. Birinin yaşadıkları, ötekilerin yaşamalarına olanak bulunmayan şeylerdi ve bunların asla birbirine karışmaması gerekiyordu. Dünyayı dışardan aydınlatabileceğim sekiz projektör kurduğumu düşünüyordum. Bir yıl süreyle bu baş kişileri yazdım; o anda canım hangisini isterse, onun üstünde çalışıyordum. Bu kişiler arasında bağnaz bir dindar, kendini yalnızca uzay planlarına adamış bir teknisyen, bir koleksiyoncu, yalnızca doğruyu bulma tutkusuyla yaşayan biri, tutumluluk nedir bilmeyen bir insan, bir ölüm düşmanı ve nihayet yaşamında kitaplardan başka bir şey bulunmayan biri vardı.

Bu dağınık taslakların bir bölümü, ne yazık ki yalnızca küçük bir bölümü bugün de elimde; kısa bir süre önce bu taslakları gözden geçirdiğimde, o günlerin coşkusunu bir kez daha yaşadım ve o yılın anılarımda neden yaşamının en zengin yılı olarak kaldığını anladım. 1930 sonbaharının başlarında bir değişiklik olmuştu. Kendini yalnızca kitaplara adamış olan tip, gözümde ansızın o denli önem kazanmıştı ki, öteki taslakların tümünü bir yana itip çalışmalarımı yalnızca onun üstünde yoğunlaştırmıştım. Böylece kendi kendime her şeyi yapma hakkım tanıdığım yılı izleyen yıl neredeyse çilecilik denebilecek sert bir sıkıdüzenin egemen olduğu bir yıl oldu. Tek bir gün bile savsaklamaksızın, her sabah artık adı "Brand" olan tip üzerinde çalışmayı sürdürdüm. Belli bir plan yoktu ortada, ama geride kalan yılın aceleciliğine de düşmemeye çalışıyordum. Fazla dağılmamak için hep

Stendhal'in *Kızıl ve Kara*'sından bölümler okuyordum. Adım adım ilerlemek istiyor, kendi kendime yazdığımın gerek bana, gerekse okura karşı acıma tanımayan, ödünsüz bir kitap olması gerektiğini telkin ediyordum. Özellikle beğenilme kaygısıyla yazı yazmaya karşı, o zaman Viyana'da egemen olan yazına karşı duyduğum derin nefretten ötürü bağışıklık kazanmıştım. O sıralarda Viyana'da en beğenilen şey, eşine ancak operalarda rastlanabilecek bir duyarlılığı dile getiren yapıtlardı; yazarlar arasında ise düzeyleri yeteneksiz makale yazarlığını ve gevezeliği aşmayanlar vardı. Bunların içinden herhangi birinin gözümde değer taşıdığını söyleyemem; yazdıkları, içimi büyük bir tiksintiyle dolduruyordu.

Bugün kendi kendime çalışma biçimimdeki ödünsüzlüğün nereden kaynaklanmış olduğunu sorduğumda, bu kaynağı çok değişik etkilerde buluyorum. Stendhal'in adını daha önce söyledim; beni açık ve seçik yazmaya yöneltenin Stendhal olduğu, kuşkusuzdu. "Körleşme"nin bugün "Açlık Ölümü" adını taşıyan sekizinci bölümünü tamamladığım sırada, elime Kafka'nın "Değişim"i geçti. O sırada bundan daha mutlu bir olayla karşılaşamazdım. Bu yapıtta yazınsal alandaki o nefret ettiğim dağınıklığın tam karşıtını en yetkin düzeyde bulmuştum; aynı yapıtta onca özlemini çektiğim disiplin de karşıma çıkmıştı. Kendi başıma yolumu bulmak istediğim bir şeye, bu kitapta erişilmişti. Örneklerin bu en katıksızı önünde saygıyla eğildim; erişilemez olduğunu biliyordum ama, yine de bana güç vermişti.

Yabancım olmayan kimyanın da, süreçleri ve formülleriyle bu disipline katkıda bulunduğu kanısındayım. Bu nedenle şimdi geriye baktığımda, laboratuarda geçirdiğim dörtbuçuk yıldan, bir zamanlar ruhsuz ve görüş ufkumu daraltıcı saydığım bu çalışmalardan şimdi kesinlikle pişmanlık duymuyorum. Yazma uğraşına kendine özgü bir disiplin kazandıran bu zaman parçası, yitirilmiş bir zaman parçası sayılamazdı.

Taslaklar üzerinde çalışarak geçirdiğim yıl da yitirilmiş bir zaman değildi. Tüm tasarılar üzerinde aynı anda çalıştığımdan birbiriyle hiçbir ilintisi bulunmayan, dil açısından bile son ayrıntıya varana dek birbirinden ayrı olan değişik dünyalarda eşzamanlı dolaşmaya, birinden ötekine sıçramaya alışmıştım. Bu durum, *Körleşme*'nin kişilerinin

birbirlerinden tutarlı biçimde ayrılabilmesine yaradı. Daha önce romanlar arasında gerçekleştirilen ayrım, bu kez aynı kitabın içersinde ayırımların gerçekleştirilebilmesini sağladı. Başka deyişle, o taslaklardaki malzemenin geniş ölçüde kullanılmadan kalmasına karşın, "Körleşme"nin yöntemi bu taslaklarda gelişti. Sekiz romandan yazılmadan kalanlar, başka deyişle İnsanlığın Yanılgıları Komedisi'nin gizli özsuları da *Körleşme*'ye aktı.

Çalışmalarımın her gün ilerlemesinin, konunun artık beni bırakmamasının ve hiç bitmemesini isteyişimin verdiği doyuma karşın, kâğıda geçirdiğim tümcelerin somut gerçekliği yüzünden acı çekiyordum. Kendini bir doğruyu yazmaya zorlayanın acımasızlığı, en çok kendisine acı verir; yazarın çektiği, okura çektirdiğinin yüz katıdır. Zaman oluyordu, bu duyarlılığın romanı —doğru yolun bu olmamasına karşın— bitirmem için beni kandırmasına ramak kalıyordu. Bu alanda baştan çıkmaya sürekli direnişimi, odamda Sixtine'nin fresklerinin yerini almış olan Isenheim Mihrabı'nın baskılarına borçluyum. Olağanüstü güç bir işe girişip, bu işin peşini dört yıl süreyle, sonuna dek bırakmamış olan Grünewald'dan utanıyordum. Bugün bu duygumu abartılı buluyorum. Ama gerçek büyüklüklere duyulan ve tapınma düzeyine varan her türlü saygı, belli bir yoğunluk kazandığında her zaman bir abartma payı da taşır. O günlerde Grünewald'ın sürekli çevremde bulunan bu baskıları, benim için varlığı kesinlikle gerekli bir itici güçtü.

1931 Ekiminde, yani bir yıl sonra roman bitmişti. Artık bilindiği gibi Brand, çalışmanın akışı sırasında adını değiştirmişti ve şimdi Kant adını taşıyordu. Ama filozofla aynı adın paylaşılmış olmasından ötürü düşünceliydim ve bu adın sürekli olmayacağını biliyordum. Bu yüzden ilk metne de "Kant Yanıyor" gibi geçici bir başlık koymuştum.

Roman, o günkü biçimini tüm ayrıntılar açısından korudu. Sinoloğun adının dışında, hiçbir şey değiştirilmedi. Romanı oluşturan üç bölümü ayrı ayrı kara kumaşla ciltletip, üç ağır cildi koskoca bir paket olarak Thomas Mann'a yolladım. Sanırım pakedi açarken, içinden bir roman üçlüsünün çıktığı izlenimine kapılmıştır. Paketle birlikte gönderdiğim mektupta çok yüksekten konuşmuştum. İnanılacak gibi değil ama, bu ciltleri yollamakla Thomas Mann'a onur verdiğim düşüncesindeydim. Ciltlerden birini açtığı takdirde, bir daha elinden bırakamayacağından

emindim. Birkaç gün sonra ciltler, okunmamış olarak geri gönderildi; Thomas Mann, bunları okuma gücünü bulamayacağını söyleyerek özür diliyordu. Oysa ben, olağanüstü bir kitap yazmış olduğumdan kesinlikle emindim; bundan nasıl bu denli emin olabildiğim, benim için bugüne dek bir bilmecedir. Bu yüz kızartıcı geri çevriliş karşısındaki tepkim, kitabı bir yana bırakıp bir daha elime almamak oldu.

Bu konuda uzunca bir süre tutarlı kaldım. Sonra orada burada tutumumu biraz yumuşattım. Kitaptan başkalarına bölümler okuyarak, Viyana'daki yaşamının yalıtılmışlığından ağır ağır sıyrıldım. Musil ve Broch'u okudum, yapıtlarından çok etkilendim ve kendileriyle de tanıştım. Alban Berg, Georg Merkel ve Fritz Wotruba gibi, benim için önem taşıyan başka tanışıklıklarım da oldu. Bunlar ve daha başka bazıları için kitabım, daha kamuoyu önüne çıkmazdan önce bir varlık kazanmıştı. Bu varlığı yalnızca onlara, Viyana'daki gerçek değerlere kanıtlamak istiyordum; aralarından birkaçıyla yakın dostluklar da kurdum. Dört yıl süreyle romanı yayımlamayı göze alabilecek bir yayımcı bulamayışımı da asla bir gurur sorunu yapmadım. Pek seyrek olarak bir dostun ısrarına boyun eğip kitabı bir yayınevine verdim. Bana öyle bir yapıtı yayımlamanın getireceği rizikoları açıklayan mektuplar aldım; ama bunların tümü de saygılı mektuplardı. Yalnızca Peter Suhrkamp romandan hiç hoşlanmadığını bana çok açık biçimde hissettirdi. Olumsuz her yanıt, bu kitabın ilerde yaşayacağına olan güvenimi güçlendirdi. 1935'de, kitabın yayımlanması nihayet kesinleştiğinde, Broch, onda normal olarak hiç rastlanmadık biçimde Kant adını değiştirmem için direndi. Bunu yapmaya zaten hep niyetliydim; yayın evresinde yaptım. Kant, artık Kien adını almış, yanabilirliğinden bir nebze, bu yeni ada da geçmişti. Kant'la birlikte "Kant Yanıyor" da ortadan kalktı ve romana kesin başlığını, *Körleşme*'yi koydum.

Thomas Mann'ın kitabı bu kez hemen okuduğunu da sanırım belirtmem gerek. Bana yazdığı mektupta bu yapıtın kendisini, kardeşi Heinrich'in *"Dördüncü Henri"*si de dahil olmak üzere, o yılın tüm kitaplarından daha çok ilgilendirdiğini bildirdi. İçinde çok yerinde saptamaların ve çok sayıda övgünün yer aldığı bu mektup, içimde karışık duygular uyandırdı ve ancak bu mektubu okuduktan sonradır ki, Thomas Mann'ın dört yıl önce kitabı geri gönderişinden duyduğum acının ne denli saçma olduğunu anladım.

1973

ÖTEKİ DAVA
KAFKA'NIN FELİCE'YE MEKTUPLARI

I

BEŞ yıl sürmüş bir acının mektupları bunlar, ve sonunda yayımlandı; 750 sayfalık bir ciltte; yıllar boyunca, tıpkı K. gibi, nişanlının adı da F. harfi ve bir noktayla belirtilip gizli tutulmuştu; öyle ki, uzun bir süre bu ad bilinemedi; üstünde sık sık kafa yoruldu ve tartışılan adlar arasında doğru ad hiçbir zaman bulunamadı — şimdi bu ad, büyük harflerle kitabın kapağında. Bu mektupların yazıldığı kadın ise sekiz yıldır yaşamıyor. Mektupları, ölümünden beş yıl önce Kafka'nın yayımcısına sattı; bu konuda başkaları ne düşünürse düşünsün, Kafka'nın "sevgili işkadını", Kafka'nın büyük değer verdiği ve dahası sevecenlikle karşıladığı becerikliliğini yaşamının sonlarında da kanıtlamış oldu.

Bu mektuplar yayımlandığında, Kafka'nın ölümünün üstünden 43 yıl geçmişti; ama yine de ilk duygu, bir tedirginlik ve utanma duygusu oldu — bu, Kafka'nın kişiliğine ve mutsuzluğuna duyulan saygının bir gereği. Mektupları okurken daha da çok utanmış olan ve özellikle bu alana girmemeleri gerektiği duygusundan kurtulamayan insanlar tanıyorum.

Onlara saygım sonsuz, ama ben onlardan biri değilim. Bu mektupları, yıllardır hiçbir yazın ürününde yaşamadığım bir duygu atmosferi içersinde okudum. Mektuplar, Kafka'nın her zaman bir kaynak olarak yararlandığı belli günceler, özyaşam öyküleri ve yazışmalar arasında yer alır. En belirgin niteliği başkalarına saygı duymak olan Kafka, Kleist'ın, Flaubert'in, Hebbel'in mektuplarını tekrar tekrar okumaktan

çekinmemiştir. Yaşamının en zor anlarından birinde, Grillparzer'in Kathi Fröhlich'i kucaklarken artık hiçbir şey duymamış olduğu gerçeğine bir can simidi gibi sarılmıştır. Yaşamın dehşeti karşısında, çoğu insanın bir talih eseri olarak ancak arada sırada, iç dünyalarındaki güçlerce tanıklığa atanmış bazılarının ise her zaman bilincinde oldukları dehşet karşısında tek bir avunma kaynağı vardır: Daha önce yaşamış tanıkların duyumsadıkları dehşetle bağıntı kurmak. İşte bu nedenle, Felice Bauer'in bu mektupları satmaya içinin elvermiş oluşuna karşın, Kafka'nın mektuplarını saklamış ve kurtarmış olmasından ötürü ona gerçekten şükran duymamız gerekmektedir.

Burada bir belgeden söz etmek, çok yetersiz kalıyor; ama aynı sözcüğü Pascal'm, Kirkegaard'ın ve Dostoyevski'nin yaşamlarından geri kalan kâğıttan tanıklıklar için de kullanabiliyorsak, o zaman bunu yapabiliriz. Benim kendi açımdan söyleyebileceğim tek şey, bu mektupları kendimin olan bir yaşam gibi özümsemiş olduğumdur; bu mektuplar, sanki eskiden beri, insanları sürekli yeni baştan kavrayabilmek için kendi iç dünyamda tümüyle özümsemeye koyulduğumdan bu yana hep benimmişler gibi, gözümde hem gizemli, hem de bana çok yakın.

Kafka, Felice Bauer ile 13 Ağustos 1912 akşamının ilerlemiş saatlerinde Brod ailesinin evinde tanışır. Bu karşılaşmaya ilişkin olarak Kafka'nın o dönemden kalma çeşitli tanıklıkları bulunmaktadır. İlk değini, Max Brod'a yazılan 14 Ağustos tarihli bir mektuptadır. Mektup, Kafka'nın bir önceki akşam birlikte son biçimini versinler diye Brod'a götürdüğü "Gözlem"in (Beobachtung) metniyle ilgilidir.

"Dün parçaları düzenlerken, genç hanımın etkisi altındaydım, bundan ötürü bir budalalık yapmış olmam, tuhaflığı hemen algılanamayan bir düzenlemeye gitmiş olmam, rahatlıkla olasıdır." Kafka, Brod'tan duruma bakmasını ister ve bunun için ona önceden teşekkür eder. Ertesi günü, 15 Ağustosta, güncesinde şu tümce vardır: "Onu... adları yazarken nasıl da sıkılganlık duyuyordum... F.B.'yi çok düşündüm."

Bunun ardından, 20 Ağustos tarihinde, yani karşılaşmadan bir hafta sonra, Kafka ilk izlenimin nesnel bir betimlemesini yapmaya çalışır. Felice'nin dış görünüşünü tanımlar ve bu tanımlamayla Felice'nin "üstüne fazla gitmiş" olması nedeniyle, ona karşı biraz yabancılaştığını duyumsar. Felice'nin, yani bir yabancının o çevrede bulunmasını doğal

karşılamıştır. Onun varlığına hemen alışır. "Otururken ona ilk kez daha dikkatle baktım, oturduğumda artık kesin bir yargıya varmıştım." Yazı, bundan sonraki tümcenin ortasında kesilir. Kesilmese, yazılmış olanlara çok daha önemlileri eklenecektir; ne kadar çok şeyin eklenmiş olacağı, ancak ilerde ortaya çıkacaktır.

Kafka, Felice'ye ilk kez 20 Eylül tarihinde yazar ve kendisini Brod'ların evinde ona masanın üstünden birbiri ardına fotoğraflar uzatmış kişi diye anımsatır — ne de olsa karşılaşmanın üzerinden beş hafta geçmiştir; ayrıca "şimdi yazı makinesinin tuşlarına vuran elimle sizin elinizi, gelecek yıl kendisiyle bir Filistin yolculuğuna çıkma sözünüzü kuvvetlendirdiğiniz elinizi tutmuş olan kişiyim."

Kafka'yı en çok etkileyen, bu sözün verilişindeki çabukluk, Felice'nin söz verirkenki kendinden emin ifadesidir. Kafka, bu el sıkmayı bir and gibi duyumsar, ardında nişan sözcüğü gizlidir. Karar vermekte hep çok ağır davranan, üstüne gitmek istediği her hedeften yaklaşacak yerde, binlerce kuşku yüzünden uzaklaşan Kafka'ya çabuk davranışlar, doğal olarak çekici gelir. Ama bu kez verilen sözün hedefi Filistin'dir ve Kafka'nın yaşamının bu evresinde müjdelenmiş ülke'nin adı kadar umut dolu bir sözcük daha bulabilmek, hemen hemen olanaksızdır.

Kafka'nın masanın üzerinden Felice'ye uzattığı resimlerin ne resimleri olduğu düşünülürse, durum daha da anlam kazanmaktadır. Bunlar, bir "Thalia Gezisi"nin resimleridir. Henüz beş, altı hafta önce, Temmuzun ilk günlerinde Kafka, Brod'la birlikte Weimar'a gitmiş ve orada, Goethe'nin evinde kendisi için çok ilginç olaylar yaşamıştır. Goethe Evi'nin bekçisinin güzel kızı, dikkatini çekmiştir. Kafka ona yaklaşmayı başarır; ailesiyle tanışır, bahçede ve evin önünde kızın resimlerini çeker, yine ziyaret etmesine izin verilir ve böylece —normal ziyaret saatlerinin dışında— Goethe Evi'ne girip çıkar. Ayrıca kıza küçük kentin sokaklarında da sık sık rastlar, onun genç erkeklerle birlikteliklerini kaygıyla izler; buluşmayı kararlaştırırlarsa da genç kız bu buluşmaya gelmez; Kafka, kızın daha çok üniversite öğrencileriyle ilgilendiğini anlamakta gecikmez. Bütün bunlar birkaç güne sığmış, her şeyi daha da çabuklaştıran yolculuk temposu, bu karşılaşmayı kolaylaştırmıştır. Bu karşılaşmanın hemen ardından Kafka, bu kez yanında Brod olmaksızın, birkaç haftalığına Harz'a, Jungborn Sağlık Yurdu'na

gider. Kafka'nın bu haftalarda tuttuğu notlar, içerik açısından çok zengindir ve Thalia Gezisi ya da büyük yazarların yaşadıkları yerlere duyulan saygı gibi konuların etkisi altında değildir. Ama bu arada Weimar'daki güzel kıza gönderdiği kartlara sıcak yanıtlar alır. Bunlardan birini Brod'a yazdığı bir mektuba olduğu gibi geçirir ve ardından kendi ruhsal durumu açısından umut verici olan şu sözleri ekler: "Benden hoşlanmıyor değil; ama umursadığı da yok. O zaman ben nasıl yazmasını istiyorsam, öyle yazıyor? İnsanın kızları kendine yazıyla bağlayabildiği doğru mu acaba?"

Goethe Evi'ndeki bu karşılaşma, Kafka'yı yüreklendirmiştir. İlk görüştükleri akşam Felice'ye masanın üzerinden uzattığı resimler, bu gezinin resimleridir. Kafka'nın Weimar'da bir ilişki kurmak girişimine, Felice'ye gösterdiği resimleri çekmesine değin varan çabalarına ilişkin anıları, o akşam karşısında oturan kızın, Felice'nin üzerinde yoğunlaşır.

Belirtilmesi gereken bir nokta daha var: Kafka, Leipzig'de başlayan bu yolculuk sırasında Rowohlt ile tanıştırılır; Rowohlt, Kafka'nın ilk kitabını yayımlamaya karar vermiştir. *Gözlem* (Betrauchtung) adını taşıyacak kitabı için güncelerinden kısa parçalar seçme işi, Kafka'yı epey uğraştırıyordu. Bu parçaları yayımlanacak kadar iyi bulmadığından bir türlü karar veremiyor, Brod ise onun peşini bırakmıyordu. Sonunda iş tamamlandı ve Kafka 13 Ağustos akşamı, daha önce de belirtildiği gibi, kesin olarak seçtiği parçaları kitabın düzenini görüşmek için Brod'a götürdü.

Böylece o akşam Kafka'nın yanında kendisine cesaret aşılayabilecek her şey vardı: İlk kitabının metinleri, "Thalia" yolculuğunun aralarında onu kibarca yanıtlamış olan kızın resimlerinin de bulunduğu fotoğraflar, cebinde de *Palaestina* dergisinin bir sayısı.

Karşılaşma, Kafka'nın yanlarında kendini rahat hissettiği bir ailenin evinde gerçekleşti. Kendisinin anlattığına göre Kafka, Brod'larda geçirdiği akşamları uzatmaya çalışır, sonunda da uykusuz kalmak istemeyen aile tarafından düşünülebilecek en sevecen biçimde evine gitmeye zorlanırdı. Kafka, Brod'ların evine kendi ailesinden uzaklaşmak için gelirdi. Edebiyat, burada küçük görülmüyordu. Aile bireyleri, evin daha şimdiden bir ad yapmış olan genç yazarı Max Brod'la övünüyor, onun dostlarını da ciddiye alıyorlardı.

Bu dönem, Kafka'nın bütün olup bitenleri çokyönlü ve çok dikkatli biçimde saptayıp kâğıda geçirdiği bir dönemdir. Gezi günlüklerinin en güzeli olan Jungborn günlükleri —ki bunlar aynı zamanda Kafka'nın yaratısıyla, özellikle *Amerika*'yla en dolaysız bağıntısı bulunan günlüklerdir— bunun kanıtlarıdır.

Kafka'nın belleğinin somut ayrıntılar açısından ne denli zengin olduğu, Felice'ye yazdığı ve karşılaşmalarını inceden inceye anlatan 27 Ekim tarihli 6. mektubunda görülür. 13 Ağustos akşamının üzerinden 75 gün geçmiştir. Kafka'nın o akşama ilişkin olarak belleğinde tuttuğu ayrıntıların tümü aynı ağırlıkta değildir. Kafka, bu ayrıntılardan bazılarını, ona ilişkin her şeyi algıladığını, hiçbir şeyi kaçırmadığını Felice'ye göstermek için yazmıştır. Böylece de gerçek olan hiçbir şeyi önemsiz saymayan Flaubert çizgisinde bir yazar olduğunu kanıtlar. Hafif bir övünme havasıyla, her şeyi yazar: ikili bir takdir ediş vardır bu tutumda; Felice'nin, görüldüğü anda tüm ayrıntılarıyla kavranmaya değer biri olduğu belirtilmiştir; ama Kafka biraz da her şeyi görebilen gözlerinden ötürü kendini takdir etmektedir.

Felice'nin başka yanlarını ise bunlar kendisince biraz önem taşıdığından, kendi kişiliğinin önemli eğilimlerine uygun düştüğünden, ya da onda eksik olanların yerini tuttuğundan, hayretini uyandırdığından ve duyduğu hayranlığın yardımıyla onu Felice'ye fizik olarak da yaklaştırdığından not eder. Burada yalnızca bu tür niteliklerden söz edilecektir; çünkü yedi ay boyunca Kafka'nın Felice'ye ilişkin tasarımı, bu niteliklerce belirlenir ve bu nitelikler Kafka Felice'yi tekrar görene dek varlığını korur; ikisi arasındaki çok geniş kapsamlı yazışmanın yaklaşık yarısı, bu yedi ay içersinde gerçekleşir.

Felice, "Thalia" fotoğraflarına büyük bir ciddiyetle bakar, başını resimlerden yalnızca bir açıklama yapıldığında ya da Kafka yeni bir fotoğraf uzattığında kaldırır; resimler yüzünden yemeğini bırakır ve Max yemeğe ilişkin bir şey söylediğinde, sürekli yemek yiyen insanlardan tiksindiği kadar hiçbir şeyden tiksinmediğini belirtir. (Kafka'nın yemek konusunda ne denli azla yetinir olduğundan ilerde söz edilecektir.) Felice, küçük bir kızken erkek kardeşlerinden ve kuzenlerinden çok dayak yediğini, bu saldırılar karşısında gerçekten savunmasız kalmış olduğunu anlatır. Elini, bir zamanlar mosmor çürüklerle dolu olduğunu söylediği

sol kolunda gezdirir. Ancak Felice, hiç de her şeye yakınan bir insan gibi gözükmemektedir ve Kafka, küçük bir kızken bile olsa birinin nasıl olup da Felice'ye el kaldırınış olabileceğini anlayamaz. Bu arada Kafka, kendisinin çocukluğunda ne denli zayıf olduğunu düşünür, ama Felice onun gibi her şeye yakınan bir insan olarak kalmamıştır. Kafka, kızın koluna bakar, bir zamanlar çocukluğundaki zayıflığını tümüyle silinmiş olan şimdiki güçlülüğüne hayran kalır.

Felice, sıradan bir şeyden söz edercesine, bir şeye bakarken ya da bir yazı okurken, İbranice öğrenmiş olduğunu söyler. Kafka buna şaşırır, ama bu konudan sıradanlığı bu denli abartılarak söz edilişinden hoşlanmamıştır; bu yüzden daha sonra Felice Tel Aviv sözcüğünü çeviremediğinde, içinden sevinir. Ama artık Felice'nin siyonist olduğu anlaşılmıştır ve Kafka da buna çok memnun olmuştur.

Felice, elyazılarını temize çekmekten hoşlandığını söyler ve Max'tan kendisine elyazıları yollamasını ister. Bunun üzerine Kafka, şaşkınlığından elini masaya vurur.

Felice, Budapeşte'de bir düğüne gitmektedir; Bayan Brod, Felice'nin odasında gördüğü, güzel bir batist giysiden söz eder. Daha sonra yemek odasından piyanonun bulunduğu odaya geçilir. "Ayağa kalktığınız zaman, ayağınızda Bayan Brod'un terliklerinin bulunduğunu gördüm; çünkü çizmelerinizin kuruması gerekiyordu. Gün boyunca çok kötü bir hava vardı. Bu terlikleri yadırgamıştınız büyük bir olasılıkla, ve loş holden geçen yolun sonunda bana, yüksek topuklu terliklere alışkın olduğunuzu söylediniz. Böyle terliklerin de olduğunu ilk kez duyuyordum." Yaşlıca bir hanım olan Bayan Brod'un terlikleri, Felice'nin sıkılganlık duymasına yolaçmaktadır; loş holden geçen yolun sonuna varıldığında kendi terliklerine ilişkin olarak söyledikleri Felice'yi bedensel olarak Kafka'ya, daha önce, artık üstünde morluk bulunmayan kola bakarken olduğundan daha çok yakınlaştırır.

Daha sonra, gitmeye davranırken, bir şey daha eklenir: "Sonunda odadan çıkışınızdaki ve ardından ayağınızda çizmelerle geri dönüşünüzdeki çabukluk, aklımın alabileceği gibi değildi." Burada Kafka'yı etkileyen şey, Felice'nin değişimindeki çabukluktur. Kafka'nın değişimleri, bunun tam tersi bir özyapıdadır. Hemen her zaman çok uzun zaman alan bir süreçtir ve Kafka, kendi değişimine inanmazdan önce o değişimi santim santim gerçekleştirmek zorunluluğunu duyar. De-

ğişimlerini hiç eksiksiz, bir bina kuruyormuşçasına kurar. Oysa Felice, önünde ansızın çizmeli bir kadın olarak beliriverniştir ve daha biraz önce odadan terliklerle çıkmıştır.

Kafka daha önce, kısaca da olsa, *Palaestina* dergisinin bir sayısının rastlantı sonucu yanında bulunduğundan söz etmiştir. Filistin'e yapılacak yolculuk konuşulmuşur ve bu arada Felice, Kafka'ya elini uzatmıştır; "ya da daha doğru bir deyişle, ani bir esinin etkisiyle ben bu elin bana uzanmasını sağladım." Brod'un babasıyla Kafka, Felice'ye oteline kadar eşlik ederler. Yolda Kafka, bilinen "bilinç bozukluklarından" birine yakalanır ve oldukça beceriksiz davranır. Felice'nin şemsiyesini trende unutmuş olduğunu da öğrenir; bu, Felice'ye ilişkin tasarımını tamamlayan bir ayrıntıdır. Felice, ertesi sabah erkenden yola çıkacaktır. "Henüz eşyalarınızı toplamamış oluşunuz ve yatakta daha okumak istemeniz, beni tedirgin etti. Bir gece önce de sabahın 4'üne kadar okumuştunuz." Felice'nin erken yolculuğa çıkışına karşın, bu ayrıntı onu Kafka'ya daha da yakınlaştırmıştır, çünkü Kafka da geceleri yazmaktadır.

Felice'nin bir bütün olarak bıraktığı izlenim, çok değişik insanlarla çabuk ve açık biçimde ilişki kuran, çekingenlik duymaksızın her konuda görüşünü söyleyen, *kendinden emin* bir kişiliğin taşıyıcısı olduğudur.

Aralarında başlayan, her ikisinde de kısa zamanda günlük mektuplar biçiminde yoğunlaşan yazışmanın —bu yazışmadan elimizde yalnızca Kafka'nın mektupları kalmıştır— çok şaşırtıcı yanları vardır. Önyargıdan uzak bir okur açısından bu yazışmanın en dikkat çekici yanı, bedensel konumlara ilişkin yakınmalardır. Bu yakınmalar, henüz biraz örtülü olmakla birlikte, daha 2. mektupta başlar: "Ne kaprislerin etkisindeyim bir bilseniz! Sürekli bir sinirlilik içersindeyim. Şu anda istediğimi bir dakika sonra istemez oluyorum. Merdivenin yukarısına vardığımda, eve girdiğim zaman ne durumda olacağımı hâlâ kestiremiyorum. Küçük bir güven duygusuna ya da bir mektuba dönüşebilsin diye, içimde bir sürü tedirginliği biriktirmek zorunda kalıyorum... Zaten belleğim çok zayıf... Sonra kararsızlığım... Bir defasında... sizin için düşündüğümü yazmak için yataktan bile kalktım. Ama sonra —bu da hastalıklarımdan bir başkası— tedirginliğimi bir delilik diye nitelendirip yeniden yatağıma döndüm..."

Görüldüğü gibi, Kafka'nın burada ilk betimlediği şey kararsızlığıdır ve bu kararsızlığın betimlenmesiyle birlikte kur yapması da başlar. Ama başlangıçta her şey, daha fiziksel konumlarla bir bağlam içersine sokulur.

5. mektup, hemen Kafka'nın uykusuzluğuyla başlar ve mektubu yazdığı yer olan bürodaki rahatsızlıklarının anlatılmasıyla son bulur. O andan başlayarak, artık yakınmasız bir mektup yok gibidir. Bu yakınmalar başlangıçta Felice'ye gösterilen ilgiyle denkleştirilir. Kafka yüzlerce soru sorar, Felice hakkında her şeyi bilmek ister, onun bürodaki ve evdeki konumunu tasarımında tüm ayrıntılarıyla canlandırabilmeyi amaçlar. Ama bu, çok genelmiş gibi bir izlenim uyandırmaktadır, Kafka'nın soruları daha somuttur. Felice ne zaman büroya geldiğini, kahvaltıda ne yediğini, bürodaki penceresinden görünen manzarayı, orada işinin ne olduğunu, kız ve erkek arkadaşlarının adlarını, ona şeker armağan ederek sağlığına zarar vermek isteyenin kim olduğunu yazmalıdır — bütün bunlar, daha ilk listeyi oluşturan sorulardır, sonradan bunları sayısız başkaları izler. Kafka'nın istediği, Felice'nin sağlıklı ve güven içersinde olmasıdır. Felice'nin içinde dolandığı odalar kadar, günün hangi saatlerinde ne yaptığını da bilmek ister. Kızın herhangi bir itirazına olanak tanımaz ve hemen açıklama isteminde bulunur. Felice'den beklediği titizlik, kendi konumlarını betimlemede gösterdiği titizliğin aynıdır.

Bu konularda daha söyleyeceğimiz şeyler olacak; çünkü bunları anlamaya çalışmadığımız takdirde, her şey anlaşılmadan kalır. Ancak burada saptamak istediğimiz şey, yazışmanın ilk döneminin derinde yatan amacı niteliğiyle belirginleşen noktadır: Amaç, Felice'nin becerikliliği ve sağlıklılığı ile, kendisinin kararsızlığı ve zayıflığı arasında bir bağlantı oluşturabilmektir. Kafka, Prag ile Berlin arasındaki uzaklığın ötesinde Felice'nin gücüne sarılmak ister. Felice'ye yöneltmesine izin verilen zayıf söz, on kez güçlenmiş olarak Felice'den geri gelir. Kafka günde iki, üç kez yazar. Felice'den çok almak istediği yanıtlar uğruna —kendisinin zayıf bir insan olduğu yolundaki savıyla tam bir çelişki oluşturan— inatçı, neredeyse acımasız bir savaşımı sürdürür. Felice —bu bakımdan— Kafka'dan daha derbederdir, kendisini aynı yükümlülük altında duyumsamaz. Ama Kafka, kendisinin duyumsadığı

zorunluluğu Felice'ye de aşılamayı başarır ve aradan uzun bir süre geçmeden Felice de günde bir, çoğu zaman da iki kez Kafka'ya yazmaya başlar.

Çünkü Kafka'nın, Felice'den düzenli aldığı mektupların kendisine kazandırdığı güç uğruna sürdürdüğü savaşımın bir anlamı vardır; sıradan, amacı kendisiyle sınırlı, salt doyum sağlama uğruna gerçekleştirilen bir yazışma değildir buradaki; bu yazışma, Kafka'nın kendi *yazma edimine* hizmet eder. Kafka, Felice'ye yazdığı ilk mektubu gönderdikten iki gece sonra, bir çırpıda, bir gecede, on saatte *Hüküm* adlı öyküsünü yazar. Bu anlatıyla birlikte Kafka'nın yazarlık bilincinin de yerleştiği rahatlıkla söylenebilir. Yazdığını arkadaşlarına okur, değerinin tartışmasız olduğu ortaya çıkar; Kafka pek çok yazdıklarının tersine, bu öyküden hiçbir zaman soğumamıştır. Bunu izleyen haftada *Ateşçi,* iki ay içersinde de *Amerika*'nın öteki beş bölümü, yani toplam altı bölüm kaleme alınır. Romana verilen ondört günlük bir arada da *Değişim* yazılır.

Bu, yalnızca bizim açımızdan görkemli bir dönem değildir; Kafka'nın yaşamında bununla karşılaştırılabilecek dönemlerin sayısı azdır. Sonuçlara göre karar verildiği takdirde —ki bir yazarın yaşamı konusunda ancak sonuçlara bakılarak yargıya varılabilir—, o zaman Felice ile yazışmalarının ilk üç ayındaki tutumunun Kafka için en doğru tutum olduğu anlaşılır. Kafka, gereksindiği şeyi duygu aracılığıyla algılamıştır: Uzaklarda bulunan, çok yakında oluşu nedeniyle onun duyarlılığını zedeleyemeyecek bir güvence, bir güç kaynağı, onun için var olan, ondan sözlerinden başka bir şey beklemeyen bir kadın, teknik aksaklıklarını mektuplarıyla anında giderebileceği kadar tanıdığı bir tür transformatör. Kafka'ya bu açıdan yardımcı olan kadının Kafka'nın ailesinin etkilerinden, Kafka'nın içinde yaşadığı için o denli acı çektiği ailenin etkilerinden uzak kalması gerekiyordu; Kafka, Felice'yi ailesinden uzak tutmak zorundaydı. Felice, Kafka'nın kendisi hakkında söylemek istediklerinin tümünü ciddiye almalıydı. Konuşma açısından içine dönük bir insan olan Kafka, yazılı olarak Felice'ye istediğince açılabilmeliydi; acımasızca, her konuda yakınabilmeliydi; onun yazma edimini tedirgin eden hiçbir şeyi içine atmak zorunda kalmamalıydı; bu edimin önemini, akışını, duraklamalarını tüm ayrıntılarıyla anlatabilmeliydi. Bu dönemde Kafka, güncesini bir yana bırakır; Felice'ye yazdığı mektuplar,

kapsamı geniş tutulmuş bir günce niteliğindedir; yararlı yanı, bu günceyi gerçekten her gün tutması, bu mektuplarda kendini daha sık yineleyebilmesi, böylece de kişiliğinin önemli bir gereksinimini karşılayabilmesidir. Felice'ye yazdıkları, biriciklik niteliğini taşıyan, bir kez gerçekleştikten sonra artık bağımsız, sürekli varlık kazanan türden değildir; Kafka, yazdıklarını daha sonraki mektuplarında düzeltebilir, vurgulayabilir ya da geri alabilir; onun gibi bilinçli bir kafanın bir güncede ayrı ayrı kayıtlar açısından düzensizlik sayacağı için hoşgörmeyeceği bir konudan ötekine atlama durumu da bir mektubun akışı içersinde rahatlıkla olasıdır. Ancak mektubun kuşkusuz en büyük yararı, yukarda da belirtildiği gibi, "terane"ye değin varabilecek yinelemeler yapma olanağının bulunmasıdır. Teranelerin zorunluluğu ve işlevini çok net kavramış biri vardıysa, o da Kafka'ydı. Kafka'nın çok belirli nitelikleri arasında yer alan bu nitelik, aynı zamanda onun yaratısının "dinsel" açıdan yanlış yorumlarına en çok yolaçmış olan niteliğidir.

Peki ama bu mektuplaşma, üç ay süreyle etkinliğini sürdürecek ve *Değişim* gibi yetkin düzeydeki yapıtlara yolaçabilecek denli önemli idiyse, o zaman 1913 Ocağında yazışmanın kesilmiş olması neyle açıklanabilir? Burada bir yazarın üretici olan ve olmayan zamanları gibi genel sözlerle yetinilemez. Her türlü üretkenlik, koşula bağlıdır; yapılması gereken, bu üretkenliği kesen aksaklıkları bulmak için çaba harcamaktır.

Belki de gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır; ilk dönemde Felice'ye yazılan mektuplar, istenildiği denli sözcüğün genel anlamıyla aşk mektupları diye duyumsanmasa da, yine de özellikle aşka özgü bir şey içerir: Kafka için Felice'nin ondan bir şey *beklemesi* önemlidir. O ilk karşılaşma sırasında, Kafka'nın uzun süre esin kaynağını bulduğu, üstüne onca şeyi kurduğu ilk karşılaşma sırasında ilk kitabının basılmamış metni de yazarın yanındadır. Felice onu, kendisinden bir şeyler okumuş olduğu bir yazarın arkadaşı olarak değil, ama doğrudan bir yazar olarak tanımıştır ve Kafka'nın ondan mektup beklemesinin gerekçesini de, Felice'nin onu yazar sayması oluşturur. Kafka'nın kendisinin de beğendiği ilk öykü, *"Hüküm"* adını taşıyan öykü, gerçekte *Felice*'nindir, Kafka bu öyküyü ona borçludur ve ona sunmuştur. Ancak yazın konularında Felice'nin yargısından emin değildir ve mektuplarıyla bu yargıyı etkilemeye çalışır. Felice'den sahip olduğu kitaplarının bir listesini isterse de, bu liste hiçbir zaman gönderilmez.

Felice, yalın kişiliği olan bir insandır; Kafka'nın onun mektuplarından yaptığı alıntılar, sayılarının çok olmamasına karşın, bu noktayı yeterince kanıtlamaktadır. Kafka'nın Felice konusunda kendi kendisiyle gerçekleştirdiği diyalog —eğer bu denli karmaşık ve derinliğine bir olgu için diyalog gibi kesin bir sözcük kullanılabilirse—, belki daha uzun bir süre devam edebilecektir. Ama Kafka, Felice'nin kendini yetiştirmek tutkusu karşısında şaşırıp kalır; Felice başka yazarları okumakta ve Kafka'ya mektuplarında bunlardan söz etmektedir. Kafka ise dev bir dünya olarak kafasının içinde duyumsadığının henüz çok küçük bir bölümünü gün ışığına çıkarmıştır ve yazar olarak bu dünyanın bütününü kendisi için istemektedir.

11 Aralık tarihinde Felice'ye ilk kitabını yollar: *Gözlem,* o günlerde yayımlanmıştır. Kafka kitabı gönderirken şöyle yazar: "Bak, iyi davran zavallı kitabıma! O ilk akşamımızda beni düzeltirken gördüğün sayfalar, işte bu kitaptır... Tek tek parçaların yazıldıkları tarih bakımından birbirinden nasıl ayrıldığını anlayabilecek misin bakalım. Örneğin aralarında biri var ki, kesinlikle 8-10 yıl öncesine ait. Kitabı olabildiğince az kimseye göster ki, benim yüzümden keyfini kaçırmasınlar." 13 Aralıkta yine kitabından söz eder: "Kitabımda tartışılacak çok yön bulmama karşın... onun senin sevgili ellerinde olduğunu bilmek beni o kadar mutlu kılıyor ki!"

23 Aralıkta ise, bu konuda yalnızlık kokan şu tümceye rastlıyoruz: "Ah, Bayan Lindner (Felice'nin bir büro arkadaşı) benim yaptığımın, bu denli az şey yazmanın güçlüğünü bir bilebilse!" Bu söz, *Gözlem*'in ince bir kitap oluşuna ilişkindir ve yalnızca Felice'nin mektubunda bulunan, kaçamak niteliğindeki bir bölüme verilmiş yanıt olarak yorumlanabilir.

Kafka'nın 28 Aralık tarihindeki, yani kitabı Felice'ye gönderişinden 17 gün sonraki kıskançlık patlamasına dek kitabı konusunda yazdıkları, bu kadardır; arada yazılan mektuplar —daha önce söylediğimiz gibi, elde bulunanlar yalnızca Kafka'nın mektuplarıdır— sık satırla cildin 40 sayfasını doldurmakta ve binlerce konu içermektedir. Felice'nin *Gözlem* konusunda hiçbir ciddi görüş bildirmediği kesindir. Kafka'nın saldırısı ise, Felice'nin hayran olduğu Eulenberg'e yöneliktir:

"Mektubundaki herkesi kıskanıyorum, adını verdiklerini ve ver-

mediklerini, erkekleri ve kızları, işadamlarını ve yazarları (doğal olarak, özellikle yazarları) kıskanıyorum... Werfel'i, Sophokles'i, Ricarda Huch'u, Lagerlöf'ü, Jacobsen'i kıskanıyorum. Kıskanç yanım, Eulenberg'i Herbert yerine Hermann diye adlandırışından ötürü çocukça bir sevinç duyuyor. Oysa Franz adının belleğine kazınmış olduğundan kuşkum yok. 'Gölge Görüntüleri'ni beğendin demek; onları özlü ve anlaşılır buluyorsun, öyle mi? Ben, yalnızca 'Mozart'ı tümüyle biliyorum, Eulenberg... burada okudu, ama dinlemeye dayanamadım, soluksuz, arı olmaktan uzak bir düz yazı.. Ama şu andaki konumumda Eulenberg'e doğal olarak büyük haksızlık ediyorum, bu kesin. *Gelgelelim senin de 'Gölge Görüntüleri'ni okumaman gerekir.* Oysa okumamak bir yana, çok beğenmiş olduğunu görüyorum. (Şuraya bak, Felice hayran kalmış 'Gölge Görüntüleri'ne, ben de gece yarısı öfkeden kuduruyorum.) Ama mektubunda başkalarından da söz ediliyor, hepsiyle, hepsiyle kavgaya başlamak isterdim, onlara kötülük etmek için değil, onları senden uzaklaştırmak, seni onlardan kurtarmak için; yalnızca senden, ailenden... ve tabii! ve tabii! benden söz edilen mektuplar okumak için."

Kafka, ertesi günü Felice'den —o gün pazar olduğu için— beklenmedik bir mektup alır ve ona teşekkür eder: "İşte insanı dingin bir sevinçle kızıştıran bir mektup daha, sevgilim. O bir sürü tanıdıkla ve yazarla dolu olmayan bir mektup..."

Kafka aynı gece, bir önceki günün kıskançlığına açıklama getirir: "Ayrıca dünkü mektubun beni neden kıskandırdığını da şimdi daha iyi biliyorum: Nasıl ki bir zamanlar resmimi pek beğenmemiştin, şimdi de kitabımı pek beğenmiyorsun. Aslında beğenmemekle kalsaydın, o kadar ağır olmazdı benim için, çünkü orada yazılı olanların büyük bölümü eski şeylerdi... başka her şeyde senin yakınlığını o denli güçlü duyumsuyorum ki, küçük kitabımı *önce kendi* ayağımın tekmesiyle fırlatıp atmaya hazırım... Ama bana söylememen, birkaç sözcükle olsun, hoşuna gitmediğini bana söylememen... Kitabı işe yaramaz bulsaydın, anlayışla karşılardım... Zaten kimse işe yarar bulmayacak, bunu şimdi bildiğim gibi, daha önce de biliyordum, savurgan yayımcının benim için emek ve para olarak göstermiş olduğu, ama tümüyle boşa giden özveri beni de üzüyor... Ama sen, hiçbir şey söylemedin, gerçi bir kez fikrini söyleyeceğini belirttin, ama söylemedin..."

Ocak sonunda Kafka, yeniden *Gözlem*'den söz eder; çok takdir ettiği, kişi olarak da hoşlandığı Viyanalı şair Otto Stoessl, Kafka'ya kitabı hakkında bir mektup yazmıştır. "Kitabım üzerine de yazmış, ama o denli yanlış anlamış ki, Stoessl gibi akıllı ve yazın alanında bu denli deneyimli birinde bile bunca yanlış anlamaya yol açabildiği için, bir an kitabımın gerçekten iyi olduğuna inandım..." Kafka, mektubun epey uzun olan bu bölümünü Felice için kopya eder. Şaşırtıcı şeyler vardır bu bölümde. "İçe dönük bir mizah... İnsanın iyi uyuduğu bir gecenin ve diriltici bir banyonun ardından, üstünde temiz giysilerle güneşli bir tatil gününü selamlaması, neşeli bir bekleyişle, açıklanması olanaksız bir güçlülük duygusuyla selamlaması gibi bir şey. Yazarın kendi sağlıklı konumunu dile getiren bir mizah." Dev boyutlarda bir yanlış anlama yansımaktadır bu satırlardan; her sözcük tümüyle yanlıştır; Kafka, yazarın kendi sağlıklı konumunu dile getiren bir mizah, sözünün etkisinden bir türlü kurtulamaz ve ilerde bu tümceyi bir kez daha alıntılar. Ancak şunu da ekler: "Ayrıca mektup, bugün yayımlanan, kitapta yalnızca acı bulan ve abartılı övgülerle dolu bir kitap tanıtma yazısına da çok iyi uyuyor."

Felice'nin *Gözlem*'e ilişkin umursamazlığını Kafka'nın unutmadığı açıktır; kitabına ilişkin tepkilere bu denli ayrıntılı değinmesi, onun için alışılmamış bir tutumdur ve gerçekte örtülü bir azarlama niteliğindedir. Kafka'nın amacı, Felice'ye bir ders vermektir; Felice kitabı hafife almıştır ve Kafka bu tutumuyla, Felice'nin hiçbir tepki göstermeyerek onu ne denli derinden yaralamış olduğunu açığa vurur.

Başka yazarlara yönelik en şiddetli saldırılar ise şubatın ilk yarısına rastlar. Felice'nin Lasker-Schüler'e ilişkin soru sorması üzerine Kafka şöyle yazar: "O kadının şiirlerini sevmiyorum, okuduğumda boşluklarından ötürü sıkıntıdan ve sanatsal zorlamalardan ötürü de tiksintiden başka bir şey duymuyorum. Aynı nedenlerle, Lasker-Schüler'in düzyazılarından da hoşlanmıyorum; bu yazılar büyük kentte yaşayan, kendini abartmalara kaptırmış bir kadının doğruyu yanlışı ayırmadan işleyen beynini yansıtıyor... Evet, durumu kötü, bildiğim kadarıyla ikinci kocası tarafından terk edildi; bizde de para topluyorlar Lasker-Schüler için; ben de 5 K. vermek zorunda kaldım, ama en ufak bir acıma bile duymaksızın; gerçek nedenini bilmiyorum, ama o kadını hep geceleri kahve kahve dolaşan bir ayyaş diye canlandırıyorum gözümde... Las-

ker-Schüler misin nesin, çek git aramızdan! Sen sevgilim, sen gel! Ne aramızda, ne de çevremizde kimse olsun. "

Felice tiyatroya gidip "Profesör Bernhardi"yi görmek istemektedir. "Bizi birbirimize bağlayan güçlü bir bağ var..." diye yazar Kafka, "... şimdi sevgilim, sen kalkıp da 'Profesör Bernhardi'ye gidersen, o varlığı kuşkusuz bağın ucunda beni de çekip götüreceksin ve ikimiz birden, genelde Schnitzler'i temsilcisi saydığım kötü edebiyatın pençesine düşmek tehlikesiyle karşılaşacağız." Bu nedenle Kafka aynı akşam Wedekind ile karısının oynadıkları "Hidalla"ya gider.

"Çünkü Schnitzler'i hiç sevmiyorum ve ona hemen hiç saygı duymuyorum; elinden bir şeyler geldiğine kuşku yok, ama büyük oyunlarıyla uzun düzyazıları benim için nereye gideceği belli olmayan, düşünülebilecek en kötü yazılardan oluşma bir bütün gibi. Schnitzler'i ne denli küçümsesek azdır... Ancak resmini, hiçbir zaman parmağımın ucunu bile değdirmek istemediğim o yapay düş atmosferini, yumuşaklığı gördüğüm zaman, Schnitzler'in başlangıçta gerçekleştirdiği ve kısmen yetkin düzeyde olan çalışmalarından (Anatol, Rondo, Teğmen Gustl) sonra nasıl olup da böyle bir çizgi izleyebildiğini anlayabiliyorum. Wedekind'den ise onunla aynı mektupta söz edemem.

"Ama yeter, artık yeter. Şimdi tıpkı Lasker-Schüler gibi aramıza girmeye kalkışan Schnitzler'den de bir an önce kurtulmaya bakmalıyım."

Felice söz konusu olduğu ölçüde Kafka'nın başka yazarlar için duyduğu kıskançlık gerçekten büyüktür ve Kafka'da başkalarına yönelik bu denli doğal, bu denli dirençli bir saldırı tutkusuna rastlamak, insanı hem şaşırtır, hem rahatlatır. Çünkü sayısız mektuplarının her birinden kulağımıza çalınan, onun kendi kendisine yönelttiği saldırılardır; okur, sanki Kafka'nın kendi sesiymişçesine alışkındır artık bunlara. Gelgelelim başka yazarlara yönelik bu saldırıların tonunun şaşırtıcılığı, acımasızlığı, aslında Kafka'ya yabancı olan kabalığı, Felice ile olan ilişkisindeki bir değişimin belirtileridir. Bu ilişki, Felice'nin onun yazarlığı karşısındaki anlayışsızlığı nedeniyle trajik bir dönüm noktasına varır. Kafka'nın yazabilmek için gücünü sürekli bir besin kaynağı niteliğiyle gereksindiği Felice, varlığıyla, yani mektuplarıyla kimi beslediğini anlayabilecek konumda değildir.

Bu açıdan Kafka'nın durumu, yayımladığı ilk kitabın niteliği yüzünden daha da güçleşir. Kafka, *Gözlem*'in taşıdığı ağırlığı abartmayacak denli akıllı ve ciddidir. Bu kitap, onun bazı temalarının tınısını taşıyan bir yapıttır. Ama henüz kopukluklar içeren, biraz gelişigüzel kaleme alınmış, yabancı etkileri (Robert Walser) yansıtan bir yapıttır; en önemlisi ise, bağlamdan ve gereklilikten yoksun oluşudur. Kafka için önemliydi bu kitap, çünkü Felice ile ilk karşılaşmasında kitabın elyazısı metni yanındaydı.

Ama o akşamdan altı hafta sonra, Felice'ye yazdığı ilk mektubun hemen ardından, *Yargı*'da ve *Ateşçi*'de Kafka, kişiliğini tümüyle bulmuştur. Bu iki yapıtın değerinin tam anlamıyla bilincinde olması, bu bağlamda daha da önem kazanır. Felice ile mektuplaşmaları sürmektedir; bu arada Kafka, gecelerini kendi çalışmalarının başında geçirmektedir; hemen sekiz hafta sonra ise *Değişim*'de ustalığının doruğuna varır. Bu yapıtla birlikte bir daha asla aşamayacağı bir şey yazmıştır, çünkü bu yüzyılın az sayıdaki büyük ve yetkin ürünlerinden biri olan *Değişim*'i aşabilecek bir yapıt yoktur.

Değişim'in tamamlanmasından dört gün sonra *Gözlem* yayımlanır. Kafka bu ilk kitabını Felice'ye yollar ve 17 gün süreyle Felice'den kitabı üzerine bir şey yazmasını bekler. Günde birkaç kez mektuplar gelip gider, Kafka sonuçsuz bekleyişini sürdürür; bu arada *Değişim*'i ve *Amerika*'nın büyük bir bölümünü tamamlamıştır. Bu verim karşısında bir taşın bile dile gelmesi gerekir. Oysa Kafka öğrenir ki, Felice'nin mektuplarında bulunan ve onsuz yazamayacağı güç, kendisine bilinçsiz olarak verilmektedir. Kime güç kazandırmakta olduğunu bilmez Felice. Kafka'nın gerçekte varlığını hep sürdürmüş olan kuşkuları iyice artar, mutlu zamanlarında Felice'ye yazdırmayı başardığı mektupları istemekte haklı olduğuna ilişkin inancı sarsılır ve gerçek yaşamı demek olan yazma eylemi, gücünden yitirmeye başlar.

Kafka'nın başka yazarlara duyduğu kıskançlık, bu yıkımın yan sonuçlarından biridir, ama çok çarpıcı bir sonuçtur. Felice, hiçbir seçim yapmaksızın mektuplarına doldurduğu adların yapıtlarını okumuş, bu adlarla Kafka'yı derinden incitmiştir. Bütün bu kişiler birer yazar, birer şairdir Felice'nin gözünde. Peki ya Kafka, o neydi Felice için?

Felice'den gelen bereket, Kafka için böylece son bulmuş oluyordu. Kafka zayıflığının öteki ve şaşılası yanını oluşturan sonsuz direnciyle bir kez kurulmuş olan ilişkinin biçiminin sınırları içersinde kaldı; o andan başlayarak artık geri gelmesi olanaksız ve cenneti andıran üç aylık geçmişe özlemle baktı; Felice'nin ona kazandırmış olduğu denge artık yıkılmıştı.

Hiç kuşkusuz o günlerde bu yıkıma yolaçan başka şeyler de olmuştu. Onu yazmaya herkesten çok itmiş ve bu konuda yüreklendirmiş olan en yakın dostu Max Brod'un nişanlanması, bu olaylardan biridir. Kafka bu dostluğun değişmesinden korkar ve dostunun yaşamında bir kadının yalnızca varlığının bu değişimi kaçınılmaz kılacağına inanır. Aynı dönemde kız kardeşi Valli'nin de düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Kafka bu hazırlıklar için yapılanların tümünü çok yakından, aynı zamanda kendi evi olan baba evinde yaşar. Kız kardeşi gideceği için üzülür, bu ayrılık ona aynı zamanda nefret ettiği ailenin parçalanışını duyumsatır. Ama Kafka artık yerleşmiştir bu nefretin içine ve onu gereksinmektedir. Düğünden önceki bütün bir ayı dolduran bir sürü alışılmamış olayı bir rahatsızlık nedeni sayar. Bu nişanlanmalardan neden böyle tuhaf bir acı duyduğunu sorar kendine; olayların asıl kahramanları beklenmedik biçimde mutlularken, Kafka ani ve doğrudan bir yıkımla karşılaşmış gibidir.

Uğruna bu denli kapsamlı hazırlıkların yapıldığı evliliğin yaşam biçimine karşı takındığı olumsuz tutum, şimdi daha da yoğun bir düzeydedir; tepkisini başkalarının ondan böyle bir yaşam biçimini bekleyebilecekleri noktada boşaltır; Felice'yi tehlike olarak görmeye başlar; gecelerinin yalnızlığı tehlikeye girmiştir; duygularını Felice'ye algılatır.

Ama Kafka'nın bu tehlikeyi nasıl savuşturmaya çalıştığını anlatmazdan önce, korkusunun nasıl bir korku olduğu konusunda daha çok bilgi edinmek gerekir.

"Yaşamım, yalnızca yazma amacına göre düzenlenmiş... Zaman kısa, güçlerim az, büro bir karabasan, evin içi gürültülü; ortada güzel ve düzenli bir yaşam olmayınca insan türlü güçlükler pahasına ayakta kalmaya çabalamak zorunda."

Kafka daha ilk mektuplarından birinde, Felice'ye gönderdiği 1 Kasım 1912 tarihli mektubunda böyle yazar. Bu sözlerin ardından da Felice'ye yeni zamanlamasını anlatır; bu zamanlamanın yardımıyla her gece 11.30'da masasının başına oturmayı, gücüne, isteğine ve o geceki şansına göre bire, ikiye, üçe kadar yazmayı başarabilmektedir.

Ama bunlardan önce yine aynı mektupta yaptığı bir açıklama vardır ki, öyle kolayca geçiştirilmesi olanaksızdır; açıklamanın şu bölümü ise gerçekten sarsıcıdır: "Bedensel açıdan tanıdığım en zayıf insan, yine benim; sanatoryumlara epey girip çıkmış olduğum için belli bir anlamı var bu söylediğimin... "Karşısındakinin aşkına talip olan bu insan —çünkü Kafka'nın ilk istediğinin aşk olduğu sonucuna varılması doğaldır—, daha ilk anda *en zayıf insan* olduğunu söylemektedir! Böyle bir anda bu tür bir açıklama, okuyana neden uygunsuz, dahası neredeyse cezalandırılması gereken bir davranış gibi gözükmektedir? Aşk için bir beden ağırlığı gerekir; burada söz konusu olan, bedenin varlığıdır. Ağırlığın ve bedenin varlığı zorunludur; olmayan bir bedenin aşk istemesi, gülünç olurdu. Büyük kıvraklık, yüreklilik, atılganlık ağırlığın yerini tutabilir. Ama bütün bunların etkin olması, kendini sergilemesi, başka deyişle sürekli belirgin kılması gerekir. Kafka ise bunların yerine tek bir şeyi, kendi özünü, görülenlerin, aşkı istenen insanda görülenlerin bütününü koymaktadır; bu bütün, *Kafka*'nın bedenidir. Gelgelelim bu, yalnızca görülenlerden oluşma bütünle bir yakınlığı bulunan insan üzerinde etkili olabilir; böyle olmayan herkesin yanından geçip gider ya da ilgili kişi için anlaşılmaz kalır.

Kafka'nın hemen ve bu denli vurgulayarak zayıflığından söz etmesi, yalnızca bu zayıflıktan ötürü çok acı çekmiş olduğunu gösterir: Kafka, bu zayıflığı bir başkasına anlatmak zorunda hissetmektedir kendini. Sanki: "Ben sağırım", ya da "ben körüm" demek zorundaymış, böyle bir olguyu sakladığı takdirde yalancılıkla suçlanabilirmiş gibi.

Kafka'nın "hastalık hastası" olmasının çekirdeğinin, kökünün burada yattığına inanmak için güncelerini ve mektuplarını uzun boylu karıştırmaya gerek yoktur. 22 Kasım 1911 tarihinde güncesinde şu kayda rastlıyoruz: "Şurası kesin ki, gelişmemin başlıca engeli bedensel konumum. Böyle bir bedenle hiçbir şey yapılamaz... Bedenim zayıflığıyla

oranlanamayacak uzunlukta, sağlıklı bir sıcaklığı verebilecek, ateşini koruyabilecek yağı yok; ruhun bir kez olsun bütüne zarar vermeksizin, günlük gereksiniminin üzerinde beslenmesini sağlayabilecek kadar bile yağ yok. Son zamanlarda sık sık sancıyan zayıf kalbim kanımı bütün bu uzun bacaklar boyunca nasıl dolaştırabilir..."

Kafka 3 Ocak 1912 tarihinde yazma uğruna girişmiş olduğu özverilerin ayrıntılı bir dökümünü yapar: "Yazma eyleminin yaradılışının en verimli yönü olduğu ortaya çıktığında, tüm gücüm bu noktada odaklaştı ve cinselliğin zevklerine, yemeye, içmeye, felsefi düşünmeye, özellikle müziğe yönelik tüm yeteneklerimi ortada bıraktı. Bu yanlarımın hepsinde zayıf düştüm. Bu da zorunluydu, çünkü sahip olduğum tek tek güçler bir bütün olarak o denli azdı ki, ancak hepsi bir araya geldiğinde yazma amacına biraz olsun hizmet edebilirdi..."

17 Temmuz 1912 günü ise Max Brod'a, daha önce sözünü ettiğimiz Jungborn Fizyoterapi Kurumu'ndan şöyle yazar: "Şişmanlamak, ondan sonra da kendimi genelde bir bakıma sokmak gibi budalaca bir düşüncem var; oysa bu ikincisi, dahası ilki bile olası değil."

Zayıflığı konusunda bundan sonra zaman açısından yaptığı ikinci açıklama, Felice'ye aynı yılın 1 Kasımmda yazdığı ve daha önce alıntıladığımız mektupta yer alır. Birkaç ay sonra, 10 Ocak 1913 tarihinde Kafka, yine Felice'ye şöyle yazar: "Banyolar nasıl geçti? Burada söylemek istediğim bir şeyi ne yazık ki yutmak zorundayım (bu söylemek istediğim şey, banyoda görünüşüme, zayıflığıma ilişkin). Banyoda öksüz bir çocuk gibi görünüyorum!" Bundan sonra Kafka, küçük bir çocukken bir yaz günü, görünüşünden utandığı için Elbe kıyısındaki küçük ve tıklım tıklım dolu nehir hamamına girmekten nasıl kaçınmış olduğunu anlatır.

1916 Eylülünde Kafka, bir doktora gitmeye karar verir; bu, Kafka'ya göre çok olağandışı bir girişim dir, çünkü doktorlara hep kuşkuyla bakar; doktora gidişini de Felice'ye yazar. "Gittiğim doktordan... çok hoşlandım. Sakin, biraz tuhaf, ama yaşıyla, cüssesiyle (benim gibi zayıf ve sırığa benzeyen birine nasıl olup da güvenebildiğini hiçbir zaman anlayamayacağım) evet, dediğim gibi cüssesiyle... karşısındakinde güven uyandıran bir insan!"

Kafka'nın yaşamının son yedi yılına, Felice ile ilişkisini kesin olarak kestiği döneme ait birkaç alıntı daha yapıyorum. Bedensel zayıflığına ilişkin düşüncenin Kafka'da sonuna değin varlığını sürdürdüğünü ve tüm anılarına damgasını vurduğunu bilmek, önem taşımaktadır.

1919 tarihli ünlü *Babaya Mektup*'da, ilk banyolara ilişkin bir yere daha rastlıyoruz: "Örneğin nasıl sık sık aynı kabinde soyunduğumuzu anımsıyorum. Ben zayıftım, bir deri bir kemiktim, sen ise güçlüydün, iriydin, cüsseliydin. Daha kabinde pek acınası bulurdum kendimi, üstelik yalnız senin karşında değil, bütün dünyanın karşısında; çünkü benim için her şeyin ölçüsü sendin."

Bu konuda en etkileyici satırlar, 1920 yılında Milena'ya yazdığı mektuplardan birindedir. Kafka burada da çok arzuladığı bir kadına —Milena'yı tutkuyla istemektedir— kendini hemen zayıflığıyla tanıtmak zorunluluğunu duymaktadır: "Birkaç yıl önce Moldau Nehrine çok sık giderdim; suyun yukarsına kürek çeker, sonra boylu boyunca uzanıp kendimi akıntıya bırakır, köprülerin altından geçerek aşağı kayardım. Bir defasında beni böyle köprüden gören ve aynı kurumda çalıştığımız bir memur, durumun komik yanını yeterince vurguladıktan sonra izlenimini şöyle özetlemişti: Manzara, Mahşer Günü'nün öncesi gibiydi. Tabutların kapaklarının kaldırıldığı, ama ölülerin henüz hiç kıpırdamaksızın, öylece yattıkları an gibi."

Zayıf ile ölü'nün figürleri, birbiriyle özdeş kılınmıştır: Mahşer Günü tasarımıyla ilintili olarak Kafka'nın bedensel konumunun sergilendiği görüntüden daha umarsızını düşünebilmek, olası değildir. Sanki burada aralarında özdeşlik bulunan zayıf'ın ya da ölü'nün, ancak kendilerini akıntıya bırakmaya, böylece de Son Mahkeme'nin önüne çıkmaya yetecek kadar canları kalmıştır.

Yaşamının Kierling Sanatoryumu'nda geçen son haftalarında doktorları, Kafka'ya konuşmamasını öğütlemişlerdi. Bu nedenle Kafka soruları bugün elimizde bulunan *konuşma kâğıtları* aracılığıyla yanıtlardı. Bir defasında Felice'ye ilişkin bir soruya şu karşılığı yazmıştır: "Bir gün (onun tanıdıklarıyla birlikte) Ostsee Gölü'ne gidecektik, ama zayıflığımdan ve başkaca ürekliklerimden ötürü gitmeye utandım."

Bedeniyle ilgili her konudaki aşırı duyarlılığı, Kafka'yı hiçbir zaman bırakmadı. Yukardaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, bu duyarlılık daha çocukluk döneminde ortaya çıkmış olmalıdır. Kafka, zayıflığı yüzünden erken çağlarında dikkatini bedeninde toplar. Bu bedende *eksik* olan her şeye dikkat etmeye alışır. Bedeni, onun için hiçbir zaman yi-

tırmediği ve gözden kaçırmadığı bir gözlem konusudur. Bedeninde gördükleri ve duyumsadıkları, hep yakınındadır ve birini ötekinden ayırabilmek olanaksızdır. Kafka, bedensel zayıflığından yola çıkarak zayıflığı konusunda sarsılmaz bir inanca yönelmiştir; bu inancın gerçekten de her zaman var olup olmadığını bilmek ise belki de pek önemli değildir. Çünkü varlığı tartışmasız olan şey, kaynağını bu inançta bulan bir tehlike korkusudur. Kafka, düşman güçlerin bedenine girmesinden korkar ve bunu önlemek amacıyla o güçlerin geçebilecekleri yolları dikkatle izler. Zamanla kafasına ayrı ayrı organlarıyla ilgili düşünceler toplanır. İç dünyasında bu organlarla ilgili özel bir duyarlılık gelişir; sonunda organlardan her biri ayrı ayrı gözaltında tutulur. Ama tehlikeler de böylece çoğalır — çünkü kuşkulu bir kafa, organların kendine özgülüğünün ve zedelenebilirliğinin bilincine bir kez varınca, belirtilerin sayısı da sonsuza uzanır. Şurada burada beliren ağrılar bu organları anımsatır — bu ağrıları göz önünde tutmamak, haddini bilmezlik ve cezalandırılması gereken bir davranış demektir. Ağrılar tehlikelerin habercisi, düşmanın öncüleridir. Hastalık hastalığı, korku açısından yalnızca büyük korkunun bir parçasıdır; bu korku dağılabilmek için kendine adlar arar ve bulur.

Kafka'nın gürültü karşısındaki duyarlılığı bir tehlike çanı gibidir, henüz dile getirilmemiş ve karşılaşılması halinde gereksiz tehlikeleri haber verir. Bu tehlikelerden kurtulmanın yolu, gürültüden şeytan görmüşçesine kaçmaktır — somut tehlikelerin sayısı zaten yeterince kabarıktır; Kafka bu tehlikelerin usta saldırılarını, tehlikeleri *adlandırarak* savuşturur.

Odası bir sığınaktır; bir dış-bedene dönüşür, bir ön-beden diye de adlandırılabilir. "Bir odada yalnız başıma uyumalıyım... Burada yalnızca ürkeklik söz konusu: İnsan nasıl yerde yattığı takdirde düşmesi söz konusu olamazsa, yalnız kaldığı zaman da başına bir şey gelemez." Odasına ziyaretçi gelmesi, Kafka için dayanılmaz bir durumdur. Ailesiyle aynı evde yaşamak bile ona acı verir. "Ben insanlarla birlikte yaşayamam, istisnasız tüm akrabalarımdan nefret ediyorum; akrabalarım oldukları için değil, kötü insanlar oldukları için de değil yalnızca benim en yakınımda yaşayan insanlar oldukları için."

Kafka en çok uykusuzluktan yakınır. Belki de uykusuzluk, bedenine ilişkin gözetim çalışmasından başkaca bir şey değildir; bu çaba hiç durmaz, tehditler algılar, belirtilere kulak verir, bu belirtileri yorumlayıp aralarında bağıntı kurar, karşı önlem dizgeleri oluşturur; bu çabanın durabilmesi için karşı önlemlerin yeterince güvenli göründüğü noktaya, tehditler arasında bir dengenin sağlandığı noktaya, dinginlik noktasına erişmesi zorunludur. İşte o zaman uyku, gerçek kurtuluşa dönüşür, Kafka'nın duyarlılığı, bu dinmek bilmeyen acı, nihayet yakasını bırakır ve yitip gider. Kafka'da uykuya bir tür tapınma vardır; uykuyu her şeye iyi gelen bir ilaç olarak görür, Felice'nin durumundan tedirgin olduğunda da ona öğütleyebileceği en iyi şey, yine uykudur: "Uyu! Uyu!" Okur bile bu telkini bir büyü, bir nimet gibi algılar.

Bedenin düşmanları arasında bedene solunumla, yiyecek ve içecekle, ilaçlarla giren tüm zehirler vardır. Kirli hava tehlikelidir. Kafka'da bundan sık sık söz edildiğine tanık oluruz. Burada *Dava*'da sözü edilen çatı katlarındaki bürolar, ya da ressam Titorelli'nin aşırı ısıtılmış atölyesi anımsanmalıdır. Kötü hava bir bela olarak duyumsanır ve insanı felaketlerin sınırına kadar götürür. Kafka'nın gezi günceleri, temiz havaya duyulan tutku düzeyindeki hayranlıkla doludur; mektuplarına bakıldığında, temiz havadan ne kadar çok şey beklediği anlaşılır. Kafka en soğuk kışlarda bile uyurken penceresini açık bırakır. Tütünden nefret eder; ısıtma havanın tazeliğini alır, bu yüzden Kafka ısıtılmamış odada yazar. Düzenli olarak açık pencerenin önünde ve üstüne bir şey giymeksizin beden eğitimi yapar. Hava tenini okşayabilsin, içine işlesin diye bedenini doğrudan temiz havaya tutar. Ama gerçek anlamda temiz hava kentin dışındadır; Kafka, önceleri en sevdiği kardeşi olan kız kardeşi Ottla'ya öğütlediği taşra yaşamını sonradan uzun aylar boyunca kendisi paylaşır.

Tehlikesizliğinden kendisinin emin olabileceği besinler arar. Uzun dönemler boyunca yalnız sebze ve meyve yer. Başlangıçta bu tutum, çileci bir tutummuş izlenimini uyandırmaz; Felice'nin endişeli bir sorusu üzerine Kafka ona akşamları yediği meyvelerin bir listesini yollar. Zehirleri ve tehlikeleri bedeninden uzak tutmaya çalışır. Kahveyi, çayı, alkolü doğal olarak kendisine yasaklamıştır.

Yaşamının bu yanından söz ettiğinde, tümcelerinde bir rahatlık ve kendine güven havası vardır; buna karşılık uykusuzluğuna ilişkin haberleri hep çaresizliği dile getirir. Bu karşıtlık o denli çarpıcıdır ki, insan ister istemez açığa kavuşturma hevesine kapılır. Kafka'yı doğal yollarla tedaviden yana olanların önerilerine çeken nokta, bu kişilerin bedeni bir bütün olarak almalarıdır; onların organ terapisini yadsıyışlarını Kafka da tümüyle benimser. Uykusuz geçen saatlerinde her bir organını ayrı düşünen, bu organlardan gelen işaretlere kulak veren kuşkulu kıpırdanışlarına dikkat eden Kafka, bedeni için bütünlüğü öngören bir yöntemi gereksinir. Resmen yürürlükte olan tıp bilimini, tek tek organlarla aşırı ilgilenmesi nedeniyle zararlı bulur. Öte yandan tıp bilimini yadsıyışında biraz da kendi kendisine duyduğu nefret vardır: Geceleri uykusuz yatarken, o da kendi kendini türlü belirtiler ararken yakalar.

Bu nedenlerden ötürü, bedenin bir bütün olarak devinmesini gerektiren ve bu bütünlüğü yeniden kuran her türlü eyleme bir mutluluk duygusuyla sarılır. Yüzmek, çıplak beden eğitimi yapmak, evde basamaklardan aşağı hızla inmek, koşmak, açık havada iyi soluk almasını sağlayan yürüyüşler yapmak, Kafka'ya canlılık ve uykusuz geçen gecenin çöküntüsünü bir kez, ya da daha uzun bir süre için üzerinden atma umudunu kazandırır.

1913 Ocağının sonlarına doğru Kafka, birkaç kez yinelenen başarısız girişimlerden sonra romanı üzerinde çalışmaktan vazgeçmiştir; böylece mektuplarının ağırlık noktası giderek yakınmalarda toplanır. Artık mektuplarının yalnızca yakınma amacına hizmet ettiği söylenebilir. Kafka'nın hoşnutsuzluğunu hiçbir şey geçirmez; kendi kendisini bulduğu geceler, varlığının tek gerekçesi, tek ve gerçek yaşamı şimdilik geçmişe karışmıştır. Artık Kafka'yı ayakta tutan tek şey yakınmalarıdır, yazma eyleminin yerini bütünlüğünden —yazma eylemine oranla çok daha alt düzeyde değer taşıyan— yakınma oluşturur; ama bu yakınmalar da olmasa, tümüyle susacak ve acıları sayısınca parçalara ayrılacaktır. Her şeyi dile getirebildiği mektupların özgürlüğüne alışmıştır; insanlarla ilişki kurarken acısını çektiği tutukluk, hiç olmazsa mektuplarında yoğunluğunu yitirmektedir. Ona, eskiden de yaptığı gibi, Berlin'deki yaşamından haberler veren Felice'nin mektuplarını gereksinmektedir

ve Felice'den gelen taze bir sözcüğe sarılamadığı takdirde "boşlukta kalmış gibi" olmaktadır. Çünkü "yazamamanın ardından kötü bir ruh gibi gelen" güvensizliğe karşın Kafka'nın gözünde kendi kişiliği hep bir gözlem konusu olarak kalır; ve insan yakınma nakaratını bir kez her şeyi kurtaran bir tür dil diye benimsemeye razı oldu mu, o zaman hiç susmayan bu iletişim aracından Kafka üzerine en düşünülmedik şeyleri öğrenir, eşine ender rastlanır netlikte ve içtenlikte açıklamalara tanık olur.

Bu mektuplarda tasarımlanması olanaksız ölçüde içtenlik vardır; bu mektuplar bir mutluluğun eksiksiz betimlenişinin olabileceğinden çok daha içtendir. Çekingen birinin kaleminden çıkma ve bununla karşılaştırılabilecek bir başka belge, bu denli gerçekliğe sadık kalarak kendi kendini sergilemenin bir başka örneği daha yoktur. İlkel bir insan için bu mektuplaşmaların okunması neredeyse olanaksızdır; böyle birinin gözünde bu mektuplaşma, ruhsal bir iktidarsızlığın utanma nedir tanımaksızın sergilenmesi anlamını taşıyacaktır; çünkü böyle bir iktidarsızlığın kapsamına giren ne varsa, bu mektuplarda sürekli yinelenir: Kararsızlık, ürkeklik, duygusal açıdan soğukluk, ayrıntılarıyla betimlenmiş sevgi eksikliği, inandırıcılığı ancak kılı kırk yararcasına bir anlatımla sağlanabilecek boyutlarda bir çaresizlik. Ama bütün bunlar, okunduğu anda yasaya ve bilgiye dönüşebilecek biçimde kaleme alınmıştır. İnsan başlangıçta biraz inanmaksızın, ama sonradan hızla yoğunlaşan bir kesinlikle, bütün bunların sanki *Ceza Sömürgesi*'ndeki gibi tenine yazılmışçasına bir daha unutulamayacağını kavrar. Sayıları çok az olmakla birlikte, kimi yazarlar kendi kendilerini o denli içtenlikle sergilerler ki, bunlar üzerine her türlü fikir yürütme girişimi bu işe kalkışana neredeyse barbarca gelir. Franz Kafka böyle bir yazardı; bu nedenle yapmamız gereken şey, özgür değilmiş gibi görünmek pahasına, olabildiğince onun kendi açıklamaları doğrultusunda düşünmektir. İnsan bu mektupların mahremiyetine girmeye başladığında, hiç kuşkusuz utanç duyar. Ama daha sonra okuyanı bu utançtan kurtaran da yine mektuplar olur. Çünkü insan ancak bu mektupları okuduktan sonradır ki *Değişim* gibi bir öykünün bunlardan çok daha mahrem olduğunun bilincine varır ve bu öyküyü başkaca her türlü öyküden ayıranın ne olduğunu da nihayet anlar.

Felice'nin önemli yanı, gerçekten var olması, bir kurmaca niteliğini taşımaması ve —var olduğu biçimiyle— Kafka'nın istese de yaratamayacağı bir kişiliği sergilemesiydi. Bu denli farklı, canlı ve yoğun bir insandı. Kafka, çevresinde uzaktan dolandığı sürece ona taptı ve acı çektirdi. Felice'yi mektup yazmaya zorlayabilmek için sorularını, isteklerini, korkularını ve ufacık umutlarını onun üzerinde yoğunlaştırdı. Kafka'ya göre, Felice'nin sevgi adına ona verdiği her şey kana dönüşüp yüreğinden geçmekte, kanı yalnızca Felice'nin sevgisinden oluşmaktadır. Mektuplarında belki de Felice'yi sevmemektedir, çünkü sevse yalnız onu düşünecek ve ondan söz edecektir; o ise Felice'ye tapınakta, en saçma konularda bile ondan yardım ve ihsan beklemektedir; bu hiç dikkatini çekmiyor mu, diye sorar Felice'ye. "Bazen, Felice, üstümde çok büyük bir güce sahip olduğunu düşünüyorum, o halde benden, günlük şeyleri yaşama yeteneği olan bir insan yarat." İyi bir anında ise Felice'ye teşekkür eder: "Bu korkunç dünyanın karşısında, ancak yazdığım geceler meydan okuma yürekliliğini gösterdiğim bu korkunç dünyanın karşısında sana sığınabilmiş olmak, çok güzel bir duygu."

Kafka, Felice'nin aldığı en küçük yarayı bile kendinde duyumsar. Kafka'nın acımasızlığı, yarayı *önceden* duyumsayan, savaşmayan insanın acımasızlığıdır. Çarpışmadan ürker, her şey etine ve kemiğine *işler,* ama düşmana hiçbir şey olmaz. Mektuplardan birinde Felice'yi kırabilecek bir şey yazdığında, bir sonraki mektubunda Felice'nin dikkatini bu konuya çeker, bir kez daha özür diler; Felice hiçbir şeyin ayırdına varmaz, çoğu kez neden söz edildiğini bile bilmemektedir. Böylece Kafka ona, kendi üslubuna göre bir düşman gibi davranmıştır.

Kararsızlığının özünü birkaç sözcükte yakalamayı başarır: "Sen hiç... güvensizlik denen şeyi tanıdın mı, yalnızca ve yalnızca senin için, başkaları göz önünde tutulmaksızın, türlü yönde çeşitli olanakların açıldığını, böylece de gerçekte kıpırdamanı bile engelleyen bir yasağın doğduğunu hiç gördün mü..."

Türlü yönlere açılan bu değişik olanakların önemi, Kafka'nın bunların tümünü aynı anda görmesi olgusu abartılmamalıdır. Bunlar, Kafka'nın gelecek ile olan gerçek bağıntısını aydınlığa kavuşturur. Çünkü Kafka'nın yaratısının önemli bölümü dikkatli adımlarla geleceğe ilişkin hep farklı olanaklara ilerleme eyleminden oluşmadır. Kafka, yalnızca

tek gelecek tanımaz; bu gelecekler çok sayıdadır; bu çokluk Kafka'yı felce uğratır ve aldıklarının ağırlaşmasına neden olur. Ötekileri dışlayıp yalnızca birini göz önünde tutması, salt yazarken, duraklaya duraklaya bunlardan birinin üstüne gittiğinde söz konusudur; ama bu gelecek konusunda bilinebilecek olan da, yalnızca bir sonraki adımın elverdiğiyle sınırlıdır. Daha uzakta bulunanın örtüklüğü ise Kafka'nın gerçek sanatını oluşturur. Onu yazarken mutlu kılan şey, büyük bir olasılıkla bu tek yöne gidiş ve düşünülebilecek öteki yönlerden kopuştur. Edimin ölçüsü gitme eyleminin kendisidir, başarılan adımların belirginliğidir, hiçbir şeyin üstünden atlanmaması, bir kez ele alınanın her türlü kuşkudan arınmış konuma gelmesidir. "Ben... aslında anlatamıyorum, dahası neredeyse konuşamıyorum bile; anlattığım zaman içimde yürümeyi ilk kez deneyen çocuklarınkine benzer bir duygu oluyor."

Kafka, konuşmanın güçlüklerinden, insanlar arasına karıştığında kapıldığı tutukluktan sürekli yakınır ve bunları, okuyanı neredeyse ürperten bir netlikle betimler: "Bir sürü insanın arasında yine bomboş bir akşam geçirdim... Hep dudaklarımı ısırdım orada olabilmek için, ama tüm çabalarıma karşın olamadım, oysa başka yerde de değildim; acaba gerçekte yaşamıyor muydum o iki saat boyunca? Öyle olmalı, çünkü orada koltuğumda uyusaydım, varlığım daha inandırıcı olurdu." "Sanırım insanlararası ilişkiler açısından yitik biriyim." Kafka, kendisiyle ilgili bu düşüncelerini Max Brod'la yaptığı, haftalar süren yolculuklarda, arkadaşıyla *bir kez* olsun uzun, tutarlı ve kendi kişiliğini vurgulayan bir konuşma yapmamış olduğu gibi tuhaf bir sav ileri sürecek kadar abartır.

"En çok, alıştığım odalarda 2 ya da 3 memurla birlikte iken çekilebilir bir insanım, o zaman özgürüm, sürekli dikkatli olmam ya da ortak çalışmalara katılınam diye bir zorunluluk yok; ama içimden geldiğinde, istediğim zaman ben de katılabilirim, istediğimce uzun ya da kısa bir zaman katılabilirim, yokluğumu kimse algılamaz, kimsenin rahatını kaçırmam. Bulunduğum yerde yabancı, ama benimseyebileceğim bir insan olursa, daha iyi, o zaman büyük bir olasılıkla başkasından ödünç aldığım güçle çok canlanabilirim. Ama bir yabancı evdeysem, çevremdeki tanımadığım insan sayısı, ya da kendime yabancı bulduğum insan sayısı birden fazlaysa, o zaman bütün oda üstüme varır ve hiç kıpırdanamam..."

Kafka bu tür betimlemeleri hep bir uyarı olarak kendisine yönelti ve sayıları ne denli çoğalırsa çoğalsın, bunları hep yeniden ele alır. "Kendi iç dünyamda dinginliğe erişemiyorum, her zaman 'bir şey' olamıyorum ve bir kez 'bir şey' olabilmişsem eğer, o zaman bunu aylar süren bir 'hiç oluş'la ödüyorum." Kafka kendisini bir ilenç yüzünden yuvasına varması engellenen, bu bomboş yuvanın çevresinde sürekli uçan, gözlerini oradan hiçbir zaman ayırmayan bir kuşa benzetir.

"Mektuplaşmamızın ilk 2 ayında olduğumdan farklı bir insanım şimdi; bu, yeni bir değişim değil, bir gerileme aslında, ve sanırım sürekli nitelikte bir gerileme." "Şu andaki konumum... çizgidışı bir konum değil. Böyle yanılsamalara kaptırma kendini, Felice. Yanımda 2 gün bile yaşayamazdın." "Nihayet bir kızsın ve bir erkek istersin, yoksa yerlerde sürünen yumuşak bir kurtçuk değil."

Felice'nin yaşamına girmesini ve ona fiziksel bakımdan yaklaşmasını önlemek amacıyla kendisi hakkında yaratmaya çalıştığı olumsuz söylenceler arasında çocukları sevmediği savı da vardır.

Daha epey erken sayılacak bir dönemde, 8 Kasımda "hiçbir zaman bir çocuğum olmayacak" diye yazar, ama bunu o sıralarda henüz bir kıskançlık havasıyla, kısa süre önce bir kız doğurmuş olan kız kardeşini kıskanarak dile getirir. Aralık sonuna doğru ise Felice'den ötürü uğradığı düş kırıklığı, birbirini izleyen dört gece boyunca giderek karamsarlaşan ve düşmanca havaya bürünen dört mektupta yoğunlaştığında, iş daha da ciddileşir. Bu mektuplardan ilkini, Eulenberg'e yönelik kıskançlık patlamasını içeren mektubu biliyoruz. Felice'yi, *Gözlem* konusunda hiçbir tepki göstermemekle suçladığı ikinci mektubundan da söz etmiştik. Üçüncü mektubunda Kafka, Napoleon'un sözlerini içeren bir kitaptan şu tümceyi alıntılar: "Çocuksuz ölmek korkunç bir şey." Buna şu sözleri ekler: "Ben de buna hazır olmak zorundayım, çünkü... baba olmak gibi bir cüreti asla gösteremem." Yılbaşı gecesi yazdığı dördüncü mektupta kendini bir köpek gibi yalnız hisseder ve sokaklardaki yılbaşı gecesi gürültülerini neredeyse nefretle anlatır. Sonra, mektubun sonunda, Felice'nin "biz kesinlikle birbirimize aitiz" tümcesine yanıt verirken, bunun binlerce kez doğru olduğunu söyler ve şimdi, yeni yılın ilk saatlerinde en büyük ve en delice isteğini şöyle belirtir: "senin sol, benim de sağ ellerimizin bileklerinden birbirimize çözülmesi olanaksız biçimde

bağlı olmak. Neden böyle bir şey aklıma geldi, tam kestiremiyorum; belki önümde Fransız Devrimi'ni konu alan, o zamanın tanıklıklarını da içeren bir kitap bulunduğu için ve belki de bir çiftin böyle birbirlerine bağlı konumda idam sehpasına götürülmüş olmaları... düşünülebileceği için. Ama şu kafamdan geçenlere bakın, herhalde girdiğimiz yıldaki 13 sayısından olacak."

Evliliği idam sehpasına benzetmek — yeni yıl, Kafka için bu tasarımla başlamıştı. Tüm gel-gitlere ve çelişkili olaylara karşın, yıl boyunca bu durumda Kafka açısından bir değişme olmadı. Büyük bir olasılıkla evliliğe ilişkin tasarımının en acı verici yanı, ufalarak gözden kaybolma gibi bir çıkış yolunun bulunmayışıdır: Evlilikte insan, hazır bulunmak zorundadır. Büyük güç karşısında duyulan korku, Kafka için odak noktası niteliğinde bir özelliktir; onun bu güç karşısındaki savunma aracı ise bir değişim geçirip ufalmaktır. Kafka'da rastladığımız, insanda zorlamaymış izlenimini uyandıran ve yerlerle konumlara ilişkin kutsallaştırma olayı, insanın kutsallaştırılmasından başka bir şey değildir. Her yer, her an, her özellik, her adım ciddi, önemli ve kendine özgüdür. İnsan zorbaca saldırılar karşısında olabildiğince gözden yitip korunmak zorundadır. Başkalarını karşısındakine sevgisiz davranmak ya da öldürmek yoluyla üstlendikleri suçtan esirgemek için insan ufalır ya da bir böceğe dönüşür; tiksinti verici alışkanlıklarıyla insanı bir türlü rahat bırakmayan ötekiler'den kurtulabilmek için, bu ötekiler'e duyulan gereksinimden kendini arındırır. Ama evlilik, böyle bir kaçışa en az olanak tanıyan bir konumdur. İnsan istese de, istemese de evlilikte var olmakla yükümlüdür, günün ve gecenin bir bölümünde, karşı tarafınkine uyan bir ölçü doğrultusunda, değiştirilmesi olanaksız bir ölçüde evlilikte yer almakla yükümlüdür; aksi takdirde o evlilik, evlilik olmaktan çıkar. Ufaklık konumu evlilikte de vardır, ama bu konum çocukların işgali altındadır.

Bir pazar günü Kafka evde, "delice, tekdüze, sürekli her defasında yenilenen bir güçle başlayan bağırmaları, şarkı söylemeleri, el çırpmaları" yaşar; bunlar aracılığıyla babası öğleden önce bir kardeş çocuğunu, öğleden sonra da bir torununu eğlendirmiştir. Kafka'nın gözünde zencilerin dansları bütün bunlardan daha anlamlıdır. Ama belki de, der, kendisini asıl sarsan şey bu bağrışmalar değildir; evin içindeki ço-

cuklara dayanabilmek için insanın gerçekten çaba harcaması gerekir. "Yapamıyorum, unutamıyorum, kanım akmıyor, tümüyle donmuş gibi"; Kafka'ya göre çocuk sevgisi diye açığa çıkan şey, kanın tutkusundan başka bir şey değildir.

Demek ki Kafka'nın çocukların karşısında duyduğu gerçekten kıskançlıktır; ama bu insanın belki de bekleyebileceğinden farklı ve çocukların varlığını onaylamama tutumuyla birlikte oluşan bir kıskançlıktır. Çocuklar önce Kafka'nın kendisinin sığınmak istediği ufak olma konumunun işgalcileri olarak görünürler. Ama sonra anlaşılır ki çocuklar, Kafka gibi göze görünmemek isteyen küçükler değildirler. Onlarınki yetişkinlerin gürültüsüne ve acı verici davranışlarına hedef olan, yapay bir küçüklük konumudur; bu küçükler büyümek için kışkırtılırlar ve sonra büyümek isterler de; bu istek ise Kafka'nın doğasının en temel eğilimine, tümüyle yitip gidene değin ufalma, suskunlaşma, hafifleşme eğilimine aykırı düşen bir konumdur.

Kafka'nın mutlu olma ya da en azından kendini rahat duyumsama olanakları araştırıldığında, kendine güvensizlik, tutukluk ve yetersizliğe ilişkin tüm kanıtlara karşın güç ve belirlilik taşıyan kimi olanaklarla da karşılaşmak, insanı neredeyse şaşırtır.

Burada her şeyden önce yazarken yalnız olmak önem taşır. Kafka *Değişim*'i yazmayı yarıladığında, yani en yoğun döneminde, Felice'den ona geceleri yatağında mektup yazmamasını ve uyumayı yeğlemesini rica eder. Felice geceleri yazmayı, gece çalışmasından gurur duymaya ilişkin bu küçük olanağı *ona* bırakmalıdır; Kafka, gece çalışmasının dünyanın her yerinde, Çin'de bile erkeklere ait bulunduğunun kanıtı olarak, çok sevdiği bir Çin şiirini Felice için kopya eder. Bu şiirde bir bilgin kitabı üzerinde çalışırken yatma saatini unutmuştur. O zamana dek öfkesini dizginlemiş olan sevgilisi, bilginin lambasını zorla çekip alır ve şöyle sorar: "Saatin kaç olduğunu biliyor musun?"

Kafka kendisi iyi olduğu sürece gece çalışmasına bu gözle bakar; şiiri alıntıladığında da henüz Felice'yi herhangi bir biçimde iğnelediğinin bilincinde değildir. Daha sonra, 14 Ocakta durum değiştiğinde, Felice onu düş kırıklığına uğratıp yazmasında aksamalar başladığında, Kafka yeniden Çinli bilgini anımsar; ama bu kez onu Felice'ye karşı bir sı-

nırlama olarak kullanacaktır: "Bir defasında ben yazarken yanımda oturmak istediğini yazmıştın bana; ama düşünsene, o zaman yazamazdım... Çünkü yazmak, kendini sonuna değin açmak demektir... Bu yüzden insan yazarken ne denli yalnız kalsa, yine az gelir; bu yüzden insan yazarken çevresi ne denli sessiz olursa olsun, yine de yeterli bulmaz bu kadarını, gece, yeterince gece değildir. Bu yüzden zaman bir türlü yetmez, çünkü gidilecek yollar uzundur ve insan kolaylıkla yolunu şaşırabilir... Çoğu kez benim için en uygun yaşama biçiminin, geniş ve kilitli bir bodrumun en dibindeki bir odada, kâğıt, kalem ve lambayla kalmak olduğunu düşünmüşümdür. Yemeğimi getirsinler, odamın çok uzağına, bodrumun en dıştaki kapısının ardına bıraksınlar. Üstümde sabahlıkla, bodrumun bütün kubbeli bölümlerinden geçerek yemeğimi almaya gidişim, yaptığım tek gezinti olsun. Sonra masamın başına döneyim, ağır ağır, düşünerek yemeğimi yiyip hemen yeniden yazmaya başlayayım. İşte o zaman kim bilir neler yazardım! Kim bilir hangi derinliklerde bulup çıkartırdım yazmak istediklerimi!"

Aslında bu görkemli mektubun tümünü okumak gerekir; yazmak üzerine bundan daha katıksız ve ciddi şeyler bugüne dek söylenmiş değildir. Bu bodrum sakininin karşısında dünyanın bütün fildişi kuleleri çökmekte ve yazarın o kötüye kullanılmış, içi boşaltılmış "yalnızlığı" sözcüğü yeniden ağırlık ve anlam kazanmaktadır.

Bu, Kafka için geçerli olan, tüm benliğiyle tutkunu olduğu tek ve asıl mutluluktur. Kafka için doyurucu olan, çok ayrı bir ikinci konum ise, olaylara karışmadan kenarda duran insanın konumudur; onu göz önünde tutmayanların, ondan hiçbir şey beklemeyenlerin mutluluklarını izlemektir. Örneğin onun kendine yasakladığı şeyleri yiyip içen insanların arasına karışmaktan zevk duyar. "Bir masada 10 tanıdığımla oturuyorsam ve hepsi de koyu kahve içiyorlarsa, bu manzara bana bir tür mutluluk duygusu verir. Çevremde etin kokusu mis gibi yayılabilir, bira bardakları birbiri ardına boşaltılabilir, bu yağlı Yahudi sucukları... çevremdeki tüm hısımlarca kesilebilir... — bütün bunlar ve daha da vahimleri bana hiç itici gelmez, tersine rahatlık verir. Bu, hiç kuşkusuz başkalarının kötü şeyler yapmalarından zevk alış değil... daha çok başkalarının mutluluğu karşısındaki dinginlik, kıskançlıktan tümüyle uzak bir dinginlik."

Belki de bu iki farklı mutluluk konumu —ikincisi tasarımlayabileceğimizden daha yoğun olsa bile—, Kafka'da bulmayı bekleyebileceğimiz konumlardır. Buna karşılık gerçekten şaşırtıcı olan nokta, Kafka'nın kendini başkalarına yaygın biçimde açmaktan da mutluluk duyduğunu saptamaktır; bu durum, Kafka yapıtlarını *başkalarına okuduğunda* gerçekleşir. Felice'ye ne zaman yapıtlarını başkalarına okuduğunu bildirse, mektuplarının tonu hemen değişir. Ağlayamayan Kafka'nın gözlerinde *Yargı*'yı başkalarına okumayı bitirirken yaşlar vardır. Bu olayın hemen ardından yazılmış olan 4 Aralık tarihli mektuptaki coşku, neredeyse şaşırtıcıdır: "Sevgilim, başkalarına okumaktan... müthiş zevk alıyorum, dinleyicilerin hazırlıklı ve dikkatle açılmış kulaklarına bağırmanın şu zavallı yüreğimi nasıl rahatlattığını anlatamam. Ama ben de avaz avaz bağırarak okudum ve yandaki salonlardan gelen, beni okuma zahmetinden kurtarmaya çalışan müziği resmen bastırdım. Biliyor musun, insanlara komuta etmek, ya da en azından komuta ettiğine inanmak — beden için bundan daha rahatlatıcı bir şey yok." Kafka, daha birkaç yıl önce büyük, insanlarla dolu bir salonda *Duygusal Eğitim*'in —Flaubert'in bu en çok sevdiği kitabının— tamamını hiç ara vermeksizin, gece ve gündüz, bitene dek Fransızca okuduğunu düşlemekten hoşlandığını yazar — "ve sesim duvarlardan yankılanmalıydı."

Söz konusu olan, gerçek anlamda "komuta etmek" değildir —Kafka, henüz etkisi altında bulunduğu büyük heyecanı nedeniyle burada söylemek istediğini tam olarak anlatamamıştır—; onun ilan etmek istediği şey, *yasa*'dır; sonunda güvenceye bağlanabilmiş bir yasa, ve söz konusu olan, Flaubert bile olsa, Kafka için bu Tanrının bir yasasıdır; Kafka da kendini onun peygamberi olarak duyumsamaktadır. Ama Kafka bu tür bir dışa açılışın insanı özgür kılıcı ve rahatlatıcı yanını da algılamaktadır; şubat ve mart aylarının sıkıntılarıyla boğuşurken, ansızın Felice'ye şu kısa haberi verir: "Max'da güzel bir akşam yaşandı. Kendimden geçmişçesine öykümü okudum." (Burada sözü edilen, büyük bir olasılıkla *Değişim*'in son bölümüdür.) "Sonra öyküyü bir yana bıraktık ve çok güldük. Kapılar ve pencereler bu dünyaya kapatıldığında, arada sırada güzel bir yaşamın gerçekliğinin görünümü ve neredeyse başlangıcı üretilebiliyor."

Şubat sonlarına doğru Felice'den aldığı bir mektup, Kafka'yı ürkütür; mektubun tonuna bakılırsa, sanki Kafka kendisiyle ilgili hiçbir şey yazmamıştır; sanki Felice hiçbir şey duymamış, anlamamış, hiçbir şeye inanmamıştır. Kafka Felice'nin sorduğu soruya hemen değinmez, ama buna karşılık daha sonra alışılmadık bir sertlikle yanıt verir: "Son defa bana... tasarı ve olasılıklarımı sormuştun. Bu soruya şaşırdım... Doğaldır ki hiçbir tasarım, hiçbir olasılığım yok; geleceğe doğru yürümek elimden gelmez; geleceğe atılmak, geleceğe doğru yuvarlanmak, sendelemek, ben bunu yapabilirim; en iyi de yatıp kalmayı başarabilirim. Ama tasarılarım ve olasılıklarım gerçekten yok, iyi olduğumda, o an içinde yaşadığım zamanla doluyum, kötü olduğumda ise hem şimdiki zamanı, hem de ondan daha beter biçimde geleceği lanetliyorum!"

Verilen, tam bir yanıt olmaktan çok, güzel söz söyleme sanatından temellenen bir karşılıktır; Kafka'nın gelecekle bağıntısını betimleyişindeki inandırıcılıktan tümüyle yoksun tutum bile bunu kanıtlamaya yeterlidir. Burada panik atmosferinde bir savunma söz konusudur; birkaç hafta sonra Kafka'da, bu yapıda başka retorik patlamalarla da karşılaşırız; bu atmosferde söylenenler, başka zamanlar Kafka'da alışılmış olan dengeli ve anlatımda adil olmayı amaçlayan tümcelerden çarpıcı biçimde ayrılır.

Ama bu mektuptan sonra, Kafka'nın haftalar önce kafasından geçirdiği Berlin'i ziyaret etme düşüncesi kesinleşmeye başlar. Kafka'nın amacı Felice ile yeniden buluşmak ve mektuplarıyla başaramadığını şahsen yapmak, Felice'nin ondan ürkmesini sağlamaktır. Ziyaret tarihi olarak Paskalya'yı seçer; o zaman iki günlük tatili olacaktır. Kafka'nın ziyaretini bildirme biçimi, kararsızlığı açısından o denli belirleyicidir ki, Paskalya'dan önceki hafta yazılan bu mektuplardan alıntılar yapmayı zorunlu görüyoruz. Kafka ile Felice, yedi ayı aşkın bir zamandan sonra ilk kez birbirlerini göreceklerdir; o tek akşamın ardından gerçek anlamda ilk yeniden buluşmaları olacaktır.

Ayın 16'sında, Paskalya'dan önceki pazar, Kafka şöyle yazar: "Felice, biraz tepeden inme olacak ama, Paskalya'da, yani pazar ya da pazartesi, bana ayıracak zamanın var mı? Varsa, gelmemi iyi karşılar mıydın?"

Pazartesi yazdığı şudur: "Gelebilecek miyim, bilmiyorum, bugün kesin değil henüz, ama hemen yarın kesinleşebilir... Çarşamba saat 10'da herhalde kesin olarak öğrenmiş olacaksın."

Salı: "Aslında yolculuğumu engelleyen neden daha varlığını sürdürmekte ve korkarım sürdürecek de; ama bir engel olarak önemini artık yitirdi ve iş yalnız buna kalırsa gelebilirim. Sana acele söylemek istediğim, buydu."

Çarşamba: "Berlin'e gelişimin tek nedeni sana, mektuplarla yanıltılmış olan sana aslında kim olduğumu göstermek. Acaba karşılaştığımızda bunu yazılı yapabildiğimden daha iyi başaracak mıyım? Seni pazar öğlenden önce nerede görebilirim? Yolculuğuma yine de bir engel çıkarsa, sana en geç cumartesi günü telgraf çekerim."

Perşembe: "... küçük yolculuğuma engel çıkması konusunda zaten var olan tehlike olasılıklarına şimdi yenileri eklendi. Paskalyada —bunu düşünmemiştim— çeşitli kuruluşların kongreleri oluyor..." Kafka, belki de çalıştığı sigorta şirketinin böyle bir kongresine katılmak zorunda kalabileceğini yazar.

Cuma: "... Bu arada yola çıkacağım hâlâ kesin değil; ancak yarın öğlenden önce belli olacak... Gelirsem, büyük bir olasılıkla 'Askanischen Hof'da kalacağım... Ama senin önüne çıkmazdan önce iyice uykumu almalıyım."

Kafka bu mektubu ancak cumartesi sabahı, ayın 22'sinde postaya verir. Zarfın üstünde en son haber olarak şu yazılıdır: "Hâlâ belli değil." Ama bunun ardından, aynı gün, Kafka Berlin trenine biner ve akşamın geç saatlerinde oraya varır.

Paskalya pazarı, ayın 23'ünde, Felice'ye 'Askanischen Hof'dan yazar: "Ne oldu Felice? Şimdi Berlin'deyim, öğlenden sonra 4 ya da 5'de ayrılmak zorundayım, saatler geçiyor ve senden hiçbir haber alamıyorum. Lütfen cevabını bu mektubu getiren çocukla gönder... Ben 'Askanischen Hof'da bekliyorum."

Felice hafta boyunca aldığı birbiriyle çelişen haberler karşısında anlaşılır bir durum olarak, Kafka'nın geleceğine hemen hiç inanmamıştı. Kafka, yaklaşık 5 saat otel odasındaki kanepeye uzanıp Felice'nin geleceği belli olmayan haberini bekler. Felice'nin oturduğu yer uzaktadır; sonunda yine de görüşürler; Felice'nin çok az zamanı vardır; hepsi hepsi

iki kez, o da birkaç dakika için buluşurlar. Yedi ayı aşkın bir süreden sonra ilk görüşmeleri böyle gerçekleşir.

Ama görünüşe bakılırsa, Felice bu sayılı dakikaları bile iyi değerlendirmiştir. Her şeyin sorumluluğunu kendi üstlenir. Artık Kafka'sız yapamaz olduğunu söyler. Bu ziyaretin önemli sonucu, Panktot yortusunda buluşmayı kararlaştırmalarıdır. Bu kez ayrılıkları 7 ay yerine 7 hafta sürecektir. Uyanan izlenim, Felice'nin artık her ikisine bir hedef koyduğu ve Kafka'yı bir karara varması için etkilemeye çalıştığı yönündedir.

Kafka, dönüşünden 14 gün sonra, Prag varoşlarından birinde, sırtında yalnız gömlekle ve serin yağmurun altında bir bahçıvanın yanında çalıştığını yazarak Felice'yi şaşırtır. Böyle çalışmak iyi gelmiştir. Başlıca amacı, kendini "birkaç saat için kuruntulardan kurtarmak, bürodaki kasvetli çalışmanın tam tersi, onurlu, yararlı, sessiz sedasız, insanın yalnız yapabileceği sağlıklı ve yorucu bir iş" görmektir. Böylece gece de biraz daha iyi bir uykuyu haketmek isteğindedir. Kısa süre önce Felice'ye yazdığı mektuba, Kurt Wolff'un kendisine yazdığı, *Ocakçı*'yı ve *Değişim*'i istediğini belirten bir mektubu da eklemiştir. Bu tutum, Kafka'nın Felice tarafından bir yazar olarak değerlendirilme umudu yeniden canlanmış gibi bir izlenim yaratmaktadır.

Ama Kafka daha 1 Nisan günü çok farklı bir mektup da yazmıştır; bu, ne denli kesin olduğunu vurgulamak için yazacağını önceden bildirdiği mektuplardan biridir. "Benim asıl korkum —herhalde bundan daha kötü bir şey ne söylenebilir, ne de dinlenebilir— sana hiçbir zaman sahip olamamak... Yanında oturmak ve daha önce yapmış olduğum gibi, vücudunun soluklarını ve yaşamını yanımda duymak, ama aslında senden şimdi odamda olduğumdan daha uzakta olmak... Bana kendini tehlikeye sokacak kadar eğilmene karşılık, senden sürekli dışlanmış kalmak..." Bu mektup, bir iktidarsızlık korkusunu çağrıştırmaktadır; ama bu korkuyu abartmamak, yalnızca Kafka'nın daha önce sözü ayrıntılı bir şekilde edilen çok sayıdaki bedensel korkularından biri olarak anlamak gerekir. Felice, sanki neden söz edildiğini hiç anlamamış gibi, ya da sanki Kafka'yı artık anlamaya kalkışmayacak denli iyi tanıyormuş gibi, herhangi bir tepki göstermez.

Ama Felice'nin firması için Frankfurt'ta, bir sergide geçirdiği 10 gün boyunca Kafka ondan az haber alır; bütün aldığı birkaç kartla,

sergiden çekilmiş bir telgraftır. Felice döndükten sonra da Berlin'den daha uzun aralıklarla ve daha kısa yazar. Belki de böyle yapmasının Kafka'yı etkileyebilecek tek yol olduğunu anlamıştır; Kafka'yı mektupsuz bırakarak onu beklediği karara doğru daha çok iter. Kafka'nın tutumu, tehlike işaretini anladığını gösterir gibidir. "Son mektupların başka türlü. Artık sorunlarım senin için eskisi gibi önemli değil ve daha da kötüsü: Artık bana kendinden söz etmeye istekli değilsin." Kafka Felice'ye Panktot yortusundaki yolculuktan söz eder. Felice'nin anne ve babasıyla tanışmak istemektedir; bu önemli bir adımdır. Felice'ye onu Berlin'de istasyonda karşılamaması için yalvarır, trenden hep perişan bir durumda inmektedir.

11 ve 12 Mayısta Kafka, Felice'yi Berlin'de yeniden görür. Bu kez onunla Paskalyadakinden daha uzun zaman birlikte olur ve ailesi tarafından kabul edilir. Bu ziyaretten kısa süre sonra Felice'ye kendisiyle ilişkisi açısından onu tam bir yazgıya boyun eğmişlik içersinde gördüğünü yazar. "Kendimi ufak, çok ufak hissediyorum ve çevremdeki herkes, yüzlerinde yazgıya inanmışların ifadesiyle, dev gibiydi. Bütün bunlar koşullara da uygun düşüyordu, onlar sana sahiptiler ve bu nedenle de büyüktüler; ben ise sana sahip değildim ve bu nedenle de ufaktım... Herhalde onlara çok çirkin görünmüş olmalıyım!" Bu mektupta ilginç olan nokta, mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin fizik anlamda ufak ve büyük kavramlarına dönüştürülmesidir. Güçsüzün simgesi olarak ufak, okurun Kafka'nın yapıtlarından iyi tanıdığı bir olgudur. Bunun karşıtı ise burada, Bauer Ailesinin dev büyüklükte ve Kafka'ya göre olağanüstü güçlü üyelerinde belirginleşmektedir.

Ama Kafka'yı korkutan ve felce uğratan, yalnızca aile ve özellikle anne değildir; Kafka, kendisinin Felice üzerinde yarattığı etkiden de tedirgin olmuştur. "... Sen benim gibi değilsin, yaradılışının özü eylemde bulunmak, hep bir şeyler yapıyorsun, çabuk düşünebiliyorsun, her şeyi aklında tutuyorsun, seni evinde gördüm, Prag'da yabancılar arasında gördüm, sürekli her şeye ilgi gösteriyordun, ama bu arada kendinden de emindin — oysa benim karşımda gevşiyorsun, bakışlarını kaçırıyor ya da yeşilliklere dikiyorsun, budalaca sözlerime, onlardan çok daha sağlam gerekçelere dayanan suskunluğuma ses çıkarmıyorsun, benden ciddi olarak öğrenmek istediğin hiçbir şey yok, yalnızca acı çekiyorsun,

üzülüyorsun, üzülüyorsun..." Felice, Kafka ile yalnız kalır kalmaz onun gibi davranmaya başlar; suskunlaşır, kendine olan güvenini ve neşesini yitirir. Gelgelelim Kafka'nın onun güvensizliğinin nedenini doğru kavramamış olması güçlü bir olasılıktır. Ondan herhangi bir şeyi ciddi olarak öğrenmek istemek, Felice'nin elinden gelmez, çünkü böyle bir durumda öğreneceğinin ne olduğunu bilmektedir: Büyük bir hitabet gücüyle dile getirilecek yeni kuşkular; Felice'nin de bunlara karşı nişanlanmaya ilişkin kararlılığından başka ileri sürebileceği bir şey yoktur. Ayrıca Kafka'nın ona ilişkin tasarımının hâlâ bu denli Prag'da "yabancılar arasında" ki bir akşamın etkisi altında oluşu da dikkat çekicidir. Başlangıçta o akşamdan neden ayrıntılarıyla söz edilmiş olduğu belki böylece ortaya çıkmaktadır.

Ama Felice'nin Kafka'nın yanındaki davranışlarından kaynaklanan yeni kuşkular ne olursa olsun, Kafka Felice'nin babasına bir mektup yazmaya ve mektubu değerlendirmesi için daha önce Felice'ye göndermeye söz verir. 16 Mayısta bu mektubu yazacağını bildirir, 18'inde haberini yineler, 23'ünde mektupta neler yazacağını ayrıntılarıyla anlatır, ama mektup hiçbir zaman Felice'ye gelmez; Kafka bunu yapmayı başaramaz, mektubu yazamaz. Felice ise bu tutuma karşı tek silahı olan suskunluğu kullanır ve Kafka'yı 10 gün süreyle habersiz bırakır. Kafka, ondan aldığı bir "mektup hayaleti"nden acı acı yakınır ve mektubu alıntılar: "Bütün gün hayvanat bahçesinde oturduktan sonra, şimdi de hep birlikte hayvanat bahçesinin restoranındayız. Ben şimdi elim masanın altında, yazıyorum, bu arada da yaza ilişkin yolculuk planları konusunda söyleşiyoruz." Kafka, eskisi gibi mektup yazması için Felice'ye yalvarır: "Felice, sevgilim, ne olur bana yine eskiden yazdığın gibi yaz, bürodan, kız arkadaşlarından, ailenden, gezintilerden, kitaplardan söz et; yaşamak için bunları nasıl gereksindiğimi bilemezsin." Felice'den *Yargı*'da bir anlam bulup bulmadığını öğrenmek ister. Ona yeni çıkmış olan *Ocakçı*'yı yollar. Felice bir defasında daha ayrıntılı yazar; bu kez o da kuşkular içindedir. Kafka, Felice'nin mektubunu yanıtlamak için bir "makale" hazırladığını bildirir, ama makale henüz hazır değildir; Kafka'nın bu haberinden sonra Felice'nin mektupları yine aksar. 15 Haziranda Felice'nin suskunluğundan ötürü ne yapacağını şaşıran Kafka, şöyle yazar: "Senden ne istiyorum? Beni böyle arkandan

sürükleyen nedir? Neden peşini bırakmıyorum? Neden hiçbir belirtiye aldırmıyorum? Seni kendimden kurtarmak bahanesiyle üstüne düşüyorum..." Sonunda Kafka 16 Haziran günü, bütün bir hafta boyunca duraklamalarla kaleme almış olduğu "makale"yi yollar. Bu, Felice'den karısı olmasını istediği mektuptur.

Bu, düşünülebilecek en tuhaf evlenme önerisidir. Kafka, mektubunda bir sürü güçlüğe yer verir, kendisi hakkında evlilikte birlikte yaşamaya engel olacak bir sürü şey söyler ve Felice'den bütün bunlara yanıt vermesini ister. Bunu izleyen mektuplarında eskilere başka güçlükler de ekler. Bir kadınla birlikte yaşama karşısındaki kendi direnci, bu tutumunda çok açık biçimde dile gelir. Ama yalnızlıktan korktuğu ve bir başka insanın ona verebileceği gücü düşündüğü de açıktır. Bir evlilik için aslında yerine getirilmesi olanaksız şartlar koşar, olumsuz yanıt almayı bekler; böyle bir yanıtı istemekte ve bunun için karşısındakini kışkırtmaktadır. Ama aynı zamanda Felice'nin bütün güçlükleri bir yana iten, bu güçlüklere karşın ona rıza göstermesini sağlayacak güçlü ve sarsılmaz bir tutuma girmesini de umut etmektedir. Felice'den evet yanıtını alır almaz, aslında bu kararı ona bırakmaması gerektiğini anlamıştır. "Karşı kanıtlar bitmedi, çünkü bitecek gibi değil." Görünüşte Felice'nin olumlu yanıtını kabullenir ve onu "sevgili nişanlısı" sayar: "... ama hemen söyleyeyim ki, geleceğimizden ve benim yaradılışımla benim suçum yüzünden ortakyaşamamızdan kaynaklanabilecek mutsuzluktan delicesine korkuyorum; bu mutsuzluğu önce bütünüyle sen yaşayacaksın, çünkü ben tüm zayıflığıma karşın aslında buz gibi, bencil ve duygusuz bir insanım; zayıflığım bu nitelikleri yumuşatmaktan çok gizliyor."

Böylece Kafka'nın nişanlanmaya karşı yürüteceği amansız savaşım başlar; bu savaşım, iki ay boyunca sürer ve Kafka'nın kaçışıyla noktalanır. Bu savaşımın türü bakımından, biraz önce alıntılanan tümce belirleyicidir. Kafka, daha önceleri kendini —belki en uygun nitelendirmeyle— dürüstçe anlatmışken, şimdi mektuplarına, artan bir panik havasıyla birlikte, retorik bir ton egemen olur. Kafka, her çareden yararlanarak kendi zararına çalışan bir avukata dönüşür; bu çarelerin kimi zaman çok utandırıcı olduğunu yadsımak olanaksızdır. Kafka —annesinin girişimleriyle— Berlin'deki bir dedektif bürosu aracılığıyla

Felice'nin çevresinde nasıl tanındığı konusunda bilgi toplatır, sonra da "hem çirkin, hem de komik raporu" Felice'ye anlatır; "herhalde bu rapora daha uzun zaman güleceğiz." Felice, belki de Kafka'nın neşeli tonunun yapay olduğunu anlayamadığı için, görünüşte bu olaya ses çıkartmaz. Ama Kafka bunun hemen ardından, 3 Haziranda, yani 30. yaşgününde, Felice'ye annesiyle babasının Felice'nin ailesi hakkında da bilgi edinmek istediklerini, kendisinin de bu bilgileri toplama iznini onlara verdiğini bildirir. Gelgelelim bu davranışıyla Felice'yi çok kırmıştır, çünkü Felice ailesine bağlıdır. Kafka, attığı adımı zekice hazırlanmış gerekçelerle savunur, uykusuzluğunu bile bir kez daha kullanmak zorunda kalır ve haksız olduğunu asla kabullenmemesine karşın, kendisini kırdığı için Felice'den özür diler; annesiyle babasına bilgi toplamaları konusunda vermiş olduğu izni de geri alır. Bu olay, Kafka'nın normal kişiliğine o denli aykırı düşmektedir ki, ancak nişanlanmanın sonuçları karşısında duyduğu, panik düzeyindeki korkuyla açıklanabilir.

Evlilikten kurtulma söz konusu olduğunda, Kafka'nın elinde yalnızca güzel konuşabilme sanatı vardır; bunu kendisine karşı kullanır. Böyle bir aracın kullanıldığı hemen saptanabilir; başlıca belirtisi ise Kafka'nın kendi korkularının Felice için duyduğu kaygıların maskesiyle ortaya çıkmasıdır. "Aylardan beri önünde zehirli bir yaratık gibi kıvranıp durmuyor muyum? Kimi zaman burada, kimi zaman da orada değil miyim? Benim görünüşüm karşısında hâlâ çaresizlik duygusuna kapılmıyor musun? Senin mutsuz olmaman için, evet Felice, senin, yalnız senin mutsuz olmaman için, benim burada hapis kalmam gerektiğini hâlâ göremiyor musun?" Kafka, Felice'den gerekirse ona yazmış olduğu mektupları göstererek babasını bu evliliğin aleyhine çevirmesini ister: "Babana karşı ben dürüst olamadımsa, sen ol, benim kim olduğumu anlat, ona mektupları göster; aşkın gözümü kör ettiği ve etmekte olduğu için, mektuplarımla, rica ve yalvarmalarımla seni içine çektiğim bu ilençli çemberden babanın yardımıyla kurtul." Buradaki rapsodik ton, neredeyse Werfel'i çağrıştırır; Werfel'i iyi tanıyan Kafka, bugün açıklanması olanaksız görünen bir biçimde kendini onun çekiciliğine kaptırmıştı.

Kafka'nın acılarının gerçekliğinden kuşku duyulamaz; burada yalnızca bir paravan olarak gözüken Felice'yi aradan çıkardığında, kendisi hakkında söyledikleri çok sarsıcıdır. Kendi kişiliğine ve yapısına ilişkin saptamaları acımasız ve korkunçtur. Bu çok sayıda tümceden yalnız birini, bana en önemli ve en korkunç gelenini, umursamazlığın yanı sıra korkunun Kafka'nın insanlara beslediği temel duygu olduğu yolundaki tümcesini alıyorum. Bu tümce, Kafka'nın yaratısının biricikliğini —genelde yazın alanına gevezece ve bir kaosa yol açacak biçimde doldurulan coşkuların *bulunmamasının* sağladığı biricikliği— açıklayabilecek niteliktedir. Biraz cesur düşünüldüğü takdirde, dünyamızın içinde korkunun ve umursamazlığın egemen olduğu bir dünyaya dönüşmüş olduğu ortaya çıkar. Kafka, hiçbir hoşgörüye yer vermeksizin konuşmakla, *bu* dünyanın görüntüsünü çizen ilk insan olmuştur.

2 Eylül günü, iki aylık sürekli yoğunlaşan bir acılar döneminin ardından Kafka, Felice'ye ansızın kaçışını bildirir. Bu uzun bir mektuptur ve iki dilde, başka deyişle hem hitabet gücüyle, hem de anlayışla kaleme alınmıştır. Kafka'nın yazmak uğruna vazgeçtiği mutluluk —kendisi için mutluluk olmayan şey—, Felice için "insanın erişebileceği en büyük mutluluk"tur. Kafka ise örnek aldığı kişileri izleyecektir: "Asıl kan hısımlarım saydığım dört insandan... Grillparzer, Dostoyevski, Kleist ve Flaubert'den yalnızca Dostoyevski evliydi: Kleist ise iç ve dış bunalımların baskısı altında kendini vurmakla, belki de doğru çözüme varabilen tek kişi oldu." Kafka, cumartesi günü Uluslararası Kurtarma ve Halk Sağlığı Kongresi'ne katılmak üzere Viyana'ya gidecek, orada muhtemelen gelecek cumartesiye kadar kalacaktır; sonra Riva'ya, sanatoryuma gidecek, son birkaç gün de belki Yukarı İtalya'ya kısa bir yolculuk yapacaktır. Felice'den bu süreyi sakinleşmek için kullanmasını ister. Felice'nin huzurunu bozmamak için, mektuplardan tümüyle vazgeçmek isteğindedir. Kafka, ilk kez mektup isteğinde bulunmamaktadır. Kendisi de aslında Felice'ye yazmayacaktır. Belki de nezaket gereği olarak, gerçekten katılmak istediği Viyana'daki kongrenin Siyonistler kongresi olduğunu Felice'den saklar; birlikte çıkmak istedikleri Filistin yolculuğunu konuştuklarından bu yana bir yıl geçmiştir.

Kafka, Viyana'da kötü günler geçirir. Kongre ve bir sürü insanla karşılaşması, içinde bulunduğu karışık konumda dayanıdır gibi değildir. Güncesine bir şeyler yazarak kendini toparlamak için boşuna çaba harcadıktan sonra, Venedik'e gider. Felice'ye Venedik'ten yazdığı bir mektupta, yaşamını onunla birleştirmeyi reddedişi daha kararlıdır. Bunu, Riva'daki sanatoryumda geçirdiği ve "İsviçreli kadın"la tanıştığı günler izler. Kafka, kadına çabuk yaklaşır, aralarındaki ilişki aşka dönüşür ve Kafka, mahrem tutmakta gösterdiği duyarlılığa karşın, bu gerçeği hiçbir zaman yadsımaz; bu ilişki de on günden fazla sürmez. Görünüşe bakılırsa İsviçreli kadın, Kafka'yı kendi kendisine duyduğu nefretten kurtarmıştır. Eylül ortası ile ekim sonu arasındaki altı hafta boyunca Kafka ile Felice arasındaki bağ kopuktur. Kafka, artık ona yazmaz; o sıralarda tek dayanamayacağı şey, Felice'nin nişanda ısrar etmesidir. Felice ondan hiçbir haber alamayınca, aracılık etmesi ricasıyla arkadaşı Grete Bloch'u Prag'a yollar. Kafka ile Felice arasındaki ilişki, bir üçüncü kişinin aracılığıyla bu kez yeni ve çok ilginç bir evreye girer.

Grete Bloch ortaya çıkar çıkmaz Kafka ikiye bölünür. Bir önceki yıl Felice'ye yazmış olduğu mektupları bu kez Grete Bloch'a yazmaya başlar. Şimdi hakkında her şeyi bilmek istediği insan, Grete Bloch'tur ve Kafka, eski sorularının aynısını ona yöneltir. Grete Bloch'un nasıl yaşadığını, çalışmasını, çalıştığı yeri, yolculuklarını kafasında canlandırabilmek istemektedir. Mektuplarına hemen yanıt verilmesini ister; bu yanıt bazen, çok küçük de olsa, gecikmeli gelince Grete Bloch'dan düzenli bir yazışma talep eder; ancak Grete Bloch buna yanaşmaz. Kafka, Bloch'un sağlık sorunlarıyla da ilgilenir; onun neler okuduğunu bilmek ister. Bazı bakımlardan işi, Felice ile olduğundan daha kolaydır; Grete Bloch daha kıvrak, duyarlı ve coşkulu bir insandır. Bu nedenle Kafka'nın tavsiyelerine uzak kalmaz; Kafka'nın tavsiye ettiği şeyleri hemen okumasa bile, bunları aklında tutar ve daha sonra yeniden ele alır. Felice'den daha sağlıksız ve düzensiz bir yaşam biçiminin olmasına karşın, Kafka'nın bu konulara ilişkin öğütleri üzerinde düşünür, yanıtlarında tartışma konusu yapar, böylece de Kafka'ya daha kararlı öneriler yapma cesaretini verir; Grete Bloch karşısında Kafka'nın, tümüyle etkisiz kalmaktan korkmasına gerek kalmamıştır. Grete Bloch'a

yazdığı mektuplarda Kafka, daha bir kendinden emindir; hatta eğer Kafka'nın kişiliğini bilmeseydik, bu mektuplarda daha bir buyurgan tutum aldığını bile söyleyebilirdik. Eski yazışmalarını kısaltarak yinelemek, doğal olarak Kafka'ya yeni mektuplar yazmaktan daha kolay gelir; şimdi elindeki tuşlar, deneyim bakımından kendisine yabancı değildir. Bu mektuplarda eskilerinde çok ender bulunan bir yan, kimi zaman oyun oynandığı izlenimini uyandıran bir hava vardır ve Kafka, açıkça Grete Bloch'da kendisine karşı bir eğilim doğmasını istemektedir.

Ancak iki nokta, eskiye oranla çok farklıdır. Kafka çok daha az yakınır, yakınmalarında neredeyse tasarrufa gitmiştir. Grete Bloch kısa sürede Kafka'ya açılıp kendi sorunlarını yazınca, Kafka onun duyduğu hüzün karşısında sarsılır ve onu avutacak şeyler söyler; Grete Bloch'u kader yoldaşı sayar, dahası sonunda kendi kişiliği ile özdeşleştirir. Kendisinin hoşlanmadığı şeylere karşı Bloch'ta da bir hoşnutsuzluk uyandırmaya çalışır; örneğin bir önceki yaz geçirdiği o mutsuz hafta yüzünden nefret ettiği ve şimdi Grete Bloch'un yaşadığı Viyana'ya karşı olduğu gibi. Grete Bloch'u Viyana'dan soğutmak için elinden geleni yapar, sonunda başarır da. Grete Bloch, her şeye karşın çok becerikli olmak gibi bir mutluluğa sahiptir, ya da en azından Kafka Grete Bloch hakkında böyle düşünür; bu, Bloch'un Felice paylaştığı tek ortak özelliktir ve Kafka eskiden olduğu gibi bu özellikte kendisi için bir güç kaynağı bulur.

Ama bu mektupların ana konusu yine Felice'dir. Grete Bloch, önce Felice'nin elçisi olarak Prag'a gelmiştir. Kafka daha başlangıçtan itibaren bu konuda tüm yaşadıklarını Grete Bloch'la açıkça konuşabilme olanağına sahiptir. Grete Bloch ise, Kafka'nın ona olan ilgisinin kaynağını sürekli olarak beslemeyi başarır. Daha ilk konuşmalarında Kafka'ya, Felice'ye ilişkin ve Kafka'da hoşnutsuzluk uyandıran şeyler anlatır; Felice'nin dişlerinin tedavisi olayı, bunlardan biridir; yeni altın dişler konusuna ileride de dönülecektir. Ama Grete Bloch, Kafka sıkıntıda olduğu zaman yardımcı olmaya da çalışır ve başka çare kalmadığında, Felice'nin Kafka'ya bir kart atmasını ya da başkaca bir haber iletmesini sağlamayı başarır. Kafka'nın bundan ötürü duyduğu şükran borcu, Grete Bloch'a olan eğilimini güçlendirir, ama Grete'ye duyduğu

ilginin yalnızca her ikisinin Felice ile olan ilişkilerinden kaynaklanmadığını da çok açık biçimde belirtir. Mektuplarının Grete'yle ilgili bölümlerinde giderek daha sıcak bir ifade kullanır; Felice'den ise hep gizli bir alayla ve araya belli bir uzaklık koyarak söz eder.

İşte, özellikle Grete Bloch ile yazışmasından kaynaklanan bu uzaklık, bunun yanı sıra da yeni arkadaş olduğu, Felice'den hoşlanmayan ve onu Felice ile evlenmekten vazgeçirmeye çalışan Ernst Weiss ile yaptığı konuşmalar, Kafka'nın inadının artmasına ve yeniden Felice'yi istemesine neden olur. Kafka, nişanlanmayı ve evlenmeyi artık gerçekleştirmek için kararlı görünür; bu amaç uğruna insanın onun eski tutumuna baktığı zaman asla aklına getiremeyeceği bir kararlılıkla çaba harcar. Bir yıl önce, resmen nişanlanacaklarken Felice'yi son anda bırakıp Viyana ve Riva'ya gitmekle işlediği suçun bilincindedir. 1913'ün son günlerinde yazdığı 40 sayfalık uzun bir mektupta, Felice'ye İsviçreli Kadın'dan da söz ederek, ikinci kez evlenme önerisinde bulunur.

Felice'nin evlilik karşısındaki direnişi de Kafka'nın önerisinin kararlılığı ölçüsünde güçlüdür; Kafka'ya ilişkin olarak yaşadığı deneyimden sonra, bu konuda Felice'yi suçlayabilmek olanaksızdır. Ama özellikle bu direniş, Kafka'yı daha kararlı ve inatçı yapar. Sonradan Grete Bloch'a anlatabileceği için, onuruyla oynanmasına ve acı darbeler yemesine ses çıkartmaz; bütün bunları hemen ve ayrıntılı olarak Grete Bloch'a bildirir. Kendi kendine acı çektirme eyleminin önemli bir bölümü, Felice'ye yönelik suçlamalara dönüşür. Kafka'nın çoğu kez aynı gün ardarda Grete ve Felice'ye yazdığı mektuplar okunduğunda, aslında kime âşık olduğu açıkça belirginleşir. Felice'ye yazılan mektuplardaki aşk sözcükleri kulağa yapay ve inandırıcılıktan uzak gelirken, Grete Bloch'a gönderilen mektuplarda bunlar, dile getirilmemiş olmalarına karşın, çok daha geçerli biçimde satır aralarında okunabilir.

Felice ise ikibuçuk ay boyunca sert ve kayıtsız tutumunu sürdürür. Kafka, geride kalan yıl boyunca Felice'ye kendisi hakkında yazmış olduğu olumsuz şeyleri şimdi, ilkel tümcelerin kalıbına indirgenmiş olarak, Felice'nin mektuplarında okur. Ama Felice çoğunlukla hiçbir şey yazmamaktadır; Kafka, Berlin'e, Felice'ye yaptığı ani bir ziyaret sırasında en ağır aşağılanmayı yaşar. Felice'nin karşısında "bir köpek gibi" küçülür ve hiçbir şey elde edemez. Gerek bu aşağılanmaya ilişkin

açıklamalar ve gerek bu durumun Kafka üzerinde yarattığı, Grete Bloch'a yazılan birkaç mektupta anlatılan etkisi, bu nişanlanma olayının bağlamı dışında da önem taşır. Kafka'nın açıklamaları, aşağılanmalar karşısında ne denli büyük acı çektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kendini ufak bir varlığa dönüştürmek, hiç kuşkusuz Kafka'nın en özgün yetisiydi; ama o bu yetisinden aşağılanmaların kapsamını daraltmak için yararlanıyordu; bu kapsam daraltma işini başarmaktan da zevk duyuyordu. Bu bakımdan Kafka ile Dostoyevski arasında çok büyük bir ayrım vardır; Dostoyevski'nin aksine Kafka, rastlanabilecek en gururlu insanlardan biridir. Ama Dostoyevski iliklerine değin işlemiş olduğundan ve Kafka çoğu kez neredeyse onun diliyle konuştuğundan, insan kimi zaman Kafka'yı bu noktada yanlış anlayabilecek konuma gelir. Oysa Kafka, kendini küçük bir kurt gibi gördüğü her an, aynı zamanda kendi kendinden nefret eder.

Felice, her zaman hayranlık duyduğu, yakışıklı ağabeysini, söylentiye göre nahoş bir para meselesi yüzünden Berlin'den ayrılıp Amerika'ya göç etmek zorunda kalmış olan ağabeysini yitirince, kendine olan güveni de sarsılır ve direnişi zayıflar. Kafka, durumun kendi yararına olan yanını hemen görür ve aradan dört hafta geçtikten sonra Felice'yi zorla nişana razı etmeyi başarır. 1914 Paskalyasında resmi olmayan nişanlanma, Berlin'de gerçekleşir.

Kafka, Prag'a döner dönmez bu konuda Grete Bloch'a şöyle yazar: "Bugüne kadar herhangi bir şeyi bu denli kararlı yapmış olduğumu anımsamıyorum." Ama Kafka'nın yazmakla tüketemeyeceği bir başka konu daha vardır: "Nişanlılığım ya da evliliğim, en azından benim için güzel ve onlarsız yapamayacağım olanakların kaynağı olan bizim ilişkimizde hiçbir şey değiştirmeyecek." Grete Bloch ile buluşma isteğini yineler; bu buluşmayı daha önce de betimlemiş, en iyi yerin Prag ile Viyana arasındaki yolun tam ortasında bulunan Gmünd olduğunu belirtmiştir. Daha önce Kafka, şöyle düşünmüştür: Grete ile ikisi bir cumartesi akşamı Gmünd'de buluşacaklar, sonra pazar akşamı herkes kendi kentine dönecektir. Şimdi ise Felice ile birlikte üçlü bir buluşmayı düşünmektedir.

Grete'ye duyduğu sıcak ilgi, Paskalyadaki nişandan beri artmaktadır. Grete olmasa, bu nişanı hiçbir zaman başaramayacaktır; bunu Kafka

da bilmektedir. Felice açısından gerekli olan gücü ve araya belli bir uz koyabilme olanağını ona Grete kazandırmıştır. Ama şimdi, nişan işi başarıyla sonuçlandırıldıktan sonra, Grete, Kafka için daha da gerekli olmuştur. Grete'ye yönelttiği ve dostluklarının sürdürülmesiyle ilgili dilekler, Kafka'nın kişiliği göz önünde tutulduğunda fırtınalı denebilecek bir konum alır. Grete mektuplarını geri ister, ama Kafka bunları vermekten yana değildir. O mektuplara, sanki nişanlısından gelmiş gibi bağlıdır. Aslında odasında ve evinde kimsenin bulunmasını istemeyen Kafka, Grete'yi ısrarla kışın Felice ile oturacakları eve davet eder. Grete'ye, Prag'a gelmesi ve Berlin'e, resmi olmayan nişanlanmaya giderken babasının yerine kendisine eşlik etmesi için yalvarır. Grete'nin özel sorunlarıyla, belki eskisinden de yoğun biçimde, ilgilenmeyi sürdürür. Grete, Kafka'ya, onun uzun zamandır kendisinden istediği bir şeyi yaparak Viyana Müzesi'nde Grillparzer Odası'nı gezdiğini bildirir. Kafka, bu habere şu tümcelerle teşekkür eder: "Müzeye gitmiş olmanız, benim için çok sevindirici... Sizin Grillparzer Odası'na girdiğinizi, böylece de kendimle o oda arasında bedensel bir ilişkinin kurulduğunu bilmek, benim için bir gereksinimdi." Grete diş ağrılarından yakınır; Kafka bu durumu meraklandığını belli eden bir sürü soru sorarak karşılar ve bu fırsattan yararlanarak, Felice'nin "neredeyse hepsi altın olan dişlerinin" kendisi üzerinde yarattığı etkiyi anlatır: "Açık konuşmam gerekirse, önceleri F.'nin dişlerini gördüğümde bakışlarımı yere indirmek zorunda kalıyordum; bu altın parıltısı, beni bu denli ürkütüyordu (o uygunsuz yerde insana gerçekten cehennemi çağrıştıran bir parıltı). ... Sonraları her fırsatta kasten oraya baktım... kendime acı çektirmek ve sonunda bütün bunların gerçek olduğuna kendimi inandırmak için. Kendimi unuttuğum bir anda ise, F.'ye utanıp utanmadığını bile sordum. Neyse ki utanmıyordu. Şimdi ise ... neredeyse tamamen alıştım. Altın dişlerin ortadan kalkmasını istemem... aslında hiçbir zaman istemiş değilim ortadan kalkmasını. Ama bugün gözüme neredeyse uygun görünüyor, biraz aşırı düzgün... çok belirgin, sevimli, her zaman gösterilebilecek, gözler açısından hiçbir zaman yadsınamayacak, insani bir kusur; belki de beni F.'ye, bir ölçüde korkunç diye de nitelendirilebilecek sağlıklı dişlerin yapabileceğinden daha çok yaklaştırıyor."

Kafka, Felice'nin artık gördüğü kusurlarıyla *birlikte* onunla evlenmek istemektedir; bu kusurlar arasında altın dişlerden başkaları da vardır. Geçen yıl Felice'ye kendisini bütün kusurlarıyla, korkunç bir biçimde canlandırmıştır. Felice'yi çizdiği bu tabloyla korkutmayı başaramamıştır; ama o denli bu tablonun etkisi altında kalmıştır ki, sonunda bu tablodan ve Felice'den kaçmak için önce Viyana'ya, sonra da Riva'ya gitmiştir. Orada, yalnızlığı ve derin üzüntüsüyle başbaşayken "İsviçreli Kadın"a rastlamış, elinden gelemeyeceğini düşündüğü bir şeyi başararak sevmiştir. Böylece, kendi deyişiyle, kendisine ilişkin olarak gerçekleştirmiş olduğu "kurgu", sarsılmıştır. Sanırım o andan başlayarak başarısızlığını aşmak ve Felice'yle yine de evlenebilmek, Kafka için bir gurur sorunu olmuştur. Ama bu kez, çizmiş olduğu kendi portresinin Felice'de inatçı bir direnişe dönüştüğüne tanık olmuştur. Bu durumda bir dengenin kurulabilmesi, ancak Felice onu nasıl kocalığa kabul ediyorsa, Kafka'nın da onu öyle, yani şimdi hararetle aradığı kusurlarıyla birlikte karılığa kabul etmesi koşuluna bağlıdır. Ama bu, Kafka'nın Felice'ye aksini söylemesine karşın, aşk değildir. Felice'yi kazanabilmek uğruna giriştiği kıyasıya savaşım sırasında Kafka, onsuz bu savaşımı kazanamayacağı insanı, Grete Bloch'u sevmeye başlamıştır. Artık evlilik, Kafka ancak onun da varlığını düşündüğü takdirde eksiksiz olabilmektedir. Kafka'nın Paskalya ile Panktot yortusu arasındaki yedi hafta boyunca sergilediği tüm içgüdüsel davranışlar bu noktaya yöneliktir. Bu arada Kafka'nın çok yakında gireceği ve korktuğu nahoş durumlarda Grete Bloch'tan yardım görmeyi umduğu da kuşkusuzdur. Ama burada, Kafka'nın bir tür görev, ahlâksal bir edim saydığı evliliğin aşksız başarıya ulaşamayacağı yolundaki daha kapsamlı bir tasarım da rol oynamıştır; âşık olduğu Grete Bloch'un varlığıyla, Kafka evliliğe aşkı da getirmiş olacaktır.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir nokta, konuşmada kendini özgür duyumsadığı ender olan Kafka'da aşkın, yazma eylemiyle doğduğudur. Kafka'nın yaşamında en önemli olan üç kadın Felice, Grete Bloch ve Milena'dır. Kafka'nın bunların her birine yönelik duyguları mektuplar aracılığıyla doğmuştur.

Sonra beklenen olur: Berlin'deki resmi nişan, Kafka için korkunç bir olaya dönüşür. Bauer Ailesi'nin 1 Haziran 1914 günü verdiği davette

Kafka, gelmesini o denli istemiş olduğu Grete Bloch'un varlığına karşın kendini "bir suçlu gibi bağlı" hisseder. "Beni gerçek zincirlere vurup bir köşeye oturtsalardı, önüme jandarmalar dikip olup bitenleri ancak bu durumda izlememe izin verselerdi, durumum daha kötü olmazdı. İşte benim nişanlanmam buydu ve beni olduğum gibi çekemediklerinden, herkes beni canlandırmak için elinden geleni yapıyordu." Kafka bu satırları güncesine nişandan birkaç gün sonra yazmıştır. Bundan yaklaşık iki yıl sonra yazdığı bir mektupta Kafka, Felice'ye o günlerde yaşadığı ve hâlâ iliklerinde duyduğu bir başka dehşeti, Berlin'de birlikte "bir memurun Prag'taki evi için mobilya" satın almaya gittiklerinde kapıldığı dehşeti anlatmıştır. "Bir kez yerine konduktan sonra, bir daha kaldırılamayacakmış gibi görünen ağır eşyalar. Sen, özellikle bu eşyaların sağlamlığını beğenmiştin. Kontrbüfeye baktığımda göğsüm sıkışıyordu; onu eksiksiz bir mezar anıtı, ya da Prag memur yaşamının simgesi bir anıt olarak görüyordum. Biz gezdiğimiz sırada, mobilya deposunun uzağında bir yerlerde bir cenaze çanı çalsaydı, hiç uygunsuz kaçmayacaktı."

Kafka, davetten birkaç gün sonra, 6 Haziran tarihinde, Grete Bloch'a Prag'dan bir mektup yazmıştır; bir önceki yılın yazışmasını bilenler bu mektubu, tedirginlik duyacak kadar aşina bulacaklardır: "Sevgili Bayan Grete, dün, yine ellerimin ve kollarımın tümüyle bağlı olduğu bir gündü, kıpırdanacak durumda değildim, içimde hayat namına ne kaldıysa, beni size yazmam için zorluyordu, ama mektubu yazacak durumda değildim. Bu durumumla evlenmenin sorumluluğunu nasıl üstlenebilirim, bazen bunu gerçekten bilemiyorum — bunu şimdilik öğrenen tek insan sizsiniz."

Ama Grete Bloch'un Kafka'ya karşı tutumu köklü bir değişime uğramıştır. Grete, Kafka'nın da istemiş olduğu gibi, artık Berlin'de yaşamaktadır ve burada kendini Viyana'daki kadar yalnız hissetmemektedir. Çevresinde sevdiği erkek kardeşi vardır, eskiden tanıdığı insanlar da vardır, Felice'yi görmektedir. Büyük bir olasılıkla inanmış olduğu bir görevi, yani nişan işini gerçekleştirmeyi artık başarmıştır. Ama Berlin'e taşınmasının hemen öncesine değin Kafka'nın mektuplarını, üstü örtülü denemeyecek açıklıktaki bu aşk mektuplarını almış, bunlara yanıt vermiştir; aralarında Felice'yle ilgili sırlar vardır ve hiç

kuşkusuz Grete Bloch'ta da Kafka için güçlü bir duygu doğmuştur. Grete'nin nişanda giyeceği elbise, sanki nişanlanacak olan Grete imiş gibi mektuplarında tartışma konusu olmuştur. "Artık hiçbir yerine dokunmayın" diye yazar Kafka *Grete*'nin elbisesi için, "nasıl olursa olsun, en sevecen gözlerle görülecektir." Kafka bu mektubu Grete'ye yolculuğa çıkmazdan ve nişandan bir gün önce yazmıştır.

Grete'nin nişanlı olarak bulunmadığı nişan töreni, Grete için bir şok olmuş olmalıdır. Kafka, nişandan hemen sonra Grete'ye, düğüne kadar üç ay beklemesi gerekeceğinden yakındığında, Grete şöyle karşılık verir: "Sanırım üç ay dayanabilirsiniz." Yalnız bu açıklama bile —ki elimizde Grete'nin fazla açıklaması yok— Grete'nin çektiği kuşkusuz olan kıskançlığını yeterince kanıtlamaktadır. Grete artık Felice'nin yakınında yaşadığından, kendini özellikle suçlu hissetmiş olmalıdır. Bu suçluluk duygusundan kurtulmasının tek yolu ise Felice'nin yanını tutmasıdır. Böylece Grete Bloch, ansızın Kafka'ya düşman kesilir ve onun evlenme kararının ciddiyetine kuşkuyla bakmaya başlar. Kafka ise ona güveni hiç sarsılmaksızın yazmayı sürdürür ve Felice'yle yakında yapacağı evlilik karşısında duyduğu korkuyu, giderek artan ölçüde, mektuplarında dile getirir. Grete ona itiraz etmeye başlar; Kafka, kendini eski hastalık hastası tutumunun gerekçeleriyle savunur ve karşısındaki Grete olduğu için, kendini bir yıl önce Felice'ye yazdığı mektuplarda yaptığından daha inandırıcı ve daha düşünceli biçimde anlatır. Sonunda Grete'yi durumun tehlikeli olduğuna inandırmayı başarır, Grete de Felice'yi uyarır, Kafka, "mahkeme" önüne çıkmak üzere Berlin'e çağrılır.

1914 temmuzunda, "Askanischen Hof"da gerçekleşen "mahkeme" sahnesiyle birlikte, Kafka'nın ikili ilişkisi de bunalımının doruk noktasına ulaşır. Kafka'nın tüm benliğiyle taraftar olduğu nişanı bozma düşüncesi, görünüşte Kafka'ya dışardan kabul ettirilmiştir. Ama bu "mahkeme"nin üyelerini sanki kendisi seçmiş, kendisinden önceki hiçbir sanıkta görülmedik biçimde, onları hazırlamıştır. Berlin'de yaşayan yazar Ernst Weiss, yedi aydan beri Kafka'nın dostudur; yazınsal niteliklerine ek olarak, Kafka için paha biçilmez değerde olan bir yanı daha vardır: Felice'ye karşı olan sarsılmaz isteksizliği; Ernst Weiss, işin en başından bu nişana düşmandır. Kafka, Grete Bloch'un aşkını kazanabilmek için de Felice'ye harcadığı sürenin aynını harcamıştır. Onu mektuplarıyla

büyülemiş, giderek kendi safına çekmiştir. Kendi aralarındaki nişanlanmayla resmi nişanlanma arasındaki süre içersinde Kafka'nın aşk mektupları Felice yerine Grete Bloch'a yöneliktir. Böylece Grete Bloch, çok zor bir konuma girmiştir; bundan kurtulmanın tek yolu vardır: Değişmek ve *kendisini* Kafka'nın yargıcı yerine koymak. İddianamenin içeriğini Felice'ye veren, Grete olur; Kafka'nın ona yolladığı mektuplardaki kimi satırların altını kırmızı kalemle çizmiştir. Felice, "mahkeme"ye kız kardeşi Erna'yı da getirir; bunu belki aynı sahnede hazır bulunan düşmanı Ernst Weiss'a karşı bir denge öğesi sağlamak için yapmıştır. Ağır ve nefretle dolu suçlamaları doğrudan doğruya Felice açıklar; elde bulunan çok az sayıdaki tanıklıktan, Grete Bloch'un da doğrudan saldırıda bulunup bulunmadığı, bulunduysa bunun ne ölçüde olduğu açıkça anlaşılamamaktadır. Ama Grete Bloch da oradadır ve Kafka, onu gerçek yargıcı yerine koyar. Kafka tek söz söylemez, kendini savunmaz ve nişan, Kafka'nın da istemiş olduğu gibi, bozulur. Kafka Berlin'den ayrılır ve Ernst Weiss'la birlikte iki hafta deniz kıyısında kalır. Berlin'de geçirdiği günlerin yol açtığı felci, güncesinde anlatmıştır.

Geriye bakıldığında, Grete Bloch'un kıskandığı bir bağı böylece önlemiş olduğu da rahatlıkla savunulabilir. Buna karşılık şöyle de denebilir: Kafka, bir tür önseziyle Grete Bloch'un Berlin'e gitmesini sağlamış, orada da onu mektuplarıyla öyle bir konuma sokmuştur ki, Grete Bloch aslında Kafka'nın takınması gereken güçlü tutumu takınıp, Kafka'yı nişandan kurtarmıştır.

Ama nişanın bu bozuluş biçimi, bir "mahkeme"nin atmosferi içersinde ortadan kalkması —ki Kafka bu sahneyi o olaydan başlayarak hep "mahkeme" diye adlandırmıştır—, Kafka üzerinde olağanüstü bir etki bırakır. O güne değin iki yıl boyunca Felice ile onun arasında mektuplarda gelişmiş olan dava, şimdi herkesin bildiği öteki *Dava*'ya dönüşür. Söz konusu olan aynı davadır ve Kafka bu alanda deneyimlidir; Kafka'nın yalnızca mektuplardan çıkarılabilecek olandan çok daha fazlasını türetmiş olması, her iki davanın özdeşliği konusunda herhangi bir kuşku yaratmamalıdır. Daha önce Felice'de aramış olduğu güç kaynağını Kafka'ya bu kez "mahkeme"nin şoku kazandırır. Aynı günlerde mahşer gününün mahkemesi de başlar — Birinci Dünya Savaşı

patlamıştır. Kafka'nın bu olaya eşlik eden kitle olayları karşısında duyduğu tiksinti, gücünü artırır. Hiçbir şey söyleyemeyen yazıcıları yazarlardan ayıran küçümseme, insanın iç dünyasında olup bitenleri küçümseme, Kafka'ya yabancıdır. Kim kalkar da kendi iç dünyasını dış dünyadan ayırabilme yetisinin bulunduğunu söylerse, onun herhangi bir şeyden ayrılabilecek bir iç dünyası yok demektir. Ama Kafka'nın acısını çektiği zayıflığı, yaşamsal güçlerinin zaman zaman kesilmesi, onun "özel" olayları vurgulamasına ve nesnelleştirmesine ancak kesintilerle olanak sağlıyordu Kafka'nın varlığını şart saydığı sürekliliğe ulaşabilmek, şu iki koşulun gerçekleşmesine bağlıydı: İlki "Mahkeme"sahnesinin yarattığı gibi güçlü, ama şu ya da bu biçimde yapay ve Kafka'nın yukarda belirtilen sürekliliği sağlayamamaktan duyduğu acıyı bir savunma aracı niteliğiyle dışa karşı harekete geçirecek bir şok, ikincisi de dış dünyanın cehennemi ile kendi içindeki cehennem arasında bir ilintinin kurulabilmesi. Bu, 1914 Ağustosunda gerçekleşmişti; Kafka, bu bağlamı kendisi saptadı ve kendi biçemi içersinde açıkça dile getirdi.

II

KAFKA'NIN yaşamında yer alan ve kendisinin özellikle mahrem kalmasını istediği iki olay, düşünülebilecek en nahoş biçimde herkesin gözleri önünde gerçekleşmişti: Bauer Ailesinin evinde 1 Haziran tarihinde yapılan resmi nişan töreni ile, 12 Temmuz 1914 günü "Askanicsher Hof"da gerçekleşen, nişanın bozulmasına yolaçan "mahkeme". Her iki olayın Kafka'nın ağustos ayında yazmaya başladığı *Dava*'ya, duygu içerikleri açısından, doğrudan girmiş olduğunu tanıtlama olanağı bulunmaktadır. Nişanlanma, kitabın ilk bölümündeki tutuklanmaya dönüşmüştür; "mahkeme" ise son bölümde, cezanın yerine getirilmesi olarak yer alır.

Güncelerdeki bazı yerler bu bağlamı o denli açığa çıkarmaktadır ki, bu konuda bir kanıtlamaya gitmenin sakıncası yoktur. Romanın bütünlüğünün bu yüzden herhangi bir zarar görmesi söz konusu değildir. Eğer romanın önemini artırmak gibi bir zorunluluk olsaydı, o zaman

mektupları toplayan cildin bilinmesi, bu konuda bir araç olarak kullanılabilirdi. Neyse ki, böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ama yine de bir müdahale sayılabilecek aşağıdaki düşünceler romanın o zamandan bu yana artan gizinden hiçbir şeyin yitimine yol açmamaktadır.

Josef K.'nın tutuklanması, onun çok iyi tanıdığı bir konutta gerçekleştirilir. Tutuklama işlemi, daha Josef K. yatağındayken, yani herkesin en iyi tanıdığı bir mekandayken başlar. O sabah olanları anlayabilmek, hiç tanımadığı bir insanın Josef K.'nın önüne dikilmesi, onun hemen ardından da ikinci bir yabancının Josef K.'ya tutuklandığını bildirmesi gibi olayların nedenini çözümleyebilmek ise olanaksızdır. Ama bu bildirim, geçici nitelikte bir bildirimdir; resmi nitelikteki asıl tutuklama eylemi Bayan Bürstner'in odasındaki gözcünün önünde gerçekleşir; aslında bu oda ne K.'nın, ne de öteki hazır bulunanların girmek hakkına sahip bulundukları bir yerdir. K.'dan bu resmi işlem için ciddi giyinmesi istenir. Bayan Bürstner'in odasında gözcüden ve iki nöbetçiden başka, K.'nın tanımadığı, ya da ancak çok sonra tanıdığını anımsayacağı üç genç adam vardır; bunlar, K.'nın yüksek bir mevkide bulunduğu bankanın memurlarıdır. Karşıki daireden yabancılar, olup bitenleri izlemektedirler. Tutuklama için herhangi bir neden gösterilmez ve en tuhafı, tutuklandığının bildirilmiş olmasına karşın K.'ya çalışmak üzere bankasına gitmesi için izin verilir; K., bankanın dışında da özgür davranabilecektir.

Kafka'nın Berlin'deki nişanlanmasını çağrıştıran ilk olgu, tutuklanmadan sonraki bu davranış özgürlüğüdür. Kafka, o nişanlanma döneminde bu olayın kendisini hiç ilgilendirmediği gibi bir duygu içersindedir. Kendini elleri kolları bağlı ve sanki yabancıların arasındaymış gibi duyumsamıştır. Güncesindeki bununla ilgili olan ve daha önce alıntıladığımız satırlar, şöyledir: "Bir suçlu gibi bağlanmıştım. Beni gerçek zincirlere vurup bir köşeye oturtsalardı, önüme jandarmalar dikip olup bitenleri ancak bu durumda izlememe izin verselerdi, durumum daha kötü olmazdı. İşte benim nişanlanmam, buydu..." Her iki olaya ortak olan tedirgin edici yan, olayların herkesin gözleri önünde gerçekleşmesidir. Nişanlanma sırasında her iki tarafın ailelerinin hazır

bulunmaları —Kafka, her zaman kendi ailesiyle arasına bir sınır koymakta bile güçlük çekmiştir— Kafka'yı her zamankinden çok kendi içine çekilmeye zorlar. Bu ailelerce üstünde uygulanan baskı yüzünden, onları yabancılar olarak duyumsar. Davetliler arasında Bauer Ailesinin gerçekten henüz tanımadığı bireyleriyle, örneğin Grete Bloch'un erkek kardeşi gibi, yine tanımadığı başkaca konuklar da bulunmaktadır. Öteki konukları Kafka belki bir, iki kez kısaca görmüştür; ama kendini, daha önce konuşmuş olduğu Felice'nin annesinin yanında bile rahat duyumsamaz. Kendi yakınlarına gelince, bu kişiler ona karşı gerçekleştirilen bir tür zorbalığa katılmış olduklarından, Kafka sanki onları yeniden tanıyabilme yeteneğini yitirmiş gibidir.

Josef K.'nın tutuklandığı sahnede de yabancılarla, değişik derecelerdeki tanıdıklardan oluşma bir topluluk vardır. İki nöbetçiyle gözcü, yepyeni kişilerdir; karşı dairede oturan, K.'nın hiç umursamaksızın görmüş olabileceği insanlar; ve bankasında çalışan, her gün gördüğü genç adamlar; ama bunlar, sırf orada bulunmalarından ötürü katıldıkları tutuklama sırasında K. için birer yabancı olup çıkmışlardır.

Ama bundan daha da önemli olan nokta, tutuklamanın yapıldığı yer, yani Bayan Bürstner'in odasıdır. Bayan Bürstner'in adı, Bauer'de olduğu gibi, B harfiyle başlar; öte yandan Grete Bloch adı da B ile başlamaktadır. Odada aile fotoğrafları vardır, pencerenin tokmağında beyaz bir bluz asılıdır. Tutuklama sırasında odada hiç kadın yoktur, yalnızca bluz, çarpıcı bir simge olarak oradadır.

Bayan Bürstner'in haberi olmaksızın odasına girilmesi, K.'nın kafasına takılır kalır; elinde olmaksızın hep odada yaratılan dağınıklığı düşünür. Akşam bankadan eve geldiğinde, kendisine odayı kiralamış olan Bayan Grubach ile görüşür. Kadın, öğleden önceki olaylara karşın K.'ya olan güvenini yitirmemiştir. "Söz konusu olan, sizin mutluluğunuz", Bayan Grubach'ın yatıştırıcı tümcelerinden biri böyle başlar. Bu noktada "mutluluk" sözcüğünün tuhaf bir konumu vardır, yabancı kaçar, Felice'ye yazılan, içlerinde "mutluluk" sözcüğünün hep çift anlamlı kullanılmış olduğu mektupları çağrıştırır; sanki sözcük, burada ve öncelikle "mutsuzluk" anlamına gelecektir. K., odasını işgal etmiş olduğundan ötürü Bayan Bürstner'den özür dilemek istediğini söyler. Bayan Grubach onu

yatıştırır ve Bayan Bürstner'in, içinde her şeyin yine yerli yerinde olduğu odasını gösterir. "Bluz da artık pencere tokmağında asılı değildi." Artık geç olmuştur ve Bayan Bürstner henüz eve dönmemiştir. Bayan Grubach, Bayan Bürstner'in kendisine çekici bir yanı varmış gibi gelen özel yaşamı üzerine bir şeyler söylemekten kendini alamaz. K., Bayan Bürstner'in dönüşünü bekler, kadını odasında biraz da isteği dışında, öğleden öncesinin olayları hakkında lafa tutar; bu olayları anlatırken sesi o denli yükselir ki, yan odadan birkaç kez kuvvetlice vurulur. Bayan Bürstner, tuhaf bir duruma düşmüş gibi olur ve bundan ötürü üzüntüye kapılır; K., sanki avutmak istiyormuş gibi onu alnından öper. Ev sahibesine karşı bütün sorumluluğu kendisinin üstleneceğine söz verir; ama genç kız böyle bir şeyi duymak bile istemez ve K.'yı hole çıkarır. K. ise "Bayan Bürstner'i yakalayıp, susamış bir hayvanın neden sonra bulduğu kaynak suyunda dilini çabuk çabuk gezdirişi gibi, önce dudaklarını, sonra bütün yüzünü öpmeye koyuldu. En sonunda da Bayan Bürstner'i boynundan, gırtlağının bulunduğu yerden öpüp, dudaklarını uzun süre oradan ayırmadı." K., odasına döndükten kısa süre sonra uyur, "uyumazdan önce davranışı üzerinde biraz düşündü, memnundu yaptığından, ama neden daha memnun olmadığına şaştı."

Bu sahnede Bayan Bürstner'in Grete Bloch'un yerine geçtiği duygusundan kurtulmak, insana güç gelmektedir. Kafka'nın Grete'ye karşı duymuş olduğu istek, bu sahnede güçlü ve dolaysız biçimde bulunmaktadır. Büyük acıların kaynağı bir olaydan, Felice ile nişanlanma olayından türetilen tutuklanma, öteki kadının odasına taşınmıştır. Öğleden önce henüz hiçbir suçun bilincinde olmayan K., geceki davranışıyla Bayan Bürstner'e saldırması yüzünden, suçlu konumuna düşmüştür. Çünkü "memnundu yaptığından."

Kafka'nın nişanlanma sırasında içinde bulunduğu karmaşık ve çözümlenmesi olanaksız konum, böylece yazar tarafından *Dava*'nın birinci bölümünde çarpıcı bir açıklıkla çözümlenmiştir. Kafka, nişanda Grete Bloch'un da bulunmasını çok istemiş ve Grete'nin bu toplantıda giyeceği elbiseye bizzat ilgi göstermiştir. Bu elbisenin Bayan Bürstner'in odasında asılı duran bluza dönüşmüş olması, olanaksız değildir. Romanın daha sonraki akışı boyunca K. tüm çabalarına karşın Bayan Bürstner'le

o olay üzerine konuşmayı başaramaz. Genç kadın ustaca kendini ondan uzak tutar; K. çok üzgündür buna ve o geceki saldırı, ikisinin hiç el değmemiş gizleri olarak kalır.

Bu da Kafka'nın Grete Bloch'la olan ilişkisini çağrıştırmaktadır. Aralarında ne olmuşsa, giz olarak kalmıştır. Bu gizin Askanischer Hof'daki "mahkeme"de sözünün edildiğine ilişkin herhangi bir belirti de bulunmamaktadır; dolayısıyla böyle bir şeyden söz edildiği varsayılamaz. Çünkü orada söz konusu olan, Kafka'nın nişan karşısındaki kuşku doğurucu tutumudur; Grete Bloch'un onu mektuplarından açıkladığı bölümler, Felice'ye ve nişanlılığa ilişkindir; Grete ile Kafka arasındaki asıl gize ise iki tarafça da değinilmemiştir. Bugün elimizde bulunan, mektupları içeren kitapta bu konuda açıklık getirebilecek hiçbir şey bulunmamaktadır; bazı mektupların Grete tarafından ortadan kaldırılmış olduğu, kesindir.

Şimdi Kafka'yı olağanüstü ağırlıkta bir darbe gibi sarsan "mahkeme"nin nasıl *Dava*'nın son bölümündeki cezanın yerine getirilişi sahnesine dönüştüğünü anlayabilmek için, güncelerden ve mektuplardan bazı yerleri alıntılamak zorunludur. Kafka, temmuz sonlarına doğru olayların akışını acele ve geçici olarak —buna dışardan bakarak da diyebiliriz— kâğıda geçirmeye çalışır:

"Oteldeki mahkeme... F.'nin yüzü. Ellerini saçlarının arasında gezdiriyor, esniyor. Ansızın doğruluyor ve üstünde çok iyi düşünülmüş, uzun süre içinde taşıdığı, düşmanca şeyler söylüyor. Bn. Bl. ile geri dönüş...

"Annemle babamın yanında. Annem biraz gözyaşı döküyor. Dersimi söylüyorum. Babam her yönüyle doğru kavrıyor... Bana hak veriyorlar, aleyhime söylenecek bir şey yok, ya da çok şey yok. Tüm suçsuzluğun ortasında bir şeytan gibi. Görünüşte bayan Bl. suçlu...

"Annemle babam ve halam, neden öyle uzun uzun el salladılar arkamdan?...

"Ertesi gün annemle babama artık gitmedim. Yalnızca bir bisikletliye bir veda mektubu verip yolladım. İçtenlikten yoksun, yapmacıklı bir mektup. 'Beni iyi olarak anımsayın.' İdam yerinde yapılan konuşma."

Demek ki daha o zaman, 27 Temmuzda, olaylardan iki hafta sonra, "idam yeri" Kafka'nın düşüncelerine yerleşmiştir. Romanın atmosferine

"mahkeme" sözcüğüyle adım atmıştı. "İdam yeri" sözcüğüyle ise romanın hedefi ve sonu, önceden somutlaştırılmış olmaktadır. Hedefin bu erken saptanışı dikkat çekicidir. Bu tutum, *Dava*'nın kendinden emin akışını açıklar.

Berlin'de *bir insan,* Kafka'ya karşı "olağanüstü" iyi davranmış, Kafka da bunu asla unutmamıştır. Bu insan, Felice'nin kız kardeşi Erna'dır. Günce'de Erna üzerine 28 Temmuz tarihli şu not vardır: "E. ile birlikte, tramvayla Lehrter Garı'na kadar gittiğimiz yolu düşünüyorum. İkimiz de konuşmuyorduk, ben de yalnızca her adımın benim için bir kazanç olduğunu düşünüyordum. Ve E. bana sevecen davranıyor; dahası, beni mahkeme önünde görmüş olmasına karşın, bana akıl almaz biçimde inanıyor; arada sırada bu inancın üzerimdeki etkisini duyumsar gibi de oldum; ama bu duyguma tam olarak güvenmiyorum."

Erna'nın iyiliği ve her şey geride kaldıktan sonra anneyle babanın Kafka'nın arkasından nedeni bilinmeyen el sallayışları, *Dava*'nın son sayfasında, idamdan hemen önce, okuyanın bir daha unutamayacağı o olağanüstü görkemli pasajda yoğunlaşmıştır:

"Gözleri taşocağına bitişik evin en üst katına takıldı. Bir ışık çakar gibi orada bir pencerenin kanatları açıldı; uzakta ve yüksekte, zayıf ve ince bir insan, bir hamlede iyice öne doğru eğildi, kollarını ise daha da ileri uzattı. Kimdi bu? Bir dost mu? İyi bir insan mı? Kayıtsız kalmayan biri mi? Ya da yardım etmek isteyen biri? Tek bir insan mıydı? Yoksa tüm insanlar mı? Hâlâ yardım düşünülebilir miydi?"

(İlk metinde birkaç tümce sonra şöyle bir bölüm vardır: "Yargıç nerdeydi? Yüksek Mahkeme nerdeydi? Söyleyeceklerim var. Ellerimi kaldırıyorum.")

Kafka, Askanischen Hof'ta kendini savunmamıştır. Susmuştur. Kendi üzerindeki mahkemeyi tanımamış, bu tanımamayı da susmakla dile getirmiştir. Bu suskunluk uzun sürer: Kafka ile Felice arasındaki ilişki üç ay süreyle kopar. Ama Kafka arada sırada, Felice'nin ona inanan kız kardeşi Erna'ya yazar. Ekim ayında başlangıçtaki aracılık rolünü anımsayan Grete Bloch, kopan bağı yeniden kurmaya çalışır. Kafka'ya yazdığı mektup ortada yoktur, ama Kafka'nın yanıtı eli-

mizdedir. "Gerçi sizden nefret ettiğimi söylüyorsunuz", der Kafka bu mektupta, "ama bu doğru değil... Gerçi Askanischen Hof'ta yargıcım olarak bana tepeden bakıyordunuz —sizin için, benim için, herkes için çok itici bir durumdu— ama bu, yalnızca görünüşte böyleydi, gerçekte ben sizin yerinizde oturuyordum ve o yeri bugüne değin bırakmış değilim."

Bu tümcenin sonunu bir kendinden yakınma olarak, uzun zaman önce başlamış ve hiç son bulmayan bir kendinden yakınma olarak almak, akla yakın gelebilirdi. Ama ben, tümcenin anlamının salt bununla tüketilebileceğini sanmıyorum. Bana çok daha önemli gelen nokta, Kafka'nın Grete Bloch'u yargıçlık makamından indirmesi; Kafka, Grete'yi oradan kovmakta ve kadının kendine yakıştırmış olduğu o yere kendisi geçmektedir. Kafka hiçbir dış mahkemeyi tanımamaktadır, o kendi kendisinin mahkemesidir, ama tüm benliğiyle öyledir ve bu mahkemedeki duruşma hep sürecektir. Kadının yargıçlığa elkoyması karşısında gerçi Kafka'nın tek söylediği şey, "bu, yalnızca görünüşte böyleydi" demek olur; ama cüretini "anlamış olmak", sanki Grete o yargıçlık makamında hiçbir zaman gerçekten oturmamış gibi bir etki uyandırmaktadır. Kafka, onu zorla kovacak yerde, bir yanılsamaya dönüştürür. Onunla savaşmaktan kaçınır, ama yanıtının soyluluğunun ardında, savaşın nefreti bile gizli değildir. Kafka, kendi davasını kendisine karşı yürüttüğünün bilincindedir; o davayı yürütme yetkisi başka kimsede yoktur ve Kafka bu mektubu kaleme aldığında davanın son bulmasına daha çok vardır.

On dört gün sonra, Felice'ye yazdığı ve çok uzun bir mektup olan ilk mektubunda Kafka, Askanischen Hof'ta susmasının nedeninin direniş olmadığını belirtir; bu sav pek inandırıcı değildir. Çünkü bunun hemen ardından gelen tümcede şöyle denmektedir: "Söylediklerin çok açıktı, yinelemek istemiyorum, ama bunların arasında belki yalnız olsaydık bile söylenmemesi gereken şeyler vardı... Bn. Bl.'u beraberinde getirmiş olduğun için şimdi de bir şey söyleyecek değilim, çünkü ona yazdığım mektupta neredeyse senin onurunla oynamıştım, bundan ötürü orada bulunmak hakkına sahipti. Ama o sıralarda hemen hiç tanımadığım kız kardeşini de getirmiş olmanı anlayamadım..."

Olayın bitiş biçimi, yani nişanın bozulması, Kafka'nın istediği şeydir, bu onu ancak rahatlatacak bir sonuçtur. Onu sarsan, çok utandıran şey, olayın başkalarının gözü önünde geçmesidir. Ağırlığı yalnızca Kafka'nın gururu ölçüt alındığında yeterince anlaşılabilecek olan bu aşağılanmadan kaynaklanan utanç, Kafka'nın iç dünyasında yoğunlaşmış konumda kalır, *Dava*'yı taşır ve tümüyle son bölüme geçer. K., neredeyse hiç ses çıkartmaksızın, neredeyse hiç direnmeksizin idama gider. Dirençliliği romanın akışını oluşturan savunmayı ansızın tümüyle bırakır. Kentten geçen yol, savunma amacına hizmet etmiş önceki bütün yolların bir özeti gibidir. "O anda Bayan Bürstner daha aşağıda bir sokaktan gelerek küçük bir merdivenden alana çıktı. Gelenin Bayan Bürstner olduğu pek kesin değildi, ama ona çok benzediği kuşkusuzdu." K., yürümeye devam etti; şimdi yön belirleyen oydu. "K., onları Bayan Bürstner'in gittiği yoldan götürmeye başladı; Bayan Bürstner'e yetişmek ya da onu olabildiğince uzun süre görmek istediği için değil, yalnızca Bayan Bürstner'in onun için simgelediği uyarıyı unutmamak için." Bu, K.'nın gizine ve hiçbir zaman dile getirilmemiş suçuna ilişkin bir uyarıdır. Bu uyarı, K.'dan hep kaçmış olan mahkemeden bağımsızdır; hiçbir zaman öğrenemediği suçlamadan da bağımsızdır. Ama bu uyarı, K.'nın son yolculuğunda o direnişten vazgeçme kararını güçlendirir. Buna karşılık daha önce sözü edilmiş olan aşağılama etkisini daha da uzun zaman, ta son tümcelere değin sürdürür:

"Ama adamlardan birinin elleri K.'nın gırtlağına sarıldı, öteki ise bıçağı K.'nın kalbine saplayıp orada iki kez çevirdi. K., gözleri donuklaşırken adamların yüzünün hemen yakınında, neredeyse yanak yanağa kararın yerine gelişini izlediklerini de gördü. 'Bir köpek gibi!' dedi; sanki utanç, varlığını o öldükten sonra da sürdürecekti."

Son aşağılanış, iki celladın yanak yanağa, K.'nın yüzünün hemen yakınında izledikleri bu ölümün aleniyetidir. K.'nın donuklaşmakta olan gözleri, onun ölümünün bu aleniyetinin tanıklarıdır. Son düşüncesi, varlığını o öldükten sonra bile sürdürebilecek denli güçlü olan utanca ilişkindir ve K.'nın ağzından çıkan son tümce: "Bir köpek gibi" olur.

Kafka, daha önce de belirtildiği gibi, 1914 Ağustosunda yazmaya başlar. Üç ay süreyle kendini her gün çalışmasına vermeyi başarır,

yalnızca iki akşam ara verir; bunu sonraki bir mektubunda hafiften gurur duyarak yazar. Çalışmasının odak noktası, asıl hedefi olan *Dava*'dır. Ama başka şeylere de girişir; görünüşe bakılırsa *Dava* üzerinde sürekli çalışmak elinde değildir. Yine ağustos ayında, hiçbir zaman bitiremeyeceği *Kaldabahn'ı Anımsayış*'a başlar. Ekim ayında romanda ilerleyebilmek için on dört gün izin alır, ama *Dava* yerine bu süre içersinde *Ceza Sömürgesi*'ni ve *Amerika*'nın son bölümünü yazar.

Daha bu izni sırasında iki kadın tarafından ilişkileri yeniden kurma girişiminde bulunulur. Kafka, önce Grete Bloch'tan bir mektup alır: Buna verdiği yanıtın bir bölümünü yukarda alıntılamıştık. Bu yanıt "uzlaşma tanımaz gibidir", Kafka yanıtı güncesine geçirir ve şu notu da düşer: "Yazgımın yalnız kalmak olduğunu biliyorum." Kafka, "Felice, sert bakışları yere dikili dansederken, ya da 'Askanischen Hof'dan ayrılmazdan kısa süre önce, ellerini burnunun üstünde ve saçlarında gezdirdiğinde, mutlak bir yabancılık duygusuyla dolu o sayısız anlarda" Felice'ye duyduğu isteksizliği anımsar. Ama yine de Grete'nin mektubu bütün bir gecesini alır, kendini çalışacak durumda hissetmesine karşın, çalışması aksar, "Hepimiz için en iyisi, (Grete'nin) yanıt vermemesi olurdu, ama yanıtlayacak ve ben de onun vereceği karşılığı bekleyeceğim."

Hemen ertesi günü gerek isteksizlik, gerek karşı koyamama yoğunlaşmıştır. Kafka, Felice ile arasında hiçbir gerçek ilişki yokken dingin yaşamış, Felice'yi bir daha asla canlanmayacak bir ölüyü düşünür gibi düşlemiştir, "ve şimdi, ona yaklaşmaya ilişkin bir olanak elime geçer geçmez, (Felice) yine her şeyin odak noktası oldu. Çalışmamı da aksatıyor. Oysa son zamanlarda bazen onu düşündüğümde, yaşamım boyunca biraraya geldiğim en yabancı insan sayıyordum..."

"Her şeyin odak noktası"; Kafka'nın karşısındaki gerçek tehlike işte budur, Felice Kafka için böyle olmamalıdır; Kafka'nın gerek onunla, gerek bir başkasıyla evlenmesinin olanaksız oluşu da bundan ileri gelmektedir. Her şeyin odak noktası, Felice'nin istediği yuvadır. Kafka yalnızca kendi kendisinin her saldırıya açık odak noktası olabilir. Vücudunun ve kafasının saldırıya açıklığı, yazabilmesinin temel koşuludur. Görünüş, çoğu kez Kafka'nın bu yaralanabilirlik karşısında koruma ve güvenlik bulmaya çabaladığı yolundadır, ama bütün bu çabalar ya-

nıltıcıdır; Kafka, kendi yalnızlığını bir *korunmamışlık* olarak gereksinir.

On gün sonra Grete Bloch'dan bir yanıt gelir. "Bense yanıt verme konusunda tümüyle kararsızım. Düşüncelerim o denli adi ki, onları yazamam."

Kafka'nın "adi düşünceler" diye adlandırdığı şey, gücü bu kez küçümsenemeyecek bir savunma konumunda yoğunlaşır. Ekim sonunda Kafka, Felice'ye çok uzun bir mektup yazar; böyle bir mektup yollayacağını da daha önce telgrafla bildirir. Bu, şaşılacak denli mesafeli bir mektuptur. Hemen hiçbir yakınma içermez ve Kafka'nın koşulları açısından bakıldığında, ancak sağlıklı ve saldırgan diye nitelendirilebilir.

Kafka, aslında Felice'ye yazmayı düşünmediğini söyler — Askanischen Hof'da mektupların ve tüm yazıların değersizliği açıkça ortaya çıkmıştır. Kafka, eski mektuplarda rastlanılandan çok daha dingin bir tonla, Felice'yi en büyük düşman sayarak tüm gücüyle savunmaya geçmek zorunda kalan şeyin, aslında kendi çalışması olduğunu açıklar. Pek yakınır görünmediği şimdiki yaşamını anlatır. En büyük ablasının evinde yalnız oturmaktadır (eniştesi savaşta olduğundan, ablası ailesinin yanında yaşamaktadır.) Bu sessiz üç odada yalnızdır, kimseyle, dostlarıyla bile buluşmamaktadır. Son üç ay boyunca her gün çalışmıştır. Bugün ise çalışmadığı ikinci akşamdır. Mutlu değildir, hiç kuşkusuz değildir, ama kimi zaman bu koşullar altında görevini olabildiğince yerine getirdiğine memnundur.

Erişmeye çalıştığı, her zaman böyle bir yaşam biçimi olmuştur; ama Felice böyle bir yaşamı tasarımladığında, içi Kafka'ya karşı isteksizlikle dolmuştur. Kafka, Felice'ye bu isteksizliği açığa vurduğu tüm olayları, son olarak da Askanischen Hof'daki öfkeli çıkışını sayar. Kafka'nın görevi, çalışmasını korumaktır ve Felice'nin isteksizliğinde bu çalışma için en büyük tehlikeyi görmüştür.

Kafka, aralarındaki güçlüklere somut bir örnek olarak oturacakları ev konusundaki anlaşmazlıklarını gösterir: "Sen, çok doğal bir şey istiyordun: Dinlendirici olan, dinlendirici biçimde döşenmiş, aileye göre, senin ve benim mevkimdeki başka ailelerin evleri gibi bir ev... Ama senin

bu eve ilişkin tasarımının anlamı neydi? Bu tasarım, senin benimle değil, başkalarıyla uyuştuğunu gösteriyordu. O başkaları evlendiklerinde artık hemen hemen tatmin olmuşlardır, evlilik onlar için son büyük ve güzel lokmadır. Ama benim için değil, ben tatmin olmuş değilim, evlilik boyunca yıldan yıla gelişecek bir iş de kurmuş değilim, içindeki düzenli huzur havasını çıkış noktası yaparak bu işi yöneteceğim değişmez bir yuvayı gereksinmiyorum, — ama sorun, yalnızca böyle bir evi gereksinmememde de değil, böyle bir ev bana korku veriyor. Çalışmama karşı büyük bir açlık duyuyorum..., ama buradaki koşullarım, bu çalışmamın zararına işleyen koşullar, ve bu koşullarda senin isteğin doğrultusunda bir ev kuracak olursam eğer, o zaman bu..., bu koşulları yaşam boyu sürecek koşullara dönüştürme girişiminde bulunduğum anlamını taşır, yani başıma gelebilecek en kötü şey."

Kafka, son olarak Felice'nin kız kardeşi Erna ile sürdürdüğü yazışmayı savunur ve Erna'ya da ertesi günü yazacağını söyler.

1 Kasımda Kafka'nm güncesinde, ötekiler arasında çok alışılmadık bir tümce de vardır: "Bütün gün halimden çok memnundum." Bu halinden memnun oluş, herhalde artık büyük bir olasılıkla göndermiş olduğu o uzun mektupla bağıntılıdır. Felice ile yeniden ilişki kurmuş, ama ona hiçbir ödün vermemiştir. Şimdi konumu açık ve ödünsüzdür; kimi zaman yine kuşkulara kapılacak, ama bu konumu çok uzun süre değişmeden kalacaktır. Ayın 3'ünde şöyle yazar: "Ağustostan bu yana hiçbir şey yazmadığım dördüncü gün. Suçlusu da kısa mektuplar, hiç mektup yazmamaya, ya da yalnızca çok kısa mektuplar yazmaya çalışacağım."

Demek ki rahatsız edici olan, *onun kendi* mektuplarıdır. Bu, çok önemli ve belirleyici bir saptamadır. Kafka, *Dava*'yı Felice'den ayırmakla uğraştığı sürece, ona yeniden uzun yazabilmesi çok güçtür. Aksi takdirde roman karışacaktır; ilişkilerine yönelik her dikkatli gözlemle birlikte Kafka, romana başlamazdan önceki zamana geri döner: Sanki böylece kendi köklerini çürütecek gibidir. Bu nedenle, o andan başlayarak Felice'ye yazmaktan kaçınır; bundan sonraki üç aydan, 1915 Ocağının sonuna kadarki sürede Kafka'ya ait bir mektup yoktur. Kafka, tüm gücüyle kendini çalışmasına vermeye çabalar; bunu her zaman ba-

şaramaz, ama çabalamaktan da vazgeçmez. Aralık başında arkadaşlarına *Ceza Sömürgesi*'ni okur ve halinden "çok şikâyetçi" değildir. Bu günün sonucunu şöyle belirtir: "Ne olursa olsun çalışmayı sürdürmeli; uykusuzluğa ve büroya karşın bu, mümkün olabilmeli."

5 Aralıkta Erna'dan, babasının birkaç hafta önceki ölümüyle ailenin çok bozulan durumu üzerine bir mektup alır. Kafka, kendini duygusal açıdan tümüyle kopmuş olarak duyumsadığı bu ailenin yıkımından kendini sorumlu tutar. "Yalnızca yıkım etkin oluyor. F.'yi mutsuz ettim, herkesin direnme gücünü, şimdi de bu denli gerekli olan o gücü zayıflattım, babalarının ölümüne biraz da ben neden oldum, F. ile E.'nin aralarını bozdum ve sonunda E.'yi de mutsuz ettim... Bütün bu olayların içersinde yeterince cezalandırıldım, aile karşısındaki durumum bile başlı başına bir ceza, ayrıca o denli de acı çektim ki, bu yönden hiçbir zaman kendime gelemeyeceğim..., ama şu anda aileyle olan ilişkimden ötürü çektiğim acı büyük değil, herhalde F.'nin ya da E.'nin çektiklerinden daha az."

Kafka'nın kaynağını kendinde aradığı bu kapsamlı suçun —bütün Bauer Ailesini yıkıma götüren kişi olmanın" etkisi, beklenebileceği gibi, yatıştırıcı olur. Üstlenilen suçta Felice'ye karşı tutumunun ayrıntılarına yer yoktur, aileyi yıkıma sürükleme suçunun genel bağlamında ayrıntılar eriyip gider. 17 Ocağa kadar geçen altı hafta boyunca güncelerde ya da mektuplarda ne Felice'nin, ne Erna'nın ne de mutsuz ailenin başkaca bir bireyinin adı geçer. Aralıkta Kafka, *Dava*'nın "Katedralde" bölümünü yazar, *Dev Köstebek* ve *Savcı* başlıklı iki yeni parçaya başlar. 31 Aralıkta güncesinde geçen yılda yapılanlara ilişkin bir döküm vardır. Bu, Kafka'nın alışkanlıklarına tümüyle aykırı bir olgudur ve insan, Hebbel'in güncelerini okuyormuş gibi bir izlenime kapılır:

"Ağustostan bu yana çalıştım, genelde az ve kötü diye de nitelendirilemez." Sonra, onlarsız edemediği sınırlamaların ve kendine yönelik uyarıların ardından üzerlerinde çalışmış olduğu altı yapıtın listesi gelir. İlk metinler elimde bulunmadığından, o tarihte *Dava*'nın ne kadarının kâğıda geçirilmiş olduğunu saptayabilmek güç. Ama büyük bir bölümünün yazılmış olduğu kesin. Bu, her durumda etkileyici bir listedir ve 1914 yılının bu son beş ayı, hiç çekinmeksizin yazarlık yaşamının ikinci büyük dönemi diye adlandırılabilir.

23 ve 24 Ocak 1915 günleri Kafka ile Felice sınırdaki Bodenbach'ta buluşurlar. Güncede ancak karşılaşmadan altı gün önce bu tasarı üzerine bir şeyler vardır. "Cumartesi F.'yi göreceğim. Beni seviyorsa, bunu haketmiyorum... Son zamanlarda halimden çok memnundum, kendimi savunabilmek ve varedebilmek için F.'ye karşı bir sürü itirazım vardı..." Üç gün sonra şöyle yazar: "Yazmak durdu. Beni ne zaman yeniden kendine çekecek? F. ile çok kötü bir konumda karşılaşıyorum... Daha geçen hafta bu buluşmaya ilişkin önemli düşünceleri kafamdan atamazken, şimdi kendimi hazırlayabilmekten acizim."

Bu, Kafka'nın Felice'yi "mahkeme"den sonraki ilk görüşüydü ve Felice onun üzerinde hiçbir zaman bundan daha kötü bir etki bırakamazdı. *Dava* artık geniş ölçüde Felice'nin kişiliğinden sıyrılmış olduğundan, Kafka şimdi ona araya daha bir uzaklık koyarak ve daha özgürce bakabiliyordu. Ama "mahkeme"nin Kafka üzerinde bıraktığı izlerin yine de silinmez olduğu anlaşılmıştı. Kafka, Felice'ye ilişkin izlenimini ona yazdığı bir mektupta biraz ihtiyatlı bir dille, güncesinde ise hiç acımaksızın anlatmıştır:

"Her iki taraf da kendi içinden ötekinin ödünsüz ve acımasız olduğunu söylüyor. Ben, kendim için çizgidışı ve yalnızca çalışmama göre yönlendirilmiş bir yaşam istemekten vazgeçmiyorum, o ise tüm sessiz dileklerime direnerek ortalama bir yaşamı, rahat bir evi, fabrikaya ilgi gösterilmesini, bol yemeği, akşam onbirde yatmayı, sıcak bir odayı istiyor, üç aydan beri bir buçuk saat ileri olan saatimi dakikası dakikasına ayarlıyor.

"İki saat süreyle odada yalnızdık. Çevremde yalnızca can sıkıntısı ve umarsızlık vardı. Birlikte rahat soluk alabileceğim tek bir iyi ânımız bile olmadı... Ona bir şeyler de okudum, tümceler itici biçimde birbirine karıştı, gözleri kapalı kanepede uzanmış yatan ve hiçbir şey söylemeyen dinleyici ile ilişki kurulamamıştı... Saptamam doğruydu ve doğruluğu tanındı: Taraflardan her biri karşısındakini o nasılsa, öyle seviyor. Ama olduğu haliyle onunla yaşayamayacağına inanıyor." Felice'nin Kafka'yı en duyarlı kılan karışması, Kafka'nın saatine karışmasıdır. Saatinin başkalarınınkinden farklı bir zamanı göstermesi, Kafka için küçücük bir özgürlük demektir. Felice ise saati düzeltir, kendi zamanına, büronun, fabrikanın zamanına uydurur, böylece de bu özgürlüğü farkında ol-

maksızın yıkmış olur. Ama son tümcedeki "seviyor" sözcüğü, yüze inen bir tokat gibidir; oysa bunun yerini büyük bir rahatlıkla "nefret ediyor" sözcükleri de alabilirdi.

Yazışmanın niteliği o andan başlayarak tümüyle değişir. Kafka, artık asla eski yazma biçimine geri dönmeyecektir. Felice'yi yeniden *Dava*'ya karıştırmaktan kaçınır, artık o davanın kalıntılarından hiçbir şey Felice'ye ait değildir. Kafka, Felice'ye on dört günde bir yazmaya karar verir, ama bu kararını da gerçekleştirmez. Kitapta toplam 716 sayfa tutan mektupların 580 sayfası 1914 sonuna kadarki ilk iki yılda yazılmıştır. 1915-1917 yılları arasındaki mektuplar ise ancak 136 sayfa doldurur. Gerçi bu döneme ait bazı belgeler kaybolmuştur, ama kaybolmasaydı bile bu oran önemli ölçüde değişmeyecekti. Yazışmalar artık çok azalır ve aynı zamanda kısalır; Kafka posta kartları kullanmaya başlar, 1916 yılının yazışması büyük ölçüde bu kartlar aracılığıyla gerçekleşir. Kartların kullanılmasının pratik bir nedeni de, savaş sırasında Avusturya ile Almanya arasındaki sansürü daha kolay aşmalarıdır. Yazışmanın tonu da değişmiştir; artık çoğu kez Felice, Kafka'nın yazmamasından ötürü yakınır; artık Felice isteyen, Kafka da geri çeviren konumundadırlar. Felice 1915'de, yani kitabın yayımlanışından iki yıl sonra bir mucize gerçekleştirip *Gözlem*'i bile okur.

Bodenbach'taki karşılaşma, Kafka'nın Felice ile ilişkisinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Kafka, Felice'yi de kendini olduğu denli acımasız görmeyi başardıktan sonra artık ona ilişkin tasarımının karşısında eli kolu bağlı değildir. "Mahkeme"den sonra onu düşünmeyi bir yana bırakmış, ama Felice'den alacağı bir mektupla her an onu düşünmeye yeniden başlayabileceğinin bilincinde olmuştur. Ama Felice ile yeniden karşılaşma yürekliliğini elde ettikten sonra, artık aralarındaki güçler dengesinde onun lehine bir kayma gerçekleşmiştir. Bu yeni dönem, bir *düzeltme* dönemi diye adlandırılabilir: Bir zamanlar Felice'nin becerisinden güç almış olan Kafka, şimdi ondan yeni bir insan yaratma girişimindedir.

Beş yıllık bir kendini geri çekmenin öyküsünün, üstünde bu denli ayrıntılı durulacak kadar önemli olup olmadığı sorulabilir. Bir yazara

duyulan ilgi, hiç kuşkusuz çok ileri noktalara varabilir ve eğer tanıklıklar bu olayda olduğu ölçüde zenginse, o zaman bunları bilmek ve iç bağlamlarıyla kavramak isteği karşı konulamaz bir yoğunluğa erişebilir; gözlemcinin doymak bilmezliği, tanıklıkların zenginliğinden ötürü artabilir. Kendini her şeyin ölçütü sayan insanoğlu, henüz hemen hemen bir bilinmez konumundadır, kendine ilişkin bilgileri konusundaki ilerlemeleri en alt düzeydedir ve her yeni kuram, onu aydınlığa kavuşturmaktan çok perdeler. Yalnızca tek tek kişilere ilişkin önyargısız araştırmalar, ileriye götürücü niteliktedir. Bu, çoktandır böyle olduğu ve insanlığın yetiştirdiği en büyük kafalar da bunu hep bilmiş oldukları için, kendini bu denli eksiksiz bir biçimde bilgi konusu olarak sunan bir insan, her koşul altında eşsiz bir fırsattır. Ama Kafka açısından bunun daha fazlası söz konusudur ve onun özel alanına yaklaşan herkes, bunun böyle olduğunu duyumsar. Güçsüz birinin kendini gücün her somutlaşmasından geri çekmeye yönelik bu dirençli girişiminde, insanı derinden heyecanlandıran bir yan vardır. Kafka'nın Felice ile ilişkisinin bundan sonraki akışını anlatmazdan önce, onun çağımız açısından en önemli ve en korkunç olguya dönüşmüş olguyla ne denli dolu olduğunu göstermekte yarar vardır. Tüm yazarlar arasında Kafka, güç ve iktidarın en büyük uzmanıdır; bunları her açıdan yaşamış ve sanat düzeyinde yansıtmıştır.

Kafka'nın temel konularından biri, aşağılanmadır; bu aynı zamanda en iyi biçimde gözlem konusu olabilen bir anakonudur. Bu anakonu, daha *Yargı*'da, yani Kafka'nın ilk yazın ürünü saydığı yaratısında kolaylıkla saptanabilir. *Yargı*'da birbiriyle bağıntılı iki aşağılanma, yani babanın ve oğulun aşağılanışları vardır. Baba, oğlunun varsaydığı oyunları nedeniyle kendini tehlikede duyumsar; onu suçladığı konuşmasını yaparken yatağın üstüne çıkar ve böylece, oğluna oranla çok daha büyümüş konumda kendi aşağılanışını tersine çevirmeye, oğlunun aşağılanışına dönüştürmeye çalışır: Onu boğularak ölüme mahkum eder. Oğul bu yargının haklılığını kabul etmez, ama cezayı kendine uygular ve böylece onu yaşamından eden aşağılanmanın derecesini açıklamış olur. Aşağılanma, çok kesin sınırlarla belirlenmiş olarak yalnızca kendisi için vardır; ne denli anlamsız olursa olsun, öykünün gücünün kaynağını bu aşağılanmanın etkisi oluşturur.

Değişim'de aşağılanma, bu aşağılanmaya uğrayan bedende yoğunlaşmıştır; aşağılanışın nesnesi, daha başlangıçta bir bütün olarak vardır, aileyi besleyen ve sırtında taşıyan bir oğulun yerine ansızın bir böcek geçer. Bu değişimle birlikte o, aşağılanmaya kaçınılmaz biçimde hedef olmuştur; bütün bir aile, aşağılanmayı etkin biçimde uygulamak için kendini görevli sayar. Aşağılama duraklayarak başlar, ama genişlemek ve yoğunlaşmak için önünde zaman vardır. Giderek herkes, neredeyse çaresizlik içersinde ve istençdışı olarak bu eyleme katılırlar. Başlangıçta var olan eylemi bir kez daha yinelerler ve Gregor Samsa'yı, oğulu artık geri dönülmesi olanaksız biçimde bir böceğe dönüştüren, ilk kez ailesi olur. Toplumsal bağlamda ise böcek, asalağa dönüşür.

Amerika romanı, aşağılanmalardan yana zengindir; ama bunlar eşi görülmedik ya da giderilmesi olanaksız türden değildir. Bu aşağılanmalar, adı kitabın adı olan kıtaya ilişkin tasarımın içersinde vardır: Rossmann'ın dayısı tarafından yükseltilişi ve bu yükseliş kadar ani düşüşü, bu aşağılanmalara bir örnek olarak yeterlidir. Yeni ülkedeki yaşam koşullarının sertliği, o ülkenin büyük toplumsal devingenliği ile dengelenir. Beklenti, aşağılananda hep canlılığını korur; her düşüşü bir yükseliş mucizesi izleyebilir. Rossmann'm başına gelenlerin hiçbiri, değişmez bir yazgı değildir. Bundan ötürü de bu kitap, Kafka'nın en umutlu ve en az tedirgin eden yapıtıdır.

Dava'da aşağılanma, bir üst makam eliyle gerçekleştirilir; bu makam, birçok bakımlardan *Değişim*'deki aileden daha karmaşıktır. Mahkeme kendini bir kez gösterdikten sonra, aşağılama eylemini geri çekilerek gerçekleştirir, hiçbir çabanın aralayamayacağı bir giz perdesinin ardına saklanır. Çabaların dirençliliği, girişimin anlamsızlığını tanıtlar. Peşinden gidilen her izin önemsiz olduğu anlaşılır. Mahkemenin gerçek varlık nedeni olması gereken suç ve suçsuzluk sorunu, önemsiz kalır; dahası, suçun asıl mahkemeyle durmaksızın uğraşma sonucu oluştuğu ortaya çıkar. Aşağılanma anakonusu ise, insanla insan arasında oluştuğu biçimiyle, ayrıca tek tek sahnelerde de değişimler içersinde sergilenir. Küçük kızların akıl karıştırıcı alaylarıyla başlayan, Ressam Titorelli'nin atölyesinde geçen sahne, K. küçücük atölyenin havasızlığından boğulacağını sanırken hep aynı resimlerin gösterilmesi ve satın alınmasıyla noktalanır. K., başkalarının aşağılanışlarını da izlemek zorunda kalır;

Tüccar Block'un, avukatın yatağının önünde diz çöküşüne ve burada bir tür köpeğe dönüştüğüne tanık olur, sonunda her şey gibi, bu da boşunadır.

Dava'nın sonundan, herkesin gözü önünde gerçekleşen idamın utancından daha önce söz etmiştik.

Bu anlamda köpek betimine, mektuplarının kendi yaşamındaki olaylara değinen bölümlerinde de olmak üzere, Kafka'da sık rastlanır. Örneğin Felice'ye yazdığı bir mektupta, 1914 ilkbaharındaki o bilinen olay konusunda şöyle yazmıştır: "... hayvanat bahçesinde senin ardından koşarken; sen hep kalkıp tümüyle gidecekmiş gibi, ben de kendimi yere atmaya hazır; ... daha büyüğüne bir köpeğin bile uğramayacağı bu aşağılanma içersinde." *Ceza Sömürgesi*'nin ilk paragrafının sonunda, birkaç kez zincire vurulmuş mahkumun görünüşü şu tümceyle özetlenir: "Ayrıca mahkum o denli köpeksi bir boyun eğmişlik içersinde görünüyordu ki, sanki sırtlarda özgürce koşması için bırakılabilirdi ve infaz başlarken gelmesi için yalnızca ıslık çalmak, yetecekti."

Kafka'nın yaşamının çok daha geç bir döneminin ürünü olan *Şato*, Kafka'nın yaratısının enginliğine yeni bir boyut getirir. Burada enginlik izlenimi, manzara betiminden çok yapıtın sergilediği, daha eksiksiz ve insanlardan yana çok daha zengin dünya aracılığıyla oluşur. *Dava*'daki gibi burada da güç, *kendini geri çeker:* Klamm, memur hiyerarşisi, şato. İnsan, gücü, iktidarı görür, ama sonradan gördüğünden emin olmaksızın görür; şatonun bulunduğu tepenin eteklerine yerleşmiş olan güçsüz insanlığın memurlarla olan gerçek bağıntısı, *yukarıyı bekleyiş*'tir. Bu yukardakinin varlık nedenine ilişkin soru, hiçbir zaman sorulmaz. Ama ondan kaynaklanan ve normal insanlar arasında yayılan şey, iktidar aracılığıyla gerçekleştirilen aşağılamadır. Bu iktidar karşısındaki tek direniş eylemi, Amalia'nın memurlarından birinin isteklerine boyun eğmeyi reddedişi, Amalia'nın bütün ailesinin köy toplumundan dışlanmasıyla sonuçlanır. Yazarın acıma duygusu, boşuna bekleyen aşağılanmış'a yöneliktir; nefretinin odak noktası ise, kitle çılgınlıkları arasında edimlerini gerçekleştiren yukardaki'dir. Çoklarının *Şato*'da bulduklarını sandıkları "dinsel" öğe belki gerçekten vardır, ama yukarı'ya yönelik, çıplak, doyuma ulaşması ve anlaşılması olanaksız bir özlem biçiminde vardır. Yukarı'ya bağımlı oluşa karşı bundan daha açık bir

saldırı, bu yukarı'dan ister kutsal, ister dünyasal bir güç anlaşılsın, bugüne değin kaleme alınmış değildir. Çünkü burada *tüm* iktidarlar bir yerde toplanmıştır ve bir kötülük olarak gösterilir; inanç ve iktidar örtüşür, her ikisi de kuşku uyandıran olgular niteliğini taşır; başka yaşam koşullarına ilişkin bir olasılığı düşlemeyi bile akıllarından geçirmeyen kurbanların boyun eğmişliği, çoğu çürütülmüş, öyle rastgele ezberlenegelmiş ideolojilerden hiç etkilenmemiş bir insanı bile başkaldırmaya götürebilir.

Kafka daha en baştan aşağılananlardan yana çıkar. Aynı şeyi çokları da yapmış ve bir şeyler başarabilmek için başkalarıyla birleşmişlerdir. Bu birleşmenin kazandırdığı güçlülük duygusu, onları kısa zamanda aşağılanmanın akut deneyiminden yoksun kılmıştır; bu deneyimin sonu yoktur ve varlığını her gün, her saat, her yerde sürdürür. Kafka ise bu deneyimlerden her birini hem benzer türde olanlardan, hem de başka insanlarınkinden ayırmıştır. Bunlardan başkalarının deneyimlerine katılarak ya da anlatarak kurtulmak, Kafka'nın işi değilir; o, bu deneyimleri sanki en önemli varlığıymışçasına, bir tür inatla korur. Bu inatçılık, Kafka'nın asıl yeteneği olarak nitelendirilebilir.

Kafka'nın duyarlılığındaki insanlar belki o denli ender değildir; ender olan, tüm karşı tepkilerin ağırlaştırılmasının ölçüsüdür; bu ağırlaştırmaya Kafka'da insana neredeyse itici gelen bir biçim içersinde rastlanır. Kafka, çoğu kez belleğinin zayıflığından söz eder, ama gerçekte yitirdiği hiçbir şey yoktur. Belleğinin gücü, Kafka'nın Felice'nin ilk yıllara ilişkin bulanık anılarını düzeltme ve tamamlama biçiminde kendini gösterir. Kendi anımsama yetisini her zaman istediği gibi kullanmaması ise ayrı bir şeydir. Bunu inatçılığı önler; Kafka, başka yazarlar gibi anımsama yetisiyle sorumsuzca oynayamaz. Bu inatçılık, kendi sert yasalarını izler; sözü edilen inatçılığın Kafka'ya savunma güçlerini iyi yönetebilmesi konusunda yardımcı olduğu söylenebilir. Böylece bu inat, Kafka'nın buyruklara anında boyun eğmemesi, buna karşın buyrukların batıcı yanını sanki onlara boyun eğmişçesine duyumsaması ve bu buyruklardan kendi direnişini güçlendirmek için yararlanması olanağını kazandırır. Kafka sonunda boyun eğdiğinde, artık onlar eski buyruklar değildir; çünkü Kafka onları zaman bakımından içinde bulundukları bağlamdan koparmış, tartmış, düşünme

eylemiyle zayıflatmış, böylece de tehlikeli özyapılarından yoksun kılmıştır.

Bu olgu daha titiz bir gözlemi ve somut örneklerle temellendirilmeyi gereksinir. Ben bunun için yalnızca bir noktayı, Kafka'nın belli yemekler karşısındaki inatçı direnişini belirteceğim. Kafka zamanının çoğunu ailesinin yanında geçirmiş, ama onlara egemen olan yemek alışkanlıklarına asla boyun eğmemiş ve bu alışkanlıklar karşısında, sanki bunlar dinlenmemesi gereken buyruklarmış gibi bir tutum almıştır. Böylece ailesinin masasında otururken kendi yemek dünyasında yaşamış, bu da babasının ona karşı büyük hoşnutsuzluğuna yolaçmıştır. Ama bu noktadaki direnişi, Kafka'ya başka durumlarda ve başka insanlara karşı da direnebilme gücü kazandırır. Felice'nin kaderci evlilik kavramlarına karşı yürütülen savaşımda bu özelliklerin vurgulanması, çok önemli bir rol oynar. Kafka, Felice'nin ondan beklediği uyuma karşı kendini karış karış savunur. Ama nişan bozulur bozulmaz kendine koyduğu et yeme yasağını da kaldırır. Berlin'deki "mahkeme"den hemen sonra gittiği kaplıcadan Prag'daki arkadaşlarına yazdığı bir mektupta, et yemek konusundaki taşkınlıklarını biraz da kendi kendisinden tiksinerek anlatır. Aylar sonra bile Felice'ye gönderdiği bir mektupta, nişanının bozulmasından hemen sonra Felice'nin kardeşi Erna ile nasıl et yemeğe gittiğini belli bir tatmin duygusuyla haber verir. O sırada yanında Felice bulunsa, kendine kuru badem ısmarlayacaktır. Böylece buyruklara artık bir boyun eğme söz konusu olmadığında ve kendini onların baskısı altında duyumsamadığında uymaktadır.

Kafka'nın suskunluğunu, en yakın dostuna bile açmadığı gizlere olan bağlılığını bu inatçılığın zorunlu uygulamaları saymak gerekir. Bu, Kafka'nın sakladığı şeyin her zaman bilincinde olduğu anlamını taşımaz. Ama *Dava*'da, özellikle de *Şato*'da çizdiği tipler kimi zaman kendilerini söylevlere kaptırdıklarında, insan Kafka'nın içindeki bendin kapaklarının açıldığını duyar: O zaman Kafka, diline kavuşur. Çok az konuşmasına izin veren tutukluğu, yaratılan tipin görünüşte maskesinin ardında ona ansızın konuşma özgürlüğünü sunar. Burada durum, Dostoyevski'den bilinen günah çıkarmalar gibi değildir; tansiyon farklı ve daha düşüktür; bir biçimden yoksunluk da söz konusu değildir, burada daha çok sınırları kesinlikle belirlenmiş, yalnızca belli sesler çıkarmaya

elverişli bir çalgının ustaca kullanılması vardır: son derece titiz, bir başkasıyla karıştırılması olanaksız bir sanatçının ustalığı.

Kafka'nın babasına karşı gösterdiği ve yüzeysel yorumlarla açıklanması olanaksız direnişin tarihi, aynı zamanda yukarda sözü edilen inatçılığın erken dönemlerinin de tarihidir. Bu konuda, çok yanlış görünen pek çok şey söylenmiştir; Kafka'nın ruhçözümleme karşısındaki bağımsız konumu göz önünde tutularak, en azından onun bu yöntemin daraltıcı sınırları dışına çıkarılması beklenirdi. Kafka'nın babasına karşı sürdürdüğü savaşım, özü açısından hiçbir zaman aşırı güçlüye karşı sürdürülen bir savaşımdan başka bir şey değildi. Nefreti, bir bütün olarak aileye yönelikti, babası yalnızca bu ailenin en güçlü bölümüydü; Kafka'nın kendisi bir aileye sahip olma tehlikesiyle karşılaşınca, Felice'ye karşı başlattığı savaşım aynı nedene dayandı ve aynı özyapıyı aldı.

Burada Askanischen Hof'daki suskunluk, bir kez daha anımsanmaya değer; çünkü bu olgu, Kafka'nın inatçılığı açısından en aydınlatıcı örnektir. Kafka, bir başkasının göstereceği tepkileri göstermez, suçlamaları karşı-suçlamalarla karşılamaz. Duyarlılığının yoğunluğu göz önünde tutulduğunda, kendisine karşı söylenen her şeyi algıladığı kuşkusuzdur. Bu algılananlar, belki burada uygun düşebilecek bir terimle, bilinçaltına da "itilmez". Kafka, algıladığını saklar, ama çok iyi bilincindedir; bunu çoğu kez düşünür; algılanan, varlığını onun düşünce evreninde o denli sık duyurur ki, bu konumu bilinçaltına itişin tam tersi diye nitelendirmek zorunludur. Gösterilmemesinde direnilen şey, iç etkiyi ele verebilecek her türlü dış tepkidir. Kafka'nın böylece saklı tuttuğu şey, bir bıçak gibi keskindir; ama onu ne nefret, ne öfke, ne de öç alma tutkusu herhangi bir zaman bu bıçağı kötüye kullanmaya zorlayabilir. İç dünyada saklanan, duygusal davranışlara konu olmaktan uzak, özerk bir olgu niteliğinde kalır. Ama bu davranışlardan uzak kalması, aynı zamanda gücün etki alanının da dışında kalmasını sağlar.

Eğer güç sözcüğünün tüm çokanlamlılığına karşın hiç korkmadan kullanan Kafka'nın kendisi olmasaydı, bu sözcüğe ilişkin, safça diye nitelendirebileceğimiz kullanımımızdan ötürü özür dilememiz gerekirdi. Bu sözcük, Kafka'da en değişik bağlamlar içersinde ortaya çıkar. Kafka'nın "retorik" nitelikte tek bir yapıtının bile bulunmayışını, onun "büyük", aşırı yüklü sözcüklerden ürkmesine borçluyuz; ama Kafka'nın

okunabilirliği bu yüzden asla azalmayacaktır; hemen her türlü yazının eskimesine yolaçan bir olgu, başka deyişle sözcüklerin boşaltılması ve başka içeriklerle doldurulmasına ilişkin kesintisiz süreç, Kafka'ya hiçbir zaman zarar veremez. Ancak Kafka aynı korkuyu "güç" ve "güçlü" sözcüklerinin karşısında hiçbir zaman duymamıştır; bunların her ikisi de onun kullanmaktan kaçınmadığı, onlarsız edemediği sözcüklerdir. Bu sözcüklerin Kafka'nın yapıtlarında, güncelerinde ve mektuplarında geçtiği tüm yerleri saptamak, elde edilecek sonuçlar açısından herhalde harcanmaya değer bir çaba olurdu.

Ama Kafka yalnızca sözcüğü değil, bu sözcüğün içerdiği sonsuz çokçeşitliliği de eşsiz bir yüreklilik ve açıklıkla dile getirir. Gücün her ortaya çıkış biçiminden korktuğundan, yaşamının temel amacı kendini bu biçimlerden korumak olduğundan, başkalarının doğal karşılayıp kabullenebilecekleri her yerde Kafka, gücü duyar, tanır, adlandırır ya da yaratısına konu yapar.

Taşrada Düğün Hazırlıkları adlı ciltte yer alan bir notta Kafka, gücün hayvansı yanını sergiler; bu, sekiz satır içersinde çizilmiş bir dünya tasarımıdır:

"Şeklin karşısında savunmasızdım; o, masada sakin sakin oturuyor ve masanın yüzeyine bakıyordu. Ben etrafında bir daire çizdim ve onun tarafından boğulduğumu hissettim. Benim çevremde üçüncü biri dolanıyor ve benim tarafımdan boğulduğunu hissediyordu. Üçüncünün çevresinde bir dördüncü dolanıyor ve onun tarafından boğulduğunu hissediyordu. Ve bu böylece ta yıldızların devinimlerine, ondan da ötesine değin sürüp gidiyordu. Hepsi boğazının sıkıldığını hissediyordu."

Tehdit, boğazın sıkılması, kaynağını en derinde yatan noktada bulur, boğazlamaya ilişkin bir yerçekimi gücü gibi, her birinin çevresinde bir daire oluşturur, "böylece ta yıldızların devinimlerine, ondan da ötesine değin..." Burada Pitagoras'ın alanların uyumu, bir alansal güce dönüşmüştür ve egemen ağırlık, insanların ağırlığıdır; bu insanlardan her biri kendine özgü bir alanın temsilcisidir.

Kafka, dişlerin oluşturduğu tehditten de korkar; bu dişlerin kendisini alt ve üst çenedekilerin toplamı olarak değil, ama tek tek bile "ısırdığını" duyar:

"Normal bir gündü; bana dişlerini gösterdi; ben de dişler tarafından yakalanmıştım ve onlardan kendimi kurtaramıyordum; beni nasıl tutabildiklerini bilmiyordum, çünkü bu dişler birbiri üstüne kapanmış değildi; onları iki sıra içersinde de görmüyordum, şurada birkaç tane, orada birkaç tane olmak üzere dağınıktılar. Onlara tutunup üzerlerinden atlamak istiyordum, ama bunu başaramadım."

Kafka, Felice'ye yazdığı bir mektupta "dik durmanın korkusu" diye tedirgin edici bir söz kullanır. Felice'nin ona aktardığı bir düşün yorumunu yapar; bu yorum sayesinde düşün içeriğini anlamak da kolaylaşmaktadır:

"Buna karşılık ben de senin düşünü yorumlamak istiyorum. Eğer yere, hayvanın altına yatmasaydın, o zaman yıldızlarla birlikte gökyüzünü göremeyecek ve kurtulamayacaktın. Ayakta durmanın verdiği korkuyu belki de atlatamayacaktın. Benim konumum da farklı değil; sen, ikimize ortak olan bir düşü gördün."

İnsanoğlu kurtulmak için hayvanın altına yatmak zorundadır. Ayakta durmak, insanın hayvanlar üzerindeki gücünün simgesidir; ama insan, özellikle gücünü açıkça belirginleştiren bu konumda tehlikelere açıktır, apaçık ortadadır, saldırıya uğrayabilir. Çünkü bu güç, aynı zamanda suçtur ve insan, kendisini insanoğlunun bu korku verici gücünden kurtaracak yıldızları yalnızca yere, hayvanın altına yatarak görebilir.

İnsanoğlunun hayvanlara karşı işlediği bu suçun bir belgesi, Kafka'nın yaratısının *en yüksek sesli* yerindedir. Aşağıdaki paragrafa *Eskiden Bir Yaprak* adı altında, *Bir Köy Hekimi* başlığı altında toplanmış parçalarda rastlıyoruz:

"Geçenlerde kasap en azından kesim zahmetinden kurtulabileceğini düşündü ve sabah canlı bir öküz getirdi. Bunu bir daha asla yapmamalı. Neredeyse bir saate yakın dükkanının en arkasında, yere uzanıp yapıştım ve göçebelerin, dişleriyle sıcak etinden parçalar koparmak için her yanından saldırdıkları öküzün böğürtüsünü duymamak için tüm giysilerimi, battaniye ve minderlerimi üstüme yığdım. Ancak ses seda kesildikten epey sonra dışarı çıkmaya cesaret edebildim; göçebeler, bir şarap fıçısının çevresindeki sarhoşlar gibi, öküzün kalıntılarının çevresinde yorgun yatıyorlardı."

"Ancak ses seda kesildikten epey sonra..." Bu böğürtüden sonra artık sessizlik diye bir şey var olamayacağına göre, anlatıcının dayanılmaz olandan kendini kurtardığı, sessizliği yeniden bulduğu söylenebilir mi? Bu, Kafka'nın kendi konumudur; ama dünyanın bütün giysileri, battaniyeleri ve minderleri bile onun kulaklarındaki böğürtüyü sürekli susturabilmeye yeterli değildir. Kafka'nın bu sesten kaçması, sonradan onu yeniden duyabilmek içindir; çünkü ses hiçbir zaman kesilmemiştir. Burada kullanılmış olan "kendini kurtarmak" sözcüğü, Kafka'ya uygulandığında doğal olarak çok yetersiz kalmaktadır. Kafka'nın olayında bunun anlamı, Kafka'nın başka hiçbir şeyi, korkudan başka hiçbir şeyi duymamak için sessizliği aradığıdır.

Güçle karşılaştığında yukarda sözü edilen inatçılık, Kafka'ya kimi yerde zaman kazandırır. Ama bu yeterli olmadığında ya da sonuçsuz kaldığında, bu kez Kafka *kaybolmayı* dener; zayıflığının, bilindiği gibi, çoğu kez tiksindiği zayıflığının yararlı yanı burada ortaya çıkar. Kafka, beden açısından küçülmekle *kendini* gücün elinden kurtarır, böylece ona daha az katılmış olur; bu çilecilik de güce yöneliktir. Kaybolma eğilimi, adıyla olan ilişkisi bağlamında da belirginleşir. İki romanında, gerek *Dava*'da gerek *Şato*'da Kafka, adını küçültüp yalnızca başharfi olan K.'ya indirger. Felice'ye yazdığı mektuplarda adın giderek küçüldüğüne, sonunda tümüyle kaybolduğuna rastlandığı olur.

Kafka'nın, kendisinin dışında ancak Çinlilerde görülen bir ustalıkla yararlandığı bir başka araç da, küçük olana dönüşmektir. Kaba güçten nefret eden, ama bunun karşısına çıkacak gücü de kendinde bulamayan Kafka, güçlü karşısında giderek küçülüp kendisi ile güçlü arasındaki uzaklığı artırır. Bu küçülmeyle iki şey kazanmış olur: Tehlikenin gözünde çok önemsizleşerek ondan kurtulur, kendisi de her türlü güç kullanma gereksiniminden arınmış olur; kendisini dönüştürmekten hoşlandığı küçük hayvancıklar, zararsız hayvancıklardır.

Brod'a erken yıllarda yazılmış olan bir mektup, bu şaşırtıcı yeteneğin oluşumunu geniş ölçüde aydınlatmaktadır. Mektup Kafka 21 yaşındayken, 1904 yılında yazılmıştır; ben bu mektubu Köstebek Mektubu diye adlandırıyorum ve içinden, Kafka'nın küçük olana dönüşümünü anlamak açısından gerekli olanı alıntılıyorum. Ama bunu yapmadan, Kafka'nın bu mektuptan bir yıl önce gençlik arkadaşı Oskar Pollak'a

yazdığı bir mektupta yer alan bir tümceye yer veriyorum: "Köstebeği ve yaşama biçimini onurlandırmalı, ama onu kutsal bir varlığa dönüştürmemeli." Çok şey söylenmiş değildir gerçi burada; ama ne de olsa köstebek, ilk kez ortaya çıkmaktadır. "Yaşama biçimi" özel olarak vurgulanmaktadır ve kutsal bir varlığa dönüştürülmemesine ilişkin uyarıdan, köstebeğin sonradan kazanacağı önemi duymamak olanaksızdır. Max Brod'a yazılan mektupta ise şu satırları buluyoruz:

"Bir köstebek gibi kazıp duruyoruz ve kapkara, kesilmiş, kadife gibi tüylerimizle çıkışı kapanmış kum tepeciklerimizden çıkıyoruz; zavallı kırmızı ayacıklarımızı bize acısınlar diye ileri uzatıyoruz.

"Bir gezinti sırasında köpeğim, yolu geçmek isteyen bir köstebek yakaladı. Sürekli olarak üstüne atlayıp sonra yine bıraktı, çünkü köpeğim henüz genç ve korkak. Önceleri gördüklerimden neşelendim ve neredeyse çaresizlik içersinde, boşuna çabalarla yolun sert zemininde bir delik arayan köstebeğin heyecanı hoşuma gitti. Ama ansızın, köpek ön ayağını uzatıp yine vurduğunda, köstebek bağırdı. Kıss, kıss diye bağırıyordu. Ve bana öyle geldi ki — hayır, öyle gelmedi, bir yanılgıydı bu, çünkü o gün başımı çok ağır hissediyordum; evet, akşam sanki çenem göğsümdeymiş gibi geldi."

Köstebeğin peşinden koşan köpek, Kafka'nın köpeğidir, Kafka onun efendisidir. Ölüm korkusu içersinde sert yolun üstünde kendini kurtarabileceği bir delik arayan köstebeğin gözünde Kafka, yoktur; hayvan yalnızca köpekten korkmaktadır ve duyuları onun için açıktır. Dimdik duruşu, büyüklüğü ve kendisi için hiçbir zaman bir tehdit oluşturamayacak olan köpeğe sahip oluşuyla bunca üstün olan Kafka, köstebeğin çaresiz ve sonuçsuz hareketleri karşısında önce güler. Köstebek, yardım için Kafka'ya başvurabileceğini sezmez, dua etmesini öğrenmemiştir ve yapabildiği tek şey, küçük çığlıklar atmaktır. Tanrıyı etkileyen, yalnızca bu çığlıklardır, çünkü burada Tanrı olan, en yüce olan, gücün doruğu olan, Kafka'dır ve bu durumda Tanrı, cisimleşmiştir de. Kıss, kıss diye bağırır köstebek, ve bu bağırma üzerine o, yani izleyici kendini bir köstebeğe dönüştürür; ve kölesi olan köpekten korkmasına gerek kalmaksızın, bir köstebek olmanın ne demek olduğunu duyumsar.

Beklenmedik çığlık, küçüğe dönüşmenin tek aracı değildir. Bir başka araç da, acıma isteyen eller gibi uzanmış "zavallı kırmızı ayacıklar"dır. 1914 Ağustosunda yazılan *Kaldabahn'ı Anımsamak* adlı parçada, ölmekte olan bir fareye "elceğizleri" aracılığıyla böyle bir yaklaşım girişimine rastlanır:

"Bazen yiyeceklerime saldıran fareler için uzun bıçağım yeterli oluyordu. Daha her şeye merakla yaklaştığım ilk zamanlarda bir defasında böyle bir fareyi bıçağıma geçirip, gözlerimin hizasında duvara tuttum. İnsan küçükçe hayvanları ancak gözlerinin hizasında tuttuğu zaman tam olarak görebiliyor; onlara yere doğru eğilip orada baktığında, yanlış ve eksik bir izlenim ediniyor. Bu farelerin en çarpıcı yanları, büyük, içi biraz çukurca ve uçları sivri olan pençeleriydi; bu pençeler kazmaya çok uygundu. Duvara tuttuğum fare son savaşı sırasında pençelerini, görünüşe bakılırsa doğasına aykırı kaçan bir tutumla gerdi; pençeler sanki insana doğru uzanmış küçücük elleri andırıyordu."

İnsan küçükçe hayvanları tam olarak görebilmek için gözlerinin hizasında tutmak zorundadır: Böylece onları yükseltme yoluyla sanki kendisiyle eşit düzeye getirir. Yere doğru eğiliş, bir tür ihsan anlamını taşıyan bu davranış, bu hayvanlara ilişkin yanlış, eksik bir tasarımın doğumuna yolaçar. Küçük hayvanların göz hizasına kaldırılması olayı, Kafka'nın bu tür yaratıkları büyütme eğilimini de anımsatmaktadır: örneğin *Değişim*'deki böcek, *Yuva*'daki köstebeğe benzeyen yaratık gibi. Küçüğe dönüşüm, hayvanın da katkıda bulunmasıyla, büyümesiyle daha somut, daha inandırıcı bir nitelik kazanır.

Çok küçük hayvanlara, özellikle böceklere karşı Kafka'nınkine benzer bir ilgiye ancak Çinlilerin yaşamında ve yazınında rastlanabilmektedir. Çinlilerin en sevdikleri hayvanlar arasında öteden beri çekirgeler de vardır. Sung döneminde yarışlar için eğitilen ve kışkırtılan çekirgeler beslemek âdet olmuştu. Bunlar örneğin içi boşaltılmış cevizlere konarak boyunda asılı taşınırlardı; cevizin içine çekirgelerin gereksinimlerini karşılayacak minik eşyalar yerleştirilirdi. Ünlü bir çekirgenin sahibi, sivrisineklere kendi kolundan kan emdirir, sivrisinek kanla dolduktan sonra onu parçalar ve bu yemi savaşma hırsını güçlendirmek için çekirgesine verirdi. Çekirgeler özel fırçaların yardımıyla saldırı için kışkırtılırdı; daha sonra ilgililer yere çömelerek ya da boylu

boyunca uzanarak çekirgelerin kavgasını izlerlerdi. Olağanüstü cesaret gösteren bir çekirgeye Çin tarihine geçmiş bir komutanın onurlandırıcı adı verilirdi; bu yapılırken, adı verilen komutanın ruhunun şimdi çekirgenin bedenine yerleştiğine inanılırdı. Budizm nedeniyle, ruhların beden değiştirdiğine ilişkin inanç Çin'de çoğunluk tarafından doğal karşılandığından, böyle bir tasarımın hiçbir tuhaf yanı yoktu. İmparatorun sarayı için çekirgelerin aranması işi bütün ülkeye yayılmıştı ve umut vaat eden çekirgeler için çok yüksek fiyatlar ödenirdi. Anlatıldığına göre, Sung döneminde imparatorluk Moğolların saldırısına uğradığında, Çin ordularının başkomutanı karınüstü yere uzanmış bir çekirge dövüşünü izlerken, başkentin düşman tarafından sarıldığını ve büyük tehlike içersinde olduğunu haber alır. Ama çekirgelerden bir türlü ayrılamaz ve hangi çekirgenin galip geleceğini mutlaka görmek ister; bu yüzden başkent düşer ve Sung İmparatorluğu da son bulur.

Bundan çok önce, Tang döneminde, çekirgeler cırıltılarından ötürü küçük kafeslerde tutulurlardı. Ama çekirgeler ister cırladıkları sırada daha yakından izlenebilsinler diye yukarı kaldırılsınlar, ister değerliliklerinden ötürü göğüste taşınıp, yuvalarının iyice temizlenebilmesi için dışarı çıkarılsınlar, her iki durumda da Kafka'nın öğütlediği gibi göz hizasına kaldırılmış olurlardı. İnsanlar onları kendileriyle tamamen aynı düzeyde görürlerdi ve çekirgeler dövüşecekleri zaman insanlar da diz çöker ya da yere, onların yanına uzanırlardı. Ama bu çekirgelerin ruhları, büyük kumandanların ruhlarıydı ve onların dövüşlerinin sonucu insanlara büyük bir imparatorluğun yazgısından daha önemli görünürdü.

İçinde küçük hayvanların rol oynadığı öyküler, Çinlilerde çok yaygındır; çekirgelerin, karıncaların, arıların bir insanı aralarına alıp, onunla kendileri de insanmış gibi ilişki kurdukları öykülere ise özellikle sık rastlanır. Kafka'ya gelince, içinde bu türden birkaç öykünün yer aldığı ve Martin Buber tarafından hazırlanan *Çin Hayalet ve Aşk Öyküleri* adlı yapıtı okuyup okumadığı, Felice'ye yazılan mektuplardan pek anlaşılamıyor. (Ama Kafka, kitaptan övgüyle söz eder ve Felice'nin bu kitabı satın almış olduğunu anlayınca —o zamanlar, başka yazarları kıskandığı dönemindedir— keyfi kaçar.) Ama bazı öyküleriyle Çin yazınına girdiği, kesindir. Çin'e ait konular Avrupa yazınında 18.

yüzyıldan başlayarak sık sık kullanılmıştır. Fakat Batının özü açısından Çinli bir yazar diye gösterebileceği tek örnek, Kafka'dır.[1] Taoist bir metinden alınmış olabilecek bir notta, "küçük"ten ne anladığını Kafka kendisi dile getirmiştir: "İki olasılık: Kendini sonsuz küçültmek ya da küçük olmak. İkincisi bitiştir, yani eylemsizliktir, ilki ise başlangıçtır, yani eylemdir."

Burada Kafka'da güç ve değişim konusunda söylenebileceklerin ancak küçük bir bölümüne değinebildiğimin çok iyi bilincindeyim. Bu konuda eksiksiz ya da daha etraflı olmaya yönelik çabalar ancak daha büyük bir kitap çerçevesinde gerçekleştirilebilirdi; burada ise amaç, Kafka'nın Felice ile olan ilişkisinin daha üç yılı ele alınmamış olan tarihini sonuna dek götürmektir.

Bu ilişkinin çorak yılları arasında en çorak olanı, 1915 yılıdır. 1915, Bodenbach'ın damgasını taşıyan yıldır; Kafka'nın bir kez sözcüklerin kalıbına döktüğü, bir kez yazdığı şey, onun üzerindeki etkisini uzun zaman sürdürürdü. Felice başlangıçta, çatışmalarının bir sonucu olarak ama uzun aralıklarla, Kafka'dan birkaç mektup daha aldı. Bu mektuplarda Kafka, yazamadığından —gerçekten de bir kez daha hiç yazamamak durumuyla karşılaşmıştır—, taşındığı yeni odaların gürültüsünden yakınır; en uzun bir ikinci konuda yazar ve bununla ilgili olan pasajlar, en ilginç pasajlardır. Kafka'nın sürdürdüğü memur yaşamıyla uyumsuzluğu her geçen gün artmaktadır; Felice'ye yöneltmekten sakınmadığı suçlamalar arasında en ağırı, Felice'nin onunla Prag'da yaşamayı istemiş olmasından kaynaklanır. Prag, Kafka için dayanılmaz bir yerdir ve oradan uzaklaşabilmek için askere gitmeyi düşünmektedir. Savaşın ona en acı veren yanı, kendisinin bu savaşa katılmamış oluşudur. Ama bundan sonra katılması, olanaksız değildir. Yakında muayeneye

[1] Bu görüşün, yüzyılımızda Doğu yazınlarını en iyi bilen kişi olan Arthur Waley tarafından da paylaşıldığını ve çok sayıda görüşmede ayrıntılı olarak tartışıldığını belirtmek isterim. Kafka, hiç kuşkusuz bu nedenden ötürü, Waley'in tutkuyla okuduğu tek Alman dili yazarıydı; Waley, Kafka'yı Po Chü-I ve kendisinin çevirmiş olduğu Budist maymun romanı kadar iyi tanırdı. Waley'le görüşmelerimizde çoğu kez Kafka'nın "doğal" Taoculuğundan ve, Çin kültür dünyasının hiçbir öğesi eksik kalmasın diye, Kafka'nın ritualizminin özel biçeminden de söz edilirdi. Waley'e göre bunun en iyi örnekleri *"Geri Çevirme"* ve *"Çin Seddinin İnşaasında"* adlı öykülerdi; ama bu bağlamda başka öykülerden de söz etmiştik.

girecektir; Felice'den istediği, askere alınabilmesi için dua etmesidir. Ama birkaç kez girişimde bulunulmasına karşın, askere alınma işi gerçekleşmez ve Kafka, "kapana kısılmış bir farenin çaresizliğiyle Prag'daki bürosunda kalır.

Felice, içine çok hüzünlü bir ithaf yazdığı *Salammbo*'yu Kafka'ya yollar. Kafka bu satırları okuyunca mutsuzluğa kapılır ve bu kez avutucu bir mektup yazar. "Hiçbir şey son bulmuş değil, ne karanlık, ne de soğukluk var. Bak, Felice, yalnızca mektupların daha seyrek ve daha farklı, hepsi bu. Peki daha sık yazmış olduğum öteki mektuplar ne sonuç vermişti? Biliyorsun. Yeniden başlamamız gerek..."

Belki de bu ithaftan ötürü Kafka, yortu tatilinde Felice ve Grete Bloch'la İsviçre'de buluşmaya karar verir. Gerek Kafka, gerek Felice için bu, o yılın tek aydınlık zaman parçası olur. Grete Bloch'un varlığı, bu iki günün iyi geçmesine büyük bir olasılıkla katkıda bulunmuştur. İki kadının onun için düzenlemiş oldukları "mahkeme"den kaynaklanan o felce uğratıcı dehşetin bir kısmı bu iki günde çözülüp gitmiştir. Felice diş ağrıları çekmektedir; Kafka aspirin getirir ve Felice'yi "koridorda hiç olmazsa yüzünü görerek sevebilir". Prag'a döner dönmez Felice'ye uzun dönüş yolculuğu boyunca leylaklarda ona ve odasına ilişkin anılarını aradığını yazar. Normal olarak bir yolculukta yanına hiçbir zaman böyle bir şey almaz, bir çiçek dostu değildir. Ertesi günü ise korktuğunu, çünkü İsviçre'de gereğinden çok kalmış olduğunu yazar. İki gün, çok gelmiştir. Bir günlük beraberlikten sonra insan kolay ayrılabilir, ama iki gün, çözülmesi acı veren bağlar yaratır.

Bundan birkaç hafta sonra, haziran ayında, Karlsbad'da yeni bir buluşma gerçekleşir. Bu kez beraberlikleri kısa sürer ve her şey çok kötü gider. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi yoktur, ama daha sonraki bir mektupta Karlsbad'ın ve "gerçekten berbat olan Aussig yolculuğu"nun sözü edilir. Çok güzel geçen yortu günlerinden hemen sonraki bu yeni karşılaşma herhalde çok kötü sonuçlanmış olmalıdır, çünkü Karlsbad, en kötü anların listesine alınır; kötülüğü, Hayvanat Bahçesi ve Askanischen Hof ile aynı düzeydedir.

Kafka, ondan sonra hemen hiç yazmaz, ya da Felice'nin yazmamasından ötürü ona yakınmalarını geri çevirir. "Neden yazmıyorsun?" diye konuşur kendi kendisiyle, "Neden F.'ye acı çek-

tiriyorsun? Ona acı verdiğin, sana gönderdiği kartlardan açıkça belli. Yazacağına söz veriyorsun ve yazmıyorsun. 'Mektup yolda' diye telgraf çekiyorsun, ama yolda mektup falan yok, ya da ancak telgraftan 2 gün sonra yazılıyor. Böyle bir şeyi belki ancak kızlar, o da bir defaya özgü olmak üzere, yapabilirler..." Değişim, açıkça ortadadır; Kafka Felice'ye şimdi, Felice'nin iki yıl önce takınmış olduğu tutumun aynını takınmaktadır, ve bunu ancak kızların yapabileceği yolundaki düşüncesi, yaptığının bilincinde olmadığı gibi bir tutumu hemen hemen olanaksız kılmaktadır.

Felice, ağustostan aralığa kadar Kafka'dan hiç haber almaz; Kafka'nın daha sonra arada sırada yazdıkları ise, hemen her zaman Felice'nin buluşma önerilerini geri çevirme amacına hizmet eder. "Güzel bir şey olurdu bir araya gelmemiz, ama yine de böyle bir şey yapmamalıyız. Çünkü yalnızca geçici bir şey olurdu ve geçici olanlardan yeterince acı çektik." — "Ama her şeyi düşünecek olursak, gelmemen daha iyi." — "Özgür olmadığım sürece kendimi göstermek istemiyorum, seni görmek istemiyorum." — "Buluşmaya karşı hem seni, hem de kendimi uyarıyorum, daha önceki buluşmalarımızı yeterince düşün, o zaman artık buluşmak istemeyeceksin... o halde bir araya gelmeyelim."

Son alıntı 1916 Nisanına ait olup, alındığı mektubun bağlamı içersinde çok daha sert bir nitelik taşır. Artık Kafka'nın direnişi, 1915 yortusunun zayıf soluğu hariç tutulursa, bir buçuk yılda daha da güçlenmiştir ve bu durumun bir daha nasıl değişebileceğini kestirebilmek olanağı yoktur. Ama aynı nisan ayı içersinde Marienbad sözcüğü bir kartın üstünde ilk kez ortaya çıkar, ondan sonra da düzenli olarak hep geçer. Kafka bir izne çıkmayı planlamaktadır ve istediği, üç hafta Marienbad'da kalmak, orada sakin yaşamaktır. Kartlar artık birbirini daha sık izler. Mayıs ortalarında Kafka, bir görev gezisi nedeniyle gerçekten Marienbad'a gelir ve oradan hemen uzunca bir mektupla bir kart gönderir:

"... Marienbad akıl almaz güzellikte. İçimden gelen sese, en şişman insanların aynı zamanda en akıllı insanlar olduklarını söyleyen sese daha önce kulak vermem gerekirdi. Çünkü insan, içmeler olmasa da, her yerde zayıflayabilir; ama böyle ormanlarda gezinmeyi ancak burada ger-

çekleştirebilir. Gerçi buranın güzelliği şimdi sessizlik, tenhalık ve canlı cansız her şeyin insana açık oluşu nedeniyle daha da artmış; buna karşılık kapalı ve rüzgârlı hava bu güzelliği hemen hiç bozamıyor. Düşünüyorum da, eğer bir Çinli olsaydım ve hemen eve dönecek olsaydım (ki aslında Çinliyim ve eve de dönüyorum), ne yapar ne eder hemen yine buraya gelmeyi sağlardım. Senin de kim bilir nasıl hoşuna giderdi!"

Bu kartta yazılı olanları buraya hemen tümüyle aldım, çünkü Kafka'nın en önemli eğilimlerinden ve özelliklerinden çoğu burada, çok küçük bir mekanda bir araya gelmiş: Ormanlara olan sevgisi, sessizliğe ve tenhalığa düşkünlüğü, ve nihayet zayıflık sorunu ve şişman insanlara karşı duyduğu, neredeyse bir kör inanç yoğunluğuna varan saygı. Sessizlik ve tenhalık, kapalı ve rüzgarlı hava, canlı, cansız her şeyin insana açık olması — bütün bunlar Taoculuğu ve bir Çin peyzajını çağrıştırır, ve kanımca Kafka'nın kendisi hakkında: "aslında Çinliyim..." demiş olduğu tek yer de burasıdır. "Senin de kim bilir nasıl hoşuna giderdi!" şeklindeki son tümce, yıllar sonra Felice'ye gerçek anlamda ilk yaklaşma girişimidir; mutlu Marienbad günleri, bu tümceden kaynaklanır.

Ortak izne ilişkin görüşmeler —burada görüşmeler sözcüğünden başkasını kullanmak olanaksızdır— daha bir aydan çok sürer ve yazışmayı çok şaşırtıcı bir biçimde canlandırır. Felice, Kafka'ya uygun gelsin diye, bir sanatoryuma gitmelerini bile önerir. Belki bunu yapmasına biraz da Riva'daki sanatoryuma, üç yıl önce Kafka'nın "İsviçreli kadın"la yakınlık kurduğu, sonuçta da kendini toparladığı o döneme ilişkin anılar da belli belirsiz neden olmuştur. Ama bu öneri, Kafka'nın hoşuna gitmez, onun gözünde bir sanatoryum hemen hemen "bedenin hizmetindeki yeni bir bürodur"; bu yüzden bir otele inmeyi yeğler. Kafka ile Felice, 3-13 Haziran tarihleri arasında Marienbad'da birlikte on gün geçirirler.

Kafka, Prag'daki büroyu örnek bir düzen içersinde bırakır; oradan ayrılabildiği için mutludur; bu ayrılık sürekli olabilse, Kafka "dizleri üstünde merdivenin her basamağını ta bodrum katına dek yıkamaya, böylece de Felice'ye bürodan ayrılabildiğinden ötürü duyduğu şükran borcunu kanıtlamaya" hazırdır. Marienbad'da Felice, Kafka'yı garda karşılar. Kafka ilk geceyi avluya bakan çirkin bir odada geçirir. Ama

ertesi gün "Balmoral" otelinde "olağanüstü güzel bir odaya" taşınır. Orada Felice ile odalarını bir kapı ayırmaktadır ve her ikisinde de bu kapının birer anahtarı vardır. Başağrısı ve uykusuzluk rahatsız edicidir; Kafka ilk günlerde ve özellikle geceleri acı ve çaresizlik içersinde kıvranır; kendini ne denli kötü hissettiğini güncesine yazar. Ayın 8'inde Felice ile kötü bir havada Tepl'e bir gezinti yaparlar, ama sonra "nefis, çok güzel bir öğleden sonrası" geçirirler ve bu, dönüm noktası olur. Bu gezintiyi beş mutlu gün izler, sanki beş yılın her birine tek bir gün rastlar gibidir. Kafka, güncesine şöyle yazar: "Zuckmantel'dekinin dışında bir kadınla henüz hiç birlikte olmamıştım. Bir de Riva'daki İsviçrelinin dışında. İlki bir kadındı ve ben bilgisizdim, ikincisi bir çocuktu, bense tümüyle şaşkındım. F.'ye yalnızca mektuplarda yakındım, insan olarak ise ancak iki gündür yaklaştım. Durum o denli açık değil, kuşkular varlığını sürdürüyor. Ama gözlerindeki yumuşak bakışlar, kadınsı derinliğin yavaş yavaş açılışı güzel bir şey."

Kafka, Felice'nin dönüşünden bir akşam önce Max Brod'a uzun bir mektup yazmaya başlar; mektubu ancak Felice gittikten sonra tamamlamıştır:

"... Ama şimdi bir kadının güvenini dile getiren bakışları görüyordum ve bu bakışlara sırt çeviremiyordum... Buna karşı direnmeye hakkım yok; çünkü bu olanlar olmamış olsaydı, o bakışlara kavuşabilmek için bunların olmasını kendi elimle sağlardım. Hiç tanımıyordum Felice'yi; başkaca düşündürenlerin yanı sıra, o sıralarda bana mektup yazan kadının gerçekliği karşısında kapıldığım, neredeyse korku diye adlandırılabilecek duygu da beni engellemişti; nişandan ötürü kendini öptürmek üzere büyük odada bana doğru geldiğinde tüylerim ürpermişti; annem ve babamla birlikte yaptığım o nişanlılık yolculuğu, benim için adım adım gerçekleştirilen bir işkenceden farksızdı; düğünden önce F. ile yalnız kalmaktan korktuğum kadar hiçbir şeyden korkmuyordum. Şimdi ise durum farklı ve iyi. Sözleşmemizi yakında yerine getireceğiz: Savaştan hemen sonra evlenmek, Berlin varoşlarından birinde iki, üç odalı bir eve yerleşmek, herkesin kendi parasal sorumluluğunu kendisinin taşıması, F. şimdiye kadar olduğu gibi yine çalışacak, bense, bana gelince, henüz bilemiyorum... Ama buna karşın şimdi dinginlik, belirlilik ve yaşama olanağı var..."

"...Bunlar, Tepl'deki öğleden öncesinden bu yana, bir daha yaşayabileceğime inanmadığım kadar güzel ve tasasız günlerdi. Arada gölgelenmeler de vardı doğal olarak, ama egemen olan, güzellik ve tasasızlıktı..."

Kafka, tatillerinin son gününde Felice'yi Franzensbad'a götürür; amacı, Felice ile birlikte orada bulunan annesini ve kız kardeşlerinden birini ziyaret etmektir. Akşam, geri kalan on gününü yalnız başına geçirmeyi düşündüğü Marienbad'a döndüğünde, oteldeki sessiz odası başka konuklara kiralanmıştır; Kafka, Felice'nin gürültülü olan odasına taşınmak zorunda kalır. Bu nedenle, Felice'nin gidişinden hemen sonra gönderdiği ilk kartlar yine gürültüden, başağrılarından ve kötü uykulardan yakınmalarla doludur. Ama bir beş gün daha geçtikten sonra Kafka, Felice'nin odasına artık alışır; şimdi, onda alışkın olduğumuz bir gecikmeyle, Felice'ye yazdığı kartlar yine bir sevecenlik ve mutluluk atmosferine bürünür; bu duyguların enderliği bile okuru derinden etkilemeye yeterlidir. Felice gittikten sonra Kafka'nın ikisine ortak olan o yerlerde kalmayı sürdürmesini mutlu bir olay saymak gerekir. Marienbad ormanlarında aynı yollarda gezinir, kilo almak için belirlemiş olduğu yemekleri aynı restoranlarda yer. Geceleri Felice'nin balkonunda ve masasında oturur, ona ikisinin de bildikleri lambanın ışığında yazar.

Her şey kartlarda yazılıdır; Kafka her gün, kimi zaman da günde iki kez Felice'ye kart atar. İlkinde daha "Benim zavallı sevgilim" başlığı vardır, çünkü Kafka kendini hâlâ kötü hissetmektedir; Felice'ye ne zaman "zavallı" dese, asıl düşündüğü, zavallı olan, kendisidir. "Senin kaleminle senin mürekkebinle yazıyorum, senin yatağında uyuyorum, senin balkonunda oturuyorum — bununla kalsaydı, kötü bir yanı olmazdı; ama tek kapının ardından koridordan gelen gürültüyle, sağdaki ve soldaki komşuların gürültüsünü duyuyorum." Burada gürültü, henüz her şeyi bastırmaktadır; böyle olmasa, Kafka öncesini belirtirken "bununla kalsaydı, kötü bir yanı olmazdı" gibi ters bir söz kullanmayacaktır. Kart, şu tümceyle biter: "Şimdi tereyağı tabağının başında seni düşünmek üzere Dianahof'a gidiyorum."

Daha sonraki bir kartta Felice'ye, uykusuzluğa ve başağrılarına karşın şişmanlamakta olduğunu bildirir ve "dünkü yemek listesi"nin tamamını

gönderir. Bu listede, günün belli saatlerine titizlikle dağıtılmış ve Kafka'dan beklenebilecek süt, bal, tereyağı, kiraz vb. gibi şeyler vardır; ama saat 12'nin yanındakini gören, gözlerine inanamaz: "Domuz filetosu, ıspanak, patates."

Demek ki Kafka gerçekten de Felice karşısındaki direnişinin bir bölümünden vazgeçmiştir: bu aşkta yemek listesi önemlidir. Kafka "şişmanlamaktadır," et de yer; bunun dışında yedikleri, önceden de kendine yasaklamadığı şeyler olduğundan, verilen ödün yalnızca bunların miktarıyla "domuz filetosu"nda belirginleşir. Böylece Kafka ve Felice, Marienbad'da geçirdikleri günler boyunca yemekler konusunda uzlaşma sağlayarak da birbirlerine yaklaşmışlar ve barışmışlardır. Kür yerindeki yaşamın düzenli akışı, Kafka'yı dinginleştirir ve Felice'den duyduğu korkudan kurtarır. Felice gittikten sonra Kafka aynı mekanlarda aynı şekilde yemeyi sürdürür ve bunu aşkının bir belirtisi olarak Felice'ye bildirir.

Ama bu arada Felice'ye olan duygularını mahrem olmaktan uzak bir çerçeve içersinde ve daha yüksek bir düzeyde de dile getirir: "Biliyor musun, Marienbad'ın en önemli konuğunu, başka deyişle insanların düşünülebilecek en büyük güveni gösterdikleri konuğu hiç tanımamışız: Kabala'nın (*) günümüzdeki başlıca temsilcisi olan Belz Rabbisi'nden(**) söz ediyorum. Henüz üç gün oldu buraya geleli. Dün ilk kez akşam gezintisinde ona eşlik eden 10 kişinin arasına katıldım... Peki ya sen, sen nasılsın, benim Marienbad'daki en önemli konuğum? Henüz bir haber alamadım, eski yolların öyküleriyle oyalanıyorum, örneğin bugün İnat Yolu ve Giz Yolu'nun öyküleriyle oyalandım."

Bir defasında Felice'den iki gün haber alamayınca, şöyle der: "Birlikteliğimiz beni çok şımarttı, sola iki adım attığım anda senden haber alabiliyordum." Bir başka zaman, aynı gün yazdığı ikinci kartta ise şöyle der: "Sevgilim — yazmayı eski günlerdeki gibi abartıyor muyum? Şöyle diyeyim kendimi affettirmek için: Senin balkonunda, masanda senin yerinde oturuyorum, masanın iki yanı sanki tartının iki kefesi; güzel akşamlarımızda var olan denge bozulmuş; ve ben, ke-

(*)Kabala: Musevi dininde bir akım. —*çev.*

(**)Rabbi: Musevilerde yüksek düzeyde din adamı. —*çev.*

felerden birinde tek başıma, sanki batıyorum: Batıyorum, çünkü sen uzaklardasın. İşte onun için yazıyorum... Şimdi burada neredeyse istediğim sessizlik var: Gece lambası balkonun küçük masasında yanıyor, soğuktan ötürü öteki bütün balkonlar, boş, yalnızca Kaiserstrasse'den tekdüze ve beni rahatsız etmeyen bir mırıltı geliyor."

O anda Kafka, korkusuzdur. Masada, her zaman Felice'nin oturduğu yerde oturmaktadır, ama Felice uzakta olduğu için kefe eğilmektedir ve Kafka ona yazmaktadır. Neredeyse istediği sessizlikle çevrilidir, yalnızca onun balkonunda gece lambası yanar ve bu lambanın yanmasını sağlayan, umursamazlık değildir. Öteki bütün balkonlar soğuk ve boştur. Caddeden gelen tekdüze mırıltı, rahatsızlık kaynağı olmamaktadır.

Felice'yi gerçek anlamda tanımadığı döneme ait olan tümce umursamazlığın yanı sıra insanlara karşı beslediği ikinci temel duygunun korku olduğu yolundaki tümce, çürütülmüştür. Kafka gece ışığının özgürlüğüne kavuştuğu anda, aşkı da duyumsar. "Biri uyanık kalmalı. Biri var olmalı."

İnsanın iyi tanıdığı her yaşam, gülünçtür. Daha iyi tanındığı zaman ise aynı yaşam ciddiyet kazanır ve korkunçlaşır. Kafka Prag'a döndükten sonra, iki ayrı yönüyle ele alınabilecek bir girişimi başlattı. Marienbad'dan önce Felice'ye ilişkin tasarımı, dayanılacak gibi değildi; bundan ötürü kendini bu tasarımı değiştirmek gibi son derece güç bir göreve adadı. Uzun bir zamandan bu yana, Bodenbach'tan beri Felice'yi açık ve seçik görmüş, Felice'nin kişiliğinde kendisine acı veren ne varsa, bunları ona hiç çekinmeksizin söylemişti. Ama bunu yalnızca düzensiz biçimde ve umuda kapılmaksızın yapmıştı; çünkü Felice'yi değiştirebilmek için elinde herhangi bir çare yoktu. Marienbad'daki konuşmaları sırasında Berlin'de bulunan ve mültecilerle onların çocuklarına bakan Musevi Halk Yurdunun da sözü edilmiş, Felice hemen boş zamanlarında orada çalışmak istediğini belirtmişti. Kafka, yurdu herhangi bir beklentisi ya da amacı bulunmaksızın anlatınış ve Felice'nin "yurt düşüncesini bu denli özgürce ve iyi anlaması üzerine" sevinmişti. O andan başlayarak Felice için umutlanmıştı; şimdi kişiliğinde gücün yerini tutan bir dirençle her mektubunda Felice'yi Berlin'i ve Halk Yurduna yaklaşma konusundaki tasarısını anımsatıyordu. Kafka, üç

dört ay süreyle, kasım ayı başına değin Felice'ye hemen her gün yazdı; mektuplarının tek konusu olmamakla birlikte, en önemli konusu Halk Yurdudur.

Felice biraz da çekinerek bilgi toplar; Halk Yurdunda belki de yalnızca üniversite öğrencilerinin çalışmasına izin verildiğinden korkmaktadır. Kafka ise ona verdiği yanıtta, nasıl olup da böyle bir şey düşündüğünü anlamadığını belirtir. "Çok doğal ki erkek ve kız üniversite öğrencileri, ortalama alındığında bencillikten en uzak, en kararlı, en tedirgin, en çok isteyen, en coşkulu, en bağımsız ve en çok uzağı görebilen insanlar olarak işi başlattılar ve sürdürüyorlar; ama bu çabalara katılmak her canlının görevidir." (Bir başka yerde Kafka'nın üstünlük derecelerini bu denli kullandığına rastlayabilmek çok güçtür.) Kafka, kendini bu hizmete vermenin tiyatrodan, Klabund'dan(*) ve başkaca şeylerden çok daha önemli olduğunu söyler. Ona göre bu, aynı zamanda insanın kendisine en yararlı çabalardan biridir. Bu işe katılan aslında yardım etmemekte, ama yardım aramaktadır; bu işten alınabilecek balın miktarı, Marienbad ormanlarındaki tüm çiçeklerden alınabilecek baldan fazladır; bu nedenle, Felice'nin bu işe katıldığı haberini neredeyse ağzı sulanarak beklemektedir. Felice'nin yeterince bilmediği Siyonizme gelince, bu yüzden korkmamalıdır. Halk Yurdu aracılığıyla geçerlilik ve etkinlik kazanacak başkaca güçler, Kafka için daha önemlidir.

Kafka, daha Marienbad'da iken Kontes Zinzendorf'un yaşamı üzerine bir kitap okumuştur; kontesin anlayışına ve Herrnhut Kardeşlik Kilisesi'nin yönetiminde gösterdiği "neredeyse insanüstü çaba"ya hayranlık duymaktadır. Kontesten sık sık söz eder ve verdiği tüm öğütlerde kontesi Felice açısından —erişilmesi ne yazık ki olanaksız— bir örnek olarak göz önünde bulundurur. "Kontes henüz 22 yaşındayken, düğünden sonra, Zinsendorf'un büyükannesinin genç çift için o zamanki koşullara göre zengin biçimde döşetmiş olduğu Dresden'deki yeni evine girdiğinde, ağlamaya başlar." Bunu, genç kontesin bütün bu züppeliklerde kendisinin suçunun bulunmadığına ilişkin ve Tanrıdan ruhuna güç vermesi, gözlerini dünyanın tüm çılgınlıklarına

(*) Yazar *Alfred Henschke*'nin (1890-1928) takma adı. Şair ve öykü yazarı olan, izlenimcilikle dışavurumculuk arasında yer alan Henschke, kendini Françoise Villon'un haleflerinden sayardı.—*çev.*

kapaması isteğini dile getiren bir tümcesi izler. Kafka da bu tümceye şöyle bir ek yapar: "Çerçeveletip mobilya dükkânının kapısına asmalı."

Bu telkin, zamanla gerçek bir kampanyaya dönüşür; Kafka'nın böyle yapmakla neyi amaçladığı, açıktır. İstediği, böyle davranarak Felice'yi "burjuvalıktan arındırmak", kendisi için bir burjuva evliliğinin korkunç ve nefrete layık yanını simgeleyen mobilya tutkusundan kurtarmaktır. Felice, bencilliğin yaşama biçimi olarak işyerinin ve ailenin gerçekte ne denli önemsiz olduğunu öğrenmelidir; Kafka, bütün bunları mülteciler için kurulmuş bir yurtta gerçekleştirilecek, alçakgönüllü yardım çabalarıyla karşılaştırır. Ama bu konuda Felice'nin üstüne varış biçimi, ondan hemen hiç beklenemeyecek ölçüde bir ruhsal egemenlik kurma tutkusunu açığa vurur. Felice'yi Halk Yurduna yaklaştıran her adım konusunda ve Felice bir kez oraya alındıktan sonra da çalışmalarının her ayrıntısına ilişkin olarak haber ister. Bir mektubunda Felice'ye yirmiyi aşkın soru sormuştur; Kafka'nın doyumsuzluğu giderek artar; gittikçe daha çok şey öğrenmek istemektedir. Felice'yi yüreklendirir, eleştirir, yurtta vereceği bir konferansın çalışmalarına katılır, bu amaçla Friedrich Wilhelm Förster'in *Gençlik Bilgisi* adlı kitabını okur ve üzerine inceleme yapar. Felice'nin çalıştığı yurttaki çocuklar için okuma gereci arar, hatta özellikle uygun bulduğu bazı kitapların çocuklar için hazırlanmış baskılarını Prag'dan ona yollar; mektuplarında kılı kırk yaran bir titizlikle sürekli bu konuları yineler, Felice'nin çocuklar arasında çekilmiş fotoğraflarını ister; böylece onları uzaktan dikkatli bir gözlemle tanıyabilmek amacındadır; memnun olduğunda Felice'yi coşkuyla över; bu övgüler o denli yoğundur ki, Felice bu duyguyu ancak aşk diye yorumlayabilir; ne zaman Kafka'nın dediklerini yapsa, övgü de hazırdır. Sonunda Felice'den beklediği, bir tür buyruklara boyun eğme konumuna dönüşür. Kafka'nın Felice'ye ilişkin tasarımındaki düzeltmeler, Felice'nin karakterinde olmasını istediği, gerçekleşmediği takdirde gelecekte ortak bir yaşamı düşünemediği değişim, giderek Felice üzerinde uyguladığı bir denetim olur.

Böylece Kafka, bir mektubunda söylediği gibi, aslında kendisinin harcamayacağı, ama Felice'nin harcadığı çabalara katılır; Felice yaptığını, onun yerine yapmaktadır. Kafka ise, Felice'nin tam aksine,

giderek yalnızlığı gereksinmektedir; Prag yakınlarında çıktığı pazar gezilerinde dinlenir; bu gezintileri ilk zamanlarda nişanlıymışçasına hayranlık duyduğu kız kardeşi Ottla'nın eşliğinde yapar. Çalıştığı kurumdaki bir tanıdığı onları beraber gördüğünde, Ottla'yı Kafka'nın nişanlısı sanır, Kafka da bunu Felice'ye anlatmaktan çekinmez. Şimdi boş zamanlarında yeni bir eğlence bulmuştur: Otların üstüne uzanıp yatmak. "Son defasında... neredeyse yolun hemen yanındaki hendekte uzanmış yatıyordum (şimdi otlar, yolun yanındaki hendekte de yüksek ve sık); bu sırada kendisiyle kimi zaman görevim gereği ilişkim olan, oldukça kibar bir beyefendi iki atlı bir arabayla daha da kibar bir toplantıya katılmak üzere yanımdan geçip gitti. Olduğum yerde gerindim ve ... sınıfını yitirmiş olmanın verdiği sevinçleri tattım." Ottla ile çıktığı bir gezinti sırasında Prag yakınlarında nefis iki yer bulur, ikisi de "insanların kovulmasından sonraki cennet gibi sessiz"dir. Daha sonra buralara yalnız başına da gider: "Yalnız olmanın, yalnız yürümenin, güneşte yalnız başına yatmanın zevklerini tattın mı hiç? Yalnız başına uzun yol gittiğin oldu mu? Bunu yapabilmek, insanın geçmişinde çok acının ve aynı zamanda da çok mutluluğun bulunmasına bağlıdır. Biliyorum, yeniyetmelik zamanlarımda çoğu zaman yalnızdım; ama bu çoğunlukla özgür seçimimden kaynaklanan bir mutluluk değil, zorunlu olarak katlandığım bir yalnızlıktı. Şimdi ise akarsuların denize kavuşması gibi, ben de yalnızlığa kavuşuyorum." — Bir başka defa da şöyle der: "Çok uzun zaman yürüdüm, yaklaşık 5 saat kadar, yalnızdım, ama yine yalnızlığa doyamadan, ve bomboş, ama yine de yeterince boş bulamadığım vadilerde dolaştım."

Böylece Kafka, bir yandan bir yıl sonra Zürau'da Ottla ile paylaşacağı taşra yaşamının iç koşullarını geliştirirken, bir yandan da Felice'yi hep daha güçlenen bağlarla Berlin'deki Musevi Halk Yurdunun insanlarına bağlamaya çalışır. Hafta arasında giderek tiksindiği memur yaşamını sürdürür; bu tiksinme o denli yoğundur ki, Kafka hâlâ savaşa giderek bu yaşamdan kurtulmayı düşünmektedir; asker olsa, en azından kendini esirgemek zorunda kalmayacaktır. Bu arada felice, yurttaki çalışmalarıyla onu haklı çıkarır.

Ama Kafka bu dönemdeki mektuplarında çoğu kez kendi yazma sorununa da değinir. Kendini yeni bir işe başlayabilecek durumda his-

setmediği bir dönemde bulunduğundan, eski öykülerinin yazgıları, yayımlanan yapıtları ve yayımlananlar üzerine yazılıp söylenenler konusunda haberler verir. Eylül ayında yapıtlarından bölümler okumak üzere Münih'e davet edildiğini Felice'ye yazar. Yapıtlarını başkalarına okumaktan hoşlanmaktadır ve bu yolculuğu da istemektedir; Felice'nin de bulunmasına çok sevinecektir; Felice'nin Berlin ya da Prag'da buluşma önerilerini kabul etmez. Berlin adı geçince, nişanla ilgili olayların ve "mahkeme"nin anıları yüzünden ürkmektedir; ama bunlara mektuplarında pek sık değinmez, çünkü araya iki yıl gibi bir zaman girmiştir. Ama Berlin'de bir yerin adı yüzünden bu olayları anımsadığı zaman da o günlerin acılarının içinde hâlâ ne denli canlı olduğunu hissettirmekten çekinmez. Prag'dan ise ailesini düşündüğü zaman korkmaktadır: Felice'nin kendi ailesiyle aynı masaya oturmasını önlemek olanaksızdır; Felice'nin de katılmasıyla birlikte, ailenin zaten aşırı olan ağırlığını, karşısında Kafka'nın kendini zayıf güçleriyle sürekli savunduğu o ağırlığı güçlendirecektir. Felice'yi Prag'dan uzak tutma konusunda Kafka, iki düşmanının kendisine karşı birleşmelerini engellemeye çalışan bir politikacı gibidir. Bu nedenle, Münih'te buluşma tasarısında direnir. Bu konuda iki ay boyunca yazışılır. Kafka, bir konferansın kendisi için güç kaynağı olacağını bilmektedir. Felice de şimdiki çalışkan ve söz dinler tutumuyla ona güç vermektedir. Bu iki güç kaynağı Münih'te birleşmeli ve birbirlerini yoğunlaştırmalıdır. Ama bu düşünceler, Kafka'nın *karar verme süreci*'nin itici olan gerçekleşme biçiminde hiçbir değişiklik yaratmaz. Kafka'da alışkın olduğumuz o sallantıda bırakma konumuyla yeniden karşılaşırız: Yolculuk muhtemeldir, ama henüz kesin değildir, bu yolculuğu engelleyebilecek dış tehlikeler vardır. İki aylık yazışmanın ardından, yolculuğa beş gün kala bile, Kafka şöyle yazar: "Yolculuk olasılığı her gün daha da güçleniyor. Ama sana mutlaka çarşamba ya da perşembe günü telgraf çeker, ya: 'Demek ki gidiyoruz' şeklindeki güzel sözcükleri, ya da hüzünlü 'Hayır' sözcüğünü iletirim." — Kafka, cuma günü hareket eder.

Bu davranış, Kafka'nın kişiliğinin temel özelliği olan yanlışlardan hiçbir ders almama özelliğini ortaya koyar. Başarısızlık çarpı başarısızlık, Kafka'da hiçbir zaman başarı sonucunu vermez. Güçlükler, sanki önemli olan bu güçlüklerin yapısal aşılmazlığını sergilemekmiş gibi, hep aynı

kalır. Sayısız düşünme ve hesaplama süreçlerine yalnızca elverişli bir sona götürebilecek olan öğe, sürekli olarak dışlanır. Başarısızlığa uğrama özgürlüğü bir tür en yüce yasa gibi hep korunur; bu özgürlüğün her yeni dörtyol ağzında bir kaçışı olanaklı kılması öngörülmüştür; bu, kurtuluşu yenilgilerde arayan zayıf insanın özgürlüğü diye adlandırılabilir. Kafka'nın zaferleri aşağı görmesi, kişiliğinin gerçek anlamdaki kendine özgü yanını, güçle olan özel ilintisini dile getirir. Yaptığı tüm hesaplar güçsüzlükten kaynaklanır ve yine güçsüzlüğe götürür.

Böylece Kafka başarısızlığa uğrayan kısa karşılaşmaların kendisine kazandırmış olduğu tüm deneyimlere karşın, dört ay içersinde elde ettiği şeyi, Berlin'deki yurt aracılığıyla Felice üzerinde kurduğu denetimi, Münih'te geçirdikleri bir cumartesi günü için tehlikeye atar. Münih'te her şey bir bilinmezlik atmosferindedir: yerler, insanlar, bir günlük tren yolculuğunun ardından cuma günkü konferans, cumartesi günkü olayların sonucu. Ama yine de sanki gizli bir özgürlük olanağına kaynak olabilirmiş gibi, bütün bunlar göze alınır. Kafka ile Felice arasında "berbat bir pastane"de, ayrıntıları bilinmeyen bir tartışma olur. Görünüşe bakılırsa, bunca zaman Kafka'nın tüm isteklerini yerine getirmeye çabalayan Felice, başkaldırmıştır. Ani patlamaları sırasında herhalde kırıcı olmamaya dikkat etmiş değildir; Kafka'yı bencillikle suçlar; bu, eski bir suçlamadır. Kafka, bu suçlamayı ses çıkartmaksızın kabullenemez; ağır bir suçlama karşısındadır, çünkü kendisinin de daha sonra yazdığı gibi, doğru bir suçlamadır. Ama Kafka'nın büyük, en büyük bencilliği, gerçekte *inadıdır*, ve bu inat onun ancak kendi kendisine yönelttiği suçlamalara boyun eğmesine izin verir. "Suçluluk bilincim her zaman yeterince güçlü, dışardan beslenmeyi gereksinmiyor, ama yapım bu tür besinleri sık sık yutabilecek denli güçlü değil."

İlişkilerinin ikinci yükseliş dönemi de böylece son bulur: Bu yoğun anlaşma atmosferi dört ay sürmüştür. Bu dört ay, 1912 yılında eylülden aralığa değin uzanan ilk dönemle rahatlıkla karşılaştırılabilir; umut ve Kafka'nın Felice'den aldığı güç, iki dönemin de ortak özellikleridir. Buna karşılık ilk dönem yazma eyleminin tutkuyla gerçekleştirildiği bir dönemdir; ikinci dönem ise Felice'nin özyapısının değiştirilmesi ve Kafka'nın değerleriyle arasında uyum sağlanması çabalarına ayrılmıştır.

İlk dönemde uğranılan düşkırıklığı, yazmanın kesilmesine neden olmuştur. Bu kez Felice'ye yabancılaşması, bunun tam tersi bir etki yaratır: Kafka'yı yeniden yazmaya iter.

Kafka, Münih'ten yeniden yüreklenmiş olarak döner. Oradaki konferansı "büyük başarısızlık" olmuştur; bu konferansta *Ceza Sömürgesi*'nden parçalar okumuştur. "Öykümü yolculuk aracı olarak kullanarak, beni bir buluşma yeri ve kasvetli gençlik anılarından başkaca hiçbir yanı ilgilendirmeyen bir kente gelmiştim; orada o pis öykümü tam bir umursamazlıkla başkalarına okudum; içinde ateş yanmayan hiçbir sobanın soğukluğu benimkiyle ölçülemezdi; sonra, burada ender rastladığım bir durum, yabancı insanlarla birlikte oldum." Aldığı eleştiriler kötüydü; Kafka bunlara hak verir, biraz abartarak söylediği gibi, iki yıl hiçbir şey yazmamışken yapıtlarından okumaya kalkışması "aşırı cüretkârlık"tır. (Ama yine Münih'te, Rilke'nin ona çok değer verdiğini de öğrenmiştir; Rilke, özellikle *Ateşçi*'den çok etkilenmiştir, bu çalışmayı *Değişim* ve *Ceza Sömürgesi*'nden daha üstün tutmaktadır.) Ama özellikle bu cüret —herkesin önüne çıkması, çoğunlukla olumsuz yargıların verilmesi, yenilgi ve yeni insanlar arasındaki başarısızlığın heyecanı— bütün bunlar Kafka'ya çalışma gücü kazandırmıştır. Buna, Felice ile aralarında geçen, kendisine onsuz yazamadığı o iç uzaklığı kazandıran tartışma da eklendiği takdirde, döndükten sonraki yeni yürekliliğinin nedeni ortaya çıkmaktadır.

Kafka döner dönmez ev aramaya koyulur; bu kez talih yüzüne güler: Ottla, Alchimistengasse'de kendisi için kiraladığı küçük bir evde ona bir çalışma odası hazırlar; yeterince sessiz olan bu odaya Kafka kısa sürede alışır. Noelde Felice ile buluşmayı reddeder; Felice dört yıldan bu yana ilk kez başağrılarından yakınır; bunları Kafka'dan almıştır. Kafka, daha önce onca üstünde durulmuş olan yurttan neredeyse değersiz bir şeymişçesine söz eder. Bu yurt işlevini yerine getirmeli, yani Felice'yi olduğu yere bağlamalıdır; ama önemi yalnızca bu işlevle sınırlıdır.

Ottla'nın evinde Kafka'nın iyi zamanları olur. Bunlar, son iki yıl içersindeki en iyi zamanlarıdır. "İnsanın bu dar sokakta, yıldızların altında evinin kapısını kilitlemesi tuhaf bir olay." "Orada yaşamak güzel bir şey, gece yarısına doğru eski şatonun merdivenlerinden aşağı, kente inip eve gitmek güzel bir şey." Bu evde *Bir Köy Doktoru, Yeni Avukat, Galeride, Çakallar ve Araplar* ve *En Yakın Köy* yazılır; bunlar daha

sonra *Bir Köy Doktoru* başlıklı kitaba girecektir. Ayrıca *Köprü, Avcı Gracchus* ve *Kovalı Binici* de burada kaleme alınır. Geniş boyutluluk, (artık küçülmeye yönelik olmayan) değişim ve devinim, bu öykülerin ortak özellikleridir.

Felice ile ilişkilerinin son dönemi üzerine Kafka'nın mektuplarında pek bilgi yoktur. 1916'nın son günlerinde yazılan mektupta Schönbornpalais adını taşıyan apartmanda bir dairede oturmanın iyi ve kötü yanları ayrıntılı ve, Kafka'nın da bir suçlama olarak kendi kendisine yöneltebileceği gibi, "hesapçı" bir tutumla sayılır; böyle bir konuta karşı altı, o konuttan yana da beş nokta belirtilir; bu mektup, savaştan sonra o evde yaşayacakları izlenimini uyandırmaktadır. Felice, savaştan sonra kendisi için hazır olacak bu eve gelip en azından iki, üç ay dinlenebilecektir. Ama mutfak ve banyodan vazgeçmek zorundadır. Mektupta Felice'nin varlığının çok inandırıcı biçimde göz önünde tutulmuş olduğu söylenemez; on bir maddeden yalnızca birinde adı geçer. Ama, dendiği gibi, yine de Felice'den söz edilir ve bundan da önemlisi, Kafka ondan iyi düşünmesini ve bir akıl vermesini ister.

1917 Ağustosuna değin geçen süreden —ki Kafka, arada sırada da olsa, bu süre içersinde de bir şeyler yazmış olmalıdır— elimizde ne bir kart, ne de bir mektup vardır; ilk mektup eylül ayının tarihini taşır. Kafka şubat ayında Schönbornpalais'deki daireye taşınmıştır. Burada *Bir Köy Doktoru* kitabının başkaca öyküleriyle, *Çin Seddinin Yapılışında* gibi, Kafka hayattayken basılmamış çok önemli bazı öyküler kaleme alınır. Kafka, zamanını değerlendiriş biçiminden şikayetçi değildir; bunu 1917 Temmuzunda Kurt Wolff'a yazdığı bir mektupta da bildirir.

Kafka ile Felice arasında bu temmuz ayında olanlara ilişkin bilgileri ancak bir başka kaynakta bulabilmekteyiz; bu nedenle anlatılacak olanlar, bundan öncekiler ölçüsünde kesin bir özyapı taşıyamaz. Bu temmuz ayı, ikinci resmi nişanlanmanın gerçekleştiği aydır. Savaşın bitmesine daha epey vardır; bu durumda başlangıçtaki tasarı biraz öne alınmış gözükmektedir. Felice Prag'a gelir; orada Schönbornpalais'de oturmuş olduğu düşünülebilirse de, bunun aksini düşündürten durumlar da vardır. Kafka, Felice'yle birlikte arkadaşlarına resmi ziyaretlerde bulunur. Brod, kendisine yapılan böyle bir ziyaretin soğukluğunu ve hafif gülünç yanını not etmiştir. Yeniden mobilya ve ev peşine düşülür; belki de Felice, Schönbornpalais'den memnun olmamıştır ve daha baştan

banyo ve mutfakta direnmiştir. El çantasında 900 kron gibi olağanüstü yüksek bir miktar taşımaktadır. Kafka, Bayan Weltsch'e yazdığı ve bu çantanın geçici olarak nasıl yitirildiğini anlatan bir mektupta resmen "nişanlısı"ndan söz eder. Büyük bir olasılıkla yine bu tür resmi ziyaretlerin ve sıfatların içine gömülmüştür. Eski deneyimlerden ders almanın Kafka'nın kişiliğine aykırı kaçtığını daha önce belirtmiştik. Ama belki de Kafka, böyle bir tutuma bilincine tam varmaksızın, dıştan gelen zorlamalarla girmiştir ve amacı, yeniden kaçmak *zorunda kalmaktır*. Temmuzun ikinci yarısında Felice'nin kız kardeşini ziyaret etmek üzere Macaristan'a, Arad'a giderler. Bu yolculuk sırasında aralarında önemli bir tartışma çıkar. Bir kopuşu hızlandırmak açısından Felice'nin ailesinden biriyle karşılaşmak, belki de zorunluydu. Kafka, Budapeşte'de Felice'den ayrılır ve yalnız başına Viyana üzerinden Prag'a döner. O sıralarda Viyana'da gördüğü Rudolf Fuchs, anılarında Kafka'nın Felice'den kesin olarak ayrıldığını, ya da en azından böyle bir amacının bulunduğunu gösteren sözlerine değinir. Kafka, Prag'dan Felice'ye bugün elde bulunmayan iki mektup yazar; bu mektuplarda büyük bir olasılıkla çok ileri gitmiştir.

Artık Felice'den ayrılmaya gerçekten kararlıdır; ama bunu kendi gücüyle yapmayı göze alamadığından, son mektubundan iki gün sonra, 9 Ağustosu 10 Ağustosa bağlayan gece bir kanama geçirir. Kafka'nın çok sonra bu olay üzerine anlattıkları okunduğunda, kanamanın süresini biraz abarttığı gibi bir izlenim uyanmaktadır. Ama o gece ansızın ciğerlerinden kanama geçirdiği ve bu heyecanlandırıcı olayın —yazın düzeyinde söylemek gerekirse; "kanayan bir yara" tasarımının— kendisi için çok ciddi sonuçlar doğurmuş olduğu kuşkusuzdur. Kanamadan sonra kendini daha rahat hissetmesine karşın, doktoruna gider; bu, Kafka'yı "şişmanlığı" ile yatıştıran Dr. Mühlstein'dır. Doktorun ne dediğini kesin olarak bilmiyoruz, ama Kafka'nın anlattıkları, Brod'un korkuya kapılması için yeterli olur. Brod ancak birkaç haftada Kafka'yı bir uzmana görünmesi için razı edebilir. Çünkü Kafka, hastalanmasının gerçek nedenlerini ta başlangıçtan beri bilmektedir ve onun için her şeyden önemli olan o özgürlük olasılığı bile Kafka'mn güvenmemekte direndiği, geçerli tıp bilimine kendini tümüyle teslim etmesini kolaylaştıramaz. 4 Eylül günü bir uzmana görünmesiyle birlikte, Kafka'nın yaşamında

yeni bir dönem başlar. Bu otoritenin yaptığı ve Kafka'nın da kendini inanmaya zorladığı açıklama, Kafka'yı Felice'den, evlilik karşısında duyduğu korkudan ve nefret ettiği uğraşından kurtarır. Ama aynı açıklama Kafka'yı sonunda onu ölüme götürecek olan, o sırada ise belki daha ciddi olarak hiç başlamamış bulunan hastalığa da sürekli olarak bağlar.

Uzmanın tanısına ilişkin olan ve Brod'un güncesinde aynı günün tarihiyle kayıtlı açıklama, o denli tehlikeli değildir. Bu açıklamada her iki akciğer uçlarında bir iltihaplanmadan ve bir verem *tehlikesinden* söz edilmektedir. Ateş, kısa sürede yokolur. Ama alışılmışın dışındaki tıbbi araştırmalar, Kafka'nın ruhsal kurtuluşu açısından gerçekleştirilmesi kesinlikle gerekli bir kaçışın planı çerçevesinde yoğunlaşır. Kafka'nın —şimdilik üç ay— kent dışına gitmesi gerektiğine karar verilir. Gideceği yer —başkaca türlü düşünebilmek olanaksızdır— çok önceden hazırlanmıştır bile: Ottla'nın Zürau'daki çiftliği. Felice dört hafta süreyle bütün bu olup bitenlerden habersiz kalır. Kafka, ancak bütün adımlar artık değiştirilmesi olanaksız bir kesinlik kazandığında, Zürau'ya taşınmazdan üç gün önce, 9 Eylül tarihinde Felice'ye nihayet ciddi, çok ciddi bir mektup yazar. Aslında daha bu mektupta verdiği acı kararı, Felice'yle ilişkisini sürekli kesme kararını Felice'ye açıkça bildirmesi olanağı vardır. Ama Felice, Kafka'nın ağustos ayında gönderdiği iki mektubu yanıtsız bıraktıktan sonra, uzlaşma yanlısı bir tutumla ve sanki aralarında ciddi hiçbir çekişme yokmuşçasına yeniden yazmıştır; Kafka, Felice'nin sevecenlikle dolu mektuplarını kendisi için çok uygunsuz bir zamanda, 5 Eylül'de, uzmana göründüğünün ertesi günü alır. Brod'a: "Bugün F.'nin mektupları geldi", diye bildirir, "sakin, sevecen, sitemsiz, bana en güzel düşlerimde gördüğüm insanı yansıtan mektuplar. Şimdi ona yazmak güç."

Ama yukarda belirtildiği gibi, 9 Eylül tarihinde Felice'ye yazar ve ona, çok kısaltılmış olarak, akciğerleriyle ilgili olup bitenleri anlatır. Kandan çok söz edilir, verem de özellikle vurgulanır. Emekliye ayrılma istemi onun yararına olarak geri çevrilmiştir; memur olarak görevinde kalacak, en aşağı üç ay için izne çıkacaktır. Durum annesiyle babasından

şimdilik gizlenecektir. Felice'nin gelecek için kendisi açısından tehlikeli görebileceği bölüm, mektubun sonundadır. "Zavallı sevgili Felice" denir bu bölümde; yazışmalardan çok iyi bilinen bu "zavallı" sözcüğü, Kafka kendi hastalığından söz ettiğinden, ilk kez olarak sanki kendisine değil, Felice'ye yönelik gibidir. "Mektuplarım hep böyle mi bitecek? Bu, yalnızca karşıdakine batan bir bıçak değil, bir çember çizip geridekine de saplanıyor."

Kafka, mektuba yaptığı bir ekte o kanamadan bu yana kendini eskisinden daha iyi hissettiğini bildirir. Bu doğrudur; ama Kafka bunu yazmakla belki Felice'nin ansızın paniğe kapılıp yanına gelmesini de önlemek istemiştir.

12 Eylül tarihinde Zürau günleri başlar. Brod'a gelen ilk mektup bile sanki bambaşka bir dünyadan yazılmış gibidir. Kafka, gittiği yeri çok beğendiği için ilk gün yazmaya fırsat bulamamıştır; ayrıca hemen o gün yazsa, her şeyi abartmaktan kendini alamayacaktır. Ama ertesi günü yazdığı mektupta da şu satırlar vardır: "Ottla beni bu güç dünyada gerçekten kanatları üstünde taşır gibi, oda... mükemmel, havadar, sıcak ve üstelik evin içinde mutlak bir sessizlik var; yemem gereken her şey bol bol yakınımda... ve özgürlük var, hepsinden önemlisi, özgürlük var."

"...Bugün veremle aramdaki ilişki, annesinin eteklerine sarılan çocukla etek arasındaki ilişki gibi... Bazen beynimin ve akciğerlerimin benim bilgim dışında anlaşmış oldukları izlenimine kapılıyorum. 'Bu böyle devam edemez' demiş beynim ve akciğerlerim de beş yıl sonra nihayet beynime yardım etmeye hazır olduğunu açıklamış."

Bir sonraki mektupta şöyle denir: "Ottla ile küçük, iyi bir evlilik sürdürmekteyiz; bu, öyle alışılmış, akarsuyun zorla durdurulmasına benzeyen bir evlilik değil; küçük kıvrımlar yaparak hep ileriye doğru akan bir yaşam. Burada hoşunuza gideceğini sandığım şirin bir işletmemiz var." Ama bu mektupta hüzünlü bir hava da vardır. "F., birkaç satırla geleceğini bildirdi. Onu anlayamıyorum, olağanüstü bir insan..."

Felice gelir; ziyaretine ilişkin olarak güncede bir kayıt vardır; bundan alıntı yapıyorum: "21 Eylül. F. buradaydı, beni görmek için otuz saatlik

yolculuğu göze almış, önlemem gerekirdi. Tasarımlayabildiğim kadarıyla, geniş ölçüde benim suçum yüzünden büyük bir mutsuzluk içersinde. Bana gelince, ben de ne yapacağımı şaşırmış durumdayım, içimde hiçbir duygu yok; aynı zamanda çaresizlik içindeyim, yalnızca bazı konularda rahatımın bozulduğunu düşünüyorum, tek ödün olarak da biraz komedi oynuyorum."

Felice'nin Zürih ziyaretinden on gün sonra ona yazılan ve son iki mektuptan biri olan mektup, Kafka'nın kaleme almış olduğu en acı mektuptur; bu mektuptan alıntı yapabilmek bile insanın büyük çaba harcamasını gerektirir. Felice bu arada Kafka'ya iki kez yazmıştır; Kafka önce onun mektuplarını açmadan bir yanda bırakır. Bu davranışını Felice'ye hemen bildirir; mektupları sonradan açtığını da söyler. Okuduklarından her ne kadar utanırsa da, Kafka bir süredir kendini Felice'nin görebildiğinden daha açık ve seçik görebilmektedir, dahası uzun bir süreden bu yana bu böyledir; kendini Felice'ye de açıklamak ister.

Şimdi iç dünyasındaki savaşçının mitosu başlamıştır; onurlu olmaktan uzak ve düzmece bir mitostur bu. Savaş görünümü, Kafka'nın iç dünyasında olup bitenleri kapsayamaz, yalnızca sanki gerçekten kanlı bir savaş olmuş gibi, Kafka'nın kan kaybını bir tür kahramanlık düzeyine çıkartarak olayları çarpıtır. Ama bu görünüme geçerlik tanınsa bile, bu görünümün Kafka'yı hemen yalana götürmesi gibi bir konumla karşılaşılır; Kafka, iki savaşçıdan iyi olanının Felice'ye it bulunduğunu, son günlerde bundn hemen hiç kuşku duymadığını yazar. Oysa bilinmektedir ki bu savaş, ya da adına savaş denen şey çoktan bitmiştir ve özellikle son günlerde artık Felice'ye ait olan hiçbir şey kalmamıştır. Acaba bu gerçekdışı sava, Felice için bir avuntu, aşağılanmış ve dışlanmış olanlara karşı takınılan yücegönüllü bir tutum gözüyle mi bakmak gerekir? Ama biraz sonra, Kafka'nın tümcesi diye alıntılanmaya değer bir tümce gelir: "Ben yalana sapan bir insanım, dengeyi başka türlü koruyamıyorum, sandalım çok zayıf." Bu tümce, Kafka'nın kendine ilişkin görüşünü özetleyen bir paragrafa götürür. Bu bölüm, başarılı kaleme alınmış bir yazın parçasıdır; Kafka bu bölümü o denli beğenir ki, önce Max Brod'a göndereceği bir mektup için, sonradan da kendi

güncesi için sözcüğü sözcüğüne kopya eder. Bölüm, günceye geçirilmiştir; ama sözü edilen bölümü bu koşullar altında buraya neden almadığımız herhalde anlaşılacaktır. Daha sonra yine iki savaşçının değişken yazgıları ve akan kan üzerine uzunca bir parça gelir. Parça, Kafka'nın kafasını ciddi olarak kurcalayan bir tümceye bağlanır: "Çünkü aslında içimden bu hastalığı verem saymıyorum, en azından şimdilik verem saymıyorum; bence bu, benim genel bir çöküşümden başka bir şey değil." Ama kanın ve savaşın henüz sonu gelmemiştir ve bunlardan daha başka sonuçlar da çıkarılır. Ansızın şöyle bir yere rastlanır: "Neden set çektiğimi sorma. Beni böyle aşağılama." burada Kafka, Felice'yi tümüyle kendisinden uzaklaştırdığını ve bunun bir açıklamasının bulunmadığını çok güçlü bir biçimde dile getirmektedir; bu mektup yalnızca bu iki tümceden oluşsaydı, herhalde Kutsal Kitap'taki bir söylevin gücünü taşıyabilirdi. Kafka bu bölümü hemen içerikten yoksun bir jestle zayıflatır, ama bunun hemen ardından kendimizi gerçeğin karşısında buluruz: "Gerçek ya da sözde verem", der Kafka, "yalnızca bir silah, 'bedensel yetersizlik'ten 'çalışma'ya dek yükselen, sonra 'cimrilik'e kadar inen, amaca uygunluğu ve ilkelliği temsil eden, bugüne değin kullanıla kullanıla eskimiş öteki silahlara ek bir silah."

Son olarak Kafka, Felice'ye o anda kendisinin hiç inanmadığı, ama sonunda doğru çıkacak bir gizi de açar: Sağlığına hiçbir zaman kavuşamayacaktır. Böylece Felice için kendi yaşamına son verir ve gelecekteki bir intihar aracılığıyla Felice'den kaçmış olur.

Bu mektupta bulunanların çoğu, Felice tarafından daha çok rahatsız edilmeyi engellemek için kaleme alınmıştır. Kafka, Felice'ye karşı artık hiçbir şey duymadığından, Felice'ye gerçek bir teselli verebilmekten de uzaktır. Özgürlüğün verdiği bir mutluluk olan Zürau günlerinin mutluluğu ne üzüntü, ne de pişmanlık eğilimlerine kaynaklık edebilir.

Felice'ye yazılan son mektup, 16 Ekim tarihlidir ve havası, sanki bir başkasına yazılmış gibidir. Felice'nin zaten uzakta bulunmasına karşın, Kafka onu kendinden uzaklaştırır, donuk tümcelerinde Felice'ye yer yoktur; bunlar sanki Felice'ye değil, bir üçüncü kişiye yöneltilmiştir. Mektup, Kafka'nın Max Brod'a yazdığı bir mektuptan yapılan alıntıyla

başlar: Brod, Kafka'nın mektuplarının büyük bir dinginlik atmosferi taşıdığını, yazarın mutsuzluğu içersinde mutlu olduğunu gösterdiğini yazmıştır. Kafka şimdi bunun bir kanıtı yerine geçmek üzere, Felice'nin son ziyaretine ilişkin olarak anlattıklarını iletir. Belki eksiksizdir bu anlatılanlar, ama buz gibi bir ifadeyle kaleme alınmıştır. "Sen anlamsız yolculuktan, benim anlaşılmaz davranışımdan, her şeyden ötürü mutsuzdun. Ben ise mutsuz değildim." Kafka, acının bütününü daha az duyumsamıştır; çünkü o acıyla karşılaştığı anda karşısındakinin ne olduğunu anlamış, dudakları sıkı, sımsıkı kapalı olarak dinginliğini korumuştur. Mektubun büyük bölümü, dört gün önce Max Brod'a gönderilen yanıt mektubunun yaklaşık alıntılanmasından oluşur. Kafka kendi sağlık durumunun çok iyi olduğunu belirtir, Felice'ninkini ise sorma cesaretini hemen hiç göstermez. Max, Felix ve Baum'dan, gerekçesini de ayrıntılı açıklayarak, kendisini ziyaret etmemelerini istemiştir; bu, bir daha gelmemesi için *Felice*'ye yönelik bir uyarıdır.

Son bölüm şöyledir: "Kant'ı tanımıyorum, ama sanırım tümce yalnızca uluslar için geçerli; 'iç savaşlar'la hemen hiçbir ilintisi yok; burada barış, ancak ölenin külleri için istenebilecek bir barış."

Böylece Kafka, Felice'nin barışma isteğini, Kant'tan alıntıladığı bir cümlenin kalıbı içersinde iletmiş olduğu barışma isteğini geri çevirmektedir. Ölenin külleri için istenebilecek barıştan söz etmekle de, bir önceki mektubun sonunda yaptığından daha açık biçimde kendini ölümün arkasında gizlemektedir. Aynı dönemde en yakın dostlarıyla olan yazışmasında külden hiç söz edilmez.

Başlangıçta bir araç olan hastalığın sonradan gerçekleşmiş olması, haklı bir gerekçe sayılamaz. Haklı gerekçe, Kafka'nın Felice'ye gönderdiği son mektuptan iki gün sonra başladığı yeni notlar dizisinde, 'Üçüncü Oktav Defteri'nde bulunmaktadır. Önceleri tutmayı alışkanlık edindiği günce, yıllarca bir yana bırakılır. Güncede sondan bir önceki, geç kalmış da denilebilecek kayıtta şunlar vardır: "Asıl önemli olanı henüz yazmış değilim, henüz iki kol halinde akıyorum. Bekleyen iş ise çok büyük."

1968

YAZARIN UĞRAŞI

BİR süredir gücünü yitirmiş olan, kaçınılan ve hasır altı edilen, kullanıldığında kullananı alay konusu yapan, içi küçülüp çirkinleşene dek boşaltılan, böylece de bir uyarıya dönüşen sözcüklerin arasına "yazar" sözcüğü de katıldı. Varlığını her zamanki gibi yine de sürdüren uğraşa bu duruma karşın giren ise, kendini "yazan kişi" diye adlandırdı.

Böylece amaçlananın yanlış bir istençten vazgeçmek, yeni ölçütler kazanmak, kendine karşı daha acımasız davranmak ve özellikle değersiz başarılara götüren her şeyden kaçınmak olduğu düşünülebilirdi. oysa gerçekte bunun tam tersi oldu; heyecan uyandırma, dikkati çekme yöntemleri, özellikle "yazar" sözcüğüne acımasızca darbe üzerine darbe indirenlerce bilinçli olarak geliştirildi ve daha da etkili kılındı. Tüm edebiyatın artık öldüğü yolundaki uzak görüşlü olmaktan uzak düşünce, coşkulu sözcüklerle bildiriye dönüştürüldü, pahalı kâğıda basıldı ve sanki ortada karmaşık, güç bir düşünce olayı varmışçasına, üzerinde ciddiyetle tartışıldı. Bu özel durum, kısa sürede kendi gülünçlüğü içersinde boğulup gitti hiç kuşkusuz; ama kendilerini bir bildiride tüketecek denli verimsiz olmayan, büyük yetenek ürünü ve acı kitaplar yazanlar da kısa sürede ün kazandılar ve eskiden yazarların yapageldiklerini yinelediler: susacak yerde hep aynı kitabı yazmayı sürdürdüler. Bir yandan insanlığın düzeltilmesi gereken çok yanları bulunduğunu, ölümü hakettiklerini savunurken, öte yandan aynı insanlığın bir işlevini, onlara alkış tutma işlevini onayladılar. Buna istekli olmayan, hep aynı ucuz övgülerden bıkan ise iki kez lanetlendi: bir kez insan olarak, insanlığı yadsınarak, ikinci kez ise yazan kişinin sonsuz ölüm tutkusunu geriye kalmış tek değer diye tanımaya karşı çıkışından ötürü.

Bu olgular karşısında yalnızca yazanlar için beslediğim kuşkunun, çevrelerine yüksekten bakarak kendilerini yazar diye nitelendirmeyi

sürdürenler için beslediğimden daha az olmamasını sanırım anlayışla karşılayacaksınız. Aralarında herhangi bir ayrım görmüyorum; iki yumurta gibi benziyorlar birbirlerine; bir kez kazandıkları geçerliliğe artık belgeye bağlanmış bir hak gözüyle bakıyorlar.

Gerçekte bugün yazar olma hakkından ciddi olarak kuşku duymayan kimse yazar sayılamaz. İçinde yaşadığımız dünyanın durumunu göremeyenin o dünya üzerinde yazacak hemen hiçbir şeyi yoktur. Dünyanın tehlikeye düşmesi, bir zamanlar dinlerin temel sorunuydu; konunu ağırlık noktası şimdi yeryüzüne kaydı. Dünyanın bugüne dek gerçekleştirilmesi birden çok kez denenen yıkımı, yazar olmayanlarca soğukkanlılıkla göz önünde tutuluyor; bu işten neler kazanabileceklerini hesaplayanlar, bunu bir uğraşa dönüştürenler, böylece de enseleri giderek kalınlaşanlar var. Kehanetlerimizi makinelere teslim ettiğimizden bu yana, kehanetler her türlü değerini yitirdi. Kendimizden uzaklaştığımız, cansız güçlere teslim olduğumuz ölçüde olup bitenler üzerindeki egemenliğimizi de yitirmekteyiz. Canlılar, cansızlar ve özellikle hemcinslerimiz üzerindeki giderek büyüyen gücümüz, artık salt görünüşte denetleyebildiğimiz bir karşı güce dönüştü. Yüzlerce, binlerce söz söylenebilir bu konuda, ama tümü de bilinen şeyler; tuhaf olan yanı da bu; söylenebileceklerin tümü de en ufak ayrıntısına varana değin günlük gazete notlarına, insana tiksinti veren bir ilkelliğe dönüştü. Benden bunları yinelememi beklemeyeceğinizi umarım; bugün amaçladığım, daha başka ve daha alçakgönüllü bir girişim.

Yeryüzünün bugünkü durumunda yazarların ya da bugüne dek yazar sayılmış olanların yapabilecekleri bir şey var mı diye düşünmek, harcanmaya değer bir çabadır belki. Çünkü yazarlar adına göğüs germek zorunda kaldığı tüm kötü yazgılara karşın, söz henüz savını tümüyle yitirmiş değil. Her şey olmuş olabilir edebiyat; ama ona sarılmakta daha direnen insanlık gibi, edebiyat da ölmüş sayılamaz. O halde bugün edebiyatı temsil eden kişinin yaşamının amacı ve verebilecekleri ne olmalı?

Kısa süre önce rastlantı sonucu anonim bir yazarın bir notunu buldum; kimse tanımadığı için, bu yazarın adını verebilmem olanaksız. Notun tarihi 23 Ağustos 1939, yani İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir hafta önce; şöyle yazılmış: "Her şey bitti artık. Gerçekten bir yazar olsaydım, savaşı önleyebilmem gerekirdi."

Ne saçma, diyoruz bugün, o zamandan bu yana neler olup bittiğini bildiğimiz için, ne büyük konuşmak! Tek kişinin elinden ne gelebilirdi ki? Ve neden özellikle bir yazar önleyebilmeliydi? Bundan daha gerçekışı bir istem düşünülebilir mi? Bu cümle ile, söyledikleriyle savaşa yol açmış olanların palavraları arasında ne fark var?

Sinirlendim bu cümleyi okuduğumda, kızgınlığım daha da artarak bir yere yazdım. İşte, diye düşündüm, "yazar" sözcüğünde bana en itici gelen şeyi burada buldum; bir yazarın yapabileceğinin üst sınırıyla düşünülebilecek en büyük çelişkiyi oluşturan bir istem; yazar sözcüğüne saygınlığını yitirten, yazarlar loncasından biri göğsüne vurarak dev amaçlarım dile getirdiğinde, dinleyeni kuşku içersinde bırakan büyük söz söylemenin bir örneği.

Ama sonraki günlerde bu cümlenin peşimi bırakmadığını, aklımdan hiç çıkmadığını anlayıp şaşırdım; önüme çekip parçalara ayırıyor, bir yana itiyor, sonra yine başına oturuyordum; bu cümleden bir anlam çıkarmak, içinde bir anlam bulmak, salt bana düşen bir işti sanki. Daha başlayışı tuhaftı: "Her şey bitti artık"; zaferlerin başlaması gerektiği bir dönemde, kesin ve umutsuz bir yenilgiyi dile getiren bir anlatım. Her şeyin zaferlere göre yönlendirildiği, zaferlerin üzerine kurulduğu bir zaman parçasında bu cümle, son'un umarsızlığından, üstelik de bu son kaçınılmaz bir sonmuş gibi söz ediyordu. "Gerçekten bir yazar olsaydım, savaşı önleyebilmem gerekirdi" biçimindeki asıl cümle ise, daha yakından incelendiğinde, büyük konuşmanın tam tersini, başka deyişle mutlak anlamda bir başarısızlığa uğrayışın açığa vurulmasını içermekteydi. Ama daha çok bir sorumluluğu, üstelik de —asıl şaşırtıcı olan yanı, buydu— sözcüğün alışılmış anlamında sorumluluktan en az söz edilebilecek bir yerde, dile getiriyordu.

Burada biri, sessizliğin ortasında konuştuğu için söylediğini ciddiye aldığı kesin olan biri, silahı kendisine doğrultmaktaydı. İstemini kurmak yerine, ondan vazgeçiyordu. Gelmesi kaçınılmaz olan karşısında duyduğu çaresizlik içerisinde, kim olduklarını iyi bildiği kesin olan asıl sorumluları değil, kendini suçluyordu; iyi bildiği diyorum, çünkü bilmeseydi, gelecek konusunda daha farklı düşünecekti. Başta okuyanın kendini kaptırdığı kızgınlığın kaynağı olarak ise tek bir şey kalıyordu bu durumda: bu satırları yazanın, bir yazarın ne olması gerektiğine ilişkin tasarımı ve

savaşın çıkıp da dünyasının yıkıldığını gördüğü ana dek kendini böyle bir yazar saymış oluşu.

Beni bu noktada düşündüren ve kendisine çeken de, bir sorumluluğa yönelik bu usdışı istemden başka bir şey değil. Şu da eklenebilir: savaşın kaçınılmaz olduğu konuma sözlerin aracılığıyla, bilinçli ve sürekli söylenen, kötüye kullanılan sözlerin aracılığıyla gelindi. Sözlerle bu denli çok şey yapılabiliyorsa eğer, o zaman yapılan neden yine sözlerle önlenemesin? sözleri ve sözcükleri başkalarından çok kullanan birinin, onların etkisinden de başkalarının beklediğinden daha çok şey beklemesinde şaşıracak hiçbir yan yok.

Demek ki yazar —belki de bu gerçeğe biraz acele vardık— sözlere özel bir önem veren, onların arasına karışmayı belki de insanların arasına karışmaya yeğleyen, kendini ikisine de teslim eden, ama sözlere daha çok güvenen, onları kimi zaman yerinden eden, ama sonradan daha büyük bir güvenle yine eski yerine koyan kişidir; yazar sözleri sorguya çeker, onları okşar, yontar, süsler; dahası yazar, başkalarından gizli kalan bunca şımarık davranıştan sonra, sözlerin önünde yine saygıyla yerlere kadar eğilen kişidir. Çoğu kez olduğu gibi, söze karşı cinayet işleyen kişi olarak görünse bile, bu, bir aşk cinayetidir.

Bütün bu çabalayışların ardında; yazarın kendisinin her zaman varlığını bilmediği bir şey gizlidir; çoğu kez zayıf, ama kimi zaman da yazarı paramparça edebilecek denli güçlü bir şey; sözlerle dile getirilebilen her şeyin sorumluluğunu üstlenme ve sözün başarısızlığa uğradığı yerde kendi kendini cezalandırma iradesi.

Varsayım ürünü bir sorumluluğu üstlenmek, başkaları açısından ne değer taşıyabilir? Böyle bir sorumluluk, gerçekdışı niteliği yüzünden her türlü etkisini yitirmez mi? Öyle sanıyorum ki insanın kendi kendine üstlendiği, düşünce ufku en dar olan kişilerce bile, insana zorla yüklenenden çok daha fazla ciddiye alır. Ayrıca olup bitenlerin sorumluluğunu yüklenmek, bu olup bitenlerle kurulabilecek en büyük yakınlık ve en derine inen ilişkidir.

Yazar sözcüğü, birçoklarının gözünde delik deşik olmuş bir sözcükse eğer, bunun nedeni yapaylığa, ciddiyetten yoksunluğa, güçlükten kaçınmaya ilişkin bir tasarımın bu sözcüğü sarmış olmasıdır. İnsanlık

tarihinin en karanlık dönemlerinden birinin eşiğinde, bu dönemi içine girilene dek algılayamayan gösterişli tutumların her bakımdan estetikle bağıntı kurması, saygınlık uyandırmaya elverişli bir konum değildi; bu tutumda olanların gösterdikleri temelsiz güven, gerçekleri aşağı görmeleri ve böylece de kavrayamayışları, gerçekle her türlü bağlantı kurmayı yadsımaları, olup bitenlere iç dünyalarında uzak kalışları, —iç dünyalarında diyorum, çünkü bu uzaklığı kullandıkları dilden anlayabilme olanağı yoktu— olaylara daha soğukkanlı ve daha dikkatli bakanların, bu denli körlük karşısında başlarını dehşetle çevirmelerinde şaşılacak bir yan yoktur.

Öte yandan, benim bu gözlemlerime çıkış noktası yaptığım cümle gibi cümlelere de rastlanabilmektedir. Sözlerin sorumluluğunu yüklenebilen ve mutlak yıkımın bilinci içersinde, bu yıkımın tüm acısını algılayabilenler var oldukça —ki bunların sayısı hiç kuşkusuz birden çoktur—, insanlığın en önemli yapıtlarını yaratanlar için hep kullanılagelmiş bir sözcüğe sımsıkı sarılmaya da hakkımız var demektir; o yapıtlar yaratılmasaydı, insanlığın ne olduğunun bilincine hiçbir zaman varamazdık. Günlük ekmeğimize duyduğumuzdan farklı, ama önemi ondan aşağı kalmayan bir gereksinim olan bu yapıtlarla, her şeyimizi yitirsek bile bizi besleyip taşıyabilecek bu yapıtlarla karşılaştığımızda, bizi ne denli taşıdıklarını bilmesek, aynı zamanda da çağımızda onların yerini tutabilecek bir şeyleri boşuna aramaya kalkışsak bile, takınabileceğimiz tek bir tutum kalmaktadır: içinde yaşadığımız zamana ve özellikle kendimize karşı çok sert davrandığımız takdirde, günümüzde hiç yazar olmadığı sonucuna varabiliriz; buna karşın olmasını da tutkuyla istemek zorundayız.

Bütün bunlar yetersiz bir özet gibi geliyor kulağa, ve günümüzde bir yazarın bu istenci karşılayabilmek için ne olması gerektiğini anlamak yolunda çaba harcamazsak, bu söylenenler gereğince değer de taşımaz.

Bence yazarın ilk ve en önemli niteliği, iki anlamda olmak üzere, değişimlerin koruyucusu olmasıdır. Yazar her şeyden önce insanlığın değişimlerden yana zengin olan yazın mirasını benimseyecektir. Artık hemen hemen tüm eski uygarlıkların yazıları okunabildiğinden, bu mirasın gerçekte ne denli zengin olduğunu ancak bugün bilebiliyoruz.

Daha geçen yüzyılın ortalarına dek, insanoğlunun bu en öz ve en gizemli yanıyla, başka deyişle değişim yeteneğiyle ilgilenen herkes antikçağda yazılmış iki temel kitaba başvururdu: Ovidius'un kendi zamanında bilinen tüm mistik ve "yüksek düzeydeki" değişimlerin neredeyse sistematik bir toplamı olan *Dönüşümler*'i, ve ondan daha önce yazılan, özellikle bir insanın, Odysseus'un serüven dolu değişimlerini konu alan *Odysseia*. Odysseus'un değişimleri kahramanın vatanına dilenci kılığında, başka deyişle düşünülebilecek en önemsiz insan kılığında dönmesiyle doruk noktasına varır; buradaki kendini gizleyişin yetkinliğine sonraki hiçbir yazar ulaşamamıştır. Daha Rönesans öncesinden ve özellikle Rönesanstan başlayarak, bu iki kitabın daha yeni olan Avrupa kültürleri üzerindeki etkisini açıklamaya kalkışmak, gülünç olurdu. Ovidius'un *Dönüşümler*'i Aristo'da, Shakespeare'de ve daha sayısız yazarda belirginleşir; bu yapıtın çağdaş yazın üzerindeki etkisinin artık son bulduğuna inanmak ise son kerte yanlıştır. Odysseus'a gelince, günümüze dek insanoğluna eşlik etmiştir; Odysseus, en öz içeriğiyle dünya yazınına sinmiş olan ilk tiptir ve bu güçte beş ya da altı tip daha sayabilmek, zordur.

Evet, Odysseus bizim için her zaman var olmuş ilk tiptir, ama en eskisi değildir, çünkü ondan daha eskisi de bulunmuştur. Mezopotamyalı Gılgamış'ın bulunuşundan ve öneminin anlaşılmasından bu yana henüz yüz yıl bile geçmedi. Bu destan, vahşi doğada hayvanlarla birlikte yaşayan doğa insanı Enkidu'nun bir kent ve uygarlık insanına dönüşmesiyle başlar; artık kurtlar arasında yaşamış çocuklar üzerine çok somut ve kesin bilgilere sahip olduğumuzdan, özellikle günümüzde bizi çok yakından ilgilendiren bir konu. Ölüm Enkidu'yu, arkadaşı Gılgamış'ın elinden alınca, destan ölümle girişilen görkemli bir hesaplaşmayla son bulur; bu, çağdaş insanın ağzında kendini aldatışın yolaçtığı acı tadı bırakmayan tek hesaplaşmadır. Burada inanılması neredeyse olanaksız bir olay için kendimi tanık göstermek isterim: yazın alanında hiç, ama hiçbir yapıt yaşamımı, dörtbin yaşında olan ve bundan yüz yıl öncesine dek kimseciklerin bilmediği bu destan kadar etkilemedi. Destanı okuduğumda onyedi yaşındaydım; o günden sonra da ondan hiç kopamadım, bir kutsal kitaba dönercesine hep ona geri döndüm ve bu destan bana, özgül etkisinin yanı sıra, henüz tanımadıklarımıza ilişkin beklentiyi de

armağan etti. Bizi besleyen ve gelenek yoluyla gelmiş olanlara artık arkası kesildi gözüyle bakabilmek, benim için olanaksız; bu önemde yazılı yapıtlara bir daha rastlanmayacağı kesinlikle anlaşılsa bile, geride doğal halkların sözlü geleneğiyle oluşmuş dev bir dağarcık var.

İşte bu dağarcık, burada konumuz olan değişimlerden yana sonsuz denebilecek zenginlikte. İnsan tüm yaşamını bu değişimleri kavrayıp bir kez daha gerçekleştirmeye adayabilir ve böylesi, kötü bir yaşam olmaz. Bazıları yalnızca birkaç yüz kişiden oluşan kabileler bize hiç kuşkusuz haketmediğimiz bir miras bıraktılar, çünkü bu kabileler bizim suçumuz yüzünden ölüp gittiler, ya da gözümüzün önünde, onlara bakmayı bile çok gören gözlerimizin önünde can çekişmekteler. Bu halkların mitlere ilişkin deneyimleri, varlığını sonuna dek korudu. İlginç olan nokta ise şu: yerlerinden yurtlarından ettiğimiz, sömürdüğümüz, soyduğumuz, yoksulluk ve acı içinde yitip gitmiş bu insanların yarattığı eski ve eşsiz yazınlar kadar bize yararlı olan ve içimizi umutla dolduran bir başka şey yok. İddiasız maddi kültürlerinden ötürü aşağı gördüğümüz, kökleri acımasızca kurutulan bu insanlar, bize bitip tükenmek bilmeyen bir manevi kültürü miras bıraktılar. Bu kültürü kurtarmış olan bilime ne denli teşekkür edilse azdır; bu kültürün asıl korunması ve yaşamımızda dirilmesini sağlamak ise yazarlara düşen bir iştir.

Değişimlerin koruyucusu diye nitelendirdim yazarları; onların bu koruyuculuklarının bir başka anlamı da var. Edim ve uzmanlaşma üzerine kurulmuş bir dünyada, salt dorukları gören, insanların da sağlarına sollarına bakmaksızın, yalnızca düz bir çizgiyi izleyerek doruklara varmaya çabaladıkları bir dünyada, tüm güçleri dorukların buz gibi yalnızlıklarına yönelten, buna karşılık yükselmek için kullanılamayacak zenginlikleri, asıl önemli olanı küçümseyip silmeye çalışan bir dünyada, üretim denen ve her şeye egemen tek amaca karşı çıktığından ötürü, değişimi giderek daha çok yasaklayan, kendi yıkımına yol açacak araçları hiç düşünmeksizin çoğaltan, aynı zamanda da insanoğlunun eskiden edinmiş olduğu niteliklerden arta kalanları, kendine karşı çıkabileceği korkusuyla boğmaya çabalayan bir dünya, tüm dünyaların en körleşmişi diye nitelendirilebilecek dünyamızda, değişim yeteneğini her şeye karşın kullanmayı sürdüren birilerinin bulunması neredeyse dirimsel önem taşımaktadır.

Yazarların asıl görevi budur kanımca. Onlar, bir zamanlar yaygın olan, şimdi ise felce uğramaya yargılı, ama ne olursa olsun korunması gereken bir yeteneğin yardımıyla, insandan insana giden yolları açık tutmalılar. Herkesle, en küçük, en saf ve en aciz insanlarla bile özdeşleşebilmeliler. Başkalarının deneyimlerini kendi iç dünyalarında yaşamaya yönelik istekleri, hiçbir zaman normal ya da resmi yaşamımızı oluşturan amaçlarla belirlenmemeli; bu istek, başarı ya da geçerlilik kazanma niyetlerinden tümüyle bağımsız kalmalı, başlı başına bir tutku, başka deyişle sözü edilen değişim tutkusu yapısını taşımalı. Her zaman her şeyi duymaya açık bir kulağın varlığı gereklidir bunun için; gelgelelim bu, yalnız başına yeterli değil, çünkü günümüzde insanların çoğunluğu konuşma yetisini neredeyse yitirdi; gazetelerin ve başkaca kitle iletişim araçlarının nakaratlarının kalıpları içerisinde seslerini duyurmaktalar; aralarında gerçek anlamda bir özdeşliğin bulunmamasına karşın, giderek hep aynı şeyleri söylüyorlar. Söylenen sözlerin ardında nasıl bir insanın gizli olduğu, ancak değişim sözcüğünün burada kullanıldığı en uç anlamın aracılığıyla algılanabilir; söylenen sözde yatan yaşamın gerçek içeriğini kavrayabilmenin başkaca yolu yoktur. Bu, gizemli ve yapısı henüz hemen hiç irdelenmemiş bir süreçtir, ama aynı zamanda da bir başka insana uzanan tek gerçek köprüdür. Çeşitli adlar takılmak istendi bu sürece; örneğin özdeşleyimden ya da sezgiden söz ediliyor; bana gelince, burada sayamayacağım nedenlerden ötürü daha iddialı bir sözcük olan "değişim"i yeğliyorum. Ama adına ne denirse densin, burada gerçek ve çok değerli bir şeyin söz konusu olduğundan kimse kuşkulanmayacaktır. Ben, yazarın asıl uğraşını sürekli yinelediği çabalarında, her türlü insana, tüm insanlara, ama özellikle başkalarının en önemsiz bulduğu insanlara ilişkin deneyimler edinmeyi zorunlu saymasında, yinelenen bu çabaların hiçbir sistemce sınırlanmamış ya da felce uğratılmamış gerçekleştirilme biçiminde görmek istiyorum. Bu deneyimin yalnızca bir bölümünün yazarın yapıtına girebileceği düşünülebilir; dahası bu, büyük bir olasılıktır da. Ama nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, bu nokta yine edimlerin ve dorukların önem taşıdığı bir dünyanın malıdır ve bugün, burada bizi ilgilendiremez; yazar diye bir şey olsaydı, nasıl olurdu, anlamaya çalıştığımız şey bu, yoksa yazarın ardında ne bıraktığı değil.

Adına başarı denen, başarı sayılan şeyi burada tümüyle bir yana bırakıyorsam, dahası başarıya kuşkuyla bakıyorsam, bu davranışım herkesin kendi yaşamından tanıdığı bir tehlikeyle ilgilidir. Gerek başarı umudu, gerek başarının kendisi insanın ufkunun *daralmasına* yolaçar. Bir hedefe varma bilinciyle hareket eden, yol boyunca bu amaca hizmet etmeyen çok şeye safra gözüyle bakar. Yükünü hafifletmek için kendini onlardan kurtarır; attıklarının, belki de kendisinin en iyi yanları olduğuyla ilgilenemez; vardığı noktadır onun için önemli olan; noktadan noktaya giderek kanatlanır ve hesabını hep metrelere göre yapar. Varılacak yer, her şeydir, başkalarınca belirlenmiştir, oraya doğru ilerleyen kişi değildir bu yeri yaratan, o yerin oluşumunda kendisine söz hakkı tanınmamıştır. Hedef bilinciyle yola koyulan, o noktayı görür ve oraya varmak uğruna çaba harcar; yaşamın birçok alanlarında bu tür bir çaba ne denli yararlı ve gerekli olursa olsun, bizim görmek istediğimiz kişilikteki yazar açısından ancak yıkıcı etki yaratabilir.

Çünkü bu yazara her şeyden önce düşen, kendi iç dünyasında sürekli genişleyen bir yer açmaktır. Somut amaçlar gütmeksizin edindiği bilgi ile, değişim yoluyla yaşadığı ve özümsediği insanları sığdırabileceği bir yer. Bilgi söz konusu olduğu sürece yazar, bunu ancak her bilgi dalının iç yapısını belirleyen, dürüst ve temiz süreçler aracılığıyla edinebilir. Birbirlerinden çok uzakta olabilecek bilgi alanlarının seçimine gelince, bu konuda yazarı bilincine vardığı herhangi bir kural değil, açıklayamadığı bir açlık yönetir. Yazar kendini aynı anda birbirinden çok farklı insanlara açtığından ve onları en eski, bilim-öncesi bir yoldan yararlanarak, yani değişim aracılığıyla kavradığından, bu yüzden hızını kesmek ya da durdurmak hakkına sahip olmadığı —bunları yapamaz, çünkü yazar insanları toplamaz, onları düzenli biçimde bir yana ayırmaz; yalnızca karşılaşır onlarla, ve onları yaşayan birer varlık olarak özümser— sürekli bir iç devinime girdiğinden, insanlardan gelen güçlü etkileri algıladığından, ansızın yeni bir bilgi dalına geçişin de bu tür karşılaşmalar tarafından yönlendirilmesi büyük bir olasılıktır.

Bu beklentinin tedirgin edici yanının bilincindeyim; böyle bir beklenti ancak bir çelişki için kışkırtma anlamını taşıyabilir. Bu, ilk bakışta sanki yazarın amacı kendi iç dünyasında birbirine karşıt ve birbiriyle çatışan içeriklerden oluşma bir kaos yaratmakmış izlenimini uyandırmaktadır.

Çok ağırlık taşıdığı yadsınamayacak böyle bir itiraza karşı ilk anda ileri sürebileceklerim, çok değil. Yazarın dünyaya en yakın olduğu an, içinde bir kaosu taşıdığı andır; ama yazar —biz de buradan yola çıkmıştık— bu kaosun sorumluluğunu duyar, onu onaylamaz, tedirgindir, bu denli kabarık sayıda karşıtlığı iç dünyasına sığdırabildiğinden ötürü övünmez kendisiyle, kaostan nefret eder, bu kaosu başkaları için, böylece de kendisi için aşmaktan umudunu kesmez.

Yazar eğer bu dünya üzerine değer taşıyan bir şeyler söylemek istiyorsa, dünyayı kendisinden uzaklaştıramaz ve ondan kaçınamaz. Tüm amaçlara ve planlamalara karşın, günümüzde her zaman olduğundan daha çok kaostur bu dünya, çünkü kendi kendini ortadan kaldıracağı noktaya doğru artan bir hızla ilerlemektedir; yazar dünyayı okur için sansürden geçirerek, düzeltip pisliklerinden arındırarak değil, olduğu gibi kendi içinde taşımak zorundadır. Ama kendini de kaosa kaptırmamalıdır; edindiği deneyimden yola çıkarak bu kaosla savaşmalı ve kaosun karşısına içindeki umut çağlayanını çıkarmalıdır.

Ne olabilir bu umut, ve besin kaynağını neden ancak değişimlerde, yazarın okuduğu kaynaklardan aldığı esinle edindiği eski değişimlerde ve güncel dünyaya açık oluşu sonucu edindiği günümüz değişimlerinde bulabilir? Önce yazarı ellerinde tutan, yazarın iç dünyasında kendilerine yaptıkları yeri bir daha bırakmayan karakterlerin gücü, söz konusudur burada. Sanki yazarı oluşturan onlarmış gibi, yazarın içinden tepki gösterir bu karakterler; yazarın çoğuludurlar, sesleri vardır ve bilinçli davranırlar; yazarın iç dünyasında yaşadıklarından, onun ölüme karşı direnişini oluştururlar. Kuşaklar boyu sözlü aktarılan söylencelerin özelliklerinden biri de, bunların sürekli yinelenmeyi gereksinmesidir. Bu söylencelerin canlılığı ile bir kez belirlenmişliği, eşanlamlıdır; değişmemek, işlevleri gereğidir. Canlılıklarının kaynağına inebilmek, ancak her olayı ayrı irdelemekle olanaklıdır ve bu belki de söylencelerin neden sürekli anlatılmayı gereksindikleri konusu üzerinde yeterince durulmamıştır. Bunlardan biriyle ilk kez karşılaşanın neler hissettiği, rahatlıkla anlatılabilir. Ama sanırım böyle bir şeyi eksiksiz anlatmamı —eksiksiz diyorum, çünkü ancak öyle anlatıldığı takdirde bir değer taşıyabilir— bugün beklemeyeceksiniz benden. Yalnızca bir noktayı belirtmek istiyorum: Güvenlik ve süreklilik duygusu; evet, böyleydi, başka

türlü de olamazdı. Söylenceden öğrenilen ne olursa olsun, bir başka bağlam içersinde ne denli inanılmaz gelirse gelsin, bu noktada her türlü kuşkudan arınmış olarak kalıyor ve yine bu noktada saptırılması olanaksız, tek bir görünüme kavuşuyor.

İçinden bunca şeyin bize değin ulaştığı bu kesinlikler dağarcığı, en iğrenç alıntılar uğruna kötüye kullanıldı. Politika alanındaki kötüye kullanışları iyi bilmekteyiz; olduğundan çok başka kılıklara sokulan, sulandırılan, saptırılan bu tür değersiz alıntılar bile, sabun köpüğü gibi dağılıp gitmezden önce varlığını birkaç yıl koruyabilmektedir. Bilimin yaptığı alıntılar ise çok farklı, bu alanda yalnızca çarpıcı bir örnek vermekle yetineceğim: Ruhçözümlemesinin gerçeklik içeriği konusunda ne düşünülürse düşünülsün, bu bilim dalı gücünün küçümsenemeyecek bir bölümünü "Oedipus" sözcüğünden almıştır; ruhçözümlemesine yöneltilmeye başlanmış olan ağırbaşlı eleştiriler de onu bu sözcükten vurmaya çalışmaktadır.

Zamanımızın bir özelliği olan söylencelere sırt çevirmenin nedenini, bu söylencelerin her bakımdan kötüye kullanılmış oluşunda aramak gerekir. Bilinen tek şey, yapılan alıntılar olduğu için, söylenceler yalan sayılmakta ve alıntılarla birlikte bir yana atılmaktadır. Değişimlerden yana bize sunduklarına, artık inanılmaz gözüyle bakılmaktadır. İçerdikleri mucizelerden yalnızca buluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olanlar bilinmekte, bu buluşlardan her birini söylencelerdeki ilk kaynağına borçlu olduğumuz düşünülmemektedir.

Söylenenlerin her birindeki kendine özgü içeriğin yanı sıra, asıl özlerini oluşturan, bu söylenceler içersinde uygulama alanı bulan değişimdir. İnsanoğlu kendi kendini bu değişim aracılığıyla yarattı. Değişim sayesindedir ki, dünyayı kendinin kılabildi ve onun üzerinde söz sahibi olabildi; insanoğlunun gücünü değişime borçlu olduğunu kavrayabiliyoruz; ama insan değişime daha olumlu bir yanını, acıma duygusunu da borçludur.

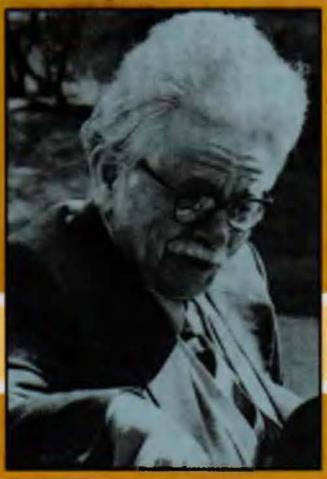
Acıma gibi, düşünce yaşamının uygulayıcılarınca ciddi sayılmayan bir sözcüğü kullanmaktan çekinmiyorum: Uzmanlaşmanın bir sonucu olarak bu sözcük dinlerin alanına sürülüyor; salt orada söylenmesine ve uygulanmasına izin var. Günlük yaşamımızın giderek tekniğin boyunduruğuna giren ciddi kararlarından ise bu sözcük uzak tutuluyor.

Ancak sorumluluk duyan kişinin yazar olabileceğini söyledim, ve yazarın tek tek eylemlerde bu sorumluluğu, başkalarına oranla olsa olsa biraz daha fazla kanıtlayabilmesine karşın böyle konuştum. Kendi kendini yıkmakta olan yaşamın sorumluluğudur burada sözü edilen; insan, bu sorumluluğun acıma duygusundan kaynaklandığını söylemekten utanmamalıdır. Belirsiz ve genel bir duygu niteliğiyle ortaya konan acıma, değer taşımaz. Yaşayan ve varolan her bireyde somut biçimde dönüşmeyi gerektirir bu duygu. Bu değişimi ise yazar söylencelerden, geleneksel yazınlardan öğrenir ve onların doğrultusunda uygular. Bu uygulamayı çevresinde sürekli gerçekleştirmeyen yazar, bir hiçtir. Yazarın iç dünyasına akan, binlerce yönü bulunan, ama tüm görünüş biçimleri birbirinden somut olarak ayrılan yaşam, yazarın kişiliğinde salt bir kavram oluşturmaz, ama ona ölüme karşı çıkabilme gücünü kazandırır; bu yönüyle de bir genel'e dönüşür.

Yazarın işi, insanlığı ölümün kucağına bırakmak olamaz. Kendini kimseye kapamayan yazar, ölümün gücünü pek çok insanın iç dünyasında giderek yoğunlaştırdığına acıyla tanık olacaktır. Herkese boşuna bir çaba olarak görünse bile, yazar bu duruma başkaldıracak ve asla, hiçbir koşul altında yenilgiye boyun eğmeyecektir. Hiçliğin yazın alanında sayıları giderek artan elçilerine karşı direnmek ve onlarla, onların silahlarını kullanmadan savaşmak, yazar için onur kaynağı olacaktır. Kendisi için yapılmamış, ama kendi yasası olan bir yasaya göre yaşayacaktır yazar:

Hiçlikte kalmaktan hoşlanabilecek kimseyi hiçliğe itmeyeceksin. Hiçliği yalnızca ondan çıkış yolunu bulmak için arayacak, bu yolu da herkes için işaretleyeceksin. Acı ve çaresizlik içinde kalmakta başkalarını bunlardan nasıl kurtaracağını öğrenmek için direneceksin, yoksa mutluluktan nefret ettiğin için değil; çünkü insanların birbirlerini insanlıktan çıkarmalarına ve parçalamalarına karşın, onların layık olduğu bir şeydir mutluluk.

1976

ELIAS CANETTİ

Büyük bir ilgiyle karşılanan *Körleşme* romanından sonra şimdi de okurlarımıza yazarın denemelerini sunuyoruz. Romanında gittikçe körleşerek yok olmaya doğru giden bir insanlık tablosu çizen Canetti, bu kitabında da birbirinden çok farklı gibi gelen konuları yine aynı görüş açısından ele alarak birleştirmeye çalışmaktadır. Körleşen insanlık *Sözcüklerin Bilinci*'nde de aynı mutsuzluk içinde ölüme doğru adım adım ilerlemektedir. Hitler'in büyüklük hastalığından Hiroşima'ya atılan atom bombasına, yazarların şu körleşmiş dünyamızda neler yapabileceğinden Kafka'nın nişanlısı Felice'ye yazdığı mektupların yorumlanmasına dek uzanan insanlık dramını ele alan bu denemelerde de okurlar Canetti'nin aynı endişeli ama filozofça bakış açısını bulacaklardır.

Kapak resmi: Paul Signac

ISBN 975-388-132-0